

2019

Danske Studier

Udgivet af Simon Skovgaard Boeck
og Henrik Blicher
under medvirken af
Lasse Stein Holst og
Andrea Stengaard

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 600
Omslagsdesign: Jakob Brandt-Pedersen

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-408-3269-3

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Artiklerne i dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2018 er nu frit tilgængelige på www.danskestudier.dk

Bidrag til tidsskriftet sendes til:

lektor
Henrik Blicher
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Emil Holms Kanal 2
2300 København S

seniorredaktør
Simon Skovgaard Boeck
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K

Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse kan sendes til ss@dsl.dk.

Bøger til redaktionen bedes sendt til Simon Skovgaard Boeck.

Manuskripter (inkl. resume) skal være redaktionen i hænde inden 1. september 2020.

Indhold

<i>Kathrine Thisted Petersen:</i> Menneske – han, hun, den eller det? Genusforenkling og genusændring fra gammeldansk til moderne dansk. Med sideblik til svensk.....	55
<i>Peter Juul Nielsen:</i> Til genitivapostroffen's forsvar	42
<i>Anne Kjærgaard, Gitte Gravengaard, Winnie Collin & Karen Holk Jeppesen:</i> Myndigheder og borgere – modstandere eller samarbejdspartnere? Borgeres oplevelser af to versioner af et brev om sygedagpenge	74
<i>Mauro Camiz & Anna Maria Segala:</i> Belphegors giftermål. A Neclected Early Modern Danish Translation of Machiavelli's <i>Belfagor</i>	117
<i>Mads Sohl Jessen:</i> "Bort med den uværdige Higen efter Nøjagtighed". En læsning af Sophus Claussens "Udløbet i Uendeligheden"	158
<i>Seán D. Vrieland:</i> Second plural <i>r</i> -endings in older Danish and Norwegian	180
<i>Steffen Krogh & Joost Robbe:</i> Dragørmålets <i>lire</i> 'brudesvend'/'brudepige'. Et hapax legomenon?	188
JUBILÆUMSANMELDELSER	
<i>Jørgen Aabenhus:</i> Villy Sørensen: <i>Digtere og dæmoner</i> . I anledning af 60-året .	194
<i>Simon Skovgaard Boeck:</i> Bengt Holbek & Iver Kjær: <i>Ordsprog i Danmark</i> . I anledning af 50-året.....	212
ANMELDELSER	
<i>Erik Skyum-Nielsen:</i> Den poetiske Edda. Ved Rolf Stavnem	225
<i>Jeppe Berndsén:</i> Sv. Eegholm Pedersen: Mothstudier	229

<i>Nikolaj Elf:</i>	
Laurids Kristian Fahl, Peter Zeeberg, Henrik Andersson, Finn Gredal Jensen & Camilla Zacho Larsen (red.): Holberg. Ludvig Holbergs hovedværker	238
<i>Sven Hakon Rossel:</i>	
Annegret Heitmann & Philipp Martin (red.): Balladenechos. Die skandinavische folkevise im kulturellen Gedächtnis	246
<i>Aage Jørgensen:</i>	
Adam Oehlenschläger: Digte	251
<i>Johnny Kondrup:</i>	
Frantz Leander Hansen: Portræt af en bedrager	275
<i>Jørn Erslev Andersen:</i>	
Anders Juhl Rasmussen: Under stadig skælven. Peter Seebergs arkiv og værk	278
<i>Stefan Kjerkegaard:</i>	
Poul Behrendt: Fra skyggerne af det vi ved	286
Bidragydere	294
Universitets-Jubilæets danske Samfund	296

Menneske – han, hun, den eller det?

Genusforenkling og genusændring fra gammeldansk til moderne dansk med sideblik til svensk

Af Kathrine Thisted Petersen

In Early and Late Middle Danish (c. 1100–c. 1525), the gender system featured a morphological distinction between the masculine, the feminine, and the neuter. Irrespective of whether nouns denoted humans, animals, things, or abstract categories, the personal pronouns *han* ‘he’, *hun* ‘she’, and *det* ‘it’ were used as anaphoric and cataphoric elements. In Early Modern Danish (c. 1525–c. 1700), however, the masculine and the feminine merged into a common gender represented by the referring pronoun *den* ‘it’, confining *han* and *hun* to nouns denoting humans. This article demonstrates how *den* was introduced randomly parallel to *han* and *hun* until it became part of a new semantically based gender system. Remarkably, during this transitional period including four different kinds of pronominal reference, many nouns changed from one gender to another, presumably because of this new system. In Swedish, a similar development can be observed. By drawing semantic analogies between a couple of parallel Danish and Swedish nouns, I attempt to explain why the original gender changed or did not change, resulting in gender differences between the two languages.

1. Indledning¹

Genussystemet i det danske skriftsprog har gennemløbet en afgørende udvikling fra gammeldansk til moderne dansk. I gammeldansk herskede der et morfologisk baseret system med streng genuskongruens i maskulinum, femininum og neutrum mellem substantiver, adled og henvisende pronomener. I moderne rigsdansk finder man derimod et semantisk baseret system hvor maskulinum og femininum er forbeholdt mennesker og visse dyrearter som kat og hund, mens det øvrige diskursunivers består af substantiver i enten utrum eller neutrum. Da genusforholdene på forskellige stader af det danske sprogs historie er lidet udforsket, kan der endnu ikke tegnes noget klart og sammenhængende billede af hele udviklingsforløbet. I denne undersøgelse tages der udgangspunkt i et mindre udvalg af tekster der kan anskueliggøre forskellige ændringer af både morfologisk og semantisk karakter i perioden 1300 til 1600.

Da de klassiske danske dialekter har udviklet hver sit genussystem, må man i en sammenlignende undersøgelse af forskellige udviklings-

---

1 Tak til Simon Skovgaard Boeck og Steffen Krogh for udbytterige drøftelser.

trin holde sig inden for ét dialektområde. Genstanden for nærværende undersøgelse er det skriftsprog der udspringer af sjællandsk, og som fra omkring år 1600 kan betegnes som den danske skriftsprogsnorm (Pedersen 1999: 93). For at kunne illustrere genussystemets forskellige udtryksformer fra den ene yderlighed med morfologisk styret ufravigelig genuskongruens til den anden yderlighed baseret på semantiske principper henvises der indtil ældre nydansk omkring 1525 også til skånske kilder. I modsætning til nogen af de øvrige danske dialekter rådede skånsk i ældre og til dels yngre middeldansk stadig over en omfangsrig kasus- og genusbøjning. I de sjællandske tekster der er overleveret fra den gammeldanske periode, finder man ingen eksempler på et morfologisk genussystem af tilsvarende format. Teksterne fra perioden mellem de to yderpunkter inddrages som eksempler på forskellige tendenser der på hver sin måde viser ansatser til overgangen fra det morfologiske til det semantiske system. F.eks. illustreres det hvordan genus anvendes til semantisk at adskille ord fra hinanden, og hvordan utrumpronomenet *den* bliver almindeligt samtidig med at *sexus* vinder frem på bekostning af *genus*.

Til sidst vil det blive belyst hvordan overgangen fra det ene til det andet genussystem af semantiske årsager kan have ført forskellige genusændringer med sig. I overgangsperioden med fire henvisningsmuligheder i form af *han*, *hun*, *den* og *det* herskede der både morfologiske og semantiske principper indtil det semantiske system med utrum og neutrum som udtryk for ikke-menneskelige størrelser blev enerådende. Da man i svensk finder en lignende udvikling fra det ene til det andet system (Davidson 1990: 48-53), vil det være interessant at se på forskelle og ligheder. Karakteristisk er det at mange genusændringer i både dansk og svensk samt nuværende genusforskelle mellem de to sprog opstod i overgangsperioden mellem de to genussystemer. Genusændringerne i denne periode kan muligvis skyldes sprogbrugernes nye måde at anskue genuskategorien på; en semantisk forbindelse mellem to ord kan have ført til ændringen af det ene ords genus i analogi med det andet. Eksempelvis har da *menneske* i modsætning til sv. *människa* udviklet sig fra femininum til neutrum. Dette kunne bero på et betydningsfællesskab med substantivet *lig* der tidligere kunne betegne en levende krop eller et levende legeme (ODS XII: 791 s.v. I. *Lig* 1). Den samme forklaring anvendes f.eks. i 'Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache' (EWDS) når det uddybes at det latinske indlån i tysk *Mauer* blev tilskrevet femininum i analogi med *Wand* til trods for den maskuline oprindelse: »Von dem Wort *Wand* ist dann

auch das Genus auf *Mauer* übertragen worden« (EWDS: 608 s.v. *Mauer*). Det er klart at en sådan semantisk sammenhæng aldrig vil kunne påvises med sikkerhed. Et grundvilkår for diakron sprogforskning er det at direkte bevisførelse for hvordan og hvorfor en ændring finder sted, stort set altid er umulig. Det betyder imidlertid ikke at man bør undgå mulige forklaringsmodeller.

Som optakt til undersøgelsen skal det bemærkes at der tages udgangspunkt i Brøndum-Nielsens (1950: 8-10), Skautrups (1944: 81-310, 1947) og Jensens (2011: 96) periodebetegnelser. De tre perioder olddansk/runedansk fra ca. 800 til ca. 1100, ældre middeldansk fra ca. 1100 til ca. 1350 og yngre middeldansk fra ca. 1350 til ca. 1525 kan samles under fællesbetegnelsen gammeldansk. Efterfølgende kan man opdele den nydanske periode i ældre nydansk fra ca. 1525 til ca. 1700 og nutidsdansk fra ca. 1700 og fremefter. Betegnelsen klassisk norrønt bruges om sproget i de ældste bevarede vestnordiske håndskrifter fra ca. 1150 til ca. 1350 (Noreen 1923: 8). Da både dansk og svensk er mangelfuldt overleveret fra tiden før 1100, anvendes de vestnordiske kilder som repræsentant for en oprindelig fællesnordisk sprogform fra omkring år 0 til begyndelsen af 700-tallet. Dette tidsrum betegnes normalt urnordisk (Nedoma 2010: 19-23).

Glosseringen gennem hele artiklen tager udgangspunkt i Lehmanns (2004) retningslinjer. Grammatiske kategorier anføres dog kun hvis de er relevante for eksemplets illustrationsformål. I så tilfælde angives segmenteringsgrænsen mellem stamme og bøjningsendelser med en bindestreg, mens et punktum angiver at samme morfem udtrykker flere indholdskategorier. Selv om nogle morfemer kan udtrykke flere alternative indholdstræk, anføres som hovedregel kun de træk der gør sig gældende i den specifikke kontekst. Stedvis ansættes et Ø (nul) som endelse i det nominale bøjningssystem. Denne operation gennemføres dog kun hvor der foreligger en manifest variant af den pågældende endelse et andet sted i bøjningssystemet. Det skal desuden bemærkes at kasus kun angives hvis en given form kan identificeres som en del af et paradigme med tydelig formvariation. Er der eksempelvis tale om endelsen -Ø på den neutrale *a*-stamme *liif* 'liv', anvendes NGEN som udtryk for en substantivform der ikke er genitiv. I tilfælde hvor et substantiv ikke opviser nogen formvariation, anføres blot SG eller PL. Kursiv anvendes i alle eksempler som udtryk for at et forkortelsestegn i det originale håndskrift eller tryk er blevet erstattet med bogstaver. I oversættelsen omkranses forklarende tilføjelser af kantede parenteser. Alle fremhævelser med fed skrift er foretaget af mig.

2. Overordnet udvikling fra tredelt til todelt genussystem i dansk skriftsprog

I det gammeldanske skriftsprog bøjedes den bestemte artikel, adjektiver, participier, visse numeraler og pronomener i overensstemmelse med substantivernes iboende genera maskulinum, femininum og neutrum uafhængigt af de semantiske omstændigheder. Til substantiverne henvistes der med de personlige pronomener *han*, *hun* og *det*. Efterhånden som kasus-enderne faldt bort, var det til sidst udelukkende muligt at markere substantivets genus med de personlige pronomener. Genussystemet i moderne rigsdansk bygger derimod på en grundlæggende skelnen mellem menneskelige og ikke-menneskelige størrelser. Mens oprindelige maskuliner og femininer betegnende dyr, ting og abstrakter nu hører under den fælles genuskategori utrum med det henvisende pronomen *den*, fungerer *han* og *hun* udelukkende som henvisning til mennesker og visse dyrearter der står mennesket særlig nært, som kat og hund. Genuskategorien neutrum er forblevet intakt. Mens genussystemet i de klassiske øst- og sønderjyske dialekter svarer til forholdene i moderne rigsdansk, skelnes der i Vestjylland mellem tællelige substantiver i utrum og stofbetegnelser som *det fløde* i neutrum (Nielsen 1959: 44-45). Kun i dialekterne i Vendsyssel og på Djursland, Læsø, Anholt og Samsø opretholdes det tredelte system ligesom i ømålene og skånsk. Pedersen (1999: 93) kan konstatere at udviklingen af det nye system der blev normsættende for moderne rigsdansk, fandt sted mellem 1550 og 1650. Hvordan og hvorfor denne omfortolkning blev gennemført, er imidlertid endnu uklart. Pedersen (1999) har foreslået at sprogkontakten i København mellem sjællandsk, skånsk og nedertysk kan have ført til opkomsten af utrum som erstatning for maskulinum og femininum. Som ovenfor nævnt er formålet med nærværende undersøgelse ikke at komme nærmere en afklaring af dette spørgsmål, men derimod at give forskellige eksempler på morfologiske og semantiske ændringer i perioden frem til det system der eksisterer i dag.

3. Grundlæggende principper bag genustilskrivning

I alle sprog der indeholder kategorien genus, kan der ifølge Corbett (1991: 7) identificeres en eller anden form for system selv om det ikke er umiddelbart synligt. Evidensen herfor er at modersmålstalende normalt ikke laver genusfejl, og at indlånte ord uproblematisk tilskrives et genus. Et eksempel

på at indlånte ords genus normalt følger de samme regler som arveordene, giver Corbett med henvisning til tamilsk: »[M]atches and pipe are associated with fire and so are assigned to gender II« (Corbett 1991: 71). I dette tilfælde er der tale om et semantisk system på den måde at et ords genus kan udledes af dets betydning. Derudover kan et genussystem bygge på formelle principper af enten fonisk eller morfologisk art. De morfologiske principper adskiller sig fra de foniske ved at være funderet på flere bøjnings- eller afledningsformer. At et fransk substantiv udlydende på /ɛzð/ som f.eks. *maison* i de allerfleste tilfælde er femininum, kan man derimod udlede af blot en enkelt bøjningsform, dvs. enten singularis- eller pluralisformen (Corbett 1991: 51, 60). Mens et genussystem godt kan bygge udelukkende på semantiske principper, fungerer de formelle principper altid sammen med en semantisk kerne (Corbett 1991: 8, 34). Selv om der i gammeldansk er tale om et hovedsagelig morfologisk funderet system, retter genus sig således efter det biologiske køn i substantiver som *mothir* ‘mor’ (r-st. F) og *fathir* ‘far’ (r-st. M). Dette semantiske princip var også udgangspunkt for det morfologiske system i klassisk norrønt (Trosterud 2006: 1444-1445). Som Corbett (1991: 225) konkluderer, har semantiske regler normalt forrang for formelle regler. For hybride substantiver med mulighed for både semantisk og morfologisk betinget kongruens kan man således opstille et såkaldt kongruenshierarki; jo tættere tilknytningen er mellem substantivet og det kongruerende ord, des større er sandsynligheden for en morfologisk betinget kongruens. Hierarkiet bevæger sig fra attributter med den tætteste tilknytning til substantivet gennem prædikativer og relativpronomen frem til personlige pronomen med den fjerneste tilknytning. Nedenfor illustreres det med et tysk eksempel hvordan et personligt pronomen i modsætning til et relativpronomen kan kongruere semantisk med substantivet ved at rette sig efter det biologiske køn (Corbett 1991: 226-228):

(1) Das ist das Mädchen, **das** ich gesehen habe.
 ‘det er DEF.NOM.SG.N pige REL.AKK.SG.N jeg set har’
Det er pigen som jeg har set.

(2) Schau dir dieses Mädchen an, wie gut **sie/es**
 ‘se dig DEM.AKK.SG.N pige på hvor godt PERS.NOM.3.SG.F/N

Tennis spielt!

tennis spiller’

Se engang den pige! Se hvor god hun er til at spille tennis!

I det følgende skal det eksemplificeres hvordan der fra ældre middeldansk til ældre nydansk viser sig forskellige tegn på at semantiske forhold tillægges stadig større betydning i genussystemet.

4. Tegn på nye semantiske principper i overgangen mellem to genussystemer

Til at eksemplificere genusbrugen på forskellige sprogstader spændende fra ældre middeldansk til ældre nydansk benyttes følgende tekster: ‘Skånske Lov’ (SkL) i håndskrifterne AM 28,8° fra ca. 1300, B 69,4° fra ca. 1350 og GKS 3125,4⁰² fra ca. 1550 (SkL XCIII-XCV), ‘En dansk lægebog’ (Såby) i håndskriftet AM 187,8° fra begyndelsen af 1400-tallet (Driscoll & Óskarsdóttir 2015: 205), den skånske version af det religiøse opbyggelsesskrift ‘Sjælens Trøst’ (SjT) i håndskrifterne C 529 og A 109 fra ca. 1425, den danske version af den latinske folkebog ‘Lucidarius’ (Luc) i håndskriftet AM 76,8° fra mellem 1452 og 1467 (Luc IX), Christiern Pedersens ‘En nøttelig Legebog’ (Lege) fra 1533 samt Hans Christensen Sthens ‘Christelige oc vdkaarne Bøner’ (Bøn), ‘En Liden Haandbog’ (Haand) og ‘En liden Vandrebog’ (Vandr) fra henholdsvis 1577, 1578 og omkring 1589 (Vandr 184). Med hensyn til sprogformen kan teksterne inddeles i en skånsk og en overvejende sjællandsk gruppe. Til den første gruppe hører ‘Skånske Lov’ (SkL) og ‘Sjælens Trøst’ (SjT). ‘En dansk lægebog’ (Såby) beskrives som et tydeligt eksempel på en sjællandsk tekst med enkelte tegn på påvirkning fra skånsk (Såby XI). Da der står flere skrivere bag ‘Lucidarius’ (Luc), kan man finde både nordjyske og sydvestsjællandske træk heri (Luc X-XI). Som barnefødt i Helsingør resp. Roskilde repræsenterer Christiern Pedersen og Hans Christensen Sthen ligeledes det sjællandske skriftsprog (DBL XI: 202-205 s.v. *Christiern Pedersen*, XIV: 107-109 s.v. *Hans Christensen Sthen*).

De skånske tekster fra ældre og yngre middeldansk er valgt med en bevidst målsætning om at vise hvordan der i dansk tidligere har hersket et morfologisk styret genussystem med ufravigelig kongruens mellem substantivernes iboende genus og dertil knyttede adled. Som de sjællandske tekster skal illustrere, var genusbøjningen i denne dialekt allerede stærkt reduceret på dette tidspunkt. Den skånske dialekt fungerer således som

---

2 Det skal bemærkes at dette håndskrift er en bearbejdet og stedvis forøget udgave af lovbogen foretaget af Henrik Smith (SkL XIX). Henrik Smith (ca. 1495-1563) blev født i Malmø og døde samme sted (DBL XIII: 527-528 s.v. *Henrik Smith*).

repræsentant for et tidligere ikke belagt sjællandsk sprogstade med den fulde kasus- og genusbøjning i behold.

4.1. Tredelt morfologisk genussystem i ældre middeldansk

På baggrund af Jensens (2011) og min (Petersen 2018) analyse af bøjningsformerne i ‘Skånske Lov’ (SkL) i håndskriftet B 69,4° fra ca. 1350 kan det konkluderes at der i denne tekst findes et omfangsrigt kasussystem med en klar opdeling mellem maskulinum, femininum og neutrum. Dette gælder for både substantivernes, den bestemte artikels, adjektivernes, participiernes, pronomenernes og visse numeralers vedkommende sådan som det delvis eksemplificeres nedenfor:

- (3) Sæl man **iorth-Ø** **sin-a**
 ‘sælger mand jord.F-NOM.AKK.SG.F POSS.3.SG-AKK.SG.F

ukunn-um **mann-i** (SkL 213)
 ubekendt-DAT.SG.M mand.M-DAT.SG.M’
Sælger en mand sin jord til en mand uden for slægten

Den feminine *ō*-stamme *iorth* forekommer i sin endelsesløse nominativ-akkusativform der efterfølges af det possessive pronomen *sina* med en entydig akkusativendelse. Adjektivet *ukunnum* og den stærktbøjede maskuline rodstamme *manni* bærer de særskilte dativendelser *-um* og *-i*.

Samtidige eksempler fra ‘En dansk lægebog’ (Såby) viser at kasus- og genusbøjningen i sjællandsk er stærkt reduceret. Feminin og maskulin genuskongruens finder man stadig i et vist omfang inden for pronominal- og artikelbøjningen. I (4)-(6) forekommer f.eks. de feminine former af det demonstrative pronomen og den ubestemte artikel *the* og *een* og den maskuline form af det possessive pronomen *sin*:

- (4) *thæt* **rensær the** **sot** (Såby 26)
 ‘DEM.NGEN.SG.N fjerner DEM.NGEN.SG.F sygdom’
det fjerner den sygdom

- (5) oc lat *thæt* **i een** **reen grydæ** (Såby 20)
 ‘og kom PERS.NGEN.3.SG.N i INDEF.SG.F ren gryde’
og kom det i en ren gryde

- (6) Om man bulner i **sin** strubæ (Såby 37)
‘hvis mand svulmer op i POSS.3.SG.M strube’
Hvis man svulmer op i sin strube

Kasusbøjningen er imidlertid stort set forsvundet. I modsætning til det skånske eksempel ovenfor hvor *manni* bærer en entydig dativendelse, optræder det indirekte objekt *man* i (7) endelsesløst:

- (7) Tac wluam af haren, oc thør thæt oc giør puluer af oc
‘tag livmoder af haren og tør PERS.NGEN.3.SG.N og gør pulver af og
gijf quinnæ oc **man** at drickæ bathæ samæn (Såby 94)
giv kvinde og mand at drikke begge sammen’
*Tag livmoderen fra en hare, lad den tørre, pulveriser den, og giv det til
kvinden og manden så de kan drikke det begge to*

4.2. Opretholdelse af tredelt morfologisk genussystem med semantisk indflydelse i yngre middeldansk

I yngre middelsjællandsk kommer forskellen mellem maskuline og feminine substantiver udelukkende til udtryk gennem ana- og kataforisk henvisning med de personlige pronomener. I følgende eksempel fra den danske version af den latinske folkebog ‘Lucidarius’ (Luc) fra mellem 1452 og 1467 henvises der således med *hun* til *bogenss*:

- (8) Willæ i **bogenss** naffn vithæ Luci- / darius mwndhæ **hun-Ø**
‘vil I bogens navn kende Lucidarius bør PERS-NOM.3.SG.F
hædhæ (Luc 129)
hedde’
Vil I kende bogens navn? Lucidarius bør den hedde

Anderledes forholder det sig i yngre middelskånsk. Selv om kasus- og genusbøjningen forenkles fra den ældre middelskånske lovtekst fra ca. 1350 (SkL) og frem til det religiøse opbyggelsesskrift ‘Sjælens Trøst’ (SjT) fra ca. 1425, opretholdes genuskongruens inden for visse ordklasser. Den grundlæggende ændring består i at substantiverne bliver ubøjelige sådan at de ikke i sig selv kan give udtryk for genus- eller kasusforhold. Enkelte

bevarede kasusformer som *fødha* over for *fødho* med de feminine *ion-*stammers traditionelle nominativ- resp. oblikform er således blot relikter fra fortiden (Petersen 2016, 2018: 135-154). Som Heltoft (2019: 154) forklarer, fremgår kasus på dette tidspunkt udelukkende af eventuelt tilknyttede adled sådan som det er tilfældet i moderne tysk. Ved at opstille nye bøjningsparadigmer på baggrund af formerne i 'Sjælens Trøst' (SjT) har jeg i Petersen (2016: 207-208) vist hvordan der blandt artiklerne, adjektiverne og pronomenerne opretholdes en kasus- og genusbetinget skelnen som gør at det tredelte genussystem lever videre:

- (9) For thy at swa som **licam-a-n** thrifs oc
 'for det at sådan som legeme.M-SG.M-DEF.AKK.SG.M trives og

vedhirquegis af mat oc drøk oc **naturlig-o** **fødh-o**,
 vederkvæges af mad og drikke og naturlig-OBL.SG.F føde.F-OBL.SG.F

Swa lifuir **siæl-Ø-in** **mæth andelik-t**
 sådan lever sjæl.F-NGEN.SG.F-DEF.NOM.SG.F med åndelig-AKK.SG.N

liif-Ø af **gudhlig-o** **kiænedom-s**
 liv.N-NGEN.SG.N af gudelig-OBL.SG.F lærdom.M-GEN.SG.M

fødh-o (SjT 5)

føde.F-OBL.SG.F⁷

*For sådan som legemet/et legeme trives og vederkvæges af mad,
 drikke og naturlig føde, ligeså lever sjælen/en sjæl med åndeligt liv
 af føde fra Guds lærdom*

- (10) **Mang-a** **mænnisk-or** æra til som lystir at læsa oc
 'mang-NOM.PL.F menneske.F-PL.F er til som har lyst.til at læse og

høra bøgir af **værlzlik-Ø** oc **framganglik-Ø**
 høre bøger om verdslig-AKK.PL.N og forgængelig-AKK.PL.N

thing-Ø (SjT 5)

ting.N-PL.N⁷

*Der findes mange mennesker som har lyst til at læse og høre bøger
 om verdslige og forgængelige ting*

På samme måde anvendes ana- og kataforiske pronomener i overensstemmelse med det klassiske tredelte genussystem uafhængigt af om substantiverne betegner mennesker, dyr, ting eller abstrakte begreber (Petersen 2016: 209-210). Eksempelvis refererer *honum* nedenfor til det maskuline substantiv *visdom*:

- (11) Thw skal søgia **visdom-Ø**,   oc **hon-um**   findir
       ‘du   skal søge visdom.M-SG.M og PERS-AKK.DAT.3.SG.M finder

thw i the hæghe skrift (SjT 7)

du   i den hellige skrift’

Du skal søge visdom, og den finder du i den hellige skrift

Til trods for at det traditionelle genussystem tilsyneladende opretholdes i ‘Sjælens Trøst’ (SjT), finder man eksempler på semantisk og pragmatisk betinget genusbrug. Substantivet *gud* ændrede genus fra neutrum i fællesgermansk til maskulinum i de deraf udspringende germanske enkeltsprog (DW: 1017-1144 s.v. *gott*, spec. 1017-1019; DEO: 165-166 s.v. *gud*). Denne genusændring kan henføres til substantivets semantiske overgang fra en almen betegnelse for både maskuline og feminine (af)guder til en kristen betegnelse for én sand, mandlig gud (Brøndum-Nielsen 1935: 17, 275; OGNS I: 657-658 s.v. *guð*; DW: 1017-1144 s.v. *gott*, spec. 1017-1019). I modsætning til de øvrige germanske sprog har man i norrønt belæg på både neutrums- og maskulinumformer (OGNS I: 657-658 s.v. *guð*). Dette skyldes formentlig den relativt sene overgang fra hedenskab til kristendom i Norden; først omkring årtusindskiftet havde man behov for en særskilt maskulin henvisning til den enerådende kristne gud. Hos Christiern Pedersen (Post 54) forekommer *Gud* stadig i neutrum, men i OÆDS (II: 92-94 s.v. *Gud*) nævnes der ingen ældre eller andre tidssvarende eksempler. Utrum angives i OÆDS (II: 92-94 s.v. *Gud*) som den almindelige og langt hyppigste form. I overensstemmelse hermed anvendes *gud* som et maskulint proprium eller appellativ i ‘Sjælens Trøst’ (SjT). Ved omtalen af hedenske guder springer henvisningen med neutrum til substantivet *afgud* imidlertid i øjnene. I det svenske forlæg ‘Själens Tröst’ (SjTsv) henvises der ligeledes med neutrumspronomen (f.eks. SjTsv 13). I andre gammeldanske og fornsvenske kilder fra 1400-tallet finder man belæg i både maskulinum og neutrum (Mandev 106; Suso 35; OSMS I: 9 s.v. *afgub*). Som jeg argumenterer for i Petersen (2016: 210-213), kan anvendelsen af neutrum være pragmatisk motiveret af fortællerens kristne synsvinkel.

Mens det maskuline proprium er forbeholdt kristendommens levende og enerådende gud, betegnes hedenskabens guder med appellativet *afgud* i neutrum som udtryk for deres menneskeskabte, tingslige form. Appellativet *gud* kan både anvendes om andre levende guder fra en kristen synsvinkel og om menneskeskabte, tingslige guder fra en hedensk synsvinkel der primært kommer til udtryk i direkte og indirekte tale. Den konsekvente brug af neutrum ved forekomsten af substantivet *afgud* og den pronomi- nale henvisning til dette finder man f.eks. i (12) nedenfor (for flere eksem- pler på den ovennævnte genusfordeling, se Petersen 2016: 211-213):

- (12) Thæn same konungen nabogodonor, lot giøra
 ‘den samme konge Nebukadnesar lod gøre

et **afgudh-Ø** af gul. oc
INDEF.NOM.AKK.SG.N afgud.N-NGEN.SG.N af guld og

thæt var stort oc stoth vpa markin pa ene stuth som
PERS.NOM.AKK.3.SG.N var stort oc stod på marken på en støtte som

var thrysins tiwo alna høj oc sex alna breth. Han bødth alla bodhe
 var tresinds tyve alen høj og seks alen bred han bad alle både

riga oc fatiga som j hans rige voro, at the skuldo thiit koma
 rige og fattige som i hans rige var at de skulle derhen komme

oc hedhra oc bithia til **thæt**
 og hædre og bede til DEM.NOM.AKK.SG.N

afgudh-Ø-it, oc hedhra **thæt**
afgud.N-NGEN.SG.N-DEF.NOM.AKK.SG.N og hædre PERS.NOM.AKK.3.SG.N

mæth offir oc knæfal (SjT 11)
 med offer og knæfald’

Den samme konge Nebukadnesar lod udfærdige en afgud af guld, og den var stor oc stod på marken på en støtte som var tresinds-tyve alen høj og seks alen bred. Han opfordrede alle – både rige og fattige – til at komme derhen for at hædre og tilbede denne afgud med offer og knæfald

Eksemplet ovenfor er et meget tidligt tegn på at genus kan anvendes med et pragmatisk motiveret indhold – i dette tilfælde som udtryk for distinktionen mellem ting og menneskelige eller guddommelige væsener.

4.3. Indførelse og anvendelse af utrum i ældre nydansk

I de klassiske sjællandske og skånske dialekter sådan som de kom til udtryk i slutningen af 1800-tallet, finder man stadig selvstændige maskulinum- og femininumformer ud over de ana- og kataforiske pronomener *han* og *hun*; i sjællandsk inden for artikel- og pronominalbøjningen (Pedersen 1999: 82; ØMO III: 373-384 s.v. *en* I, 384-388 s.v. *en* II, 388-395 s.v. *-en* III, 86-88 s.v. *din*³) og i skånsk inden for adjektiv- og substantivbøjningen (Lech 1925: 8-17, 68-69; Roikjer & Rasmussen 1932: 17, 29/kort IX; Pedersen 1999: 83). I begge tilfælde henvises der ana- og kataforisk med *han* og *hun*. Pedersen (1999: 86-87) anser disse former som mulige genusmarkører i København omkring år 1500, men tilføjer samtidig at systemet kan være blevet forenklet i løbet af de 300 år frem til 1800-tallet. I en særlig skånsk varietet opretholdes distinktionen mellem maskulinum og femininum udelukkende ved hjælp af de henvisende pronomener *han* og *hun* (Lech 1925: 9, 68; Roikjer & Rasmussen 1932: 29/kort IX; Pedersen 1999: 84) ligesom det en overgang er tilfældet i det standardiserede skriftsprog indtil det todelte system med fællesformen utrum til sidst tager over i begyndelsen af 1600-tallet (Pedersen 1999: 93). Ifølge Pedersen (1999) er denne udvikling et tidligt eksempel på at København fungerer som sprogligt normcenter. Med henvisning til Erik Pontoppidans (1668: 106-107) beskrivelse af *han* og *hun* som forældede folkelige henvisningsformer konkluderer Pedersen at »[h]an og *hun* var blevet bondsk eller lavsocialt. Det hørte ikke til den højere talesprogsnorm og måtte (derfor) frarådes« (Pedersen 1999: 93).

‘Skånske Lov’ (SkL) i håndskriftet GKS 3125,4^o fra ca. 1550 er et eksempel på at den pronominale henvisning med *han* og *hun* lever videre i ældre nyskånsk sådan som det blev beskrevet ovenfor:

- (13) att dem bør   icke mer   faar samme **jord**, och de beholde
       ‘at dem tilkommer ikke mere for   samme jord   og   de beholder

3 Da ‘Ømålsordbogen’ (ØMO) indtil videre kun dækker ordforrådet til og med *march*, kan der ikke henvises til de parallelle opslagsord *min* og *sin*.

hend-e siiden selffue (SkL 297)
 PERS-AKK.DAT.3.SG.F sidenhen selv'
*at de ikke får mere for den samme jord, og at de sidenhen selv
 beholder den*

Pronomenet *hende* tyder ikke på at være blevet skrevet af fra ældre håndskrifter af samme tekst. I AM 28,8° fra ca. 1300 og B 69,4° fra ca. 1350 finder man i stedet *iorþ sinæ* 'deres jord' (SkL 29) og *iorth sina* 'deres jord' (SkL 213). Heller ikke variantapparatet giver nogen eksempler der svarer til GKS 3125,4°.

Med de sjællandske tekster af Christiern Pedersen (Lege) og Hans Christensen Sthen (Bøn, Haand, Vandr) skal det nu vises hvordan utrum fungerer som en mere eller mindre tilfældig henvisningsform i begyndelsen af 1500-tallet for at blive underlagt en vis form for semantisk system i slutningen af 1500-tallet. Genus kommer da udelukkende til udtryk ved hjælp af pronominal reference.

For begge forfatteres vedkommende kan det i første omgang fastslås at sexus efterhånden får forrang for genus. Nedenfor henvises der med de maskuline pronominalformer *hand* og *hannem* til antecedenserne *Menneske* og *Barn* der begge er neutrum:

- (14) Thi huert **menniske** er plictig til ath hielpe sin nature oc legeme
 'for hvert menneske er pligtigt til at hjælpe sin natur og legeme

saa megit som **hann-em** er mweligt (Lege 62v)
 så meget som PERS-AKK.DAT.3.SG.M er muligt'
*For ethvert menneske har pligt til at hjælpe sin natur og sit legeme
 så meget som det er muligt for det*

- (15) Omstød met | din Munds Aande, det vanartige, oc onde **Barn**,
 'kast.omkuld med din munds ånde det vanartede og onde barn

som alting forfører. Gjør **hann-em** en ende, ved
 som alting fører.på.afveje gør PERS-AKK.DAT.3.SG.M en ende ved

din kiere Søns CHristi obenbarelse (Bøn 41)
 din kære Søns Kristi åbenbaring'
*Kast det vanartede og onde barn som fører alting på afveje,
 omkuld med din munds ånde. Stands det ved din kære Søns Kristi
 åbenbaring*

- (16) Huert **Menniske** som nogen tid i vugge laa, / **Hand-Ø**
 ‘hvert menneske som nogen tid i vugge lå PERS-NOM.3.SG.M

fødis nøgen, saa dør **hand-Ø** oc aff, / Oc nøgen
 fødes nøgen sådan dør PERS-NOM.3.SG.M også af og nøgen

leggis **hand-Ø** i sin Graff (Haand 366)

lægges PERS-NOM.3.SG.M i sin grav’

Ethvert menneske der engang lå i sin vugge, det fødes nøgent, på samme måde dør det, og nøgent lægges det i sin grav

Ligesom i ‘Skånske Lov’ opretholdes distinktionen mellem maskulinum og femininum hos Christiern Pedersen ved henvisningen til ikke-menneskelige størrelser:

- (17) DEn som haffuer ve bag i sit hoffuit han skal | tage **rude**⁴ och
 ‘den som har ondt bag i sit hoved han skal tage rude og

støde **hend-e** smaa met edicke och olye och holde
 knuse PERS-AKK.DAT.3.SG.F småt med eddike og olie og holde

hend-e vnder sin nese oc drage lwcten op i sit
 PERS-AKK.DAT.3.SG.F under sin næse og drage lugten op i sit

hoffuit (Lege 3r)

hoved’

Den der har ondt i baghovedet, skal tage urten rude og knuse den til pulver sammen med eddike og olie og holde det op under næsen for at indånde lugten

- (18) Item Man skal tage **Isop**⁵ oc gøre **hann-em** varm i
 ‘ligeledes man skal tage isop og gøre PERS-AKK.DAT.3.SG.M varm i

4 *Rude* er navnet på en urt eller halvbusk tilhørende rundefamilien, f.eks. *vinrude*, der indeholder æteriske olier, og som anvend(t)es til lægemiddelfremstilling (ODS XVII: 1327 s.v. II. *Rude*; DDO: s.v. *rude*²).

5 *Isop* er navnet på en 30-50 cm høj halvbusk tilhørende læbeblomstfamilien der i dag kan bruges som krydderurt, og som tidligere anvendtes til lægemiddelfremstilling (ODS IX: 688 s.v. *Isop*; DDO: s.v. *isop*).

en pande oc binde **hann-em** om hoffuedit (Lege 5r)
 en pande og binde PERS-AKK.DAT.3.SG.M om hovedet?
*Ligeledes skal man tage planten isop, opvarme den i en pande og
 binde den rundt om hovedet*

Det kan imidlertid hurtigt konstateres at Christiern Pedersen i mange tilfælde også anvender *den* som erstatning for *han* eller *hun*. Om der er tale om et demonstrativt eller et personligt pronomen, kan ikke afgøres med fuldstændig sikkerhed. Falk & Torp (1900: 119) forklarer det personlige pronomens opkomst som en udvidelse af det demonstrative pronomens funktion. Ifølge Pedersen (1999: 92) kan denne udvidelse være kommet i stand i analogi med de eksisterende personlige pronomener *det* og *de* i neutrum og pluralis der går helt tilbage til det fællesnordiske sprog fra før 800. Allerede på daværende tidspunkt erstattedes de oprindelige personlige pronomener i neutrum og pluralis af de tilsvarende demonstrative pronominalformer (Krahe 1969: 58). Da anvendelsen af *den* som personligt pronomen tiltager gradvis med de første sporadiske eksempler fra omkring år 1300 (Brøndum-Nielsen 1965: 175) frem til en fuldstændig fortrængning af *han* og *hun* i 1600-tallet, befinder Christiern Pedersens lægebog (Lege) sig på et mellemstade. I (19) og (20) nedenfor har jeg analyseret *den* som personligt pronomen fordi det står i en prototypisk tryksvag position som baggrundsinformation; desuden anvendes *den* parallelt med *han* og *hun* hvad angår både ledstilling og informationsværdi. Som modsætning hertil fortolkes *den* i (21) som et demonstrativt pronomen der står i en prototypisk trykstærk position:

- (19) Tag thør **Senep** oc stød **hann-em** smaa/ och sicte
 ‘tag tør senep og knus PERS-AKK.DAT.3.SG.M småt og sigt

den/ oc blende **hann-em** met rosen vand/
 PERS.NGEN.3.SG.U og bland PERS-AKK.DAT.3.SG.M med rosenvand

 och bint **det** om hoffuedet (Lege 6v)
 og **bind** PERS.NGEN.3.SG.N om hovedet?
*Tag tør sennep og knus det til pulver; sigt det, bland det sammen
 med rosenvand og bind det rundt om hovedet*

- (20) Haffuer nogen Maall eller blicke paa øget da skall man støde
 ‘har nogen mærker eller pletter på øjet da skal man knuse

huid **lilje rod** oc stryge **den** i øget **hwn-Ø**
hvid liljerod og smøre PERS.NGEN.3.SG.U på øjet PERS-NOM.3.SG.F

hielper (Lege 9v)
hjælper'

Hvis man har mærker eller pletter på øjet, skal man knuse hvid liljerod til pulver og smøre det på øjet. Det hjælper

- (21) Der voxer en vrt i Vrte haffue som kallis Leffuer vrt/
'der vokser en urt i urtehave som kaldes leverurt

den skall man bruge i mad och dricke/
DEM.NGEN.SG.M/F/U skal man bruge i mad og drikke

hwn-Ø hielper Leffueren meget (Lege 28r)
PERS-NOM.3.SG.F hjælper leveren meget'

Der vokser en urt i urtehaven som kaldes leverurt. Den skal man bruge i mad og drikke. Den hjælper meget på leveren

I (19) og (20) veksles der mellem *han* og *den* resp. *hun* og *den* ved henvisningen til samme antecedens. Denne praksis indikerer at utrum endnu ikke fungerer som en selvstændig genuskategori.

For at understøtte denne tolkning vises nedenfor et lille udvalg af lægebogens substantiver der er opdelt i tre grupper på baggrund af muligheden for at henvise med pronomener i maskulinum, femininum eller utrum. Bemærkelsesværdigt er det at utrumpronomenet *den* i alle tilfælde fungerer som en ekstra henvisningsmulighed ved siden af enten *han* eller *hun*:

Maskulinum	Femininum	Utrum
<i>Bug, drøbel, Gallen / gede galle / hane galle / hare galle / Thiwre Galle, Hierne, hugorm, huideløg / hwideløg, Isop, krantz, orm, oss, ost, Senep, sten / Stenen / sandsten / vinsten, swine lort, timean, vor Frwe sengehalm</i>	<i>filing, Isop, lwng, milk / milken / Assne milk / Gede milk / haarse milck / Quinde milk, rod / Roden / Bulme rod / Celidonie rod / Hunde tunge rod / Kattoste Rod / lilye rod / Merke Rod / Nelle rod / Peber rod / Pione rod / skreppe rod / Tidsle Rod / Tormentille Rod / Aakane Rod, twngen / Hunde tunge, vrt / Gøgis vrt / Holtz vrt / hwlvrt / Iern vrt / Lwng vrt / Malurt / Mester vrt / Sancti Pederss vrt</i>	<i>filing, hierne, lwng, Milk / Gede milk / Quinde milk, oss, Ost, kattoste Rod / lilye rod / Peber rod / Tormentille rod, Senep, Timean, vrt / Nyss vrt, vor Frwe Sengehalm</i>

Figur 1: Fordelingen af antecedenser i maskulinum, femininum og utrum i Christiern Pedersens 'En nøttelig Legebog' (Lege) fra 1533

De skiftende henvisningsformer bekræfter formodningen om at utrum endnu ikke har vundet indpas som en selvstændig genuskategori. At et og samme substantiv kan anvendes med både maskuline og feminine anaforer, tyder yderligere på et genussystem i forandring:

(22) Den som fornemmer Ath han-s Leffuer
 'DEM.NGEN.SG.M/F/U som fornemmer at PERS-GEN.3.SG.M lever

brænder hed han-Ø skall tage **Nactskade**⁶ oc støde
 brænder hed PERS-NOM.3.SG.M skal tage natskygge og knuse

hann-em smaa och blende **den** met
 PERS-AKK.DAT.3.SG.M småt og blende PERS.NGEN.3.SG.U med

Bom olye det er Oliue olye oc gøre plaster der aff (Lege 28v)
 bomolie det er olivenolie og gøre plaster der af?

6 *Natskade* (nu *natskygge*) er navnet på en plante der tilhører natskyggefamilien, f.eks. kartoffel, tomat og en lang række giftige arter, og som tidligere anvendtes til lægemiddelfremstilling (ODS XIV: 937 s.v. I. *Natskade*, 938 s.v. *Natskygge* 1; DDO: *natskygge*).

Hvis man fornemmer at leveren ophedes, skal man tage planten natskygge, knuse den til pulver, blande den sammen med bomolie, dvs. olivenolie, og anvende det som plaster

- (23) Item   Man maa støde **Nactskade**⁷ oc gøre plaster aff
‘ligeledes man skal knuse natskygge   og gøre plaster af

henn-is   oss/ oc legge dem   paa Leffueren oc
PERS-GEN.3.SG.F saft og lægge PERS.AKK.DAT.3.PL på leveren   og

Milten (Lege 38r)
milten’

Ligeledes skal man knuse planten natskygge til pulver; anvende saften som plaster og lægge det på leveren og milten

Også Hans Christensen Sthen opererer med de tre henvisningsmuligheder *han, hun og den*, men i modsætning til Christiern Pedersen anvender han utrum som en selvstændig genuskategori på lige fod med maskulinum og femininum. Desuden ser fordelingen mellem de tre genera i en vis udstrækning ud til at følge nogle semantisk baserede retningslinjer. Mens maskulinum og femininum i de fleste tilfælde forbeholdes mennesker eller ting og abstrakter med tillagte kristne værdier eller gudelige og menneskelige egenskaber, får utrum en markeret funktion som udtryk for stoffige ting i den verdslige verden. Figuren nedenfor viser fordelingen mellem antecedenser i maskulinum, femininum og utrum i Hans Christensen Sthens ‘Christelige oc vdkaarne Bøner’ (Bøn) fra 1577 kategoriseret på baggrund af den pronominal reference:

---

7 Se fodnote 6.

Maskulinum	Femininum	Utrum
<i>Ageren, Barn, Dieffuel, Død, Fader, Fiende, Gud, Herre, Himmel, Hosbonde / Hosbondi, Kircketienere, Konge, Mand, Menniske, Næste, Predickere, Saliggørere, Sathan, Siælesørgere, Stad / Stat, Syndere, Søn, Tienere, Tiuende, Toldere, Tyrcken, vilie, vaactere</i>	<i>Barmhiertighed, Bog, Bøn, Fristelsen, fruct, Gerighed, Gierning, Hofferdighed, Kircke, Moder, Samuittighed, Siæl, Stadighed, Tienerinde, tieniste, Quinde, Tro, Verden, Vijsdom</i>	<i>handschrift, Hofferdighed, Fruct, Næring, Synd / Synden, storm, sæd, tingest, Trøst</i>

Figur 2: Fordelingen mellem antecedenser i maskulinum, femininum og utrum i Hans Christensen Sthens 'Christelige oc vdkaarne Bøner' (Bøn) fra 1577

Allerførst springer det tydeligt i øjnene at de fleste maskuline antecedenser er personer eller overnaturlige væsener som *Barn, Fader, Hosbonde, Tienere, Dieffuel, Gud* og *Sathan*. Blandt de feminine antecedenser finder man naturligvis tilsvarende kvindelige personer som *Moder* og *Tienerinde*. Da verdensbilledet på dette tidspunkt var mandsdomineret, forekommer der selvsagt flere mandlige end kvindelige personer og væsener. Interessant er det at fordelingen mellem de øvrige maskuline og feminine antecedenser også følger en vis form for semantisk system. Mens femininum repræsenterer menneskets indre liv på både godt og ondt, fungerer maskulinum som repræsentant for enten den gode Gud eller den onde djævel. Man kan sige at den hellige Jomfru Maria og den udfordrende Eva fra Paradisets Have symboliseres af feminine substantiver som *Barmhiertighed, Samuittighed, Siæl* og *Tro* resp. *Fristelse* og *Gerighed* sådan som det eksemplificeres nedenfor:

- (24) Huo kand fortelle oc opregne hans **Barmhiertighed**? mand
 'hvem kan beskrive og opregne hans barmhjertighed man

kand huercken formindske eller formere **hend-e**,
 kan hverken formindske eller forstørre PERS-AKK.DAT.3.SG.F

hun-Ø er io saa stor som hand er selff (Bøn 92)
 PERS-NOM.3.SG.F er jo så stor som han er selv'

Hvem kan beskrive og opregne hans barmhjertighed? Man kan hverken formindske eller forstørre den. Den er jo lige så stor som han selv er

- (25) Du est io større end vor **Samuittighed**, huilcken du dog vel kand
'du er jo større end vor samvittighed hvilken du dog godt kan

spæge oc stille ved dit Euangelium oc gladelige Budskab, om
tæmme og berolige ved dit evangelium og glædelige budskab om

hun-Ø end | skønt klager paa oss (Bøn 116)

PERS-NOM.3.SG.F end skønt nager os'

Du er jo større end vor samvittighed som du godt kan tæmme og berolige ved dit evangelium og glædelige budskab selv om den nager os

- (26) Forbarm dig offuer min arme **Siæl**, i **hend-is** vdgang, oc
'forbarm dig over min arme sjæl i PERS-GEN.3.SG.F udgang og

før **hend-e** til det euige Liff (Bøn 128)

før PERS-AKK.DAT.3.SG.F til det evige liv'

Forbarm dig over min arme sjæl i dens udgang og før den til det evige liv

- (27) Kom min skrøbelige **Tro** til hielp, der er saa liden som it
'kom min skrøbelige tro til hjælp der er så lille som et

Senips korn, at **hun-Ø** kand voxte oc formeris (Bøn 46)

senepskorn at PERS-NOM.3.SG.F kan vokse og blive større'

Kom min skrøbelige tro der er så lille som et senepskorn, til hjælp så den kan vokse og blive større

- (28) at **Fristelsen** faar saadan en Ende, at wi **hend-e**
'at fristelsen får sådan en ende at vi PERS-AKK.DAT.3.SG.F

kunde fordrage (Bøn 126)

kan udholde'

at fristelsen forsages sådan at vi kan udholde den

- (29) Beuar oss fra **Gerighed**, huilcken der er en rod til alt ont, at wi
‘beskyt os mod gerrighed hvilken der er en rod til alt ondt at vi

icke faa lyst oc begiering til **hend-e** (Bøn 73)
ikke får lyst og begær til PERS-AKK.DAT.3.SG.F’
*Beskyt os mod gerrighed der er roden til alt ondt, så vi ikke får lyst
til eller begær efter den*

På lignende vis symboliserer maskuline substantiver som *Himmel, Stad* og *vilie* på den ene side og *Død* på den anden side de mandlige modsætninger Gud eller den troende mand over for Djævelen:

- (30) Lad icke Landet ligge øde vdi din vrede, oc vere wfructsommeligt,
‘lad ikke landet ligge øde i din vrede og være ufrugtbart

Lyck icke **Himmelen** til i din grumhed, for vore Synders skyld, at |
luk ikke himmelen til i din grumhed for vore synders skyld at

hand-Ø icke bliffuer som Iern, oc Iorden som
PERS-NOM.3.SG.M ikke bliver som jern og jorden som

Kaaber (Bøn 66)
kobber’
*Lad ikke landet ligge øde og være ufrugtbart i din vrede. Tilluk ikke
himmelen i din grumhed for vore synders skyld sådan at den ikke
bliver som jern og jorden som kobber*

- (31) Naarsomheldst en **Stad** er icke foruaret met Mur, Vold, Pastij⁸
‘når.som.helst en by er ikke beskyttet med mur vold bastion

oc Vogenborg, saa er **hand-Ø** let at vinde, oc snart kand
og vognborg så er PERS-NOM.3.SG.M let at erobre og hurtigt kan

bliffue Fienderne til Roff oc Byte (Bøn 16)
blive fjenderne til rov og bytte’

---

8 Denne form var almindelig i 1500-tallets svensk (SAOB XIX: 442 s.v. *pastej*²) og er i dansk afhjemlet i Matthias Moths ordbog fra omkring år 1700 med betydningen »Er spidsen af et bulverk« (MO: s.v. *Pastèi*). Der foreligger et låneord fra fransk formidlet gennem middelnedertysk (MNDH: 1415 s.v. *pastej*). Stavemåden med *p* er også belagt i middelhøjtysk (MHDW: 450 s.v. *bastie*).

Når en by ikke er beskyttet med mur, vold, bastion og vognborg, så er den let at erobre, og den kan hurtigt blive til fjendernes rov og bytte

- (32) Jeg beder dig [...] Du vilde giffue dem Naade, at
‘jeg beder dig [...] du må give dem nåde at

kiende   din hellige **vilie**, oc anamme, lide oc bære
blive.fortrolige.med din hellige vilje og tage.imod tåle og bære

hann-em   met Taalmodighed (Bøn 68)

PERS-AKK.DAT.3.SG.M med tålmodighed’

Jeg beder dig [...] må du vise dem nåde så de kan blive fortrolige med din hellige vilje og tage imod, tåle og bære den med tålmodighed

- (33) den kaalde, blege, snigendis oc grumme **Død**, hues Time er wuiss,
‘den kolde blege snigende og grumme død hvis time er uvis

dog   er **hand-Ø**   oss selff viss (Bøn 20)

desuagtet er PERS-NOM.3.SG.M OS selv uundgåelig’

den kolde, blege, snigende og grumme død, hvis time er uvis, men som desuagtet er uundgåelig

Umiddelbart kan det virke semantisk inkonsekvent at *handschrift* er utrum når *Bog* er femininum. Denne fordeling kan imidlertid forklares på den måde at *Bog* (Bøn 22) henviser til den pågældende bedebog der symboliserer den kristne tro, hvorimod *handschrift* (Bøn 44) betegner den verdslige lov der var med til at dømme Jesus til døden. En lignende fordeling finder man mellem *mit Liffs fruct* (Bøn 143) i femininum og *den deylige Fruct* (Bøn 66) i utrum. Her skelnes der mellem menneskets afkom i form af de små børn der skal døbes og blive gode kristne, og naturens fysiske afgrøde til menneskets legemlige opretholdelse. Hos Hans Christensen Sthen ser utrum således ud til at fungere som en forholdsvis begrænset genuskategori med et markeret indhold der dækker den stofflige og verdslige verden. Nedenfor gives endnu et par eksempler på referenter fra naturen:

- (34) Saa lad nu O kiere Gud den deylige **sæd** vere dig befalet   i din
‘så lad nu o kære Gud den dejlige sæd være dig overdraget i din

naadige beskyttelse, disligeste all anden fruct der vaaxer paa
naadige beskyttelse således.også al anden frugt der vokser på

Jorden, Opholt oc beuare **den** i frost, kuld, Iiss, Sne,
jorden bevar og beskyt PERS.NGEN.3.SG.U i frost kulde is sne

Veir, Brynde oc Tyrcke, i Regn, storm oc anden wtimelig Værlig,
blæst hede og tørke i regn storm og andet hårdt vejrlig

at **den** icke i nogen maade bliffuer at skade (Bøn 66)
at PERS.NGEN.3.SG.U ikke på nogen måde bliver at skade'
*Tag så nu, o kære Gud, den dejlige sæd i din nådige beskyttelse,
således også al anden frugt der vokser på jorden. Bevar og beskyt
den i frost, kulde, is, sne, blæst, hede og tørke, i regn, storm og
andre hårde vejrforhold så den ikke på nogen måde lider skade*

- (35) Derfor naar ieg legger mig, da frycter ieg mig intet, men soffuer
'derfor når jeg lægger mig da frygter jeg mig intet men sover

sødelige, oc frycter intet for hastig forskreckelse, ey heller for
sødeligt og frygter intet for pludselig forskrækkelse ej heller for

de Wgudeligis **storm** naar **den** kommer (Bøn 90)
de ugudeliges storm når PERS.NGEN.3.SG.U kommer'
*Derfor frygter jeg intet når jeg lægger mig, men sover sødeligt og
er ikke bange for pludselig at blive forskrækket, ej heller for de
ugudeliges storm når den kommer*

At Hans Christensen Sthen lader til at tillægge genuskategorien semantisk betydning, fremgår desuden af hans to forskellige anvendelser af substantivet *Aand* i henholdsvis maskulinum og femininum. I norrønt kunne det feminine substantiv *ǫnd* 'ånd' både henvise til menneskets sjæleliv, et åndeligt væsen som Helligånden samt åndedrættet (DEO: 521 s.v. *ånd*; AEW: 687 s.v. *ǫnd*; OGNS III: 1087-1088 s.v. *önd*). Også det norrøne maskulinum *andi* 'ånde' spænder over disse tre betydninger (DEO: 521 s.v. *ånde*; AEW: 9 s.v. *andi*; OGNS I: 53-54 s.v. *andi*). Frem til moderne dansk er de til *ǫnd* og *andi* svarende østnordiske former blevet semantisk indsnævret til betydningerne sjæleliv eller åndeligt væsen resp. åndedræt. Derudover ser det ud til at man i overgangsperioden mellem de to genus-

systemer har kunnet skelne udtryksmæssigt mellem *ånd* som sjæleliv på den ene side og som åndeligt væsen på den anden side. Således adskilles menneskets sjæl fra et åndeligt væsen når de to betydninger tilskrives forskelligt genus i form af femininum og maskulinum. På den måde samles substantivet *sjæl*, der ligeledes er femininum (OÆDS III: 741 s.v. *Sjæl*), og substantivet *ånd* i samme betydning under en fælles genuskategori. Denne praksis gennemføres konsekvent i håndbogen (Haand) og vandrebogen (Vandr); i bønnebogen (Bøn) er der ingen eksempler på pronominal reference til *Aand*. Mens der i (36)-(38) henvises i femininum til ånden som menneskets sjæl, illustrerer (39)-(42) hvordan både Helligånden og den onde ånd fremtræder som maskulinum:

- (36) Thi ieg befaler **min Aand** vdi dine Hender, anamme
‘for jeg overdrager min sjæl i dine hænder tag.imod

hend-e du trofaste oc sande Gud (Haand 320)
PERS-AKK.DAT.3.SG.F du trofaste og sande Gud’
For jeg lægger min sjæl i dine hænder. Tag imod den, du min trofaste og sande Gud

- (37) Indtil aff Legomet gaar **min Aand**, / Herre anamme
‘indtil fra legemet går min sjæl Herre tag.imod

hend-e da i din Haand (Vandr 149)
PERS-AKK.DAT.3.SG.F da i din hånd’
Indtil min sjæl flyver fra legemet, tag den da i din hånd, Herre

- (38) Saa lad **vor Aand** met din Naade opfyldis, / At
‘ligeledes lad vor sjæl med din nåde opfyldes at

hun-Ø ey sueltis til døde, / Dit hellige Ord
PERS-NOM.3.SG.F ikke sultes ihjel dit hellige ord

hend-e mætte kand, / Oc føre **hend-e** i
PERS-AKK.DAT.3.SG.F mætte kan og føre PERS-AKK.DAT.3.SG.F ind.i

det forjætte Land (Vandr 126)
det forjættede land’

Lad på samme måde vor sjæl blive opfyldt af din nåde så den ikke sultes ihjel. Dit hellige ord kan mætte den og føre den ind i det forjættede land

- (39) **Den hellig Aand** oc lige saa, / Vilde met sine Gaffuer hoss oss
'den helligånd også ligeledes vil med sine gaver hos os

staa, / **Hand-Ø** styrcke oc trøste oss i all
stå PERS-NOM.3.SG.M må.styrke og må.trøste os i al

Nød (Vandr 45-46)

nød'

På samme måde vil Helligånden også være med os med sine gaver.

Må han styrke og trøste os i al nød

- (40) Det skeer alt for din Pijne, / Oc ved **din hellig Aand**, /
'det sker alt.sammen for din pine og ved din helligånd

Naar **hand-Ø** met Naaderne sine, / Fornyer mit Hierte
når PERS-NOM.3.SG.M med nådegaverne sine fornyer mit hjerte

oc Aand (Vandr 142)

og sjæl'

Det sker alt sammen for din pines skyld og ved din Helligånd når den fornyer mit hjerte og min sjæl med sine nådegaver

- (41) Saa maa **hand-Ø** vige, **den fule Aand** (Vandr 159)

'så må PERS-NOM.3.SG.M vige den onde ånd'

Så må den vige, den onde ånd

- (42) Thi **den onde Aand** kunde vel gjøre det krumt oc lemmelest,
'for den onde ånd vil.kunne let gøre det krumt og lemlæstet

i it øyeblik (som **hand-Ø** gjorde | met den arme
på et øyeblik som PERS-NOM.3.SG.M gjorde med den fattige

Quinde hoss Lucam i det 13. Cap: der gick kraagrygget i 18. Aar)
kvinde hos Lukas i det 13. kapitel der gik krumrygget i 18 år

der som Gud tilstedde **hann-em** det (Haand 308)
 dersom Gud tillod PERS-AKK.DAT.3.SG.M det'
*For den onde ånd vil let kunne lemlæste og gøre det [et legeme]
 krumrygget på et øjeblik (ligesom den gjorde det med den fattige
 kvinde der gik krumrygget i 18 år, sådan som det står i Lukasevan-
 geliet, kapitel 13) dersom Gud tillod den det*

Hverken håndbogen (Haand) eller vandrebogen (Vandr) har et direkte tysk forlæg, men en del af indholdet stammer fra bønnebogen (Bøn) der er en oversættelse af 'Christliche Gebet' fra 1565 forfattet af Johann Habermann (lat. Johannes Avenarius) (Vandr 180-181, 184). Man kunne derfor forestille sig at genusmodsatningen mellem ty. *Seele* (F) 'sjæl' og ty. *Geist* (M) 'ånd' har spillet en rolle for opdelingen af da. *ånd* i et feminint og et maskulint betydningsområde. I OÆDS (IV: 942 s.v. *Ånd*) foreslås en lignende sammenhæng mellem Christiern Pedersens lejlighedsvis brug af *ånd* som maskulinum og en bibeloversættelse af Martin Luther.

På baggrund af ovenstående analyse kan man beskrive genussystemet i Hans Christensen Sthens bønnebog (Bøn) som fortrinsvis semantisk funderet med utrum som en ny genuskategori. Kun enkelte substantiver som *Ageren* i maskulinum og *Synd* og *Trøst* i utrum ser ud til ikke at følge dette mønster. Teksten fremtræder således som et interessant eksempel på hvordan en ny genuskategori opstår i en periode hvor genus i stadig højere grad styres af semantiske principper med det resultat at maskulinum og femininum til sidst begrænses til at betegne sexus hos menneskelige væsener og visse dyrearter.

4.3. Genusændringer i overgangsperioden mellem tredelt og todelt genussystem

Ovenfor blev det anskueliggjort hvordan Hans Christensen Sthen adskiller et ords forskellige betydninger fra hinanden ved hjælp af genus. Med hensyn til substantivet *Fruct* skelnes der således mellem femininum som udtryk for det menneskelige afkom og utrum som udtryk for jordens afgrøde. På lignende vis får substantivet *Aand* en snævrere betydning med sit oprindelige feminine genus som modsætning til en ny maskulin form; på denne måde adskilles menneskets indre sjæl fra et ydre åndeligt væsen. Det virker oplagt at genusændringer som disse gennemføres i en periode hvor semantikken spiller en stadig større rolle for genustilskrivningen.

Med de følgende eksempler skal det sandsynliggøres at opkomsten af en ny genuskategori som erstatning for maskulinum og femininum samt den tiltagende semantiske tankegang kan have medvirket til at flere substantivers genusforhold er blevet omfortolket.

I figur 3 nedenfor skitseres genusudviklingen frem til i dag for udvalgte arveord og indlån. Som repræsentant for den formentlig oprindelige fællesnordiske genusform anvendes de tidligste norrøne kilder. Den største gruppe af disse ord har undergået genusændringer der i de fleste tilfælde fandt sted i overgangen fra ældre nydansk til nutidsdansk hvor maskulinum og femininum smeltede sammen til utrum. Derudover anføres en gruppe ord med mere stabile genusforhold der på grund af semantisk lighed med de andre ord kan have medvirket til genusændringerne. Ordene er i skemaet inddelt i semantisk afgrænsede grupper. Genusudviklingen fra fællesnordisk (repræsenteret af norrønt) gennem gammeldansk, ældre nydansk og nutidsdansk frem til moderne dansk bygger på oplysninger fra følgende værker og databaser: Norrønt repræsenteres af ‘Ordbog over Det gamle norske Sprog’ (OGNS), ældre og yngre middeldansk af ordregistret i ‘Gammeldansk Grammatik III’ (Brøndum-Nielsen 1935, nedenfor forkortet GG) og/eller ‘Gammeldansk Seddelsamling’ (GS), ældre nydansk af ‘Ordbog til det ældre danske Sprog’ (OÆDS), nutidsdansk af ‘Holberg-Ordbog’ (HO) og ‘Ordbog over det danske Sprog’ (ODS) og moderne dansk af ‘Den Danske Ordbog’ (DDO):

Moderne dansk (2019)	Nutidsdansk (1700-1950)	Holberg (1700-1750)	Ældre nydansk (1525-1700)	Ældre og yngre middeldansk (1100-1525)	Norrønt (1150-1350)
<i>banner</i> (N)	<i>Banner</i> (N, forældet U)	<i>Banner</i> (U el. N)	<i>Bannere</i> (U el. N)	<i>banner</i> (M el. N) (GS)	
<i>fane</i> (U)	<i>Fane</i> (U)	<i>Fane</i> (U)	<i>Fane</i> (F)	<i>fana</i> (F) (GG)	<i>gunnfani</i> (M)
<i>flag</i> (N)	<i>Flag</i> (N, nu kun dialektalt U)	<i>Flag</i> (N)	<i>Flag</i> (U)		
<i>mærke</i> (N)	<i>Mærke</i> (N)	<i>Merke</i> (N)	<i>Mærk(e)</i> (N el. U)	<i>mærki</i> (N) (GG)	<i>merki</i> (N)
<i>billede</i> (N)	<i>Billede</i> (N)	<i>Billede</i> (N)	<i>Belede</i> (N el. U)	<i>belete</i> (N) (GS)	<i>bilati/bilæti/biliat</i> (N)
<i>spejl</i> (N)	<i>Spejl</i> (N, nu kun dialektalt U)	<i>Speil</i> (N, sjældnere, i de tidligere skrifter U)	<i>Spegel</i> (<i>spejl</i>) (M el. N)	<i>speghel</i> (M el. N) (GS)	<i>spegill</i> (M)
<i>bogstav</i> (N)	<i>Bogstav</i> (N el. U)	<i>Bogstav</i> (U, sjældnere N)	<i>Bogstav</i> (U, N ved at trænge igennem)	<i>bokstav</i> (M) (GS)	<i>bókstafr</i> (M)
<i>skrift</i> (N el. U)	<i>Skrift</i> (U el. N)	<i>Skrift</i> (N el. U)	<i>Skrift(e)</i> (<i>skreft</i> , <i>skrøft</i>) (F el. N)	<i>skrift</i> (F el. N) (GG, GS)	<i>skript</i> (F el. N)
<i>symbol</i> (N)	<i>Symbol</i> (N, med latinsk form også sjældent U)	<i>Symbolum</i> (N, med latinsk bøjning)			
<i>tegn</i> (N)	<i>Tegn</i> (N, dialektalt U)	<i>Tegn</i> (N)	<i>Tegn</i> (N el. U)	<i>tekn</i> (N) (GS)	<i>tákn/teikn</i> (N)
<i>legeme</i> (N)	<i>Legeme</i> (N)	<i>Legeme</i> (N)	<i>Legom(e)</i> (N, M el. F)	<i>likeme</i> (M, også N) (GG, GS)	<i>likami/lik(h)amr</i> (M)
<i>lig</i> (N)	<i>Lig</i> (N)	<i>Liig/Lig</i> (N)	<i>Lig</i> (N)	<i>lik</i> (N) (GG)	<i>lik</i> (N)

<i>menneske</i> (N)	<i>Menneske</i> (N, nu kun arkaiserende sprog U)	<i>Menneske</i> (N, få gange brugt med artikel el. numeralet i U)	<i>Mennisk(e)</i> (F, M, U el. N)	<i>människa</i> (F) (GG)	<i>menska</i> (F)
---------------------	---	---	--------------------------------------	-----------------------------	-------------------

Figur 3: Genusudviklingen fra fællesnordisk (repræsenteret af norrønt) til moderne dansk for udvalgte arveord og indlån sammenlignet med senere indlån

Fælles for de genusændringer der kommer til udtryk i figur 3, er at de er blevet gennemført i perioden mellem ældre nydansk og nutidisdansk hvor genussystemet var i oprud. Netop i overgangsperioden fra tre til to genera kan usikkerheden med hensyn til brugen af *han*, *hun* og *den* have medvirket til særlig mange genusændringer.

Som bekendt findes der i dansk og svensk i dag en del fælles substantiver der afviger genussmæssigt fra hinanden. Ligesom i dansk kan man i svensk iagttage en længere periode hvor det todelte genussystem efterhånden vandt indpas til fordel for det tredelte. I sin undersøgelse af den overordnede genusudvikling i svensk konkluderer Davidson (1990: 48-53) at man fra begyndelsen af 1500-tallet og frem til ca. 1900 i stadig større omfang anvendte *den* som sideform til *han* og *hon*. For størstedelen af de svenske substantiver i figur 4 herskede der i overgangsperioden mellem de to systemer en vis usikkerhed med hensyn til genusvalg ligesom det er tilfældet for de tilsvarende danske substantiver i figur 3. I modsætning til de danske substantiver er de svenske imidlertid i de fleste tilfælde vendt tilbage til det oprindelige genus. Det kunne således tyde på at flere af de moderne genusforskelle sprogene imellem er forårsaget af den forvirring der rådede i overgangsperioden, og den stadig tættere forbindelse mellem genus og semantik. I figur 4 tages der udgangspunkt i den alment gældende periodeinddeling (Wessén 1968: 93-106, 108-135) mellem klassisk og yngre fornsvensk (ca. 1225 - ca. 1375 resp. ca. 1375 - ca. 1526) repræsenteret af 'Ordbok öfver svenska medeltids-språket' (OSMS), ældre og yngre nysvensk (ca. 1526 - ca. 1732 resp. ca. 1732 og fremefter) repræsenteret af 'Ordbok över svenska språket' (SAOB) og moderne svensk repræsenteret af 'Svensk ordbok' (SO):

Moderne svensk (2019)	Ældre og yngre nysvensk (1526 og fremefter)	Klassisk og yngre fornsvensk (1225-1526)	Norrønt (1150-1350)
<i>banner</i> (U)	<i>baner</i> (N)	<i>baner</i> (N el. M)	
<i>fana</i> (U)	<i>fana</i> (U el. F) <i>fanel/fan</i> (M)	<i>fana</i> (F)	<i>gunnfani</i> (M)
<i>flagga</i> (U)	<i>flagga</i> (U el. F) <i>flagg</i> (U el. M)		
<i>märke</i> (N)	<i>märke</i> (N)	<i>märke</i> (N)	<i>merki</i> (N)
<i>bild</i> (U)	<i>bild</i> (U, M el. N, forældet F)	<i>biläte</i> (N)	<i>bilati/bilæti/ biliat</i> (N)
<i>spegel</i> (U)	<i>spegel</i> (U el. M, forældet N)	<i>speghil</i> (M)	<i>spegill</i> (M)
<i>bokstav</i> (U)	<i>bokstaf</i> (U el. M, forældet F el. N)	<i>bokstaver</i> (M)	<i>bókstafr</i> (M)
<i>skrift</i> (U)	<i>skrift</i> (U el. F, forældet N)	<i>skript</i> (F)	<i>skript</i> (F el. N)
<i>symbol</i> (U)	<i>symbol</i> (U el. M, forældet N) <i>symbolum</i> (N)		
<i>tecken</i> (N)	<i>tecken</i> (N, forældet U, M el. F)	<i>tekn</i> (N)	<i>tákn/teikn</i> (N)
<i>lekamen</i> (U)	<i>lekamen</i> (U el. M, forældet N)	<i>likamber</i> (M)	<i>likami/lik(h)amr</i> (M)
<i>lik</i> (N)	<i>lik</i> (N, forældet U el. M)	<i>lik</i> (N)	<i>lik</i> (N)
<i>människa</i> (U, pronominal reference i F)	<i>människa</i> (F, til tider M)	<i>människia</i> (F, dog også pronominal reference i M)	<i>menska</i> (F)

Figur 4: Genusudviklingen fra fællesnordisk (repræsenteret af norrønt) til moderne svensk for udvalgte arveord og indlån sammenlignet med senere indlån

Genusudviklingerne i figur 3 og 4 søges nu forklaret på baggrund af semantiske lighedstræk substantiverne imellem. Analogierne drages med udgangspunkt i de betydninger som findes i OÆDS og SAOB, og som

gælder for den periode hvor genusændringerne fandt sted. Det er klart at de følgende semantiske genussammenhænge ikke kan påvises med sikkerhed, og at andre ord eller andre faktorer sandsynligvis også har spillet en rolle i ændringen fra det ene til det andet genus. Som det blev eksemplificeret ovenfor med henvisning til Corbett (1991: 71) og EWDS (608 s.v. *Mauer*), er semantisk analogi allerede en veletableret måde at forklare genustilskrivning og -ændring på. I nærværende artikel anvendes denne metode som én ud af flere mulige forklaringer.

Udviklingen af da. *banner* (N) fra et valg mellem maskulinum resp. utrum og neutrum frem til en entydig neutrumsform kan sammenlignes med udviklingen af da. *flag* (N) fra utrum til neutrum. Der foreligger to indlån fra nedertysk (DEO: 41 s.v. *banner*, 121 s.v. *flag*) med ækvivalerende betydning. Førstnævnte kommer oprindeligt af fransk. Om *flag* nævnes det i ODS (IV: 1134 s.v. I. *Flag*) at genusændringen kan skyldes dette substantivs fortrængning af en tilsvarende betydning hos det nordiske substantiv *mærke* (N). Indtil da kunne *mærke* bruges »*om en med heraldiske ell. andre figurer dekoreret genstand, der er symbol paa en persons værdighed, samlingstegn for en gruppe personer olgn. (jf. Samlingsmærke); især om vaabenskjold ell. om flag, fane*« (ODS XIV: 668 s.v. II. *Mærke* 6.2; se også OÆDS III: 40 s.v. *Mærk(e)* 2). I svensk adskiller *flagga* (U) og *banner* (U) sig genusmæssigt fra *märke* (N). I dette tilfælde kan man i stedet have ladet den semantiske lighed med det middelnedertyske indlån da. *fane* (U)/sv. *fana* (U) (DEO: 114 s.v. *fane*; SEO I: 198-199 s.v. *fana*) være udslagsgivende.

I modsætning til da. *billede* (N) har sv. *bild* (U) ændret genus fra neutrum til utrum. At formen *bild* er et yngre indlån fra højtysk fra 1600-tallet der efterhånden erstattede den fornsvenske form *biläte* lånt fra middelnedertysk (SEO I: 70 s.v. *bild*), spiller tilsyneladende ikke nogen rolle. I begge tilfælde er der tale om neutrumsord. Genusændringen kan derimod være forårsaget af en semantisk lighed med sv. *spejel* (U) der både i fornsvensk, yngre nysvensk og moderne svensk er maskulinum resp. utrum. Omvendt kan da. *spejl* (N) være overgået til neutrum i analogi med da. *billede*. Både da. *spejl* og sv. *spejel* er indlån fra middelnedertysk med oprindelse i latin (DEO: 406 s.v. *spejl*; SEO II: 1036-1037 s.v. *spejel*). I både OÆDS (IV: 55 s.v. *Spejel* (*spejl*)) og SAOB (XXIX: 9288-9294 s.v. *spejel*) defineres et spejl i flere af sine betydninger som et (spejl)billede af eller forbillede for noget. Analogien mellem *billede* og *spejl* er således oplagt også i 1500-1600-tallets dansk og svensk.

Substantivet *tegn* bruges i ældre nydansk i sin nuværende betydning, bl.a. som udtryk for orddele og skrifttegn (OÆDS IV: 324 s.v. *Tegn*; ODS

XXIII: 906-907 s.v. II. *Tegn* 2.1). Synonymikken med *bogstav* kommer dermed tydeligt til udtryk. Også SAOB fremhæver denne betydning for sv. *tecken*: »skrivtecken, särsk. om bokstav« (SAOB XXXIV: 621 s.v. *tecken* 2.b.a). Udviklingen af da. *bogstav* (N, formentlig et indlån fra oldengelsk, jf. DEO: 59 s.v. *bogstav*) fra maskulinum og senere utrum frem til neutrum kan have været påvirket af analogien med da. *tegn* (N) der hele tiden har udvist mere stabile genusforhold. Det senere indlån fra latin *symbol* (N, oprindelig af græsk *symbolon*, jf. ODS XXII: 1452-1453 s.v. *Symbol*; SEO II: 1136 s.v. *sym-*) passer ligeledes både semantisk og genusmæssigt ind i denne gruppe. Til sidst skal substantivet *skrift* (N el. U) nævnes. Gennem stort set hele perioden har der været tilknyttet forskellige genera til forskellige lignende betydninger af dette substantiv. Ligesom i moderne dansk kunne man i ældre nydansk skelne mellem betydningen *bog* i neutrum og betydninger som *skriftsproget/noget skriftligt* og *den hellige skrift* i femininum/utrum (DDO: s.v. *skrift*; OÆDS III: 818 s.v. *Skrift(e)* (*skreft*, *skrøft*)). Den skriftsproglige betydning kunne i ældre nydansk imidlertid også udtrykkes med neutrum (OÆDS V: 931 s.v. *Skrift*). Det er på denne baggrund tænkeligt at substantivet *skrift* har haft medindflydelse på genusforvirringen og i sidste ende ændringen af *bogstav* fra utrum til neutrum. I svensk kan man i overgangsperioden mellem de to genussystemer se en lignende tendens til at ville samle *bokstav* (U) og *tecken* (N) under ét genus. Efter en periode med svingende genusforhold for begge substantivers vedkommende er utrum resp. neutrum imidlertid blevet opretholdt. Her kan analogien mellem *bokstav* (U), *skrift* (U) og *symbol* (U) have spillet en afgørende rolle.

De to arveord da. *legeme* (N)/sv. *lekamen* (U) (DEO: 258 s.v. *legeme*; SEO I: 567 s.v. *lekamen*) og da. *lig* (N)/sv. *lik* (N) (DEO: 261 s.v. I. *lig*; SEO I: 573 s.v. I. *lik*) og det oldsaksiske indlån da. *menneske* (N)/sv. *människa* (F) (DEO: 283 s.v. *menneske*; SEO I: 679-680 s.v. *människa*) besidder visse semantiske lighedstræk. Når både da. *legeme* og da. *menneske* har udviklet sig fra maskulinum resp. femininum til neutrum, kan det bero på et tidligere tættere betydningsfællesskab med *lig*. I ODS (XII: 791 s.v. I. *Lig* 1) anføres *krop* eller *legeme* som en forældet betydning af *lig*. Denne betydning blev efterhånden fortrængt af substantivet *legeme* der etymologisk er et kompositum sammensat af *lig* og *ham* (DEO: 258 s.v. *legeme*). I kraft af denne overlappende betydning kan først *legeme* og derefter *menneske* være overgået til det samme genus som *lig*. De svenske varianter *lekamen* (U), *lik* (N) og *människa* (F) har enten bevaret det oprindelige genus i form af neutrum og femininum eller videreført maskulinum som

utrum. Alle substantiverne ser imidlertid ud til i et vist omfang at være blevet påvirket af den nye genusforståelse i overgangen mellem det morfologiske og det semantiske system. At *lekamen* og *lik* har vekslet mellem maskulinum, utrum og neutrum, kunne tyde på en gensidig semantisk betinget genuspåvirkning. Også muligheden for at henvise til *människa* med både *hon* og *han* i ældre og yngre nysvensk bunder i et nyt semantisk princip om at sexus generelt har forrang for genus. Den bevarede feminine henvisningsform *hon* i moderne svensk (SO II: 2050 s.v. *människa*) viser imidlertid at rester fra et for længst forladt grammatisk system kan leve upåvirket videre ligesom det er tilfældet i moderne danske udtryk med fastfrosne kasusendelser som *fra borde*, *til hånde* og *til lands*.

5. Konklusion

Formålet med nærværende artikel har været at skitsere genusudviklingen i det standarddanske skriftsprog fra et morfologisk system i gammeldansk frem til et semantisk system i moderne dansk for på denne måde at skabe grundlag for en nærmere analyse af forskellige genusændringer. Ved hjælp af udvalgte teksteksempler er det blevet anskueliggjort hvordan det tredelte grammatiske genussystem i ældre middeldansk omfattede kasus- og genusbetingede bøjningsformer i maskulinum, femininum og neutrum af både substantiver, den bestemte artikel, adjektiver, participier, pronomener og visse numeraler. Efterhånden reduceredes denne bøjning til kun at gælde for substantivernes adled og de henvisende pronomener. Selv om bøjningen hos adleddene forsvandt, opretholdtes den pronominale henvisning i maskulinum og femininum med en gradvis sammensmeltning af de to genera til utrum. Eksempelmaterialet har vist hvordan utrum anvendes som en mere eller mindre tilfældig henvisningsform i Christiern Pedersens lægebog (*Lege*) fra 1533, mens Hans Christensen Sthen i tre tekster (*Bøn*, *Haand*, *Vandr*) fra henholdsvis 1577, 1578 og ca. 1589 lader den nye form fungere som en selvstændig genuskategori med et semantisk indhold afgrænset fra maskulinum og femininum. Interessant er det at denne overgangsperiode mellem det tredelte og det todelte system fra begyndelsen af 1500-tallet til slutningen af 1600-tallet tilsyneladende giver anledning til genusændringer for en stor gruppe substantivers vedkommende. Med et mindre udvalg af arveord og indlån er disse ændringer blevet søgt forklaret som semantiske analogidannelser. Eksempelvis kan *bogstav* og *spejl* have ændret genus fra maskulinum til neutrum i analogi

med *tegn* resp. *billede*. Disse ændringer kan desuden være med til at forklare de mange genusforskelle mellem moderne dansk og svensk. Ved at beskrive genusudviklingen for de tilsvarende substantiver fra fornsvensk til moderne svensk har jeg ligesom i dansk kunnet konstatere en høj grad af vaklen mellem forskellige genera i overgangsperioden mellem de to systemer. Om denne vaklen har ført til ændringer eller ej, søges igen forklaret på baggrund af semantiske analogier. Når sv. *bild* (U) har ændret genus fra neutrum til utrum, skyldes det muligvis en semantisk lighed med sv. *spegel* (U) der i modsætning til da. *spejl* (N) er blevet videreført fra maskulinum til utrum. Omvendt kan da. *spejl* (N) være blevet påvirket af da. *billede* (N). Videre studier vil kunne afgøre i hvor stort omfang sådanne semantiske analogier kan forklare de mange genusændringer og -forskelle inden for og mellem de to sprog.

Litteratur

Primærlitteratur

- Bøn = *Christelige oc vdkaarne Bøner*. Hans Christensen Sthen (1577). I: Jens Lyster (udg.) (2003): *Hans Christensen Sthens Skrifter*. II. *Christelige oc vdkaarne Bøner og En Liden Haandbog*. København: C.A. Reitzel. 13-149.
- Haand = *En Liden Haandbog*. Hans Christensen Sthen (1578). I: Jens Lyster (udg.) (2003): *Hans Christensen Sthens Skrifter*. II. *Christelige oc vdkaarne Bøner og En Liden Haandbog*. København: C.A. Reitzel. 289-413.
- Lege = *En nøttelig Legebog Faar Fattige och Rige Vnge och Gamle Om mange atskillige Siwgdomme som menniskene hender til ath komme paa deris legeme i mange honde maade Oc om gode raad oc Legedomme til dem Ath de som lese kunde mwe hielpe dem selffue oc andre flere met vrter som her voxe i Riget*. Christiern Pedersen (1533). Malmø: eget trykkeri.
- Luc = *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century (Cod. AM 76,8°)*. Sigurd Kroon et al. (udg.) (1993). Lund: Lund University Press.
- Mandev = *Mandevilles rejse i gammeldansk oversættelse, tillige med en vejleder for pilgrimme, efter håndskrifter udgiven af M. Lorenzen*. M. Lorenzen (udg.) (1882). København: S.L. Møllers Bogtrykkeri.
- Post = *Alle Epistler oc Euangelia som lesiss alle Søndage om aared. sammeledis Jule dag Paaske dagh. Pingetz dag. meth deriss vdydning oc glose oc eth Jertegen till huer dag met flere artickle som alle menniske nyttelige ere*. Christiern Pedersen (1515). I: C.J. Brandt & R.Th. Fenger (udg.) (1850): *Christiern Pedersens Danske Skrifter*. I. *Postillens Vinterpart*. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- SjT = *Sjælens Trøst ("Siæla Trøst")*. Niels Nielsen (udg.) (1937-1952). København: J.H. Schultz.

- SjTsv = *Själens Tröst. Tio Guds bud förklarade genom legender, berättelser och exempel. Efter en gammal handskrift.* G.E. Klemming (udg.) (1871-1873). Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- SkL = *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene.* I,1. *Skånske Lov.* Text I-III. Johs. Brøndum-Nielsen & Svend Aakjær (udg.) (1933). København: Gyldendal.
- Suso = *Henrik Susos Gudelig Visdoms Bog i dansk Oversættelse fra det femtende Århundrede.* C.J. Brandt (udg.) (1858). Kjöbenhavn: Thiele.
- Såby = *Det Arnamagnæanske Håndskrift nr. 187 i oktav, indeholdende en dansk lægebog.* Viggo Såby (udg.) (1886). København: Thiele.
- Vandr = *En liden Vandrebog.* Hans Christensen Sthen (ca. 1589). I: Jens Lyster (udg.) (1994): *Hans Christensen Sthens Skrifter. I. En liden Vandrebog.* København: C.A. Reitzel. 15-178.

Sekundærlitteratur

- AEW = *Altnordisches etymologisches wörterbuch.* Zweite verbesserte auflage. Jan de Vries (1977). Leiden: E.J. Brill.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1935): *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling.* III. *Substantivernes Deklination.* København: J.H. Schultz.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1950): *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling.* I. *Indledning. Tekstkildernes Lydbetegnelse. Vokalisme.* 2. ændrede Udgave. København: J.H. Schultz.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1965): *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling.* V. *Pronominer.* København: Akademisk Forlag.
- Corbett, Greville G. (1991): *Gender.* Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.
- Davidson, Herbert (1990): *Han, hon, den. Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid.* Lund: Lund University Press.
- DBL = *Dansk biografisk leksikon.* I-XVI. 3. udg. Sv. Cedergreen Bech (udg.) (1979-1984). København: Gyldendal.
- DDO = *Den Danske Ordbog.* Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.). URL: <https://ordnet.dk/ddo> (tilgået 1.10.2019).
- DEO = *Dansk Etymologisk Ordbog. Ordenes Historie.* 5. udg. 2. opl. Niels Åge Nielsen (2008). København: Gyldendal.
- Driscoll, Matthew & Svanhildur Óskarsdóttir (udg.) (2015): *66 håndskrifter fra Arne Magnussons samling.* København: Museum Tusulanum.
- DW = *Deutsches Wörterbuch.* IV, 1. Abteilung, 5. Teil. J. Grimm & W. Grimm (1958). Leipzig: S. Hirzel.
- EWDS = *Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* 25., durchgesehene und erweiterte Auflage. Elmar Seebold (2011). Berlin & Boston: Walter de Gruyter.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp (1900): *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling.* Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- GS = *Gammeldansk Seddelsamling.* Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.). URL: <https://gammeldanskseddelsamling.dk/> (tilgået 1.10.2019).

- Heltoft, Lars (2019): "Fra gammeldansk til nutidsdansk". Under medvirken af Marita Akhøj Nielsen. I: Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (udg.): *Dansk Sproghistorie*. III. *Bøjning og bygning*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. 129-225.
- HO = *Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog*. I-V. Aage Hansen & Sv. Eegholm-Pedersen (udg.) (1981-1988). København & Oslo: C.A. Reitzel & Universitetsforlaget. URL: <https://holbergordbog.dk/> (tilgået 1.10.2019).
- Jensen, Eva Skaftø (2011): *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udviklinger med udgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Krahe, Hans (1969): *Germanische Sprachwissenschaft*. II. *Formenlehre*. 7. Auflage bearbeitet von Dr. Wolfgang Meid. Berlin: Walter de Gruyter.
- Lech, Gillis (1925): *Skånemålens böjningslära*. Lund: Carl Bloms boktryckeri.
- Lehmann, Christian (2004): "Interlinear morphemic glossing". I: Geert Booij, Christian Lehmann, Joachim Mugdan & Stavros Skopeteas (udg.): *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung/Morphology. An International Handbook on Inflection and Word Formation*. II. Berlin & New York: Walter de Gruyter. 1834-1857.
- MHDW = *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. II. Bearbeitet in der Arbeitsstelle der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz an der Universität Trier und in der Arbeitsstelle der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (2013). Stuttgart: S. Hirzel.
- MNDH = *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. II,2. A. Lasch und C. Borchling (2004). Neumünster: Wachholtz Verlag.
- MO = *Udkast til en DANSK GLOSEBOG på Dansk og Latin og Latin og Dansk*. Matthias Moth (1700-1708). Manuskript. URL: <https://mothsordbog.dk/> (tilgået 1.10.2019).
- Nedoma, Robert (2010): *Kleine Grammatik des Altisländischen*. Dritte, erweiterte und aktualisierte Auflage. Heidelberg: Winter.
- Nielsen, Niels Åge (1959): *De jyske Dialekter*. København: Gyldendal.
- Noreen, Adolf (1923): *Altnordische grammatik*. I. *Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen*. Vierte vollständig umgearbeitete auflage. Halle: Max Niemeyer.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. I-XXVIII. Verner Dahlerup (udg.) (1919-1956). København: Gyldendal. URL: <https://ordnet.dk/ods> (tilgået 1.10.2019).
- OGNS = *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. I-IV. Omarbejdet, forøget og forbedret udgave [I-III uændret optryk af 2. udg. 1883-1896]. J. Fritzner (1972-1973). Oslo, Bergen & Tromsø: Universitetsforlaget.
- OSMS I-III = *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. I-III. K.F. Söderwall (1884-1918). Lund: Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget. URL: <https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/> (tilgået 1.10.2019).
- OSMS IV-V = *Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Supplement*. IV-V. K.F. Söderwall (1953-1973). Lund: Berlingska boktryckeriet. URL: <https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/> (tilgået 1.10.2019).

- OÆDS = *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)*. I-V [fotografisk optryk af 1. udg. 1881-1885 med ændringer]. Otto Kalkar (1976). København: Akademisk Forlag. URL: <https://kalkarsordbog.dk/> (tilgået 1.10.2019).
- Pedersen, Karen Margrethe (1999): "Genusforenklingen i københavnsk". *Danske Folkemål* 41: 79-105.
- Petersen, Kathrine Thisted (2016): "Pragmatikkens rolle i et morfologisk funderet genussystem i yngre middelskånsk". *Ny forskning i grammatik* 23: 199-216.
- Petersen, Kathrine Thisted (2018): *Udviklingen af inkorporation fra gammeldansk til moderne dansk – fra umarkerede kasusformer til markeret artikelløshed og enhedstryk*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Pontoppidan, Erik (1668): *Grammatica Danica*. I: Henrik Bertelsen (udg.) (1979): *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede*. II. Med nye tillæg ved Caroline C. Henriksen og Carl Behrend. København: C.A. Reitzel.
- Roikjer, Folke & Børge Rasmussen (1932): *Tillæg til Johs. Brøndum-Nielsen Dialekter og Dialektforskning. Hovedtræk af danske Dialektejendommeligheder. V. Skånsk*. København: J.H. Schultz.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. I-. Svenska Akademien (udg.) (1898-). Lund, senere også andre: C.W.K. Gleerups förlag, senere også andre. URL: <https://www.saob.se/> (tilgået 1.10.2019).
- SEO = *Svensk etymologisk ordbok*. I-II. Elof Hellquist (1966-1970). Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Skautrup, Peter (1944): *Det danske Sprogs Historie. I. Fra guldhornene til Jyske lov*. København: Gyldendal.
- Skautrup, Peter (1947): *Det danske Sprogs Historie. II. Fra unionsbrevet til Danske lov*. København: Gyldendal.
- SO = *Svensk ordbok*. I-II. Svenska Akademien (udg.) (2009). [Stockholm]: Norstedts. URL: <https://svenska.se/> (tilgået 1.10.2019).
- Trosterud, Trond (2006): "Gender assignment in Old Norse". *Lingua* 116: 1441-1463.
- Wessén, Elias (1968): *De nordiska språken*. 8. upplagan. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- ØMO = *Ømålsordbogen*. I-. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet (udg.) (1996-). København, senere Odense: C.A. Reitzel, senere Videnskabernes Selskabs Forlag og Syddansk Universitetsforlag.

Til genitivapostroffen's forsvar

Af Peter Juul Nielsen

The use of apostrophe before the genitive *s* in Danish in e.g. *Poul's pølser* 'Poul's sausages' is a pet aversion among many of those concerned about correct language, and indeed the apostrophe in *Poul's pølser* is a violation of the current Danish spelling rules. This article presents arguments in defence of a general use of 's as the marker of the genitive in Danish. The point of departure is an account of the grammar of the genitive in Modern Danish and the status of the element *s*, which is not in the present-day language an inflectional ending on the word level, but a clitic on the level of the noun phrase. Having established the structural properties of the genitive, the article discusses the primary principles of language regulation and spelling conventions that speak in favour of the genitive apostrophe and against it. The article concludes that there are substantial and quite compelling arguments in favour of approving 's as a general genitive marker based on internal linguistic properties and a democratic approach to language regulation.

1. Indledning¹

“Endelig!”, lød det i 2016 i Jyllands-Postens overskrift (Jyllands-Posten 1.12.16) da Jensen's Bøfhus opgav apostroffen og blev til Jensens Bøfhus. Kædens brug af apostrof før genitiv-*s* var i strid med de danske retskrivningsregler, og Dansk Sprognævn glædede sig over at navnet blev bragt i overensstemmelse med de fastlagte normer. Til Jyllands-Posten udtalte seniorforsker Margrethe Heidemann Andersen:

Stavefejl i store firmaers logoer er ganske givet medvirkende til at stavefejl udbredes, og set i det lys er det godt, at Jensens Bøfhus nu skriver deres genitiv korrekt. Det er en ganske udbredt fejl at bruge apostrof i genitiv på dansk. Der er formentlig tale om afsmitning fra engelsk.

Også andre med et professionelt forhold til dansk og skrivning kunne glæde sig. Madanmelder ved Berlingske Svend Rasmussen skrev før Jensens indordning om “kædens lemfældige omgang med apostroffer – som jeg nærmest vil kalde grammatisk kriminelt og i hvert fald udansk” (Ber-

---

¹ For gode samtaler om genitiven og dens retskrivning og for hjælp med eksempler takker jeg Eva Skafte Jensen, Jessie Leigh Nielsen, Lars Heltoft og Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansen. For konstruktive kritiske kommentarer og et grundigt eftersyn af manuskriptet takker jeg redaktør Simon Skovgaard Boeck og en anonym bedømmer.

lingske 25.9.14). En apostroffejl som den i Jensen-navnet er en grim og latterlig fejl som lyser langt væk af en folkelighed der her er synonym med dårlig dannelse, forstår man. I sin udtalelse til Jyllands-Posten om Jensen-apostroffens exit undrer forfatter og sprogrevser Susanne Staun sig over at bøfkæden har rettet ind efter det gode sproglige selskabs regler på et tidspunkt hvor eliten ifølge Staun er i defensiven. "Det er jo en restaurant for folket, og folket ville nok føle sig mere tryk ved at spise sammen med andre dårlige stavere," udtaler hun (Jyllands-Posten 1.12.16).

Jensen's Bøfhus har nok været stjerneeksemplet, men den ukorrekte genitivapostrof er i det hele taget en yndlingsaversion blandt folk der går op i sproglig korrekthed. På hjemmesiden for foreningen FIDUSO,² der offentliggør indsendte sprogfejlsobservationer, skriver en bruger (5.6.2002) om sit indsendte eksempel *Heller's Yachtværft*: "Denne type apostrof er efterhånden så almindelig at man er nødt til at hæve sin irritationstærskel betragteligt for ikke at tage skade," og en anden følger sit eksempel, *Bruun's Galleri*, (13.10.2003) op med betragtningen "Som dansklærer er det utrolig svært at overbevise sine elever om, at de kun må bruge ejefalds-apostrof ved navne som Jens og Hans".

Der har længe været opmærksomhed på denne skriftsproglige normafvigelse blandt fagfolk. "Med voldsom styrke vælter apostrof-s ind over vort skriftsprog," skriver Erik Hansen (Hansen 1992: 1) og døber fænomenet 'apostrofitis', en betegnelse også Jørn Lund bruger i sine observationer af genitivapostroffen (Lund 1994a, 1994b). Sygeliggørelsen af apostroffen lever videre i Anders W. Berthelsens klumme "Apostrofitis breder sig" i Fyens Stiftstidende, hvor han skriver: "Korrekt brug af genitiv (ejefald) er efterhånden så sjælden, at man får tårer i øjnene af glæde, når man møder den" (Fyens Stiftstidende 15.1.2007), og i Jyllands-Postens sprogklumme (Jyllands-Posten 2.6.2012) skriver Tage Clausen under overskriften "Apostrof er en sygdom" om "den vanvittige og overflødige brug af apostrof".

Dansk retskrivning reguleres ud fra to hovedprincipper (jf. Sprognævnsbekendtgørelsen §1). Det ene er traditionsprincippet der tilsiger at ord og ordformer skrives sådan som man har gjort siden første retskrivningsbekendtgørelse fra 1892. Det andet er sprogbrugsprincippet: "Efter sprogbrugsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbrugerens skriftlige sprogbrug" (Sprognævnsbekendtgørelsen §1, stk. 4). Med henvisningen

---

2 Folkefronten af Intelligente Danskere til Udvikling af Sproglig Omhu, www.fiduso.dk.

til “gode og sikre sprogbrugere” bygger princippet på dannelse og er i sin grund det samme som det Paul Diderichsen i *Sprogsyn og sproglig opdragelse* (1968) kalder autoritetsprincippet:

[V]isse skrifter, skribenter, talere eller skuespillere udpeges af kritikken som særligt efterlignelsesværdige i sproglig henseende, og sprogbrugen bør da afstemmes efter disse (Diderichsen 1968: 153-154).

Modviljen mod og forhånelsen af apostrof før genitiv-*s*, illustreret ovenfor af udtalelserne fra Rasmussen, Staun, Berthelsen m.fl., må betragtes som reaktionen fra gode og sikre sprogbrugere med en høj grad af skriftsproglig dannelse imod de uannedes manglende evne eller vilje til at følge den etablerede norm for hvad der er korrekt.

Grundlaget for genitivreglerne er altså dels traditionsprincippet om at man skal fortsætte med at gøre hvad man har gjort hidtil, dels sprogbrugsprincippet der fastlægger hvad der gælder som rigtigt, ud fra praksis blandt skrivende med en tilstrækkelig grad af dannelse. At dømme ud fra vurderingerne af regelbruddets udbredelse nævnt ovenfor er det ikke klart at den normsættende dannede klasse i tilfældet genitiv udgør en sikker majoritet af sprogbrugere; man får tværtimod indtryk af at det kun er traditionen og dannelsen blandt en stadig mindre gruppe der holder stand mod noget der næsten kunne ligne et flertal med en anden – og ukorrekt – omgang med genitiven.

Denne artikel tager den regelbrydende brug af apostrof ved genitiv i forsvar. Jeg fremlægger en række argumenter der taler for at bruge *’s* som generel markering af genitiv i dansk, altså en regel om at genitiv skrives – eller kan skrives – med *’s* i alle tilfælde. Argumenterne er af to overordnede typer, dels sprogstrukturelle argumenter baseret på morfologiske og syntaktiske forhold omkring genitiven i moderne dansk, dels argumenter der har at gøre med sprogbrugernes forhold til skriftsproget og de mere almene principper for hvad der er god retskrivning.

Artiklen er bygget op således: Jeg afslutter afsnit 1 med en redegørelse for de nuværende retskrivningsregler for genitiv (afsnit 1.1). I afsnit 2 gør jeg rede for genitivens grammatiske og funktionelle egenskaber; redegørelsens pointer er ikke nye, men de er nødvendige som baggrund for de sprogstrukturelle argumenter for apostroffen. Afsnit 3 behandler de argumenter der kan fremføres for brugen af apostrof, og de mulige argumenter imod apostroffen diskuteres. Afsnit 4 behandler forholdene omkring personlige

pronominer i genitiv og possessive pronominer, og spørgsmålet om hvorvidt apostrof før genitiv burde indføres som et krav eller blot en mulighed, og i afsnit 5 argumenterer jeg for hvorfor genitiven ikke skal skrives som et selvstændigt ord. Artiklen rundes af med en konklusion i afsnit 6.

1.1. De aktuelle retskrivningsregler for genitiv

De gældende regler for hvordan genitiv markeres i skrift, er fastlagt i *Retskrivningsordbogen* (2012: 962-963) i § 21 som beskriver hvilken genitivmarkering der skal bruges hvornår. Reglerne kan sammenfattes således:

- Hovedregel: Genitiv markeres som udgangspunkt med *-s*; det gælder for ord der ikke falder ind under reglerne nedenfor, og for forkortelser med forkortelsespunktum.
  - *min bils forlygter, Ivans kat, universitetets fremtid, børnenes leg, alle de søde venners støtte, de unges fest, den ivrige cand.mag.s forslag, afs.s navn og adresse*
- Ord der ender på *s*, *z* eller *x*: Hvis et ord ender på *s*, *z* eller *x*, markeres genitiv med ' (apostrof); det gælder også forkortelser uden forkortelsespunktum. Denne stavningsbaserede regel anvendes i de fleste tilfælde ved ord der fonetisk beskrevet har [s] i udlyd, men dog også ved ord med stumt *s* eller *x*.
  - *den røde bus' forlygter, Jens' kat, den ældre jazz' popularitet, Schweiz' møntfod, den første telefax' indhold, Marx' fritidsbeskæftigelser, SAS' ledelse, htx' status, GDS' forord, din succes' pris, en bordeaux' smag*
- "Ikke-ord": Ved forkortelser uden forkortelsespunktum og ved taltegn, symboler og citatord markeres genitiv med *'s*.
  - *EU's grænser, PKK's aktiviteter, 2 cm's mellemrum, gruppe 22's præsentation, 1968's betydning, Christian IV's breve, 20 %'s rabat, dit t's tværstreg, det kække hej's toneleje*
- Valgfrihed ved ordlignende forkortelser: Hvis en forkortelse kan udtales som et almindeligt ord, markeres genitiv enten efter reglen for forkortelser uden punktum: med *'s*, eller efter reglerne for almindelige ord: med

-s (dog genitiv med ' (apostrof alene) for alle forkortelser der ender på *s*, *x* eller *x*, jf. ovenfor).

- *Nato's/NATO's tropper* eller *Natos/NATOs tropper*, *RUC's rektor* eller *RUCs rektor*

Retskrivningsreglerne for genitiv ved [s] i udlyd, fx i *Jens*, tillod tidligere valg mellem tre former for markering: *Jens'*, *Jens's* eller *Jenses*, altså genitivmærkerne ', 's og *es*, men denne valgfrihed blev afskaffet med 2001-udgaven af *Retskrivningsordbogen*.

For genitiven gælder det altså ifølge de nuværende regler at denne ene grammatiske form har tre forskellige skriftlige udtryk (-s, ' og 's) som bestemmes af de ortografiske træk ved ordet der sættes i genitiv. Kun ved forkortelser der kan udtales som et almindeligt ord, er der valgfrihed mellem to af udtrykkene; i øvrigt giver reglerne ikke mulighed for variation.

2. Genitivens grammatik

Genitiven udgør sammen med de possessive pronominer *min/mit/mine*, *din/dit/dine* m.fl. possessivformerne, eller blot possessiver, i dansk (Hansen & Heltoft 2011: 444). Possessivformernes betydning kan generelt karakteriseres som etablering af en del-helhed-relation mellem possessivformens referent og referenten til den nominalkerne som possessiven lægger sig til (Hansen & Heltoft 2011: 446-447). Nominalkernen betegner en del af possessivreferenten, som udgør helheden:

- (1) naboens [HELHED] campingvogn [DEL]
- (2) bjergets [HELHED] højeste punkt [DEL]

Ejendomsrelationer, som eksemplificeres i (1) (jf. betegnelsen *ejefald*), er et særtilfælde af del-helhed-forholdet, men possessiven betegner ikke nødvendigvis et egentligt ejerforhold, jf. (2).³ I afsnit 4.1 diskuteres genitiven i forhold til de personlige pronominer, herunder possessive pronominer.

Morfologisk har genitivmorfemet overalt udtrykket *s* som udtales [s]: *sol-s* [so:ʔls], *måne-s* [ˈmɔ:nəs]; når genitivmorfemet føjes til en stamme der ender på [s] (i ortografien repræsenteret ved (ikke-stumt) *s*, *z* eller

³ For en gennemgang af genitivanvendelser der ikke uden videre kan betegnes som del-helhed-markerende, se Togeby (2001: 44).

x), indskydes der normalt et schwa [ə] som støttevokal, eller ordet har evt. ikke nogen realisering af genitivmorfemet: *Jens* ['jɛnsəs] eller [jɛns], *gods* ['gɔsəs] eller [gɔs] (Brink et al. 1991: 1645; Basbøll 2005: 232; Hansen & Heltoft 2011: 444).

2.1. Ikke længere en kasusbøjning af substantiver

Helt centralt for de strukturelle, grammatiske forhold omkring genitiven der tjener som argument for at bruge apostrof før *s*'et, er det at genitiven i moderne dansk ikke er en kasusbøjning af substantivet, og at den i det hele taget slet ikke er en ordbøjning. Genitivmarkøren *s* er derimod et grammatisk morfem på ledniveau knyttet til nominalledet som syntagmetype med en funktion der på visse punkter minder mere om en form for afledning end om bøjning (Hansen & Heltoft 2011: 37, 255). Disse forhold i moderne dansk kommer tydeligst frem ved et blik på genitivens historie og en sammenligning med forholdene i det ældre sprog.

Det er velbeskrevet hvordan den danske genitiv har udviklet sig fra en klassisk kasusbøjning til en enklitisk størrelse der opererer på det samlede nominalled og er placeret ved nominalledets afslutning (Herslund 2001; Hansen & Heltoft 2011: 445-446; Perridon 2013, se Norde 1997 og 2006 for en lignende udvikling i svensk). I ældre middeldansk, dvs. middelalder sproget frem til omkring 1350, opførte genitiven sig endnu som en almindelig kasusform som vi kender dem fra de typiske eksempler på europæiske kassussprog som latin og moderne (og ældre) russisk og tysk. Som en "ordentlig kasusform" fungerede genitiven som styret kasus, styret af bestemte verber som fx *mista* 'miste' (3) (jf. Heltoft 1996: 481; Hansen & Heltoft 2011: 224) og af præpositioner som fx *til* (4)-(5), sidstnævnte med de velkendte fossilerede levn i moderne dansk *til lands*, *til bords* etc.

(3) Mistir man anbutha sinna i brocum nithri
 mister mand redskaber.GEN sine.PL i bukser nede
 'mister en mand sine redskaber nede i bukserne' (Skånske Lov, ca. 1350, B 69: 227, 28-29)

(4) stæfnu thuífwi sinum til annars things
 stævne tyv sin til andet.GEN ting.GEN
 'indstævne sin tyv for et andet ting' (Skånske Lov, ca. 1350, B 69: 240, 1-2)

- (5) eig mugu lyti høgre wartha æn til thriggia marca
 ikke må lyder højere blive end til tre.GEN.PL mark.GEN.PL
 ‘lyder (= legemsbeskadigelser) kan ikke sættes højere end til tre mark’
 (Skånske Lov, ca. 1350, B 69: 234, 24)

Udover funktionen som styret kasus – hvilket kan anses for det definitori-
 ske træk ved kategorien kasus (Heltoft 1996: 481-482; Hansen & Heltoft
 2011: 36) – havde genitiv i det ældre sprog også funktion som adled, ty-
 pisk med possessorbetydning, sådan som genitiven har det i dag (6)-(7).

- (6) Far man sar af annars manzs fæ
 får mand sår af anden.GEN mand.GEN husdyr
 ‘får en mand sår af en anden mands husdyr’ (Skånske Lov, ca. 1350,
 B 69: 230, 5)

- (7) mæth twiggia manna withni
 med to.GEN.PL mand.GEN.PL vidnesbyrd
 ‘med to mænds vidnesbyrd’ (Skånske Lov, ca. 1350, B 69: 239, 7)

Som ved andre kasus var bøjningen i genitiv et træk ved nominale ord i
 almindelighed, og i et nominalled i genitiv var substantiver, adjektiver
 og determinativer hver især bøjet i genitiv, jf. eksemplerne ovenfor, fx
 genitivnominalerne *annars manzs* (6) og *twiggia manna* (7) hvor både de
 adjektiviske talord og substantiverne er bøjet i genitiv.

Siden middelalderen har genitiven mistet alle de karakteristiske ka-
 sustræk. Opløsningen af det gamle system begyndte allerede i middel-
 dansk (Perridon 2013: 139-140), og i 1500-tallet, dvs. i begyndelsen af
 den sproghistoriske periode ældre nydansk (1500-1700), er de gamle ge-
 nitivforhold erstattet af nye der i al væsentlighed ligner de moderne dan-
 ske. Det ses fx i humanisten og folkeskribenten Henrik Smiths sprogligt
 moderniserede udgave af Skånske Lov fra midten af 1500-tallet. (8)-(12)
 viser 1500-talsudgaven af eksemplerne i (3)-(7).

- (8) Mister nogen mand sitt ambut, dett er sin lønliige lem som neden vdj
 brogen henger
 (Skånske Lov, ca. 1550, GkS 3125: 242, 2-3)
- (9) steffne sin tiuff tiil det andet neste ting
 (Skånske Lov, ca. 1550, GkS 3125: 392, 6)

- (10) lydett maa icke vere høgre end tiil tre mark
(Skånske Lov, ca. 1550, GkS 3125: 368, 6)
- (11) Faar mand saar aff anden mands fee
(Skånske Lov, ca. 1550, GkS 3125: 349, 6)
- (12) mett tho mendz vidne
(Skånske Lov, ca. 1550, GkS 3125: 387, 8-9)

I 1500-talsteksten er genitiven ikke længere styret af verber eller præpositioner, bemærk fx fraværet af genitivbøjning af *andet* og *ting* (og *ne-ste*) i (9). Det samme gør sig gældende i moderne dansk der heller ikke har genitivstyring, og genitiv bør derfor ikke længere regnes for en del af katuskategorien (Heltoft 1996: 482). Der er heller ikke længere tale om en bøjning der rammer alle ordene i et nominalled. Hvor den efterstilte bestemmelse i (3) og de foranstillede bestemmelser i (4)-(7) bøjes i genitiv ligesom deres nominale kerner, er der ikke nogen tilsvarende genitivmarkering på determinativer og adjektivattributter i (8)-(12) og heller ikke i moderne dansk (13)-(14).

- (13) en anden mands husdyr / *ens andens mands husdyr
- (14) de tre virkelig gode finske skuespilleres samarbejde

2.2. Genitiven som nominalmarkør: gruppegenitiv og klitikonværter

Det har været kendt i hvert fald siden Wiwel (1901: 105-106) at genitivs'et kan knytte sig til en hel gruppe af ord. Wiwel viser med eksemplet *disse to gamle mænds (penge)* at s'et står til højre for nominalledets sidste ord uanset hvilket det måtte være: *disse to gamles (penge)*, *disse tos (penge)*, *disses (penge)*. Det særligt påfaldende er s'ets slutplacering også ved nominalled med efterstilte bestemmelser hvor altså genitivmarkøren ikke er knyttet til leddets substantivkerne eller til en adjektivisk indholdskerne, fx *disse to gamles* eller *de fattiges*, men står adskilt herfra. I *Gruppegenitiv på dansk* (1934) giver Jespersen autentiske eksempler fra litteraturen på hvordan s'et ved efterstilte præpositionsforbindelser kan stå på substantiver (15) og adjektiver (16) som ikke er nominalets kerne.

(15) churfyrsten af Beierens residence

(16) han bad ham om en af de fremmedes regning

Placeringen afskilt fra nominalets kerne skyldes at genitivmorfemet ikke er en bøjningsendelse men et klitikon (Herslund 2001; Basbøll 2005: 357, 361, 436; 2014: 142; Perridon 2013). Som klitikon (af græsk ἐγκλιτικόν, *enklitikón* ‘som læner sig’) indtager det en morfosyntaktisk mellemstatus i den forstand at det er friere end fleksiver, som er bundet til en bestemt ordklasse, men mindre frit end et selvstændigt ord idet det er fonologisk bundet til et rigtigt ord som det “læner sig” op ad, en vært (se afsnit 5 for en diskussion af hvorfor *s*’et ikke er et ord). Genitivmorfemet er strukturelt set en tak længere ude – eller højere oppe, om man vil – end ordbøjningen, og det stemmer med dets funktion: “Genitivmorfemet stilles semantisk set uden for en parentes og karakteriserer hele nominalet” (Hansen & Heltoft 2011: 446). Med parenteser kan Jespersens eksempler (15)-(16) således analyseres som (*churfyrsten af Beieren*)s residence og *han bad ham om (en af de fremmede)s regning*. Flere nominalled kan være sideordnede “inden for genitivmarkeringen” når nominalledene udgør en samlet enhed der er “fælles” om genitivrelationen, fx et fælles ejerforhold (17). Derved udgør nominalledene ét samlet syntagma – ét sammensat nominalled – der sættes i genitiv. Hvis nominalledene ikke udgør en fælles enhed, har de hver deres egen genitivmarkering og fungerer som sideordnede genitiv-determinativer (18) (Jespersen 1934: 4-5; Diderichsen 1962: 112).⁴

(17) Ulla og Camillas sommerhus

(18) overklassens og underklassens modstridende interesser

---

4 Diderichsen (1962: 112) observerer at ved sammensætning af *de/vi/I* og *begge/alle* som possessorled sættes normalt begge ord i genitiv: *deres begges ønske, vores alles (allesammens) kære Tante Bine* (Diderichsens eksempler). Der synes her at være tale om en særlig form for sideordning af genitivled (jf. at begge genitivmarkerede ord kan fungere individuelt som genitivled: *deres ønske, begges ønske*) hvor de sideordnede led karakteriserer samme referent (*deres* angiver 3. person pluralis, *begge* angiver en sammenfattende kvantificering). En videre analyse af konstruktionen ligger uden for denne artikel.

Som enklitisk element benytter genitiv-s'et syntagmets sidste ord som vært uanset ordklasse, som vist i Herslund (2001: 10-11), Hansen & Heltoft (2011: 446) og Perridon (2013: 142). De autentiske eksempler nedenfor viser hvordan genitivmorfemet kan binde sig til pronominer (19)-(20), adverbier (21)-(23), præpositioner (24)-(25) og verber (26)-(28) som vært; nominalet frem til før s'et er understreget (apostroffen i (23) og tegnsætningen i øvrigt er gengivet efter originalen).

- (19) Jeg kan ikke sige om der er noget i ham der købte den af migs setup, der var med til at forstærke at denne “fejl” kunne opstå⁵
- (20) Disse ting er enten unødvendige, direkte tåbelige eller for rigtig mange af dems vedkommende: fornuftige ...⁶
- (21) Hvad er ham ders puls?⁷
- (22) i begge tilfælde bliver de som bor derudes synspunkter mindre og mindre relevante⁸
- (23) Jeg tror at manden som byttede den væk's motiv var at han ikke kunne forene sig med aftrækket ...⁹
- (24) Jeg kan rigtig godt li at jeg kan sætte alle og en hver til at hente min hest, at han bare går og følge den han går meds tempo¹⁰

---

5 Indlæg på sitet *lydmaskinen.dk* dateret 10.10.17, www.lydmaskinen.dk/viewtopic.php?f=2&p=639106 (senest tilgået 30. 9. 2019).

6 Kommentar til blogindlægget “Not-to-do-liste”, *folkeskolen.dk*, 20.12.18, www.folkeskolen.dk/649219/not-to-do-liste (senest tilgået 30. 9. 2019).

7 Eksempel fra *KorpusDK*, ordnet.dk/korpusdk.

8 Fra interview i tidsskriftet *RÆSON*, 10.3.03, www.raeson.dk/arkiv/caldwell100303-7.htm (senest tilgået 30. 9. 2019).

9 Indlæg på sitet Nordisk Våbenforum, 3.11.15, www.nordisk-forum.dk/viewtopic.php?t=61902&p=677017 (senest tilgået 30. 9. 2019).

10 Facebook-profilen Horzes in Harmony, indlæg fra 6.6.2015 (senest tilgået 30. 9. 2019).

- (25) Når jeg er på arbejde er jeg det ikke for min skyld men for dem jeg arbejder fors skyld¹¹
- (26) Det er dem der giders fortjeneste¹²
- (27) Det kan være at den demokratiske model skal justeres lidt. Dem der arbejders stemme vægter med 1, pensionisters med 0,75 og arbejdsløse med 0,25¹³
- (28) ... der handler om at høre den man elskers hjerte gå i stå¹⁴

Det er, som påpeget af Herslund (2001: 11), særligt påfaldende at genitivs'et kan sidde på et finit verbum og dermed optræde efter tempusmorfemet som fx *gid-er-s* i (26).

Jespersens betegnelse gruppegenitiv kan give indtryk af at genitivmorfemet opfører sig på en særlig måde når nominalledet består af flere ord, særligt ved efterstillede bestemmelser som i (19)-(28), og at genitiven ved simple nominalled der blot består af et enkelt substantiv, stadig kan betragtes som en bøjning på ordniveau, men det er med Hansen & Heltofts ord (2011: 445) en illusion. Simple substantivnominaler er blot et særtilfælde af nominal- og genitivstrukturen hvor man ikke kan se genitivens klitiske opførsel, og hvor strukturen derfor ligner den genitivbøjning på ordniveau som kan observeres i middeldansk, men som siden da er afviklet til fordel for enklitisk markering på ledniveau. Uanset graden af kompleksitet må nominaler i genitiv derfor analyseres som i (29)-(32) med parentesangivelse af genitivens virkefelt.

- (29) (manden som byttede den væk)s motiv
- (30) (manden som byttede den)s motiv

---

11 Kommentar til indlæg på sitet *min-mave.dk*, 27.5.17, www.min-mave.dk/debat/foedslen/alm-foedsel/skal-jordemoder-selv-have.htm?p=6 (senest tilgået 30. 9. 2019).

12 <http://aarsskriftet-critique.dk/2018/05/velfaerdsstaten-kritik> (senest tilgået 30. 9. 2019).

13 Kommentar fra 1.9.16 på Berlingskes Facebook-side til en publiceret kommentar i Berlingske af Asger Aamund (senest tilgået 30. 9. 2019).

14 www.regnsky.dk/2010/10/en-lille-favorit-vender-st%C3%A6rkt-tilbage (senest tilgået 30. 9. 2019).

(31) (manden som byttede)s motiv

(32) (manden)s motiv

2.3. Genitivens syntaktiske funktion

Genitivmorfemets syntaktiske funktion er at omdefinere nominalet fra nominalfunktion til funktion som bestemmer eller prædikativ (Hansen & Heltoft 2001: 276). Hvor et nominalled uden genitiv-*s* – et nominal i ikke-genitiv – fungerer som subjekt (*naboen sover*), objekt (*jeg så naboen*) og styrelse for præpositioner (*jeg lægger den hos naboen*), har genitivnominalet de ikke-nominale funktioner at stå som determinativ i et nominalsyntagme og oftest derved gøre nominalet bestemt (*naboens lille hund*) og at optræde som prædikativ (*hunden er naboens*). Hansen & Heltoft (2011: 277, 435) betegner denne modsætning som *rangklasse*, jf. Jespersens (1924: 96-99) begreb *rank* og hans analyse af genitivens funktion som en ændring fra *primary rank* til *secondary rank*. Nedrangeringen af nominalet væk fra nominalfunktion er en operation der ligner morfologisk afledning af ord hvor stammer med en given inhærent leksikalsk kategori omdannes til nye stammer af en anden kategori, fx dannelsen af substantiver ud fra adjektivstammer med *-hed*: *skønhed*, *dumhed*. Hansen & Heltoft (2011: 37, 255) betragter derfor det at sætte nominaler i genitiv som en form for afledning på ledniveau og morfemet *s* som en form for derivativ.¹⁵

Om genitiven kan man opsamlende sige at genitivmorfemet *s* er et klitikon der opererer på ledniveau både hvad angår placering og funktion. Det er placeret efter nominalets sidste ord og benytter dette ord som fonologisk nødvendig vært, uanset hvilken ordklasse dette ord – strukturelt set tilfældigvis – tilhører. Semantisk etablerer det en del-helhed-relation mellem det *s*-markerede nominal og kernen i det nominal som genitivleddet står i relation til som determinativ eller prædikativ. Genitiven bruges til et skift i rangklasse der transformerer nominalsyntagmets syntaktiske potentiale fra nominal til ikke-nominal funktion. Hvad angår såvel morfosyntaktisk udtryk som funktionelt indhold, er der tale om et grammatisk fænomen af

---

15 Hvorvidt rangklassevalget mellem genitiv og ikke-genitiv er en paradigmatiske modsætning mellem genitivmorfemet med et positivt tegnudtryk (*s*) og et nulmorfem, altså fraværet af *s* som et tegn med nuludtryk der har indholdet 'ikke-genitiv', er en anden diskussion, se Nielsen (2016: 176-179).

en ganske anderledes art end den øvrige – eller rettere: egentlige – bøjning der hører til inden for nominalet, numerus og bestemthed.

3. Argumenter for og imod genitivapostrof

På baggrund af indledningens observationer af genitivapostroffens udbredelse og holdningerne til den og det foregående afsnits redegørelse for genitivens grammatik vil jeg nu se nærmere på de argumenter der kan opstilles for og imod brugen af apostrof ved genitiv, og for og imod en retskrivningsregel der foreskriver *’s* som den skriftsproglige markering af genitiv på dansk.

Som artiklens titel viser, og som beskrevet i indledningen, vil min pointe være at der er gode argumenter for at blåstemple apostroffen. Dette synspunkt har være fremført før, af Lars Brink der opfordrer Dansk Sprog­nævn til “at overveje at frigive *’s*” (Brink 2000: 39). Jeg vil imidlertid se lidt nærmere på argumenterne for og imod apostroffen, sætte dem ind i en bredere retskrivningsdiskussion og undersøge de principper der danner grundlaget for argumentation for og imod. Udgangspunktet for diskussionen er behandlingen af argumenter og principper i sprogregulerings- og normeringsspørgsmål i Erik Hansens *Den hemmelige præmis* (1975) og *Skrift, stavning og retstavning* (1991), Lars S. Vikørs *Språkplanlegging* (2007), Anita Ågerup Jervelunds *Sådan staver vi* (2007) samt Paul Diderichsens *Sprogsyn og sproglig opdragelse* (1968).

Som nævnt i indledningen er dansk retstavning formet efter to hovedprincipper, traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet. Det følgende vil vise at disse principper umiddelbart tjener som argumenter imod apostroffen (se afsnit 3.2). Det vil imidlertid være en pointe at disse to lovfæstede principper har en begrænset vægt i netop spørgsmålet om genitivapostrof, og at argumenterne for apostroffen samlet set må anses for tungtvejende, ikke mindst hvis man lægger vægt på de demokratiske aspekter i retskrivningsspørgsmålet.

I afsnit 3.1 fremlægger jeg de vigtigste argumenter for genitivapostroffen, og i afsnit 3.2 diskuteres en række argumenter der kunne fremføres imod den. Afsnit 3.3 samler op på argumenterne for og imod.

3.1. Argumenterne for genitivapostrof

Der er overordnet tre hovedargumenter for brug af apostrof ved genitiv som hviler på tre hovedprincipper for retskrivning: *strukturelsignalprincip-*

pet, *tegnkonstansprincippet* og *demokratiprincippet*. Dertil kommer en række underordnede og beslægtede argumenter der på forskellige måder udfolder og supplerer de tre overordnede argumenter. Argumentationen for apostroffen i det følgende er bygget op omkring de tre hovedargumenter og de principper der ligger til grund for dem.

3.1.1. Struktursignalprincippet

Et væsentligt argument for genitivapostroffen er grammatisk og har at gøre med måden hvorpå den skriftlige gengivelse af ord og sætninger korresponderer med morfologisk og syntaktisk struktur. Det princip at ortografien bør sikre sådan en korrespondance, vil jeg her foreslå at man benævner *struktursignalprincippet*. Princippet kan betragtes som en specifikation af Diderichsens (1968: 153, 155-160) analogiprincip som foreskriver overensstemmelse mellem udtryk og indhold, og det kan gives følgende formulering: *Det skriftlige udtryk bør afspejle og signalere de morfologiske og syntaktiske strukturer mest muligt*. En konkret manifestation af princippet er fx den praksis at bruge tegnsætningen til at signalere grammatisk struktur, en praksis vi kender i dansk ortografi i brugen af kommatering til at signalere grænserne for en underordnet sætning.

Som beskrevet i afsnit 2 er genitiven et klitikon der knyttes til nominalet, ikke på ordniveau, men på ledniveau, og apostroffen er et oplagt skriftsymbol til markering af klitikonets status mellem ordmorfologi og sætningssyntaks. Apostrof er allerede etableret i ortografien som markering af en særlig sammenknytningsform. Ifølge Hansen (1992: 2) bruges den

til at markere at en ordstamme og dens endelser ikke er knyttet så harmonisk sammen som i normale ord. Apostroffen står på det sted hvor der så at sige er et brud eller en dårlig forbindelse.

Det ser vi fx ved forkortelser: *pdf'en*, *SF'erne* (jf. *Retskrivningsordbogen* §6, s. 914-917 om apostrof, og jf. beskrivelsen i *Håndbog i Nudansk* (Jacobsen & Jørgensen 2005: 61) af apostroffen som "stødpude" eller "buffer"). Genitivendelsen er ikke knyttet til det ord den som klitikon har som vært, på samme måde – så nært eller "harmonisk" om man vil – som en rigtig bøjningsendelse. Apostroffen fungerer som en markering af niveau-skiftet fra ord- til ledniveau, og dette er en "brudmarkering" helt i overensstemmelse med måden apostrof i øvrigt bruges på i dansk.

Det kunne måske indvendes at der er så mange aspekter af grammatisk struktur der ikke afspejles af ortografien (fx enhedstryk som prosodisk-syntaktisk markør af forskellen mellem *stå op* i betydningen ‘være oprejst’ (uden tryktab på verbet) og i betydningen ‘forlade sin seng’ (med tryktab på verbet)), og at introduktionen af apostrof til at afspejle genitivnominalers morfosyntaks ville lukke op for en uendelig masse retskrivningsjusteringer og en øget brug af apostroffer og lignende tegn i allehånde sammenhænge. Modargumentet mod denne indvending er at genitivmorfemets status i dansk grammatik er unik. Fonologisk indtager morfemet en helt særlig plads i opbygningen af ord i dansk, også i konkret topologisk forstand som beskrevet af Basbøll i hans ordskema for morfempositioner (Basbøll 2014: 142). Der er altså ingen grund til at genitivapostroffen i sig selv skulle trække andre justeringer og nye tegnregler med sig.

I overensstemmelse med struktursignalprincippet vil apostroffen i *hestene's (ejer)*, *de mange utilfredse unge's (protester)* og *dem jeg arbejder for's (skyld)* afspejle den særlige morfosyntaktiske struktur og signalere to ting om bogstavet *s*: “dette er ikke en bøjningsendelse” og “dette er ikke et selvstændigt ord”. Skriveformen *'s* markerer den grammatiske struktur klarere og mere retvisende end *s* uden apostrof (for en diskussion af apostrof uden *s* som genitivmarkør, se nedenfor om ortofoniprincippet), og ud fra struktursignalprincippet er der derfor grund til at foretrække *'s* som generel markør for genitiv.

Den brug af apostrof som mange mennesker hidser sig op over, er altså i fuldkommen overensstemmelse med dansk grammatisk struktur, og man kunne overveje om den udbredte apostrofbrug i en eller anden forstand afspejler en oplevelse hos sprogbrugerne af at genitivmorfemet ikke er en ordbøjning, men hører til på ledniveau (som foreslået af Brink 2000: 38-39). Uanset om den grammatiske analyses konklusioner har nogen form for psykologisk realitet hos sprogbrugerne, er der i hvert fald ikke noget godt sprogstrukturelt argument imod apostroffen.

3.1.2. Tegnkonstansprincippet

Det foregående afsnit fremstiller det grammatiske argument for overhovedet at benytte apostrof ved genitiv. Selve det at bruge apostrof i genitivmarkeringen er jo ikke fremmed for dansk retskrivning, jf. de nuværende genitivregler beskrevet i afsnit 1.1, men som reglerne aktuelt er, skal man alt efter den ortografiske kontekst vælge mellem tre forskellige

genitivmarkeringer: *s* (*hundens*), *'* (*Jens'*) og *'s* (*DSB's*). Dette træk ved genitivreglerne er i strid med et andet centralt princip for retskrivning: *tegnkonstansprincippet* (Hansen 1991: 30-33; jf. Jervelund 2007: 16-18). Princippet, som også kaldes det morfematiske princip, og som svarer til Vikørs princip om morfologisk entydighed (2007: 154-159), går ud på at et givent sprogtegn repræsenteres i skrift på samme måde i forskellige kontekster. Det er tegnkonstansprincippet der ligger bag fastholdelse af den grafemiske enhed <rød> i både *rød* og *rødt* og af <sag> i både *sag* og *saglig* selvom morfemerne med betydningerne 'rød' og 'sag' udtales klart forskelligt i de forskellige ord(former) (se nedenfor om afspejlingen af udtalen og ortofoniprincippet). At bruge én skriftlig repræsentation for genitiv i alle sammenhænge vil være i fuld overensstemmelse med dette princip, hvorimod den nuværende retskrivning med dets tvungne valg mellem tre forskellige former som nævnt strider mod princippet.

Når den nuværende hovedregel er at man sætter et ord i genitiv ved at tilføje *s* (uden apostrof), kunne man spørge hvorfor man ikke bare gør denne grafiske repræsentation til genitivmarkør overalt. Det skyldes de problemer der er årsagen til at der er supplerende regler til den nuværende hovedregel. Ved ord der ender på bogstavet *s*, er det ud fra den almene retskrivningsregel mod dobbeltkonsonanter i slutningen af ord (Hansen 1991: 47-48) problematisk at sætte endnu et *s* på uden videre: *Jenss*, *huss*, for slet ikke at tale om *s* efter *ss*: *stresss*, *fitnesss*. Noget tilsvarende gør sig gældende ved forkortelser, taltegn og symboler. Her er vi ikke glade for at have grammatiske morfemer "uformidlet" klos op ad "ordet", og det gælder også for genitiv-*s* (for forkortelsernes vedkommende især ved små bogstaver): *pdfs*, *tvs*, *34s*, *%s*. I begge tilfælde er *s* alene som genitivmarkering altså en dårlig løsning, mens *'s* uden disse vanskeligheder kan bruges i alle tilfælde. Skal man i henhold til tegnkonstansprincippet vælge én og kun én måde at skrive genitiv på, vil *'s* derfor være oplagt.

Princippet om morfologisk entydighed hører ind under et mere overordnet entydighedsprincip som også findes konkretiseret i et andet centralt retskrivningsprincip: princippet om fonologisk entydighed eller ortofoniprincippet (Vikør 2007: 152-154), også kaldet det fonematiske princip (Hansen 1991: 24-30, jf. Jervelund 2007: 11). I sin essens foreskriver princippet at hver sproglyd – normalt specificeret til hvert fonem – skal svare til ét bogstav og omvendt, og dette princip spiller en fundamental rolle i de fleste ortografier (om end det meget sjældent følges i et og alt). At bruge bogstavet *s* – med eller uden apostrof – følger ortofoniprincippet i alle udtaler af genitiv med [s]-lyd. Det følges fuldt ud i rene [s]-udtaler

(*Kajs, bordets*), og delvist i [əs]-udtaler (*Jens*’ udtalt [ˈjɛnsəs], *gods*’ udtalt [ˈɡɔsəs]), mens det ikke følges ved fravær af udtalt genitivmarkør (*Jens*’ udtalt [jɛns], *gods*’ udtalt [ɡɔs]). Eftersom [əs]-udtalen af genitiv af ord der ender på [s]-lyd, er den mest almindelige (Basbøll 2005: 232; Hansen & Heltoft 2011: 444), kan markering med *’s* betragtes som i fuldkommen eller delvis overensstemmelse med ortofoniprincippet i alle tilfælde, og eftersom schwa-vokalen i [ˈjɛnsəs] og [ˈɡɔsəs] er en forventelig indskudsvokal der følger almene principper for støttevokaler i dansk (jf. indskud af schwa i imperativformer med vanskelige konsonantgrupper: *cykl!* [ˈsyɡəl], ved schwa-assimilation [ˈsyɡl]), Basbøll 2005: 180; 2014: 141-142), er det at støttevokalen ikke repræsenteres af et vokaltegn i *Jens’s, gods’s*, en meget lille afvigelse fra princippet. Brugen af apostrof alene ved *Jens*’ udtalt [ˈjɛnsəs] og *gods*’ udtalt [ˈɡɔsəs] er derimod i direkte strid med ortofoniprincippet. Brugen af apostrof alene ved *Jens*’ udtalt [jɛns] og *gods*’ udtalt [ɡɔs] er ikke egentligt i strid med princippet, men det er heller ikke en mere ortofon stavning idet apostroffen ikke korresponderer med en lyd.

Som princip bag *’s* til genitivmarkering kan både tegnkonstansprincippet og ortofoniprincippet ses som realiseringer af *enkelthedsprincippet* (Vikør 2007: 160-162). Ifølge dette princip bør sproget have så få enheder og så få regler som det er muligt at klare sig med, og de regler der findes, bør være faste og undtagelsesløse. En generel regel om brug af *’s* til markering af genitiv lever til fulde op til enkelthedsprincippet som spiller en rolle i forhold til det pædagogiske aspekt af retskrivningen som er knyttet til opfattelsen af sproglig regulering som et demokratisk anliggende.

3.1.3. Demokratiprincippet

De argumenter der er gennemgået ovenfor, er alle baseret på det Vikør (2007: 151) betegner som interne sproglige principper. Vender vi blikket mod de eksterne principper, som har at gøre med relationen mellem sprog og sprogbruger og med mere generelle ideologier og kulturelle holdninger, er der en række argumenter for apostrof før genitiv der hører ind under *demokratiprincippet*. Dette almene samfundsmæssige princip foreskriver at sprogregulering bør fremme den sociale lighed i samfundet og gøre det lettest muligt for almindelige mennesker at tage imod information og selv deltage aktivt i samfundslivet (Vikør 2007: 186). Hvad angår genitivapostroffen, er princippet grundlaget for at ændre på retskrivningsreglerne for at fremme den ligeværdige deltagelse i samfundslivet.

En indsats for at styrke demokratiet ved at fremme den sociale lighed gennem sprogregulering formuleres i det sociale princip hos Diderichsen som skriver at

sproget er et af de mest markante træk i de sociale gruppers adfærd. Sprogreguleringen er (eller bør være) et led i den sociale politik hvad enten denne tilstræber en skarpere eller mildere adskillelse af samfundslagene (Diderichsen 1968: 154).

Som påpeget af Vikør (2007: 140) kan det undre at Diderichsen i beskrivelsen af dette ene princip peger i to retninger, både mod en skærpelse af klasseskellene og mod en opblødning (eller endda ophævelse) af disse skel. Der er næppe nogen der åbent vil forfægte en sprogpolitik der har til formål at øge klasseskellene (selvom en given sprogpolitik i realiteten vil kunne have denne effekt, og selvom der kan være kræfter i samfundet der ønsker sig denne effekt), og hvad angår en offentlig debat af sprogregulering må Diderichsens sociale princip antages i realiteten at være et udtryk for et ønske om øget lighed som demokratiseringsredskab og dermed en demokratifremmende sprogregulering.

Indførelse af apostrof før genitiv-*s* kan ses som et demokratisk tiltag. Et væsentligt argument herfor er at en generel regel om *’s* som genitivmarkering på baggrund af både tegnkonstansprincippet og ortofoniprincippet følger enkelhedsprincippet. Som beskrevet ovenfor under diskussionen af struktursignalprincippet kan man overveje om den udbredte brug af den ukorrekte apostrof hænger sammen med en (intuitiv) forståelse hos sprogbrugerne af genitivmorfemets særlige status. Man må dog også – og muligvis snarere – tage i betragtning at de nuværende regler, hvor der er en hovedregel og flere supplerende regler, simpelthen kan være vanskelige. Hvis man antager at brugen af ukorrekt apostrof skyldes at sprogbrugerne har svært ved at følge reglerne (og altså ikke bare afviser at følge dem, evt. pga. det strukturelt fornuftige i apostroffen), så vil en forenkling af reglerne ved indførelsen af *’s* overalt være i overensstemmelse med det pædagogiske princip hos Diderichsen som skriver at “da tilegnelsen af sprogfærdighed er en af opdragelsens vigtigste sider, bør sprogregulering tage sigte på at lette denne så meget som muligt” (1968: 154; jf. Jervelund 2007: 20-21). Gør man reglerne enklere, bliver det lettere for folk at følge dem, og dermed vil flere kunne følge retskrivningen, og det vil derfor være en demokratifremmende regelændring.

I sin diskussion af den vanskelige danske retskrivning og de principielle overvejelser bag en mulig retskrivningsreform behandler Gregersen (2015) de sociolingvistiske problemer der ligger i forskellen mellem at beherske den krævende retskrivning og ikke at beherske den og bedømmelsen af forskellige sprogbrugeres overholdelse af og afvigelse fra normen. Det at den danske ortografi er så krævende at den volder mange sprogbrugere problemer, problematiseres i lyset af skriftsprogets centrale rolle for det at kunne klare sig i dagens Danmark:

Skriftsproget har på den ene side mistet sin karakter af at være et elitært privilegium for de få men er på den anden side blevet endnu mere væsentlig for de mange i og med at skrift og læsning altid har været centrale i uddannelsessystemet – og lige det at uddanne sig bliver mere og mere centralt for dem der bor i et Danmark hvor lønniveauet nu engang er højt (...) Det betyder at en suboptimalt fungerende skriftsprogsnorm ikke bare er et sprogligt problem men i lige så høj grad et demokratisk (Gregersen 2015: 132).

Som beskrevet i indledningen synes der at være en klar tendens til at nogle gode og sikre sprogbrugere, ikke mindst visse professionelle skribenter, som hvad angår det sociale aspekt af skriftsprogsbeherskelse har et dannelemæssigt privilegium, ser ned på den “folkelige” (dvs. uannede) brug af genitivapostrof. I lyset af Gregersens pointe og ifølge en generel bestræbelse på at udligne sociale skel for at fremme adgangen til deltagelse i samfundslivet vil det være fuldt i overensstemmelse med en demokratisk indstilling til retskrivning at anerkende ’s som genitivmarkør. En anerkendelse af den grammatisk helt igennem fornuftige brug af apostrof, som p.t. har lav social prestige, og en forenkling af reglerne er mere demokratisk end fastholdelsen af de relativt komplicerede regler der er vanskeligere at mestre for alle, og som favoriserer en (i forvejen) privilegeret dannet klasse (jf. Vikørs (2007: 179) modprestigeprincip).

3.2. Diskussion af argumenter imod genitivapostrof

Det centrale argument imod indførelse af apostrof før genitiv er *traditionsprincippet* (Hansen 1991: 33-35; jf. Jervelund 2007: 11-14). Det er det første af de to lovfæstede hovedprincipper for Sprognævnets retskrivningsregler, og det er det væsentligste princip i almindelighed for modstand

mod ændringer af etablerede normer. Fastholdelsen af den etablerede retskrivning følger det Vikør (2007: 167) betegner *stabilitetsprincippet* som ses i den generelle sprogbrugerkonservatisme der pr. default anser enhver ændring i sprognormen for et ubehageligt forfald. Ideologisk set er stabilitetsprincippet i sprogregulering baseret på traditionalisme som et mere alment princip ifølge hvilket traditioner har en værdi i sig selv, simpelthen ved det at være den traditionelle praksis (Vikør 2007: 185-186, 191). Når der i et sprogsamfund først er etableret en norm, kan denne traditionalisme “lett bli eit heilt dominerande principp, som er nesten uråd å gå imot om ein vil bli tatt alvorleg” (Vikør 2007: 185).

Som argument for at følge traditionsprincippet fremhæves det gerne at man kan “bevare enheden i den litterære tradition” (Diderichsen 1968: 184) og sikre at ældre tekster kan læses uden større problemer (Hansen 1991: 34; Jervelund 2007: 13-14). Diderichsen gør desuden rede for det argument at man opnår en fasthed og sikkerhed i sprogbrugen der er en stor fordel for både skrivende og læsende – og nævner også at “[f]or en politisk konservativ gruppe af socialt toneangivende (og økonomisk velstillede) vil sproglig konservatisme tjene til at opretholde gruppens sammenhold og sociale prestige” (1968: 184).

Indførelsen af apostrof ved genitiv som generel regel må umiddelbart siges at være i strid med traditionsprincippet – det er jo ikke sådan vi gør efter den etablerede norm. Dog er der forhold der gør at traditionsargumentet imod apostroffen ikke står særlig stærkt. Der er allerede tradition for at bruge apostrof i dansk ortografi, og brug af apostrof ved genitiv stemmer som beskrevet i afsnit 3.1.1 overens med den generelle anvendelse af apostrof. Hvad der yderligere styrker en traditionsargumentation for apostroffen, er at der allerede er en etableret og normeret praksis for at bruge *’s* ved genitiv, jf. afsnit 1.1. Indførelsen af *’s* som en forenkling af reglerne kan således foretages med anknytning til en etableret praksis og dermed til traditionen. Desuden vil det næppe have karakter af et problematisk brud med den litterære tradition der gør det vanskeligt at forstå ældre tekster, at genitivmarkeringen får tilføjet en apostrof.

Det er den almindelige opfattelse blandt såvel sprogfolk som lægfolk at brugen af apostrof ved genitiv skyldes påvirkning fra engelsk (jf. fx udtalelsen af Margrethe Heidemann Andersen fra Sprognævnet citeret i indledningen), og der er næppe nogen grund til at betvivle at den stærke påvirkning fra engelsk som vi generelt oplever, spiller en rolle i brugen af apostroffen. Med afsæt i antagelsen af at der grundlæggende er tale om indflydelse fra engelsk, vil modstanden mod indførelsen af genitivapostroffen

følge det *puristiske princip* som udtryk for at dansk som nationalsprog skal værnes mod fremmedsproglig – og måske særligt engelsksproglig – indflydelse (Vikør 2007: 170-176). Ideologisk set hviler en sådan purisme på et nationalistisk idegrundlag som udgør en af de vigtigste drivkræfter i udvikling af skriftsprog og standardsprog (Vikør 2007: 183, 191).

Et sådan nationalistisk argument mod *’s* kan forenes med det traditionalistiske argument i det *historisk-nationale princip* (Vikør 2007: 183-184). Der er dog en svaghed i det puristiske argument imod apostroffen som ligger i selve antagelsen af påvirkning fra engelsk som den fundamentale årsag til apostrofbrugen. For det første er der ifølge Brink (2000: 38) rigeligt med eksempler på brugen af apostrof ved genitiv lang tid før engelsk efter Anden Verdenskrig for alvor gjorde sig gældende som prestigesprog og påvirkningsfaktor. Forud for begge verdenskrige kendes også en anden særlig markering af genitiv-*s*’ets specielle status med en grafisk effekt der minder om apostroffens, og som vidner om en særlig behandling af genitivmarkeringen der ikke umiddelbart kan tilskrives påvirkning fra engelsk: et hævet *s* i fx *J. LARSEN’S ØLHALLE* (Theisen 2016).¹⁶ For det andet kan påvirkning fra engelsk ikke – i sig selv – forklare den observerede tendens til at der især indsættes apostrof ved genitiv af *proprier* (Hansen 1992: 2-3).¹⁷ Man kan naturligvis opfatte det at skrive genitiv uden apostrof som et puristisk værn mod engelsk i den forstand at det fastholder en forskel mellem dansk og engelsk, men det puristiske argument er altså svækket af at der kan sættes spørgsmålstegn ved om brugen af apostrof særligt skyldes fremmed påvirkning.

Purisme kan også være rettet mod sproglige praksisser inden for det sprogsamfund som en sprognorm skal gælde for, den sociale purisme hvis formål er at udelukke sprogbrug med lavstatus fra standardnormen (Vikør 2007: 172). Ud fra den betragtning at apostroffen er “vulgær” og udtryk for lavsocial sprogbrug, kan der føres socialpuristisk argumentation imod *’s*. Det leder os frem til det tredje princip for argumentation imod apostroffen: *prestigeprincippet* (Vikør 2007: 178-179). Ifølge dette princip bør man fremme de former der har højest prestige i et samfund, og som derfor bliver lettest godtaget og møder mindst modstand. Princippet er baseret

16 Eksemplet er her gengivet i kapitæler for bedst at vise *s*’ets grafiske position ift. *J. Larsen*. På det oprindelige skilt, gengivet fotografisk i Theisen (2016), står teksten med almindelige majuskler og minuskler med et tydeligt hævet *s*.

17 Hansen (1992: 2-3) analyserer denne tendens som et udtryk for et princip om *navnets ukrænkelighed* som jeg ikke kommer nærmere ind på i denne artikel.

på statusforskelle mellem forskellige grupper af sprogbrugere, altså en socialklassesondring. En sprogregulering der følger dette princip, fungerer som en anerkendelse af den relativt højere status som visse grupper har, og kan på den måde opfattes som en accept af – eller direkte en støtte til – klasseforskelle i samfundet. Prestigeprincippet favoriserer de grupper som på forhånd har høj prestige, socialt, kulturelt og sprogligt (Vikør 2007: 178). Brugen af apostrof har lav prestige og udpeges som lavprestigepraksis af højprestigesprogbrugere (jf. citaterne af Rasmussen og Staun m.fl. i indledningen), og indførelse af en generel regel om *’s* som genitivudtryk vil dermed gå imod prestigeprincippet.

Prestigeprincippet kan med en vis ret siges at være indskrevet i principperne for reguleringen af dansk retstavning i kraft af det andet af Sprognævnsbekendtgørelsens to hovedprincipper: sprogbrugsprincippet, som Vikør (2007: 180-181) behandler under betegnelsen *ususprincippet*. Ifølge dette princip bør man følge den accepterede og etablerede skriftsprogpraksis og optage de ændringer og fornyelser som har vundet hævd i *usus*. Princippet ligger *de facto* oftest tæt op ad prestigeprincippet. Normalt er det særligt anerkendte typer af sprogbrug, og dermed sprogbrug hos sprogbrugere med prestige, der lægges til grund for regulering ud fra *usus* – det er den gode og rigtige sprogbrug der er grundlaget for normeringen, jf. Sprognævnsbekendtgørelsens henvisning til “gode og sikre sprogbrugerens skriftlige sprogbrug” (Sprognævnsbekendtgørelsen §1, stk. 4). Brugen af apostrof før genitiv er ganske vist udbredt, men den har ikke vundet hævd blandt “gode og sikre sprogbrugere”, og derfor er en regel om *’s* som anerkendt genitivendelse i strid med *ususprincippet*, i hvert fald når det er sprogbrogen blandt en bestemt dannet sprogbrugerklasse der lægges til grund, sådan som Sprognævnsbekendtgørelsen foreskriver, jf. Hansens (1975) pointering af den rolle som sprogbrogen hos en bestemt klasse med en boglig dannelse over befolkningsgennemsnittets spiller i reguleringen af retskrivningen.

Indordningen i denne fremstilling af sprogbrugsprincippet under prestigeprincippet er valgt for at fremhæve et træk ved sprogbrugsprincippet der står i modsætning til demokratiprincippet: Sprogbrugsprincippet, som det er formuleret i Sprognævnsbekendtgørelsen, er udtryk for en aristokratisk tilgang til sproglig normering. Det aristokratiske princip er beskrevet af Diderichsen (1968: 184-185) som peger på at det har været en antagelse siden oldtiden at “det er de gode skribenter der giver sprogbrogen autoritet” (1968: 185). At have de gode skribenter, de særligt kyndige, som normsættende er en aristokratisk reguleringspraksis som står i principiel

modsatning til demokratisk sprogregulering, jf. Lykkebergs (2012: 11, 44, 71-72) beskrivelse af forskellen mellem aristokratisk og demokratisk magt i et samfund som det danske. Sprognævnets sprogbrugsprincip *ligner* et demokratisk princip (“Sprognævnet retter ind efter folkets vilje,” lyder det som), men er i grunden ikke demokratisk. Det er ikke automatisk givet at enhver aristokratisk magtudøvelse er dårligere end en demokratisk; eksempelvis er Højesteret en aristokratisk instans hvis kontrol med demokratisk magtudøvelse normalt anerkendes som fornuftig (Lykkeberg 2012: 11). Hvad angår reglerne for genitiven, kan man under alle omstændigheder, sat på spidsen, sige at en tilladelse af apostrof ved genitiv er demokratisk, mens et forbud er aristokratisk.

Det sidste argument imod genitivapostroffen som skal omtales her, er baseret på æstetik. Ifølge det æstetiske princip bør man fremme et mest muligt æstetisk og smukt sprog (Vikør 2007: 181). Æstetiske synspunkter spiller en fremtrædende rolle i modviljen mod apostroffen. I en debat i Hillerød Posten om Bøfhus-apostroffen fra 14.5.2012 (altså før Jensen(?)’s rettede ind), skriver en læser således: “Men hvor kommer den grimme apostrof fra? Den er overflødig i dansk!”¹⁸ At argumentere imod apostroffen med grimhed som begrundelse kan ses som en komplementær variant af det dekorative princip (Hansen 1991: 37; Jervelund 2007: 20), som et værn mod det uskønne (jf. den store uvilje over for stavemåderne *majonæse*, *krem* og *konjak*).

Der er flere problemer med argumentation efter det æstetiske princip. Vikør (2007: 181-182) påpeger at den æstetiske vurdering i sagens natur er ekstremt subjektiv og oftest grundet på sociale forhold, litterær tradition og andet der kan betragtes som smag, og på individniveau formet af diverse personlige oplevelser og associationer. Desuden falder det æstetiske princip i praksis oftest sammen med den traditionalistiske grundholdning og har sekundær funktion, som støtteargument for traditionsprincippet eller for det grundlæggende aristokratiske prestigeprincip (Vikør 2007: 191). Hvad angår genitivapostroffen, er det æstetiske argument i det hele taget ikke slagkraftigt da man næppe finder en gennemført modstand mod brug af apostrof ved genitiv i det hele taget. Man finder således formentlig ikke æstetisk formuleret kritik af de korrekte apostroffer ved fx *USA’s forsvar*, *hold 22’s starttid* og *Christian IV’s breve*. Hvis det er korrekt antaget, er den æstetisk begrundede modvilje mod apostroffen nok snarest

---

18 <http://hillerod.lokalavisen.dk/laeserbrev/2012-05-14/Bøfhusets-apostrof-1695393.html> (senest tilgået 30. 9. 2019).

et udtryk for modstanderens utilfredshed med at apostrofbrugen bryder de fastlagte regler.

3.3. Opsamling på argumenter for og imod

Ovenstående argumenter kan samlet karakteriseres således at der på den ene side står argumenter baseret på strukturelle, grammatiske forhold og på demokratiprincippet som taler *for* en blåstempling af skrivemåden *'s*, mens der på den anden side står argumenter baseret på en traditionalistisk og en nationalistisk grundholdning og på det aristokratiske princip som taler *imod* en anerkendelse af den generelle apostrofbrug i retskrivningen.

Hvis man anser traditionsprincippet for at være det mest tungtvejende argument for at fastholde en given retskrivning (jf. diskussionen af princippet ovenfor), og dermed det argument der gerne skal trumfe argumenterne for en ændring, så ser vi i spørgsmålet om genitivapostroffen at traditionsargumentet kun har begrænset styrke fordi der allerede er en apostrofpraksis at lægge sig i forlængelse af. Der er dermed solide argumenter til genitivapostroffens forsvar, mens det centrale argument imod apostroffen ikke har så stor en tyngde.

4. Hvor og hvornår?

Dette afsnit ser nærmere på to aspekter af en regel om brug af apostrof ved genitiv: forholdene omkring de personlige pronominer og spørgsmålet om apostroffreglens karakter af et krav eller blot en mulighed.

4.1. Genitiv og personlige pronominer

Som beskrevet i afsnit 2 udgøres possessivformerne i dansk af genitivformen og de possessive pronominer. Inden for de personlige pronominer, som er den eneste del af det nominale system der udtrykker en kasusforskel, mellem nominativ (*jeg, du* etc.) og oblik (*mig, dig* etc.), har 3. person singularis og alle tre personer i pluralis genitivformer med morfemet *s*, mens der til 1. og 2. person singularis og det reflektive pronomen hører egne possessive pronominer bøjet i genus og numerus, se tabel 1.

Tabel 1: Personlige pronominer				
Numerus	Person	Nominativ/oblik	Genitiv	Possesivt pronomen
Singularis	1. pers.	<i>jeg/mig</i>	————	<i>min/mit/mine</i>
	2. pers.	<i>du/dig</i>	————	<i>din/dit/dine</i>
	3. pers.	<i>han/ham</i> <i>hun/hende</i> <i>den</i> <i>det</i>	<i>hans</i> <i>hendes</i> <i>dens</i> <i>dets</i>	———— ———— ———— ————
Pluralis	1. pers.	<i>vi/os</i>	<i>vores</i>	<i>vor/vort/vore</i>
	2. pers.	<i>I/jer</i>	<i>jeres</i>	<i>(jer/jert/jere)</i>
	3. pers.	<i>de/dem</i>	<i>deres</i>	————
Refleksiv 3. pers. sg/pl		<i>sig</i>	————	<i>sin/sit/sine</i>

Ved siden af genitivformen *vores* har 1. person pluralis det gammeldags og formelle possessive pronomen *vor/vort/vore* (det tilsvarende possessive pronomen for 2. person pluralis *jer/jert/jere* må betragtes som forældet, jf. Hansen & Heltoft 2011: 552).¹⁹

Spørgsmålet er nu om en regel for brug af apostrof ved genitiv også skal gælde ved de personlige pronominer, og om også de possessive pronominer skal tilføjes en apostrof. Som svar på det første spørgsmål kan der anlægges to forskellige perspektiver på pronominerne. Ud fra et radikalt konsekvensperspektiv kan man holde på at genitivmorfemet overalt bør skrives *'s*, også ved de personlige pronominer, og man får da formerne *han's*, *hende's*, *den's*, *det's*, *vore's*, *jere's* og *dere's*. “[S]koleelever skriver raskvæk *han's* og *hende's*, *den's* og *det's*,” skrev Erik Hansen i sin artikel om apostrofitis (1992: 1). Det peger på en vis basis i den eksisterende – ukorrekte – sprogbrug for at anvende apostroffen også ved pronominerne, og det ville være den enkleste og mest konsekvente regel for hvordan genitiv skrives (jf. tegnkonstansprincippet og enkelt-hedsprincippet). Det ville medføre at *dere* i ortografien ville fremstå som en allomorf af 3. person pluralis der kun bruges i netop genitiv, og det samme ville gælde for *vore* og *jere* som allerede er (eller for *jere's* vedkommende har været) etableret som possessive pronominer, endda i plu-

¹⁹ Til systemet af personlige pronominer hører også 2. persons-pronomenet *De/Dem/Deres* som bruges i formel høflig tildale, og som synkretiserer singularis og pluralis (Hansen & Heltoft 2011: 551); *Deres* er en genitivform der hvad angår ortografien for *s*'et må vurderes på samme måde som 3. persons-pronomenet *de/dem/deres*.

ralisbøjning. Man kan mene at denne situation ville være et uacceptabelt morfologisk roderi, men som retskrivningsregel efter enkelhedsprincippet ville det formentlig ikke volde problemer. Det er dog også muligt at anlægge det perspektiv at de personlige pronominerne generelt opfører sig anderledes end andre nominale ord, først og fremmest ved at udtrykke kasusforskelle, og derfor kan de behandles som en klasse for sig, også hvad gælder retskrivningsreglerne. Man kunne på den baggrund indføre en regel om at genitiv skrives *’s*, undtagen ved de personlige pronominer hvor genitiv skrives uden apostrof. En sådan skelnen ville i øvrigt ligne den skelnen der drages i engelsk ortografi mellem genitivformer af pronominer og genitivformer af alle andre ord: *it* har genitivformen (eller possessivformen) *its*, men der skrives med apostrof i *the car’s*, *the little child’s* etc.

En sondring mellem nogle possessivformer hvor der bruges apostrof, og andre hvor den ikke bruges, forekommer også klart at være det rimeligste svar på det andet spørgsmål, om de possessive pronominer. Ved disse former er der ikke et possessivangivende morfem der kan isoleres fra stammen – det *er* stammen der udtrykker possessivbetydningen – og derfor vil det være absurd at forsøge at placere en apostrof som en opdeling: *mi’n*, *dit’*, *v’or*, *si’ne*?

Spørgsmålet om apostrof ved pronominerne kan således følge en af to mulige grænsedragninger: en sondring mellem genitivformer og possessive pronominer (*hunden’s*, *den’s* vs. *min*) eller en sondring mellem det der ikke er personlige pronominer, og så de personlige pronominer, herunder de possessive (*hunden’s* vs. *dens*, *min*).

4.2. Apostroffen som krav eller mulighed

En retskrivningsregel om generel brug af apostrof før genitiv-*s* vil kunne have form af et krav eller en mulighed, dvs. enten *’s* som eneste korrekte genitivendelse eller *’s* som en måde at udtrykke genitiv der frit kan vælges i alle tilfælde, som et alternativ til de nuværende regler for valg mellem *s*, *’* og *’s*.

For den første model taler enkelhedsprincippet og ligeledes *fasthedsprincippet* der ud fra en opfattelse af valgfrihed som et onde der gør normen vaklende og udflydende, tilsiger at der ikke bør være flere alternative skrivemåder eller bøjningsformer af samme ord (Vikør 2007: 167). En ændring fra de nuværende regler til “altid apostrof

før genitiv” vil bringe retskrivningen en tand mere i overensstemmelse med fasthedsprincippet idet valgfriheden ved forkortelser der kan udtales som egentlige ord (jf. afsnit 1.1), dermed afskaffes. For apostrof før genitiv som den eneste korrekte form taler også *rationalliseringsprincippet* ifølge hvilket et sprog bør strømlines mest muligt for at gøre det effektivt og stringent (Vikør 2007: 182), i tråd med entydighedsprincippet.

For den anden model, apostroffen som en mulighed, taler det sproginterne *variationsprincippet* og det nært beslægtede sprogbrugerorienterede *valgfrihedsprincippet* (Vikør 2007: 164, 177-178). Rummelighed og valgfrihed betragtes oftest som et gode, og i valgfrihed kan der ligge en anerkendelse af at folk er forskellige og skal have mulighed for udtrykke deres forskellighed. Valgfrihed kan derfor ses som et redskab for øget ligestilling mellem forskellige sprogbrugere og dermed som et princip i overensstemmelse med demokratiprincippet. I den nuværende retskrivning er der ikke valgfrihed, når der ses bort fra den valgfrie apostrof ved forkortelser der kan udtales som egentlige ord. Indførelse af *’s* som den eneste korrekte genitivendelse vil dermed bevare status quo mht. valgfrihed. Hvis *’s* derimod indføres som tilladt mulighed i alle tilfælde, ved siden af de p.t. gældende regler, vil det medføre en øget overensstemmelse med valgfrihedsprincippet.

Et argument for “altid apostrof før genitiv” som et udtryk for mere radikale demokratiseringsbestræbelser vil kunne tage udgangspunkt i *modprestigeprincippet* ifølge hvilket man bevidst bør fremme og bruge former med lav prestige for at vende op og ned på de sociale fordomme der ligger til grund for det aristokratiske prestigeprincip (Vikør 2007: 179). Princippet kan bruges som argument for en streng normering når denne normering er rettet imod gamle prestigenormer, idet forkastelsen af den gamle norm og promovering af den tidligere lavstatuspraksis vil nedbryde de privilegier som den gamle højstatusgruppe af sprogbrugere har haft. Eftersom brugen af apostrof er en lavprestigepraksis associeret med “dårlig dannelse”, kan indførelsen af en generel regel om *’s* som eneste genitivudtryk betragtes som et lille revolutionært socialt tiltag der gennem nedbrydelse af sprogbudsforbud skal fremme lighed i henhold til demokratiprincippet. Man vil dog imod dette argument formentlig fremføre at en sådan omvæltning af hvad der nyder anerkendelse, og hvad der ikke accepteres, blot skaber en ny høj- og lavprestigesituation som vil virke imod den demokratiske bestræbelse.

5. Hvorfor genitiven ikke skal skrives som et selvstændigt ord

Når først det er fastslået at genitiv-*s*'et ikke er en bøjningsendelse i dansk, og ikke har været det længe (jf. afsnit 2), kan man spørge hvorfor man ikke går hele vejen og betragter dette *s* som et selvstændigt ord. Det gør Brink (2000) som argumenterer for at *s*'et er en obligatorisk post-positionel præposition (hvilket vil sige en postposition ifølge gængs terminologi, men termvalget er ikke det væsentlige i Brinks analyse). Der er imidlertid en god grund til ikke at betragte *s* som selvstændigt ord, nemlig de fonologiske regler for status som ord i dansk. Et dansk ord består som minimum af en stavelse, og det vil sige at et sprogligt tegn for at kunne komme i betragtning som et ord må indeholde mindst ét fonologisk element der kan udgøre en stavelseskerne. Det gør genitivmorfemet, der alene består af den ustemte sibilant /s/, ikke. Det anerkender Brink naturligtvis, men han betragter det som et enestående træk ved *s* som selvstændigt ord og henviser til at ord på under en stavelse findes i en mængde af verdens sprog, hvorfor fraværet af en stavelseskerne ikke bør diskvalificere ordanalysen (Brink 2000: 37). Det mener jeg dog at det bør, netop fordi den egenskab at udgøre minimum én stavelse hører til en konsistent analyse af hvad det vil sige at noget er et ord i en fonologisk model for netop dansk som specifikt sprog. Det forhold at nonsyllabiske ord findes i andre sprog, er ikke et godt argument for at hævde at der skulle findes ét sådant ord i dansk, især ikke når betegnelsen klitikon er til rådighed netop til at betegne et sprogligt tegn der indtager en mellemstatus mellem affiks og selvstændigt ord (jf. Matthews 2014; Spencer & Luis 2012).

Med afvisningen af beskrivelsen af genitiv-*s*'et som et grammatisk og fonologisk set selvstændigt ord kan det også afvises at *s*'et skal skrives som et. Det ville være et radikalt brud med retskrivningspraksis at lade *s* optræde som selvstændigt ord adskilt af blanktegn fordi et dansk ord som minimum ortografisk består af et vokalgrafem, i overensstemmelse med det fonologiske minimum for et dansk ord.²⁰ Apostrof er derimod netop egnet til lige præcis at forbinde genitivklitikonet med sin vært, bedre end både *s* uden apostrof (jf. afsnit 3.1) og *s* omgivet af blanktegn.

---

20 Det er ikke et fonologisk krav at en dansk stavelse indeholder en vokal, idet også sonorante konsonanter kan udgøre stavelseskerne, men enhver stavelse der kan udtales med en sonorant konsonant som stavelseskerne, repræsenteres ortografisk med et vokalgrafem, fx [ʃ] i udtalen af *cykel*, [ˈsyʂl], repræsenteret ortografisk med <el>.

6. Konklusion

Jeg har i artiklen her fremlagt et forsvar for en generel brug af apostrof før genitiv-s'et på dansk. Med udgangspunkt i de grammatiske forhold der gør sig gældende for genitiv i moderne dansk, har jeg opstillet en række argumenter for apostrofbrugen der synes at veje tungt sammenlignet med de argumenter der kan fremføres imod apostroffen.

I sine konkluderende bemærkninger om de principper der ligger bag sprogregulering og således også retskrivningsspørgsmål, peger Vikør på at det afgørende for tilslutningen til det ene eller det andet af de mange principper der fremføres i sprognormeringsdiskussionerne, lader til at være

dei allmenne ikkje-språklege ideologiane, samfunnssyna og menneskesyna. Der finn vi truleg føresetnadene for dei typiske språkhaldningane vi meir eller mindre bevisst overtar eller utviklar, dei språklege verdisynta som i sin tur dannar grunnlaget for dei standpunkta vi tar i konkrete språkspørsmål (Vikør 2007: 191).

Skal man i lyset af denne konklusion samle op på argumenterne for og imod genitivapostrof, kan man sige at det ideologiske tankegods der danner baggrund for de to positioner, er den demokratiske indstilling over for den traditionalistiske og den aristokratiske og – i et vist omfang – den nationalistiske indstilling. Et par afsluttende overvejelser kan knyttes til reglerne for genitiven ud fra et demokratisk perspektiv.

Lykkeberg (2012: 65) beskriver den demokratiske ide som “[r]etten til selv at bestemme og til ikke at blive bestemt over af nogen, man ikke anerkender”. Det demokratiske samfund skal beskytte den enkeltes frihed samtidig med at det er nødvendigt at der bliver bestemt, og det kan kun lade sig gøre hvis mennesket som borger kan se fornuften i den måde der bliver bestemt på (Lykkeberg 2012: 65). I et demokrati accepterer man indskrænkninger af ens personlige frihed hvis denne frihedsbegrænsning er rimelig, først og fremmest grundet hensynet til det fælles bedste. Betragter man en officiel, statslig sanktioneret retskrivning som et fælles gode, må der stilles det demokratiske krav til retskrivningsreglerne at de ikke er urimelige. Retskrivningsregler er urimelige og dermed demokratisk uacceptable hvis de er for svære at følge – det er urimeligt vanskeligt at leve op til bestemmelserne – eller hvis en specifik regel er en frihedsindskrænkning der ikke er tilstrækkeligt begrundet, hvorved der ikke er nogen rimelig grund til at ens frihed skal indskrænkes sådan som reglen gør det. De nu-

værende genitivregler er vel ikke som sådan i særklasse vanskelige, men sammenlignet med en generel regel om *ʒ* for markering af genitiv er de vanskeligere end nødvendigt. Med de mange forskellige grunde der er til at acceptere genitivapostroffen, er det ikke urimeligt at betragte reglen om at man normalt ikke må sætte apostrof, som en utilstrækkeligt begrundet begrænsning af den skrivendes frihed inden for normen.

Sprogrigtighedsentusiaster er ofte meget hidsige over for genitivapostroffen, og den arge modstand mod apostroffen formuleres ofte med eksPLICIT henvisning til dårlig dannelse. Apostrofbrugen er smagløs, den er en sygdom og et knæfald for udenlandsk påvirkning udbredt blandt det brede lag i befolkningen som ikke har tilstrækkelig sproglig dannelse.

Der kan fremføres argumenter imod indførelse af apostrof før genitivs'et, også argumenter der hviler på centrale danske retskrivningsprincipper. Dog er der ganske tungtvejende argumenter som taler for indførelsen af genitivapostroffen. Disse argumenter beror på en analyse af apostrofens afspejling af genitivens grammatik der viser at der intet sygt, unaturligt, sprogligt ukyndigt eller latterligt er ved brugen af genitivapostrof. Det er tværtimod en skrivepraksis der smukt korresponderer med genitivmorfemets særlige status som klitikon på ledniveau, en helt rimelig tydeliggørelse af den grammatiske struktur i overensstemmelse med brugen af apostrof i almindelighed. Apostroffen er på forhånd kendt fra genitivmarkeringen, den er, på trods af de gældende regler, vidt udbredt, og den er ud fra en række principper helt fornuftig. Af disse grunde og ud fra en demokratisk grundindstilling til sprogregulering og retskrivning er det svært at se hvorfor man ikke fra officielt hold skulle blåstempe *ʒ*.

Kilder til ældre dansk

B 69 = Skånske Lov, efter Stockholm B 69 i DgL I, 1; ca. 1350.

GkS 3125 = Skånske Lov, efter GkS 3125 i DgL I, 1; ca. 1550.

DgL = *Danmarks gamle Landskabslove*, bd. I-VIII (1933-1961), udgivet af Johannes Brøndum-Nielsen m.fl. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Litteratur

Basbøll, Hans (2005). *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.

Basbøll, Hans (2014). Danish *stød* as evidence for grammaticalization of suffixal positions in word structure. *Acta Linguistica Hafniensia* 46,2, 137-158.

- Brink, Lars (2000). Kongen af Danmark s bolsjer. *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 26+27, 35-42.
- Brink, Lars, Jørn Lund et al. (1991). *Den Store Danske Udtaleordbog*. København: Munksgaard.
- Diderichsen, Paul (1962). *Elementær Dansk Grammatik* (3. udgave). København: Gyldendal.
- Diderichsen, Paul (1968). *Sprogsyn og sproglig opdragelse. Historisk baggrund og aktuelle problemer*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Gregersen, Frans (2015). Hvad er forudsætningerne for en (u)mulig retskrivningsreform? I *Rette ord. Festskrift til Sabine Kirchmeier-Andersen i anledning af 60-årsdagen*, red. af Dorthe Duncker, Eva Skafte Jensen & Ole Ravnholt. København: Dansk Sprognævn, 125-140.
- Hansen, Erik (1975). Den hemmelige præmis. Argumenter og skinargumenter i sprog-rigtighedsspørgsmål. Genoptrykt (2001) i *Glæden ved grammatik*, red. af Henrik Galberg Jacobsen og Henrik Jørgensen. København: Hans Reitzel, 151-163.
- Hansen, Erik (1991). *Skrift, stavning og retstavning*. København: Hans Reitzel, 151-163.
- Hansen, Erik (1992). Apostrofitis. *Nyt fra Sprognævnet* 1992, nr. 1, 1-4.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011). *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heltoft, Lars (1996). Paradigmatic structure, word order and grammaticalization. I *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar*, red. af Elisabeth Engberg-Pedersen, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft & Lisbeth Falster Jakobsen. Amsterdam: John Benjamins, 469-494.
- Herslund, Michael (2001). The Danish -s genitive: from affix to clitic. *Acta Linguistica Hafniensia* 33, 7-18.
- Jacobsen, Henrik Galberg & Peter Stray Jørgensen (2005). *Håndbog i Nudansk* (5. udgave). København: Politikens Forlag.
- Jervelund, Anita Ågerup (2007). *Sådan staver vi – om ortografi og stavfejl*. Frederiksberg: Dansk lærerforeningens Forlag.
- Jespersen, Otto (1924). *The Philosophy of Grammar*. London: Georg Allen & Unwin.
- Jespersen, Otto (1934). Gruppegenitiv på dansk. I *Studier tilegnede Verner Dahlerup. Danske Folkemaal, Tillægsbind til 8. Aargang*. København & Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus & C. A. Reitzel, 1-7.
- Lund, Jørn (1994a). Sprogbrevet 98, oktober 1994. København: DR-forlaget.
- Lund, Jørn (1994b). Sprogbrevet 99, november 1994. København: DR-forlaget.
- Lykkeberg, Rune (2012). *Alle har ret. Demokrati som princip og problem*. København: Gyldendal.

- Matthews, P.H. (2014). *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, 3. udg. Oxford: Oxford University Press.
- Nielsen, Peter Juul (2016). *Functional Structure in Morphology and the Case of Nonfinite Verbs. Theoretical Issues and the Description of the Danish Verb System*. Leiden: Brill.
- Norde, Muriel (1997). *The history of the genitive in Swedish. A case study in degrammaticalization*. Academisch Proefschrift, Fakulteit der Letteren, Universiteit van Amsterdam.
- Norde, Muriel (2006). Demarcating degrammaticalization: the Swedish s-genitive revisited. *Nordic Journal of Linguistics* 29.2, 201–238.
- Perridon, Harry (2013). The emergence of the s-genitive in Danish. *Language Sciences* 36, 134–146.
- Retskrivningsordbogen*, 4. udgave (2012). Dansk Sprognævn v. Anita Ågerup Jervelev, Jørgen Schack, Jørgen Nørby Jensen & Margrethe Heidemann Andersen. København: Alinea.
- Spencer, Andrew & Ana R. Luis (2012). *Clitics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sprognævnets bekendtgørelsen: *Bekendtgørelse om Dansk Sprognævns virksomhed og sammensætning*, BEK nr. 178 af 09/03/2009, www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=123673 (senest tilgået 30. 9. 2019).
- Theisen, Jacob (2016). Jensens Bøfhus and Herold's Varehus. *The Casual Remark*, 5.12.2016, www.hf.uio.no/ilos/english/people/aca/jacobth/the-casual-remark/apostrofitis.html (senest tilgået 8.8.19).
- Togebj, Ole (2001). The concept of possession in Danish grammar. I *Dimensions of possession*, red. af Irène Baron, Michael Herslund & Finn Sørensen. Amsterdam: John Benjamins, 41–55.
- Vikør, Lars S. (2007). *Språkplanlegging. Principp og praksis*. 3. udg. Oslo: Novus Forlag.
- Wiwel, H.G. (1901). *Synspunkter for dansk sproglære*. København: Det Nordiske Forlag.

Myndigheder og borgere – modstandere eller samarbejdspartnere?

Borgeres oplevelser af to versioner af et brev om sygedagpenge

Af Anne Kjærgaard, Gitte Gravengaard, Winnie Collin & Karen Holk Jeppesen

How do public authorities communicate with citizens finding themselves in a vulnerable phase of their life because of illness or the like? Moreover, how do different ways of expressing citizen rights and duties in letters from the authorities affect these citizens' perceptions of the authority, of themselves and of their options? In this paper, we argue that successful communication between citizens and public authorities is not merely a question of reading comprehension, even though there have been strong tendencies to focus primarily on this dimension within the reception-oriented approaches to plain language research. Instead, we argue that reception analyses of texts from public authorities should have a broader scope and include aspects such as how texts affect readers' perceptions of their life situation, of their options and of the relation between the citizens and the text sender. The data for this study was gathered by thinking aloud protocols, and taking positioning theory as our theoretical point of departure, we examine how two different versions of a standardized letter concerning sickness benefits are perceived by citizens. Based on the citizens' readings of the two versions of this letter, we discuss if and how these letters contribute to citizen empowerment, and furthermore we discuss possible practical applications of the study when writing letters to citizens.

Indledning

Hvordan kommunikerer offentlige myndigheder med borgere der befinder sig i en sårbar fase af deres liv? Hvad betyder myndighedens forskellige måder at italesætte borgerens rettigheder og pligter som sygemeldt for borgerens oplevelse af sygedagpengesystemet, af sig selv og af egne handlemuligheder? Disse spørgsmål diskuterer vi i denne artikel hvor vi undersøger hvordan 18 borgere med erfaringer fra sygedagpengesystemet oplever to forskellige versioner af det samme brev om sygedagpenge.

Vi tager udgangspunkt i forskningen i *plain language*, hvor der er en stærk tendens til at fokusere på borgeres *forståelse* af tekster fra især offentlige myndigheder (Kjærgaard 2015; Grene et al. 2017). Denne artikel adskiller sig fra denne forskning ved ikke primært at fokusere på (mangel på) forståelse af tekster fra offentlige myndigheder. I artiklen argumente-

rer vi således for at vellykket kommunikation mellem borgere og myndigheder ikke kan reduceres til et spørgsmål om tekstforståelse, men også handler om hvordan borgeren fx oplever egne handlemuligheder, fordelingen af rettigheder og pligter og relationen til “systemet”. Dette fokus har været styrende for både vores analytiske og metodiske vinkel: Det tekstlige udgangspunkt for projektet er to versioner af et brev om sygedagpenge. For at få indblik i hvilke oplevelser de to versioner giver anledning til hos borgerne, har vi anvendt metoden tænke højt-protokoller (Kjærgaard et al. 2018), dvs. vi har indsamlet data ved at bede informanter læse de to brevversioner højt og samtidig fortælle hvad der falder dem ind under læsningen. I vores analyse af tænke højt-protokollerne trækker vi på socialpsykologien, nærmere bestemt positioneringsteorien (Davies og Harré 1990; Harré og Moghaddam 2009; Harré 2012), der med sit fokus på bl.a. rettigheder og pligter kan bringe os tættere på en forståelse af hvordan borgere oplever egne og “systemets” handlemuligheder, hvordan relationen mellem borger og “system” opleves, og hvordan disse oplevelser afhænger af hvilken af de to brevversioner borgeren læser. Med udgangspunkt i borgernes oplevelser diskuterer vi desuden de to brevversioners forskellige potentiale for empowerment (se fx Craig og Mayo 1995; Burton et al. 2018) af modtageren. Denne diskussion er både interessant fordi begrebet empowerment i de seneste år har spillet en fremtrædende rolle, specielt i det offentlige, og fordi ønsket om borgerens empowerment spillede en rolle for omskrivningen af brevet. Diskussionen er også interessant fordi den gør det muligt at overveje om forskellige positioneringer af borger og system faktisk giver borgeren oplevelsen af forskellige muligheder for at ændre sin livssituation – dvs. medfører øget empowerment for den enkelte. Spørgsmålet om hvordan borgere oplever myndighedskommunikation er desuden interessant i et anvendelsesperspektiv, og derfor diskuterer vi også hvordan resultaterne kan bidrage til offentlige myndigheders mere generelle bestræbelser på at skrive hensigtsmæssigt til borgere.

Udgangspunktet for undersøgelsen er to versioner af et brev om sygedagpenge (se bilag 1 og 2): Den ene version var blevet kritiseret af både sygemeldte og de sagsbehandlere der sender brevene til sygemeldte. Den anden version blev udarbejdet for at imødegå denne kritik og modtog Sprogprisen 2018 i kategorien *Årets bedste brev/e-mail*. Den reviderede brevversion blev i den forbindelse fremhævet som et eksempel på “en ny form for kommunikation, der sætter modtageren og vedkommendes situation i centrum. Som sagligt, men ‘kærligt’ byder op til dans” (sprogprisen. dk/vinderne-af-sprogprisen-dk-2018).

Artiklen indledes med en beskrivelse af forskningstraditionen *plain language* som vi tager afsæt i, og placerer undersøgelsen i forhold til tidligere forskning. Herefter præsenterer og motiverer vi vores brug af positioneringsteorien og redegør for begrebet empowerment i relation til tekster fra myndigheder til borgere. I artiklens metodiske del præsenterer vi tænke højt-protokoller som metode, vores case og undersøgelsesdesignet. Den følgende analyse illustrerer hvordan læserne oplever positioneringerne af borgeren og afsendermyndigheden i de to brevversioner, samt læsernes reaktioner på disse positioner. Afslutningsvis diskuterer vi dels de to brevversioners potentiale for empowerment og dels anvendelsesperspektiverne for undersøgelsen.

Plain language-bevægelsen som udgangspunkt

Denne artikel, og den case der behandles i artiklen, trækker tråde til plain language-bevægelsen, der bl.a. kendes fra det øvrige Norden, se rapporter fra de nordiske klarsprogskonferencer (ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/ksn/issue/archive) og Ehrenberg-Sundin og Sundin (2015). Bevægelsen eksisterer også i en lang række andre lande, fx USA (Kimble 2012; Schriver 2017), Holland (Janssen og Netuelings 2001), Tyskland (Gogolok 2005), Japan (Steinberg 1991), Sydafrika (Cornelius 2015) og Hong Kong (Chan 2018).

Der har aldrig været enighed om hvad plain language præcist er. Fokus har dog traditionelt været rettet mod tekster fra offentlige myndigheder og private virksomheder hvor man formidler vanskeligt stof, fx om pension og forsikring, til "almindelige" borgere, og et genkommende mål er at gøre sådanne tekster lettere at forstå for modtagerne (se fx Cutts 1995; plainlanguagenetwork.org). Noget tilsvarende gælder i den danske tradition for at få myndigheder til at droppe den traditionelle kancellistil (se fx Jensen 1990). Den danske tradition er dog ikke kun kendetegnet ved et ønske om at skrive forståeligt (se von Eyben 1962; Hansen 1971), men også ved et ønske om at man skal skrive imødekommende, venligt og med udgangspunkt i borgerens perspektiv. På den måde adskiller den danske tradition, der i Danmark oftest går under betegnelsen *sproglig rådgivning*, sig efter alt at dømme fra plain language-traditioner i andre lande. Fx påpeger Schriver (2017) i en artikel om den amerikanske plain language-tradition at fokus så småt er ved at udvide sig fra kun at handle om forståelse til også at handle om læserens oplevelse af tekst og afsenderinstitution i

brede forstand. Med udgangspunkt i den danske tradition for sproglig rådgivning, hvor man i årtier har fokuseret på relationen mellem myndigheder og borgere (se fx Kjølner 2004 og Jensen 1990), kan man kun være enig i at det forekommer hensigtsmæssigt. Problemet ved den danske tradition er imidlertid at fokus primært er tekstanalytisk; spørgsmålet om hvad tekster fra offentlige myndigheder betyder for borgeres oplevelse af myndigheden og relationen mellem borger og myndighed er helt overvejende undersøgt ved at analysere selve teksterne. Spørgsmålet er således ikke gjort til genstand for receptionsanalyser, altså fx undersøgelser af om tekstmodtagere oplever tekster som fx imødekommende, venlige og skrevet med udgangspunkt i læserens perspektiv. For en undtagelse se Kjærgaard (2017), og se i øvrigt Jensen (1990) og Gravengaard og Kjærgaard (2017) for et mere detaljeret overblik over den danske tradition for sproglig rådgivning.

Arbejdet med plain language er overvejende praksisorienteret, og de gentagne opfordringer om mere forskning indenfor feltet (se fx Solomon 1996; Höög et al. 2012; Schultz et al. 2017) er stadig relevante. Der er dog lavet nogle forskningsundersøgelser af hvad det betyder for læsere at man reviderer tekster om almindelige praktiske forhold der er knyttet til det at være borger eller kunde. Fokus er som sagt typisk på forståelse, se fx Davis (1977), Gunnarsson (1982), Jansen og Steehouder (2001), Mindlin (2005), Jones et al. (2012), Ingemansson og Jensen (2015), Kjærgaard og Jensen (2016), Schultz et al. (2017) og Ancker et al. (2017). Nogle studier inddrager også andre aspekter end forståelse, fx hvilken af flere tekstversioner læserne *foretrækker* (Pedersen 2004; Trudeau 2011-2012), hvordan læserne vurderer bestemte egenskaber ved afsenderen (Kjærgaard 2017), og om læserne anser en given tekst for at være udtømmende (Dickinson et al. 2001) eller til at stole på (Jones et al. 2012). Det varierer dog betydeligt hvilke aspekter ud over tekstforståelse man interesserer sig for, og resultaterne er derfor spredte og peger i forskellige retninger. Den metodiske tilgang i disse studier er overvejende kvantitativ, se fx Gunnarsson (1982), Ingemansson og Jensen (2015), Kjærgaard og Jensen (2016) og Ancker (2017). Kvalitative tilgange er dog også repræsenteret, fx anvender både Swaney et al. (1991), Schriver (1991) og Garwood (2014) tænke højt-protokoller, ligesom vi gør i nærværende undersøgelse. Både Schriver (1991) og Swaney et al. (1991) fokuserer dog – traditionen tro – på læserforståelse og på hvordan forståelsesproblemer kan blive løst, mens Garwoods (2014) fokus minder lidt mere om vores idet hun bl.a. interesserer sig for hvordan læsers tekst-

fortolkninger er knyttet til deres individuelle overbevisninger, værdier og viden (ibid. 108).

Denne type komparative studier hvor man sammenligner receptionen af en “før”- og “efter”-tekst, udgør dog langt fra en samlet forskningstradition: Den teoretiske og metodiske variation er betydelig, og studierne forholder sig kun i begrænset omfang til hinanden. For et mere detaljeret indblik i traditionen se fx Kjærgaard (2015) og Grene et al. (2017).

Når vi i denne artikel undersøger receptionen af to versioner af et brev om sygedagpenge, fokuserer vi ikke primært på spørgsmålet om læsernes forståelse af teksten. Det overvejende fokus på læsers tekstforståelse er nemlig problematisk af to grunde: For det første kan plain language-bevægelsen ikke reduceres til en bestræbelse på forståelige tekster (se Schriver 2017; Gravengaard og Kjærgaard 2017 og beskrivelsen af vores case senere i artiklen) – og forskningen i plain language bør derfor heller ikke begrænse sig til kun at undersøge forståelse. For det andet mener vi ikke at vellykket kommunikation mellem borgere og myndigheder udelukkende er et spørgsmål om tekstforståelse; det handler i høj grad også om hvad teksten fx betyder for borgerens oplevelse af egne handlemuligheder, hvordan borgeren føler sig behandlet, og hvordan relationen til “systemet” opleves. Positioneringsteorien udgør et oplagt afsæt for et sådant fokus.

Positioneringsteorien

En position defineres som en samling af forståelser af hvordan rettigheder og pligter er fordelt blandt aktørerne i en given interaktion (Harré og Moghaddam 2009; Harré 2012). En position er derfor en forståelsesramme som, eksplicit og/eller implicit, indeholder en karakteristik af de rettigheder og pligter til at sige og gøre bestemte ting, som aktørerne i interaktionen har. Det kan være ift. at udføre bestemte sociale handlinger eller ytre bestemte ting i en interaktion, fx tage beslutninger, give ordrer osv. (Harré og van Langenhove 1999; Harré og Moghaddam 2009; Harré 2012). Positioner anskues både som relationelle – man positionerer altid både sig selv og andre i interaktion – og som dynamiske og åbne for forhandling. Van Langenhove og Harré (1999: 1) definerer således positioneringsteori som: “The study of local moral orders as ever-shifting patterns of mutual and contestable rights and obligations of speaking and acting”. På den måde har positioneringsteorien sine grundlæggende antagelser til fælles med den socialkonstruktivistiske tankegang, som vi fx ser den udfoldet i

diskursanalysen (Foucault 2005; Fairclough 1989), hvor bestemte diskurser spiller en vigtig rolle i skabelsen af forståelser af verden.

I denne artikel undersøger vi hvordan borgere i bred forstand føler sig “placeret i verden” når de læser breve fra en offentlig myndighed. Positioneringsteoriens fokus på de eksplicite og implicite forståelsesmønstre der kommer til udtryk i interaktion, udgør et godt udgangspunkt for en sådan undersøgelse. Vi interesserer os således især for hvilke historiefortællinger og hvilke implicite og eksplicite tilskrivninger af rettigheder og pligter der finder sted i interaktionen mellem borgere, myndighed og breve – og hvordan disse faktorer udfordres og forhandles i interaktionen. Positioneringsteorien giver os altså mulighed for at få indblik i hvordan borgere oplever den positionering som finder sted i breve fra myndighederne, og hvordan borgerne udfordrer og forhandler de positioner de selv og andre tildeles i brevene. En af positioneringsteoriens styrker er at den inddrager fx den samfundsmæssige, politiske kontekst som “baggrund” for interaktionen og for de handlemuligheder aktørerne har. Samfundsmæssige og politiske forhold udgør en del af den normative ramme som aktørerne i interaktionen på mikroniveau handler og skaber mening indenfor. Og de udgør en del af baggrunden for informanternes læsning og perception, og deres oplevelse af positioneringerne i brevene kan ikke løsrives herfra. Med positioneringsteorien bliver det således muligt at inddrage en række forskellige perspektiver i diskussionen af brevene og modtagernes perception af dem; både borgerens perspektiv, med udgangspunkt i den kontekst borgeren indgår i, og “systemperspektivet”, fx den politiske, samfundsmæssige og organisatoriske baggrund for udformningen af brevene. Denne type indsigter har den tidligere forskning indenfor området – som beskrevet ovenfor – ikke tilvejebragt i større omfang.

Positioneringsteoriens udvikling

Positioneringsteorien er en gren af socialpsykologien og bygger på diskurs- og kulturpsykologiske forståelser af psykologiske og sociale fænomener som noget der skabes i sproglig interaktion (van Langenhove og Harré 1999; Harré 2012). Teorien har hentet inspiration fra sprogvidenskaben og opstod i 1990'erne; en periode hvor man indenfor psykologien begyndte at interessere sig for hvad der er på færde i konkrete interaktioner.

I første omgang var fokus på den dynamiske interpersonelle relation mellem mennesker, som den udspiller sig i face-to-face-samtaler (Davies og Harré 1990; Sabat 2001 og 2008). Senere er analyseobjektet udvidet til også at omfatte relationer mellem forskellige grupper og endda nationalstater, og man har de senere år især været optaget af konfliktløsning på en lang række niveauer. Samtidig har man i tiltagende grad inddraget konteksten for interaktionerne i de konkrete undersøgelser, fx samfundsmæssige, kulturelle og politiske faktorer (fx Moghaddam og Ginsburg 2003; Moghaddam et al. 2003; Lee et al. 2008). For et overblik se Moghaddam et al. (2008). Undersøgelsen i denne artikel placerer sig i forlængelse af denne nyere udvikling indenfor feltet, idet vi analyserer massekommunikation fra myndighed til borgere.

Positioner og tildeling af rettigheder og pligter

Når man positionerer sig selv, *self positioning*, positionerer man også altid den, man taler til, *other positioning* (van Langenhove og Harré 1999). I det følgende bruger vi termerne *selvpositionering* og *andenpositionering* til at beskrive disse to fænomener. I praksis betyder det at man hævder selv at have visse rettigheder og pligter og samtidig tildeler andre aktører rettigheder og pligter. Disse rettigheder og pligter er sjældent distribueret lige (Harré og Moghaddam 2009; Harré 2012).

De positioner som skabes når man tilskriver aktører bestemte rettigheder og pligter, kan accepteres, afvises eller forhandles af disse aktører (Harré 2012). Man kan eksempelvis forhandle andenpositionering ved at forsøge at repositionere sig selv i en given interaktion (van Langenhove og Harré 1999).

Positionering finder altid sted i en bestemt kontekst, og hvad der er muligt at ytre, hænger som udgangspunkt tæt sammen med de involverede aktørers rettigheder og pligter og den moralske orden som interaktionen finder sted i. Ved moralsk orden forstås således det system af rettigheder og pligter det er muligt for aktørerne at have i en given diskursiv praksis (van Langenhove og Harré 1999: 1), fx den diskursive praksis der består i at kommunale jobcentre skriver breve til sygemeldte borgere.

Van Langenhove og Harré (1999) påpeger at en position kan indeholde en moralsk del, som handler om aktørernes rettigheder og pligter, og om hvem der kan gøre og sige hvad. Denne del er ofte tæt knyttet til den rolle

de involverede aktører har, og til institutionelle aspekter af det sociale liv, fx myndighed, borger, sygemeldt, sagsbehandler. Samtidig indeholder en position også ofte en personlig del hvor bestemte personlige egenskaber knyttes til både den der positionerer, og den der positioneres, fx flittig, doven, ærlig, uærlig osv.

Det er vigtigt at understrege at lovfæstede rettigheder og pligter for eksempelvis myndigheder og borgere ikke er en del af det positioneringsteorien beskæftiger sig med. I den tidlige udvikling af teorien henviser van Langenhove og Harré (1999) til begrebet *rolle* når der er tale om at fx myndigheder og borgere har en række fastlagte rettigheder og pligter som er en del af en samfundsstruktur der ikke let lader sig forandre. Positioner er således langt mere flygtige end egentlige roller. Imidlertid understreges det at også institutioner og myndigheder skaber bestemte positioner – både for sig selv og andre – via forskellige typer institutionaliseret interaktion, fx breve, møder osv. (van Langenhove og Harré 1999). Myndighedernes selv- og andenpositionering er netop omdrejningspunktet i denne artikel hvor vi specifikt fokuserer på udvalgte sygedagpengemodtagere der modtager en bestemt type brev i to versioner, og på hvordan modtagerne oplever og forhandler den positionering der finder sted i de to brevversioner.

Positioneringsteorien anvendt på myndighedskommunikation

Positioneringsteorien er ikke tidligere anvendt i analyser af borgeres oplevelser af tekster fra offentlige myndigheder. Vi betragter imidlertid myndighedskommunikation – her skriftlig massekommunikation til borgere – som et felt hvor borgere og myndigheder kan positioneres meget forskelligt. Vi finder det derfor oplagt at undersøge hvilke forskelle de forskellige positioneringer i de to brevversioner gør for borgeres læsninger af de to breve, herunder hvordan borgerne forholder sig til de forskellige positioneringer.

Samtidig udvider vi også brugen af positioneringsteorien når vi således flytter fokus fra interpersonelle samtaler og interaktion mellem bestemte kulturelle grupper, og i stedet anvender teorien til at studere positionering i skriftlig massekommunikation fra myndighed til borgere.

Endelig ønsker vi også at diskutere hvilket potentiale positioneringerne af borger og myndighed i de to brevversioner har for borgeres empowerment, dvs. for deres muligheder for at øve indflydelse på egen livssituation.

Empowerment

Når vi i vores analyse fokuserer på hvordan borgere oplever og forholder sig til positioneringer i de to brevversioner, er det vigtigt at være opmærksom på at borgernes læseoplevelser ikke alene er interessante som isole-rede hændelser: Brevet om sygedagpenge blev ikke primært omskrevet for at borgere skulle føle sig bedre tilpas under selve brevlæsningen. Et af formålene var derimod – ifølge en ekstern konsulent i projektet – at skabe en fornemmelse af empowerment hos borgeren.

Empowermentbegrebet er vigtigt i denne sammenhæng fordi empowerment knytter an til spørgsmålet om hvilke muligheder man har for at ændre sine livsvilkår. Empowermentbegrebet kan dermed danne udgangspunkt for en diskussion af hvilken betydning de to brevversioner kan have for borgernes oplevelse af at have indflydelse på deres eget liv, og dermed muligvis også for deres videre færd i sygedagpengesystemet.

I de seneste år har empowerment været et meget hyppigt anvendt begreb indenfor bl.a. sundhedsområdet (Fox et al. 2009; Burton et al. 2018), socialt arbejde (Greene et al. 2005; Turner og Maschi 2014) og konsulentvirksomhed (Adams og Tovey 2012).

Spørgsmålet om hvad empowerment egentlig er, besvares på forskellige måder i litteraturen, men forståelserne af empowermentbegrebet har dog også en række fællestræk: Empowerment anskues ofte som en proces der har til formål at bringe mennesker fra en tilstand hvor de har mindre indflydelse på eller kontrol over deres egen livssituation, til en situation hvor de har mere indflydelse på eller kontrol over deres livssituation (se fx Hasenfeld 1987, Browne 1995 og Adams og Tovey 2012).

Vejen til mere indflydelse på og kontrol over egen livssituation involverer adgang til resurser (jf. Burton et al. 2018). Sådanne resurser kan både omfatte personlige, individuelle egenskaber (fx evnen til at håndtere stress og føle empati, *ibid.*), men kan fx også omfatte den juridiske ret til at træffe beslutninger indenfor et givet område (jf. Porta og Last 2018). Alt efter hvilken type resurser man tilstræber at give mennesker adgang til, er der i forskningen store forskelle imellem hvad der mere konkret anses for formålet med empowerment. Hos Burton et al. (2018) og Fox et al. (2009) er formålet eksempelvis at ruste individet til at *håndtere* sine livsomstændigheder, mens endemålet hos Craig og Mayo (1995) snarere er at mobilisere befolkningsgrupper til at ændre deres livsomstændigheder “through conscious political struggle” (*ibid.*: 6).

Empowerment knyttes i Andersen (2016) og Turner og Maschi (2015) til Freire (1973, 1998) og hans arbejde med fattige brasilianske landarbejdere (se dog også Traynor (2003) der er optaget af at knytte begrebet til forskellige strømninger i europæisk åndshistorie). Ifølge Andersen har begrebet siden 80'erne og 90'erne spillet en rolle i “mainstream social work” i USA, Canada og England (2016: 117). Ifølge Andersen blev begrebet introduceret i en skandinavisk kontekst i Andersen (2003) og har delvist udviklet sig til “a buzzword or catch-all phrase to denote any type of user influence in social work” (2016: 117). Som påpeget af Andersen optræder begrebet også i forbindelse med den danske kontanthjælpsreform fra 2013. I aftaleteksten (Aftale om en reform af kontanthjælpsystemet – flere i uddannelse og job) kan man således læse at et af formålene med reformen er at kontanthjælpsmodtagere “skal have ejerskab for egen indsats”, at man tilstræber “[ø]get indflydelse til borgeren”, og at der er planer om at iværksætte et forsøg “som inddrager viden om empowerment og derigennem understøtter jobcentrenes arbejde med at sikre borgeren indflydelse på sin egen situation” (s. 12 i aftaleteksten).

I vores undersøgelse fokuserer vi på modtagere af sygedagpenge, og kontanthjælpsreformen fra 2013 har derfor ikke nogen direkte betydning for informanterne i vores undersøgelse. Empowerment-begrebets relevans understreges dog af at ønsket om at bidrage til borgeres empowerment faktisk flourerer blandt politiske beslutningstagere og i det system (herunder jobcentrene) der er i kontakt med borgere der modtager sociale ydelser – og altså også i den konkrete case vi arbejder med.

I vores diskussion af de to brevversioners potentiale for empowerment diskuterer vi således først de to versioners potentiale for at give folk adgang til resurser, dernæst hvilken type resurser der er tale om, og til sidst hvilken type mål brevene som redskab i borgerens empowermentproces lægger op til – altså om man fx sigter mod at gøre borgeren i stand til at håndtere sine livsomstændigheder eller til mere grundlæggende at ændre rammerne for disse livsomstændigheder.

Tænke højt-protokoller som dataindsamlingsmetode

For at blive i stand til at analysere hvilken selv- og andenpositionering borgerne oplever når de læser de to versioner af samme brev – og hvordan de reagerer ift. denne positionering – har vi anvendt dataindsamlingsmetoden tænke højt-protokol (Kjærgaard et al. 2018). En tænke højt-protokol ind-

samles ved at forskeren beder en informant læse en given tekst højt og undervejs sætte ord på tanker, overvejelser og oplevelser. Samtalen optages, og transskriberes og analyseres efterfølgende.

Den kvalitative og eksperimentelle metode tænke højt-protokoller (Kjærgaard et al. 2018) egner sig til at undersøge menneskers betydningsdannelse, dvs. deres tolkninger, oplevelser og forståelser, i mødet med kommunikationsprodukter, fx tekster, og med afsenderne af disse tekster. Koblingen af positioneringsteori og tænke højt-protokoller betyder at vi kan få et nuanceret indblik i hvordan *førsteordenspositioneringen* (altså myndighedens selv- og andenpositionering) i en given tekst opleves fra læsernes perspektiv, og hvordan læserne *andenordenspositionerer* sig (altså forholder sig til myndighedens selv- og andenpositionering) i relation til denne tekst.

Brevene i denne undersøgelse er således et udtryk for myndighedernes førsteordenspositionering (Harré og van Langenhove 1999), hvor de som afsender positionerer både sig selv og borgerne, samt giver udtryk for hvilke rettigheder, pligter og egenskaber de tildeler sig selv og borgerne i denne givne sociale situation.

Når vi efterfølgende i tænke højt-protokollerne giver ordet til udvalgte borgere, har disse informanter mulighed for at give udtryk for hvordan de fortolker og oplever denne førsteordenspositionering. Her får borgerne også mulighed for at acceptere, diskutere og forhandle myndighedernes oprindelige positionering, og dermed ser vi en andenordenspositionering (ibid.).

Den historiske udvikling af metoden

Kjærgaard et al. (2018) inddeler traditionen for at indsamle tænke højt-protokoller i tre paradigmer (Kuhn 1962): Paradigme 1 er tæt knyttet til kognitionspsykologien og ønsker at kortlægge menneskers kognitive processer og strukturer (Ericsson og Simon 1984, 1993). Paradigme 2 består af usability-undersøgelser hvor målet er at afdække hvordan brugere interagerer med et givet produkt, fx en hjemmeside, mhp. at foretage forbedringer (Nielsen 1993; Cooke 2010; Hertzum 2016). Paradigme 3 er forankret i socialkonstruktivismen (Berger og Luckmann 1967; Burr 1995) og tæt forbundet med organisationers ønske om at skabe effektiv strategisk kommunikation (Lund 2003; Hoff-Clausen 2007; Kjærgaard et al. 2018). Dermed har hvert af disse paradigmer sine bestemte erkendelsesinteresser og sine teoretiske og metodiske udgangspunkter.

I denne artikel tager vi udgangspunkt i metoden som den anvendes i paradigme 3. Det betyder at vi arbejder indenfor en socialkonstruktivistisk

ramme og anskuer tænke højt-protokollerne som udtryk for hvordan fænomener som viden, relationer, identiteter og forståelse (gen)skabes i interaktion mellem forsker, informant og det givne kommunikationsprodukt. Med denne tilgang til metoden er vi – ligesom Kjærgaard et al. (2018) – også helt bevidste om at tænke højt-metoden er en mulighed for at få indblik i hvad informanterne *afrapporterer at tænke* i løbet af og efter læsningen af et bestemt kommunikationsprodukt – ikke en introspektion som kan kortlægge alle kognitive processer, som man fx antager i paradigme 1 og delvist i paradigme 2 (ibid.).

Tænke højt-protokoller og forbedringer af organisationers tekster

Kjærgaard et al. (2018) beskriver hvordan netop disse karakteristika ved metoden gør den velegnet til at studere hvordan organisationers kommunikationsprodukter forstås og opleves af modtagerne – og hvordan analysepointerne kan tjene som udgangspunkt for at forbedre tekster og dermed bidrage til effektiv strategisk kommunikation.

I paradigme 3 bruges tænke højt-protokoller netop af kommunikationsrådgiverne som et led i optimeringen af organisationers strategiske kommunikation. Her er man styret af ambitionen om at højne sandsynligheden for at organisationens kommunikation bliver opfattet og forstået på den måde organisationen intenderer, og at kommunikationen dermed etablerer den relation til kunder eller brugere som organisationerne ønsker, og dermed skaber det ønskede brand for organisationen (Lund 2003; Hoff-Clausen 2007; Kjærgaard et al. 2018).

Når vi bruger denne metode i dette forskningsprojekt, er det netop for at få et indblik i informanternes reaktioner når de læser de to versioner af det brev som er omdrejningspunktet i undersøgelsen. Og helt i tråd med andre undersøgelser indenfor paradigme 3 (fx Kock 2002; Hoff-Clausen 2007; Bengtsson 2014; Land m.fl. 2016; Kjærgaard et al. 2018) er vi interesseret i borgernes oplevelser, forståelser, følelser, holdninger og deres generelle *sensemaking* (Weick 1995) – både ift. indholdet i de to konkrete breve, men også ift. afsenderen og den kontekst brevet indgår i.

Case: Brevprojektet og de strategiske mål for projektet

De to brevversioner vi fokuserer på i denne undersøgelse, er en del af et større projekt, Brevprojektet. I dette projekt omskrev KMD, sammen med

et privat konsulentfirma, samtlige breve fra kommunale jobcentre til modtagere af sygedagpenge. I 2018 modtog KMD og det private firma som sagt Sprogprisen i kategorien *Årets bedste brev/e-mail* for det omskrevne brev, som i denne artikel kaldes version 2. Dermed fungerer denne case som et eksempel på en *ekstrem case* (Flyvbjerg 2006: 475), der netop er karakteriseret ved enten at være særligt god eller særligt problematisk. I dette tilfælde er der efter vores mening tale om et mere end almindeligt gennearbejdet og vellykket forsøg på at omskrive et brev fra en offentlig myndighed, og det var således relevant at undersøge om netop denne omskrivning faktisk virker efter hensigten og samtidig få indsigt i hvilken forskel den oprindelige og den omskrevne version gør for modtagerne, nemlig de borgere som modtager sygedagpenge. Det er vigtigt at understrege at vores hovedfokus er på borgeres receptioner af de to brevversioner, ikke på selve den tekstlige udformning af de to breve og forskellene imellem dem. I de følgende afsnit om casen udpeger vi centrale forskelle mellem de to brevversioner for at give et indblik i hvordan de adskiller sig fra hinanden, men præsenterer ikke en mere detaljeret tekstanalyse af brevene.

Brevprojektet

Brevprojektet, som vores case er en del af, blev sat i værk i 2017. Projektet omfattede 500-600 brevs-kabeloner fra KMD som skulle gennemskrives med hjælp fra et privat konsulentfirma. KMD sælger brevs-kabelonerne til kommunale jobcentre, der bruger dem i deres kontakt med borgere, og en af fordelene ved at købe brevene hos KMD er at KMD garanterer at brevs-kabelonerne overholder gældende lovgivning.

De to breve vi undersøger, er en oprindelig og en omskrevet version af det indkaldelsesbrev jobcentre sender til sygemeldte borgere når de bliver indkaldt til den første samtale med jobcentrets sagsbehandler. Baggrunden for omskrivningen var at både KMD og den eksterne konsulent havde en klar oplevelse af at der var udbredt utilfredshed med denne type breve – både blandt sygemeldte borgere og hos de sagsbehandlere der bruger brevene i deres daglige arbejde. Hverken KMD eller det private firma havde dog systematisk undersøgt problemernes beskaffenhed eller omfang, men var stødt på kritikken, bl.a. via deres kontakt med jobcentrene og i den offentlige debat. På baggrund af denne kritik blev indkaldelsesbrevet omskrevet for at gøre det lettere at forstå, mindre bureaukratisk, mere imødekommende og mere borgerinddragende – helt i overensstemmelse med

de bestræbelser der karakteriserer den danske tradition for sproglig rådgivning.

Ifølge den eksterne konsulent bliver hensyn til systemkrav, love og regler i det oprindelige brev vægtet højere end hensynet til den berørte borger. Problemerne i det oprindelige brev er således ifølge både KMD og konsulenten at de er svære at forstå for borgerne fordi de med KMD-konsulentens ord er skrevet i “sagsbehandlersprog og lovsprog”. Derudover gav den eksterne konsulent udtryk for at borgerne bliver truet og talt ned til i brevene, og at rollerne som brevet sætter myndigheden og borgerne i, er “helt gale”. At brevet både er svært at forstå for borgerne og sproget “hårdt og kontant” frem for “imødekommende og anerkendende (...) i forhold til borgeren og deres situation”, var ifølge KMD-konsulenten medvirkende til at der hos borgerne var en modstand mod myndigheden allerede inden de kom i jobcentret til deres første møde.

Målet var ifølge KMD-konsulenten at omskrive brevene til et “mere forståeligt” og “mere imødekommende” sprog. Brevene skal ifølge den eksterne konsulent i højere grad fokusere på borgeren og “skabe en fornemmelse af empowerment og mestring” så hun bliver motiveret og får “mobiliseret egne resurser”. Ønsket er også at indgyde borgeren tillid til myndigheden som kompetent og empatisk – ifølge den eksterne konsulent en forudsætning for at komme igennem med den faglige substans. Derfor, forklarede hun, skal myndigheden i den omskrevne version af brevet fremstå venlig og som en instans der vejleder, understøtter og oplyser, samt anerkender at borgeren er i en vanskelig situation. Den eksterne konsulent fortalte desuden at man i de omskrevne breve gerne vil henvende sig til borgeren med et ønske om samarbejde, uden at signalere skepsis og manglende tillid til borgerens vilje til fx at opfylde de krav systemet stiller. Det skal dog også være klart at myndigheden har mulighed for at sanktionere og “svinge krabasken”, som den eksterne konsulent formulerer det, fx ved at stoppe udbetalingen af sygedagpenge hvis borgeren ikke deltager i møder på jobcentret – dog uden at fremstå som en “instans præget af nidkær regelstyring og unødigt kompleksitet”.

Tekstlig realisering af de strategiske mål

De strategiske mål med brevprojektet blev af den eksterne konsulent søgt realiseret i den omskrevne brevversion, som vi beskæftiger os med her i artiklen (se i øvrigt de to brevversioner i bilag 1 og 2). I det følgende giver vi et par eksempler på, hvordan dette konkret tager sig ud.

I den oprindelige version indledes prosateksten med en overskrift hvor borgeren indkaldes til “en opfølgningssamtale”. Brevet er det første brev borgeren overhovedet får om sygedagpenge, og derfor kunne det ifølge konsulenten både være frustrerede og forvirrende for borgeren der kunne have svært ved at forstå hvorfor der er tale om en opfølgning når der ikke har været et forudgående møde. Det omskrevne brev indledes i stedet med en personlig henvendelse til borgeren i form af “Kære NAVN”, og her nævnes “opfølgningssamtale” ikke, man taler i stedet om et “møde”.

I den omskrevne version ønsker man derudover at invitere til et samarbejde med udgangspunkt i borgerens behov, fremfor at møde borgeren med krav om mødedeltagelse og hurtig tilbagevenden til arbejdsmarkedet. Derfor har man fjernet formuleringer som “Du *skal* møde til samtale”¹ og “Vi skal samarbejde for at sikre os at dit fravær bliver *så kort som muligt*”, der ifølge den eksterne konsulent kan opleves distancerende og som krav der skaber angst og frustration hos borgeren. I stedet har man valgt en mindre formel tone med formuleringer som “fordi vi *gerne* vil se dig” og “en samtale om hvordan du *bedst* kan komme tilbage (...) *når dit helbred tillader det*”. I stedet for at fokusere på systemkravet om at borgeren hurtigst muligt skal tilbage på arbejdsmarkedet, prøver man ifølge den eksterne konsulent således at “give plads til borgernes subjektive vurdering af hvornår de er klar til at arbejde”. Dermed har man også forsøgt at give borgeren en oplevelse af jobcentret som en myndighed der “har empati til at forstå mine behov i den her livssituation”. Nogle af disse eksempler på ændringer, fx ændringen fra at borgeren “skal” møde op i version 1 til at “vi gerne vil se dig” i version 2, kan tages som udtryk for en ret radikal ændring i de rettigheder og pligter der gælder for borgeren. Mens “skal” markerer en forpligtelse, minder formuleringen om at afsenderen “gerne vil se dig” snarere om en venlig invitation, som man er i sin gode ret til at afvise. Det er oplagt at problematisere denne type ændringer fordi de – i forsøget på at være imødekommende – muligvis gør det mere uklart for modtageren hvilke lovfæstede rettigheder og pligter hun faktisk har. Formålet med denne artikel er imidlertid ikke at diskutere eller problematisere sådanne tekstlige enkeltforhold; formålet er derimod at se på hvordan brevene som helhed opleves af informanterne.

Et af formålene med den omskrevne version er som nævnt at mobilisere borgerens egne resurser og støtte borgeren til at mestre situationen, altså

---

1 Alle kursiveringer i citaterne fra brevene er vores.

styrke borgerens empowerment. Det skal ifølge den eksterne konsulent ske med jobcentret i en “myndighedsrolle som en der vejleder, understøtter og oplyser” uden “unødige hierarkier og regelstyring”. Derfor er de lovmæssige krav som myndigheden skal oplyse borgeren om, væsentligt kortere beskrevet i det omskrevne brev. I den oprindelige brevversion er der en lang og ganske kompleks redegørelse for jobcentrets krav og borgerens pligter som sygemeldt, ligesom der redegøres for under hvilke omstændigheder man kan miste retten til sygedagpenge, og under hvilke omstændigheder man kan genvinde den. Disse informationer er i den omskrevne brevversion kortet ned til en information om at man kan miste retten til sygedagpenge hvis man udebliver fra et møde, og kan genvinde retten til sygedagpenge hvis man derefter igen deltager i møder og andre aktiviteter. Herudover henvises borgeren til at læse nærmere på retsinformation. Denne simplificering af brevets lovmæssige indhold er ifølge den eksterne konsulent udtryk for at afsenderen er en myndighed der giver borgeren de krævede oplysninger, men møder borgeren som et menneske der kan og gerne vil samarbejde.

Tilrettelæggelse af undersøgelsen

Rekruttering af informanter

Informanterne i forskningsprojektet er alle borgere der har erfaring med sygedagpengesystemet; enten fordi de på tidspunktet for dataindsamlingen var sygemeldte, eller fordi de havde været det. Alle informanter er således i målgruppen for brevet om sygedagpenge og dermed eksempler på intenderede brevmottagere.

Størstedelen af informanterne blev rekrutteret fra jobcentre i fire forskellige kommuner som vi kom i kontakt med via KMD eller det private konsulentfirma. Kontakten til borgerne blev etableret via borgernes sagsbehandlere som præsenterede borgerne for projektet. Derudover blev tre informanter rekrutteret via de involverede forskeres private netværk. Forskeren som styrer den enkelte tænke højt-protokol, kendte i ingen tilfælde den involverede informant på forhånd.

Datamaterialet består af 18 tænke højt-protokoller. Selvom vi ikke ønskede at lave statistiske generaliseringer, var vi interesseret i at se om der var mønstre i informanternes reaktioner og betragtninger der gik igen på tværs af faktorer som køn, uddannelse og alder. Vi tilstræbte derfor en

ligelig fordeling af køn blandt informanterne og mest mulig bredde hvad angik alder og uddannelsesniveau. Gruppen af informanter omfatter således ni mænd og ni kvinder i alderen 35 til 60 år og på uddannelsesniveauer fra erhvervsuddannelser, fx butikslært og kranfører, til lange videregående uddannelser.

Indsamling af data

Tænke højt-protokoller indsamles ved at en forsker, i dette tilfælde en af forfatterne til denne artikel, beder en informant om fx at læse en tekst, i dette tilfælde de to versioner af brevet om sygedagpenge, højt og fortælle hvad hun tænker mens hun læser. I overensstemmelse med Kjærgaard et al. (2018) var det ikke vores ambition at imitere en mere eller mindre “virkelighedstro” læsesituation, fx ved at lade informanten læse indkaldelsesbrevet i e-boks fremfor på papir, eller ved at informanten skulle befinde sig på det sted hvor hun sædvanligvis ville læse et sådant brev. Som foreslået i Kjærgaard et al. (2018) ønskede vi at henlægge tænke højt-protokollerne til et sted hvor informanterne har befordrende rammer for at danne betydning og fx ikke bliver forstyrret eller føler sig intimiderede (jf. Kjærgaard et al. 2018). Tænke højt-protokollerne blev derfor indsamlet i de respektive jobcentre som informanterne var eller havde været tilknyttet, og hvor de var vant til at komme. De tre informanter der blev rekrutteret via forskernes private netværk, gennemførte efter eget ønske protokollen hjemme hos sig selv eller på Dansk Sprognævn.

I introduktionen til tænke højt-protokollen blev brevprojektet præsenteret som et samarbejde mellem Dansk Sprognævn, KMD og et privat konsulentfirma. Informanterne blev bedt om at læse brevversionerne højt og undervejs fortælle hvad de tænkte når de fandt det passende. Vi understregede at det ikke var medarbejdere fra Sprognævnet som gennemførte selve undersøgelsen, der havde skrevet de to brevversioner. Desuden forklarede vi at vi var interesseret i at høre hvad informanterne tænkte når de læste brevene, men at vi i øvrigt hverken testede eller forholdt os til deres viden om eller holdning til sygedagpengesystemet. For at illustrere metoden fik informanterne vist en video hvor en af forskerne bag projektet læser en vaffelopskrift højt. Valget faldt på vaffelopskriften fordi det er en teksttype der er meget anderledes end breve om sygedagpenge, og fokus således alene var på metoden. For at give informanterne en ensartet ramme for læsningen blev de bedt om at

forestille sig at de netop var blevet sygemeldt og nu modtog henholdsvis brevversion 1 og 2.

Informanterne blev præsenteret for to versioner af det samme brev for at lade dem sammenligne de to brevversioner og dermed skærpe deres opmærksomhed i forhold til forskelle mellem brevversionerne og i forhold til at udpege fordele og ulemper ved dem. Den ene halvdel af informanterne fik først den oprindelige brevversion, den anden halvdel først den omskrevne. Det gjorde vi for at finde ud af om informanternes oplevelser af teksten kunne hænge sammen med tekstrækkefølgen, fx ved at den første tekst havde en tendens til blive bedømt mere negativt end den anden – et spørgsmål som vi vender tilbage til i slutningen af analyseafsnittet.

I det omfang forskeren ønskede informantens kommentarer eller betragtninger uddybet, stillede hun spørgsmål undervejs i læsningen eller efter informantens gennemlæsning af den enkelte brevversion. Derudover blev informanterne efter gennemlæsningen af hver brevversion stillet de samme tre spørgsmål: “Hvordan føler du dig behandlet af jobcenteret?”, “hvordan synes du afsenderen fremstår?” og “er der noget, du gerne vil tilføje?”. Endelig indhentede forsøgslederen oplysninger om alder, uddannelse, årsag til og varighed af informantens sygemelding, status for sygemeldingen og tilladelse til at bruge de indsamlede data i vores forskning.

Transskriptionerne af tænke højt-protokollerne er kodet i Nvivo, hvor vi har foretaget en induktiv, tematisk kodning (van Manen 1990). Koderne og kategorierne er udledt induktivt fra data og er alle løbende blevet grundigt diskuteret og tilpasset internt i forskergruppen. Den endelige kategorisering af data peger på en række stærke tendenser i og idealtypiske læsninger (Weber 1904/2003) af de to breve som vi skal analysere nærmere i det følgende.

To versioner af samme brev – to forskellige positioneringer

Samspillet mellem positioneringsteorien og tænke højt-protokollen som metode giver os mulighed for at få et detaljeret indblik i hvordan informanterne oplever myndighedernes selv- og andenpositionering i de to versioner af brevet om sygedagpenge. Endelig analyserer vi informanternes reaktion på denne positionering – om den accepteres, forhandles eller afvises. Fokus i analyserne er på borgerens oplevelser af de to brevversioner som helhed. Det ville være oplagt at lave mere detalje-

rede analyser af hvordan enkelte dele af brevet, fx afsnittene hvor der henvises til de relevante paragraffer, bliver oplevet af informanterne, og hvordan man evt. kunne forbedre formidlingen i brevene. Det er imidlertid ikke den opgave vi har stillet os selv her i artiklen hvor vi fokuserer på hvordan de to brevversioner som helhed bliver oplevet af læserne.

Indledningsvis gør vi rede for borgerens og myndighedens lovfæstede roller – og dermed den grundlæggende distribution af rettigheder og pligter der danner fundament for interaktionen.

Positionering i myndighedskommunikation baseret på lovbelagte roller

I relationen mellem borger og myndighed er retten til at sige bestemte ting og udføre bestemte handlinger distribueret forskelligt. Det betyder at rettighederne til og mulighederne for både selv- og andenpositionering er ujævnt distribueret.

Helt fundamentalt er det i vores data givet at myndighederne, qua deres rolle som myndighed, er den magtfulde og besluttende autoritet, og at borgerne som udgangspunkt har en rolle hvor de ikke er i besiddelse af den samme magt. Det betyder at borgerne ikke har en absolut frihed til at forhandle den positionering som foretages af myndighederne i de to breve. Pga. deres samfundsmæssige roller er både myndighedernes og borgernes fundamentale rettigheder og pligter således en del af en formel og lovbelagt relation der tilhører den del af samfundsstrukturen som ikke umiddelbart kan udfordres.

Brevene er dermed et eksempel på, hvad Harré og van Langenhove (1999) kalder for *forced self-positioning* fordi en myndighed med både lovmæssig og formel magt over modtageren foretager positioneringen i den førsteordenspositionering som brevene er.

Ser vi nærmere på de rettigheder og pligter der er knyttet til de to roller – og som udgør selve fundamentet for den kommunikation og positionering som vi om et øjeblik skal kigge nærmere på – bliver det tydeligt at der er tale om et solidt og ret urokkeligt lovbelagt udgangspunkt:

Myndighederne har

- pligt til at følge loven
- pligt til at informere borgeren om dennes pligter og rettigheder

- pligt til at koordinere borgerens proces (fx indkalde til møder om sygedagpenge)
- ret og pligt til at sanktionere den borger der ikke lever op til sine forpligtelser i forbindelse med udbetaling af sygedagpenge (fx fordi vedkommende ikke møder op til aftaler eller snyder).

Borgeren har

- pligt til at følge loven
- pligt til at indgå i forløb der er knyttet til udbetaling af sygedagpenge (fx deltage i møder)
- ret til sygedagpenge hvis loven overholdes
- ret til at blive informeret om hvad der forventes af vedkommende – fx i forbindelse med udbetalingen af sygedagpenge
- ret til at blive behandlet som loven foreskriver, fx i form af grundlovssikrede rettigheder og basale menneskerettigheder.

De to breve er udtryk for to forskellige måder sprogligt og tekstligt at konstruere borgers og myndigheds rolle og dertilhørende moralske og personlige aspekter – og dermed udtryk for forskellige måder at positionere borger og myndighed. Brevene er udarbejdet hos KMD, dvs. de er udarbejdet af en organisation der ved at skrive brevene påtager sig at positionere borgere og myndigheder på bestemte måder. KMD har udarbejdet brevene med udgangspunkt i de rettigheder og pligter som myndighed og borger er givet, dvs. KMD har ikke haft fuldstændigt frie hænder til at positionere aktørerne som det passer dem. De skribenter der har varetaget opgaven for KMD er altså langt fra autonome skribenter (jf. Jensen 1990), og i den forstand er der tale om det man kunne kalde *forced positioning*. På den anden side viser de forskellige versioner også at KMD har et vist manøvrerum til sin rådighed: Myndigheder og borgere positioneres ganske forskelligt i de to breve selvom det er de samme lovfæstede rettigheder og pligter der er på spil. Man kan så altid diskutere hvilken af brevversionerne der er bedst i overensstemmelse med den politiske virkelighed, men pointen er at det netop er til diskussion. KMD er en forretning der bl.a. lever af at stille breve som disse til rådighed for kommunerne. Derfor er der ikke grund til at tro at KMD, hverken med den ene eller den anden brevversion, har ønsket at producere en vare der var uafsættelig fordi den præsenterer borgere, myndigheder og deres respektive rettigheder og pligter på en måde som aftagerne, kommunerne,

opfatter som upræcise, uærlige eller bare helt ude af trit med den politiske virkelighed.

I det følgende vil vi undersøge hvad de forskellige sproglige og tekstlige positioneringer betyder for informanternes oplevelser af de to brevversioner.

Positioneringen i to versioner af samme brev til sygedagpengemodtagere

Som beskrevet er grundsituationen og aktørernes lovbefæstede roller de samme i de to breve, men som analysen vil demonstrere, betyder de to forskellige brevversioners forskellige fremstillinger af situationen, og dermed de forskellige typer af positionering, at informanterne oplever de to breve meget forskelligt – både hvad angår myndighedernes selv- og andenpositionering i brevversionerne, hvilken relation positioneringerne skaber mellem de to aktører, og hvordan borgerne reagerer på positioneringen. Analysen er delt op i to dele hvor vi først analyserer den oprindelige version af brevet (brevversion 1) og dernæst analyserer den omskrevne version (brevversion 2).

Brevversion 1 – den ufølsomme modstander

Når vi i tænke højt-protokollerne lytter til informanternes oplevelse af myndighedens selvpositionering i den oprindelige version af brevet, er det tydeligt at myndigheden opleves som en upersonlig og ufølsom modstander der truer og kommanderer med borgeren som er sygemeldt.

Det upersonlige og ufølsomme begrundes af flere med at brevet tydeligvis er en standardskrivelse som de ikke oplever, tager hensyn til dem som modtagere. Informanten Stina² oplever teksten som skrevet af en “robot”, og mange informanter påpeger at brevet er distanceret, at reglerne beskrives som det vigtigste, og at afsender ikke positionerer sig som hverken omsorgsfuld, hjælpsom, medmenneskelig, forstående eller medfølelse ift. modtageren – eller, som det formuleres af Liva: “[D]er mangler lige den her lidt menneskelige, det her er mere sådan virkelig polititagtigt”.

Flere informanter oplever også afsendermyndigheden som truende og kommanderende. Mange tolker brevet som en ordre der er fyldt af trusler,

---

2 Alle informanter optræder under dæknavn.

og informanten Christina påpeger at dele af brevet fungerer som “en lidt løftet pegefinger”.

Fremstillingen i brevet får modtagerne til at opleve myndigheden som en modstander, fx påpeger Lars at den plan der skal lægges for borgeren, primært er “deres plan” og tilføjer at den “vist ikke helt harmonerer med hvordan jeg har det”. Andre henviser til hvordan de oplever en *vi-du*-dikotomi i brevet, som understreger at afsenderen er en “kommunal instans man skal ind og kæmpe imod i stedet for at det er nogen der skal hjælpe en til at komme videre” (Kjeld).

Brevversion 1 – den måske syge som er et problem der skal løses

Hvad angår andenpositioneringen i den oprindelige version af brevet, oplever informanterne i høj grad, at de bliver mistænkeliggjort, ligesom de føler sig positioneret som et problem der hurtigst muligt skal løses så de ikke belaster systemet unødigt. Endelig oplever de at teksten i høj grad positionerer dem som nogen der er genstand for andres – nemlig myndighedernes – beslutninger.

En lang række informanter beskriver hvordan de oplever at myndigheden i teksten mistænkeliggør dem. De udtrykker bekymring for om afsenderen vil opfatte dem som tilstrækkeligt syge, hvordan de i så fald skal bevise at de faktisk *er* for syge til at gå på arbejde, og at man som modtager, med informanten Grethes ord, “bliver sådan øh mistænkt på din troværdighed”.

Mange informanter giver også udtryk for at de føler sig positioneret som et problem der skal løses hurtigst muligt. Derfor føler mange sig positioneret som en belastning: “Du er en belastning. Du er simpelthen en belastning for samfundet. Det er det man føler” (Jørgen). Samtidig føler de et pres for hurtigt at vende tilbage på arbejdsmarkedet. En informant formulerer sin oplevelse af positioneringen som: “Det handler bare om at få dig hurtigt ud på arbejdsmarkedet igen. Vi er sådan set ligeglade med hvad der er galt med dig, og hvad du fejler, du skal bare blive rask og træde ind i hamsterhjulet igen” (Christina).

Mange informanter påpeger at de føler sig som en genstand for andres – myndighedernes – beslutninger og føler sig “umyndiggjort” (Louise). “Nu kan jeg godt mærke rebet snøre”, som informanten Rolf siger.

Overordnet set bliver konsekvensen af denne selv- og andenpositionering i brevet at modtagerne oplever at der er en stærkt asymmetrisk relation mellem dem og systemet: Myndigheden har magten til at kontrollere

og afgøre borgerens videre skæbne i systemet, mens borgeren skal parere ordre og gøre som myndigheden foreskriver – og sørge for at blive rask hurtigt. “Jeg føler hvis ikke jeg ligger ned, så kommer jeg da i hvert fald til det”, forklarer informanten Louise om sin oplevelse.

Reaktionen på positioneringen i dette brev blandt informanterne er at de føler sig usikre, frustrerede, afmægtige, kede af det, stressede, bange og bekymrede efter at have læst brevet igennem. Derudover fremhæver en del informanter at forståelsesproblemer ift. teksten betyder at de bliver yderligere usikre.

Brevversion 1 – borgerne korrigerer og afviser myndighedernes andenpositionering

Konsekvensen af myndighedernes selv- og andenpositionering i dette brev bliver at modtagerne føler sig truet og overvældet af krav, og samtidig får en stærk fornemmelse af at de ikke anerkendes for deres sygdom, eller at de mødes som borgere der ønsker at snyde systemet.

Det resulterer i at myndighedernes førsteordenspositionering i brevene i høj grad forhandles og afvises i den andenordenspositionering som tænke højt-protokollen er.

En stor del af informanterne forholder sig til myndighedernes positionering og påpeger at det ikke er acceptabelt at myndighederne truer dem og ikke anerkender at de faktisk er sygemeldt fordi de *er* syge – og *har ret* til at være syge. Et par informanter bliver vrede og går i forsvarsposition: “De får kamp til stregen dem med det brev her” (Stina).

Mange giver udtryk for faktisk at være interesseret i at samarbejde med myndighederne og få lagt den bedste plan, og derfor ønsker de både at myndighederne og de selv positioneres som samarbejdspartnere der sammen kan arbejde mod et fælles mål. En informant forklarer: “Så bliver det mere sådan et dem og mig ikke også” og “altså det er en kommunal instans man skal ind og kæmpe imod i stedet for det er nogen der skal hjælpe en” (Kjeld). Informanterne ønsker således at få ret til at indgå i et samarbejde og ikke bare passivt modtage ordrer som de skal følge.

Informanterne afviser også den mistænkeliggørelse de oplever – både ift. om de reelt er syge, og ift. om de planlægger at snyde systemet. De ønsker ikke at blive positioneret som et problem og en belastning som hurtigst muligt skal ud af systemet igen. De insisterer i stedet på deres ret til at blive anerkendt som syge og som nogen der har brug for hjælp.

Brevversion 2 – den anerkendende samarbejdspartner

Informanterne beskriver i tænke højt-protokollerne en meget anderledes positionering i den omskrevne version af brevet – brevversion 2. Her opleves selvpositioneringen hos myndighederne således langt mere positiv. Myndighederne skaber via teksten en position for sig selv som en mere menneskelig, anerkendende og imødekommende samarbejdspartner der ønsker at hjælpe borgeren.

I brevet er der “mere menneske henover”, som informanten Vagn beskriver det, og myndighederne karakteriseres generelt som mere interesseret i modtagerne, fordi de skriver på en mere “menneskelig” (Liva) og “personlig” (Kjeld) måde til læseren.

Informanterne føler sig anerkendt som nogen der er syge, og som har brug for myndighedernes hjælp: Afsenderne “er mere sådan interesserede i, eller du ved eller anerkender mere at (...) jamen du er syg, og så kan vi sammen (...) hjælpe dig med at komme videre” (Lars). Og netop beskrivelsen af forståelse, imødekommenhed og anerkendelse er prægnant i informanternes karakteristik af myndighedens selvpositionering.

Informanterne oplever dermed at myndigheden positionerer sig som hjælper og samarbejdspartner der ligesom modtageren arbejder for at vedkommende skal komme tilbage til arbejdsmarkedet på en god måde. Bjarne fortæller at han ikke behøver “at have paraderne oppe”, mens Liva beskriver sin oplevelse som: “vi gør det sammen, så du kan komme tilbage”. Myndighederne bliver derfor betragtet som “nogen der vil hjælpe mig (...) med at komme videre” (Bjarne). Dertil kommer at brevets indhold opleves som “neutralt” (Beate) og i overensstemmelse med myndighedernes lovfæstede rettigheder og pligter, altså deres roller: “Det er jo en lovgivning der skal følges (...), så er der jo ikke så meget at raffe om, og det er jo det vi holder os til” (Otto).

Brevversion 2 – den syge som har behov for hjælp

Når det kommer til andenpositionering i denne version af brevet, er der en stærk tendens til at informanterne oplever at de bliver anerkendt som reelt syge, og dermed at de bliver positioneret som nogen der både har *behov for* og *ret til* myndighedernes hjælp.

“Man føler sig æh ja, taget alvorligt”, forklarer Christina, og denne positionering er fremtrædende i informanternes oplevelse af denne brevversion. De oplever brevet som “anerkendende” (Lars), og at “der bliver taget

højde for ens helbred” (Kim) – og i modsætning til brevversion 1 giver informanterne ikke udtryk for at de skal bevise at de er syge.

Brevet opleves af flere som informativt, forståeligt og som “en invitation til at lægge en plan sammen” (Laura), og informanterne oplever i højere grad at blive positioneret som ligeværdige samarbejdspartnere der formår at indgå i et reelt samarbejde om sygdommeldingen.

Samlet set oplever informanterne, når de læser den omskrevne version af brevet, at myndighedens andenpositionering skaber positioner med rettigheder og pligter som afstedkommer en langt mere symmetrisk relation hvor myndighed og borger reelt har samme mål, anerkender hinandens rettigheder og pligter og reelt samarbejder for at borgeren skal få det godt og komme tilbage på arbejdsmarkedet når vedkommende er klar til det.

Informanternes reaktion på positioneringen i dette brev er at de i højere grad føler sig hjulpet, informeret og mødt i en situation som næsten alle beskriver som meget svær. Det betyder at de som modtagere føler sig mere rolige og trygge, og at den ængstelse og skyldfølelse som optrådte i forbindelse med brevversion 1, er mindre fremtrædende. Samtidig fremhæver mange af informanterne at selve teksten er langt nemmere at forstå end brevversion 1, og at det betyder at de føler sig bedre informerede.

Brev 2 – borgerne accepterer myndighedernes andenpositionering

Ovenstående analyse af informanternes oplevelse af myndighedernes selv- og andenpositionering i brevversion 2 betyder at vi i langt højere grad oplever informanternes accept og positive evaluering af positioneringen i denne version af brevet. De føler sig taget alvorligt som syge og er glade for at blive mødt af en menneskelig og imødekommende myndighed der har samme mål og interesser som informanten, og som ønsker at hjælpe dem.

To positioneringer – et overblik

Som analyserne har påpeget, oplever informanterne at der er to forskellige typer af positionering på spil i de to breve, og de reagerer meget forskelligt på positioneringerne af både myndigheden og af sig selv som borgere. Nedenstående skema tjener som opsamling for og overblik over analysens vigtigste resultater.

	Brev 1	Brev 2
Myndighedens selvpositionering	<ul style="list-style-type: none"> • Ufølsom og upersonlig • Truende og kommanderende • Modstander 	<ul style="list-style-type: none"> • Menneskelig • Anerkendende • Samarbejdspartner
Myndighedens andenpositionering	<ul style="list-style-type: none"> • Mistænkeliggjort • Et problem der skal løses hurtigst muligt • Genstand for andres beslutninger 	<ul style="list-style-type: none"> • Anerkendelse af sygdom • Person der har behov for og ret til myndighedens hjælp • Samarbejdspartner
Relation mellem myndighed og borger	<ul style="list-style-type: none"> • Stærkt asymmetrisk relation • Borgeren skal gøre som myndigheden foreskriver 	<ul style="list-style-type: none"> • Mere symmetrisk relation • Myndighed og borger samarbejder
Borgers reaktion ift. positionering	<ul style="list-style-type: none"> • Forhandling og afvisning af store dele af både myndighedernes selv- og andenpositionering 	<ul style="list-style-type: none"> • Accept af myndighedernes selv- og andenpositionering

Rollerne accepteres – positioneringen forhandles

Analysen viser tydeligt at de rettigheder og pligter som er knyttet til rollen som hhv. myndighed og borger, accepteres af alle læsere. Det er ikke noget de stiller spørgsmålstejn ved eller indleder diskussion af. De to breve er imidlertid udtryk for to forskellige typer af positionering i forhold til disse roller – for to forskellige måder sprogligt at konstruere rollen og de dertilhørende moralske og personlige aspekter af positionerne på. Disse forskellige positioneringer får tydeligvis store konsekvenser for hvordan læserne oplever både selv- og andenpositioneringer i de to breve, og dermed for hvordan de reagerer på brevene.

Dertil kommer at mange af informanterne forklarer at den oprindelige version af brevet slet ikke stemmer overens med den positionering og interaktion de oplever, når de taler med deres sagsbehandler. Der opstår altså en diskrepans mellem den sagsbehandler borgerne kender, og det system som sender disse breve.

I den omskrevne version af brevet udtrykker en række informanter at den positionering som finder sted her, i langt højere grad svarer til den de oplever, når de mødes ansigt til ansigt med deres sagsbehandler. Det bidrager yderligere til at positioneringen i det oprindelige brev medfører

en oplevelse af fremmedgørelse ift. systemet som betragtes som en modstander, mens læserne i højere grad føler sig mødt og rummet af brevversion 2.

Tænke højt-protokollen som en væsentlig katalysator for undersøgelsen

Vi ser altså forskelle på flere niveauer når vi sammenligner hvad informanterne eksplicit siger om de to brevversioner, om forskellene i positioneringen af både dem selv og af myndighederne i de to breve, og hvordan dette afstedkommer forskellige reaktioner fra informanternes side.

Det bliver generelt nemmere for informanterne at italesætte og reflektere over forskelle i teksterne når de har to versioner af samme tekst de kan sammenligne. Tendensen er at forskellene mellem teksterne fungerer som *trigger events* ift. at italesætte forståelser og oplevelser, og dermed skærper dette komparative perspektiv læsningen fordi det bliver lettere for informanterne at sige noget om teksterne når de har en anden tekst at sammenligne med. Undersøgelsen viser imidlertid også mere skjulte og implicite forskelle i informanternes reaktioner på de to breve som først blev synlige i analysefasen: Som beskrevet tidligere vekslede vi mellem at lade informanterne starte med at læse hhv. brevversion 1 og brevversion 2 først. Og her var tendensen meget klar: De informanter som startede med at læse brevversion 1, havde mange kommentarer til teksten mens de der læste brevversion 2 først, ikke havde så mange kommentarer til denne tekst. Den sidste gruppe begyndte i højere grad først at kommentere formuleringer og positioneringer i brevversion 2 når de efterfølgende læste sig igennem brevversion 1. Dette tolker vi som et resultat der viser det samme som analysen af de eksplicite ytringer i undersøgelsen, nemlig at brevversion 2 ikke i samme grad som brevversion 1 foranlediger forhandling og afvisning af myndighedernes selv- og andenpositionering – og derfor åbner informanterne ikke, med Habermas' udtryk, i samme grad diskurs om diskursen.

De to brevversioner og potentialet i forhold til empowerment af borgeren

Når det gælder de to brevversioners potentiale for empowerment, er det vigtigt at diskutere de to teksters potentiale for at give borgere adgang til resurser, og hvilken type resurser brevene giver adgang til. Samtidig

bliver det også relevant at overveje hvilke mål brevene som redskab i borgerens empowermentproces lægger op til – altså om man fx sigter efter at gøre borgeren i stand til at håndtere sine livsomstændigheder eller til mere grundlæggende at ændre rammerne for disse livsomstændigheder. Nu er brevene naturligvis kun et meget lille element i borgernes liv og i deres relation til myndighederne, og dermed kan vi ikke udtale os bredt om den enkeltes samlede livsomstændigheder og mulighederne for at påvirke disse. Samtidig er brevene væsentlige eksempler på interaktionen mellem borger og myndighed, og de bidrager derfor på et mikroniveau til borgernes samlede følelse af og mulighed for empowerment. Derfor bliver denne diskussion væsentlig.

Antager man, som vi gør her i artiklen, at empowerment er en proces fra mindre indflydelse eller kontrol til større grad af indflydelse eller kontrol over egne livsvilkår (se fx Hasenfeld 1987; Browne 1995; Adams og Tovey 2012), er det tydeligt at der er forskel på hvordan de to brevversioner bidrager til borgerens empowerment. Den omskrevne brevversion giver – set i forhold til den oprindelige brevversion – borgerne en markant øget oplevelse af at de kan være med til at håndtere og præge situationen som sygemeldte på en måde der tilgodeser deres behov. Fx viser analysen at mens læsningen af brevversion 1 giver mange af borgerne en fornemmelse af at blive mistænkeliggjort og gjort til genstand for andres beslutninger, tyder læsningen af brevversion 2 på at de oplever at blive anerkendt som reelt syge, som personer der både har behov for og ret til myndighedernes hjælp, og som en samarbejdspartner, fremfor som en person der bare skal gøre som myndigheden foreskriver. Og dermed opnås mange af de mål som både den eksterne konsulent og KMD havde for omskrivningen af det oprindelige brev.

Som beskrevet tidligere er øget empowerment knyttet til adgangen til resurser der kan bruges i processen fra mindre til mere indflydelse over egne livsvilkår. Disse resurser kan være af forskellig beskaffenhed: Det kan dreje sig om mobiliseringen af personlige egenskaber, men kan også dreje sig om ændringer af mere strukturel karakter, fx retten til at træffe beslutninger indenfor et bestemt område (jf. Burton et al. 2018 og Porta og Last 2018). I det omfang man kan tale om at brevversion 2 giver borgeren adgang til resurser, er der tale om en individuel *oplevelse* af sig selv som sagsbehandlerens – og dermed myndighedens – samarbejdspartner i forbindelse med egen sygemelding.

Man kan indvende at en sådan læseoplevelse er et meget lille skridt i en proces fra mindre til mere indflydelse på egne livsvilkår som em-

powerment grundlæggende er et spørgsmål om. På den anden side er det vigtigt at understrege at man indenfor litteraturen om empowerment tillægger *bevidstgørelse* relativt stor vægt, uanset om målet for empowermentprocessen er mestring af egne livsvilkår eller forandringer af mere grundlæggende, samfundsmæssig karakter (Craig og Mayo 1995; Burton et al. 2018). Om end man kan mene at en individuel, isoleret læseoplevelse alene næppe gør den store forskel for borgerens situation som sygemeldt, er der dog tale om en positionering af borgeren der henleder borgerens opmærksomhed på at hun kan fungere som relevant samarbejdspartner fremfor passivt objekt i forbindelse med sin egen sygemelding. Og det bidrager mere til borgerens empowermentproces end et brev der som brevversion 1 mistænkeliggør borgeren og fremstiller hende som en der bliver truffet beslutninger *på vegne af* snarere end *i samråd med*.

De resurser borgerne således får adgang til, fx en oplevelse af sig selv som myndighedens samarbejdspartner, stemmer fint overens med den type resurser den eksterne konsulent og KMD ønskede at give borgeren adgang til. Formålet var derimod ikke, som man ser det hos fx Craig og Mayo (1995), at gøde jorden for mere grundlæggende ændringer i rollefordelingen mellem borger og myndighed, fx således at borgeren på sigt kunne blive i stand til selv at beslutte om vedkommende fortsat er berettiget til at modtage sygedagpenge. Med andre ord var det alene positioneringen, og ikke rollerne, man var interesseret i at ændre via omskrivningen – og det ser ud til at være lykkedes.

Resultaterne af denne undersøgelse kan imidlertid ikke give svar på om de resurser brevversion 2, at dømme efter informanternes læsninger, giver adgang til, betyder noget for borgernes videre færd i sygedagpengesystemet. Der er fx en tendens i data til at borgerne giver udtryk for at brevversion 2 giver dem mere positive forventninger til det kommende møde med sagsbehandleren end brevversion 1. Vi ved imidlertid ikke *de facto* om brevversion 2 har konsekvenser for afviklingen af det kommende møde mellem borger og sagsbehandler, og vi ved heller ikke om brevet – eller de breve borgeren i øvrigt modtager i forbindelse med sin sygemelding – gør en forskel for hele borgerens forløb i sygedagpengesystemet. I den forbindelse er det eksempelvis interessant at Pilnick og Dingwall (2011: 1374) påpeger at patienters positive oplevelser af læge-patient-kommunikation ikke nødvendigvis betyder at man opnår bedre resultater i behandlingen af deres sundhedsproblemer.

Undersøgelsens anvendelsesperspektiver i forhold til praksis

Undersøgelsen som denne artikel er baseret på, er hvad Antaki (2011) kalder *interventionistisk forskning*, dvs. den type anvendt forskning hvor videnskabelige metoder og teorier anvendes af forskere til at analysere praktiseres reelle og konkrete problemstillinger og med udgangspunkt i grundige analyser tilvejebringer ny viden der kan tjene som udgangspunkt for diskussioner og forbedringer af praksis.

Det var imidlertid os i forskergruppen der søgte en case der efter vores vurdering var et ualmindeligt godt eksempel på hvordan breve kunne omskrives, dvs. kunne tjene som en ekstrem case (jf. Flyvbjerg 2006). Da forskergruppen blev involveret i Brevprojektet, var første omskrivning af det oprindelige brev allerede færdig, og det var vores klare indtryk at både KMD og den eksterne konsulent mente at resultaterne af omskrivningsarbejdet var vellykkede og levede op til hensigterne.

I løbet af omskrivningsprocessen formidlede vi en række foreløbige resultater for den eksterne konsulent og KMD og deltog derudover med en præsentation på et KMD-seminar. Både den eksterne konsulent og KMD var meget interesserede i vores resultater og i at diskutere med os hvordan resultaterne kunne bruges i fremtidige revisioner af brevet. På den måde blev et af resultaterne af samarbejdet samskabelse af viden og af løsningsmuligheder (Huysman og Wit 2002; Gravengaard 2017), hvor forskernes teoretiske viden og praktikernes praktiske viden har suppleret hinanden i en delvis cocreation-proces (Gravengaard 2017).

Når det gælder denne undersøgelses bidrag til det arbejde der går ud på generelt at få offentlige myndigheder til at kommunikere med borgere på en hensigtsmæssig måde, er spørgsmålet om generaliserbarhed særligt interessant. Som det gælder for al kvalitativ forskning, kan undersøgelsen ikke danne udgangspunkt for statistiske generaliseringer, men via den dybe indsigt i mønstre i forhold til hvordan informanterne agerer, og hvilken forståelse de skaber, kan vi foretage en række analytiske generaliseringer (Kvale 1997; Flyvbjerg 2006; Silverman 2006) hvor vi via inddragelse af forskellige typer af teori kan argumentere for at analyseresultaterne fra vores undersøgelser sandsynligvis også vil gøre sig gældende i andre lignende kontekster og processer (se også Halkier 2014).

Spørgsmålet er imidlertid hvilken bredde disse analytiske generaliseringer har: Kan man fx anbefale offentlige myndigheder generelt at skrive på en måde så borgerens oplevelse af at være samarbejdspartner styrkes? Det mener vi kræver yderligere forskning; som vi nævnte indledningsvis

fokuserer den eksisterende plain language-forskning i tekstreception i vidt omfang på læsernes *forståelse* af en given tekst, mens der ikke er meget forskning der beskæftiger sig med hvordan modtagere i bredere forstand føler sig “placeret” i verden som følge af en tekst. Vi mener derfor ikke at det at positioneringen af borgeren som en samarbejdspartner opfattes som noget positivt af vores informanter, fx bør føre til en anbefaling om at offentlige myndigheder generelt bør søge at fremstille borgeren som en samarbejdspartner. Det ville nemlig kræve at vi antog at kommunikationssituationen er ens, alene fordi der er tale om kommunikation mellem offentlige myndigheder og borgere – og det finder vi problematisk. Vores resultater peger eksempelvis på at borgerne foretrækker den brevversion hvor relationen mellem borger og myndighed fremstilles som mindre asymmetrisk fremfor den version hvor relationen fremstilles som mere asymmetrisk. Det kan imidlertid sagtens være at man fx som patient i sundhedssystemet faktisk foretrækker kommunikation hvor relationen fremstilles som mere asymmetrisk (jf. Pilnick og Dingwall 2011) end det er tilfældet i den nye version af brevet fra sygedagpengesystemet – om end brevversion 2 langt fra postulerer en totalt symmetrisk relation mellem borger og sagsbehandler. Fx er det også i brevversion 2 tydeligt for informanterne at myndigheden har ret til at standse udbetalingen af sygedagpenge, dvs. at de lovbelagte roller ikke ændrer sig.

I arbejdet med at opstille hypoteser for fremtidig forskning vil det formentlig være frugtbart at inddrage begrebet genre, forstået som sociale og typificerede retoriske handlinger (Miller 1984). Det virker sandsynligt at oplevelsen af teksten bl.a. afhænger af genren og de forventninger modtageren på forhånd har til genren. Forskellige tekster udfører forskellige sociale handlinger, og alt efter hvilken social handling der udføres, bør teksten formentlig også placere sig forskellige steder på kontinuet mellem symmetrisk og asymmetrisk. Fx er der stor forskel på de rettigheder og pligter modtageren har, alt efter om myndigheden sender en besked om at borgeren snart kan indskrive sit barn i den lokale folkeskole, eller om myndigheden indkalder en person til afsoning af en dom for spritkørsel. I den første type tekster, hvor den sociale handling er at informere og lægge op til en form for samarbejde mellem myndighed og borger med fokus på borgerens rettigheder, vil det formentlig opleves som positivt og være relevant for målet med teksten at man anlægger en mere eller mindre symmetrisk tone. I den anden type tekster, hvor den sociale handling ikke lægger op til samarbejde, og hvor myndigheden begrænser borgerens handlefrihed og selvbestemmelse med udgangspunkt i borgerens pligter, er det langt mere tvivlsomt

om en symmetrisk tone vil være hensigtsmæssig; den vil formentlig hverken blive opfattet som relevant eller passende af de involverede.

Vores bidrag til praksis er dermed ikke at vi kan anbefale myndigheder altid at tilstræbe bestemte positioneringer af borger og myndighed i de tekster de skriver til borgere. Vores væsentligste bidrag er derimod at vi har vist hvordan man via positioneringsteorien kan inddrage temaer der ligger hinsides plain language-forskningens traditionelle fokus på forståelse – nemlig spørgsmålet om hvordan borgere i det hele taget føler sig “placeret i verden” når de læser forskellige versioner af et brev om sygedagpenge.

Derudover har vi vist hvordan tænke højt-protokoller kan give forskere og praktikere adgang til *thick data* (Geertz 1973), dvs. kvalitative, detaljerede og nuancerede data der udgør et godt udgangspunkt for at besvare spørgsmålet om hvordan læsere oplever positioneringen af både dem selv og sygedagpengesystemet i de to brevversioner – og hvordan de reagerer på disse positioneringer. Vores bidrag til praksis er således for det første at gøre opmærksom på at det er relevant at undersøge hvordan læseren føler sig positioneret, og for det andet at inspirere til hvordan man kan bruge positioneringsteorien og tænke højt-protokoller i dette arbejde (se også Kjærgaard et al. 2018). Herefter vil det være op til myndighederne at vælge den sproglige udformning som sandsynliggør at de opnår de mål de har for relationsskabelsen til de borgere der modtager brevene.

Konklusion

Her i artiklen har vi med udgangspunkt i borgeres læsninger af to forskellige versioner af et brev om sygedagpenge undersøgt hvordan man som offentlig myndighed, set fra borgerens perspektiv, kan kommunikere mere eller mindre hensigtsmæssigt med borgeren. I modsætning til plain language-forskningens traditionelle fokus på forståelse har vi med udgangspunkt i positioneringsteorien fokuseret på hvordan borger og myndighed bliver positioneret i de to brevversioner. Vores analyse af 18 tænke højt-protokoller, der blev indsamlet blandt informanter der har prøvet at modtage sygedagpenge, viser at læsningen af den oprindelige brevversion fik informanten til at opleve myndigheden som en ufølsom og truende modstander, og sig selv som mistænkeliggjort og et problem der er genstand for andres beslutninger. Informanterne oplevede desuden relationen mellem borger og myndighed som stærkt asymmetrisk, og informanterne gjorde relationen til genstand for forhandling og afvisning.

Læsningerne af den reviderede version fik derimod informanterne til at opfatte myndigheden som en anerkendende samarbejdspartner, og de oplevede at de derudover selv blev fremstillet som personer der både har behov for og ret til myndighedens hjælp – og desuden som en samarbejdspartner i forløbet omkring sygemeldingen. Denne mere symmetriske relation der lægger op til samarbejde mellem borger og myndighed, blev i langt højere grad accepteret af informanterne. En af målsætningerne for projektet var at bidrage til sygemeldte borgeres empowerment. Med udgangspunkt i vores forståelse af empowerment som en proces der har til formål at bringe folk fra en tilstand hvor de har mindre indflydelse på eller kontrol over deres egen livssituation, til en situation hvor de har mere indflydelse på eller kontrol over deres livssituation, mener vi at brev 2 rent faktisk bidrager til borgerens empowerment – om end brevet alene næppe er det eneste middel der skal tages i brug hvis målet er at få borgeren til at spille en mere aktiv rolle i forbindelse med sin sygemelding.

I forhold til fremtidig forskning mener vi at der er behov for mere forskning der kan undersøge hvordan borgere gerne vil positioneres i kontakten med offentlige institutioner – og hvordan de mener myndigheden skal selvpositionere sig. På den måde kan vi se om de foretrukne positioner vi har indkredset her i artiklen, har generel gyldighed for kommunikation mellem borgere og myndigheder, eller om de foretrukne positioner overvejende er knyttet til den konkrete kommunikationssituation, fx til kontakten mellem forskellige myndigheder og faggrupper, fx læger og sagsbehandlere, og borgere, til genren og til det konkrete indhold der formidles. Vi har således argumenteret for at plain language-forskningen bør udvide sit fokus til også at omfatte teksters positioneringer af fx borger og myndighed. Vi mener dog på ingen måde at forståelsesaspektet er irrelevant, fx vil det være højst relevant netop at belyse *relationen* mellem god forståelse og oplevelsen af at blive positioneret på en hensigtsmæssig måde. Med udgangspunkt i vores egne data mener vi ikke at der kan være tvivl om at borgernes forståelse af den omskrevne brevversion er væsentligt bedre end af den gamle brevversion. I den forbindelse er det dog værd at nævne Andersen (2017) der når frem til at tekster der lægger op til en mere symmetrisk relation mellem læge og patient, faktisk kan forringe læsernes forståelse af hvad der er *ufravigelige krav*, og hvad man kan *vælge* at gøre – et resultat der antyder at forholdet mellem forståelse og en symmetrisk relation ikke nødvendigvis er uproblematisk. Endelig er der behov for forskning der kan belyse om tekster der styrker læseres empowerment,

i den forstand at de fx føler sig positioneret som samarbejdspartnere og dermed som en resurse fremfor bare et problem, faktisk betyder noget for borgeres forløb i sygedagpengesystemet.

Litteratur

- Adams, R. & W. Tovey (2012): *Consultancy in public services. Empowerment and transformation*. Bristol: The Policy Press.
- Aftale om en reform af kontanthjælpssystemet – flere i uddannelse og job. (2013). Aftale mellem Regeringen (Socialdemokraterne, Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti) og Venstre, Dansk Folkeparti, Det Konservative Folkeparti og Liberal Alliance. https://bm.dk/media/6496/aftaletekst_kontanthjaelpsreform-pdf.pdf (besøgt d. 22/3-2019).
- Ancker, J., A. Send, B. Hafeez, S.N. Osorio & E. Abramson (2017): Health IT Usability Focus Section: Adapting EHR-Based Medication Instructions to Comply with Plain Language Guidance – A Randomized Experiment, i: *Applied Clinical Informatics* 8, s. 1127-1143.
- Andersen, C.E. (2017): *Patientcenteret kommunikation i skriftlig patientkommunikation: et spørgsmål om paternalisme fremmer forståelsen. En undersøgelse af forståelse af sundhedsfaglig patientkommunikation med afsæt i begreberne autonomi og paternalisme*. Speciale, Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.
- Andersen, J. (2003): *Empowerment i storbyens rum – et socialvidenskabeligt perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, M.L. (2016): Who is in need of Empowerment? Social Work and Young People with ADHD, i: *Revista de Asistență Socială* XV(2), s. 109-122.
- Antaki, C. (red.) (2011): *Applied conversation analysis: Intervention and change in institutional talk*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bengtsson, M. (2014): *For borgeren, tilskueren eller den indviede? En praksisorienteret retorisk kritik af avisens politiske kommentarer*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Berger, P.L. & T. Luckmann (1967): *The social construction of reality*. London: Penguin Books.
- Browne, C.V. (1995): Empowerment in social work practice with older women, i: *Social Work* 40, s. 358-364.
- Burr, V. (1995): *An Introduction to social constructionism*. London: Sage.
- Burton, R.S., J. Zwahr-Castro, C.L. Magrane, H. Hernandez, L.G. Farlye & N. Amodei (2018): The Nurturing Program: An intervention for Parents of Children with Special Needs, i: *Journal of Child and Family Studies* 27, s. 1137-1149.
- Chan, C.H.Y. (2018): Hong Kong bilingual legislation and plain language drafting: A communicative approach, i: *Multilingua*, 37(6), s. 681-700.

- Cooke, L. (2010): Assessing concurrent think-aloud protocol as a usability test method: A technical communication approach, i: *IEEE Transactions on Professional Communication* 53(3), s. 202-215.
- Cornelius, E. (2015): Defining 'plain language' in contemporary South Africa, i: *Stellenbosch Papers in Linguistics* 44, s. 1-18.
- Craig, G. & M. Mayo (1995): *Community Empowerment. A reader in participation and Development*. London & New Jersey: Zed Books.
- Cutts, M. (1995): *The plain English guide*. Oxford: Oxford University Press.
- Davies, B. & R. Harré (1990): Positioning: The discursive production of selves, i: *Journal for the Theory of Social Behaviour* 20, s. 43-63.
- Davis, J. (1977): Protecting Consumers from Overdisclosure and Gobbledygook: An Empirical Look at the Simplification of Consumer-Credit Contracts, i: *Virginia Law Review* 63(6), s. 841-920.
- Dickinson, D., D.K. Raynor & M. Duman (2001): Patient information leaflets for medicines: using consumer testing to determine the most effective design. *Patient Education and Counselling* 43, s. 147-159.
- Ehrenberg-Sundin, B. & M. Sundin (2015): *Krångelspråk blir klarspråk från 1970-tal till 2010-tal*. Språkrådets skrifter 18. Norstedts.
- Ericsson, K.A. & H.A. Simon (1984): *Protocol analysis, verbal reports as data*. Cambridge: The MIT Press.
- Ericsson, K.A. & H.A. Simon (1993): (revideret udgave). *Protocol analysis, verbal reports as data*. Cambridge: The MIT Press.
- Eyben, W.E. von (1962): *Juridisk grundbog. Affattelse af love domme, forvaltningsakter og kontrakter*. København: Juristforbundets Forlag.
- Fairclough, N. (1989): *Language and power*. London: Longman.
- Flyvbjerg, B. (2006): Fem misforståelser om casestudiet, i: S. Brinkmann & L. Tanggaard (red.): *Kvalitative metoder*, s. 463-487. København: Hans Reitzels Forlag.
- Foucault, M. (2005): *Vidensarkæologien*. Oversat af M.C. Jacobsen. Aarhus: Philosophia.
- Fox, F.E., K.J. Rodham, M.F. Harris, G.J. Taylor, J. Sutton, J. Scott & B. Robinson (2009): Experiencing "The Other Side": A Study of Empathy and Empowerment in General Practitioners Who Have Been Patients, i: *Qualitative Health Research* 19(11), s. 1580-1588.
- Freire, P. (1973): *Education for critical consciousness*. New York: Seabury.
- Freire, P. (1998): The adult literacy process as cultural action for freedom, i: *Harvard Educational Review* 68(4), s. 480-518.
- Garwood, K. (2014): *Plain, But not Simple. Plain Language Research with Readers, Writers and Texts*. Ph.d.-afhandling, University of Waterloo, Ontario, Canada.
- Geertz, C. (1973): Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture, i: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, s. 3-30. New York: Basic Books.
- Gogolok, K. (2005): Die Verwaltungssprache als Untersuchungsgegenstand linguistischer und interdisziplinärer Analysen: Theorie und Praxis. *Fachsprache*, i: *International Journal of LSP* 27(3-4), s. 99-114.

- Gravengaard, G. (2017): Transforming knowledge: cooperation with journalism's stakeholders, i: C. Cotter & D. Perrin (red.): *The Routledge handbook of language and media*, s. 489-504. Abingdon: Routledge.
- Gravengaard, G. & A. Kjærgaard (2017): Fra sproglig rådgivning til co-creation-processer og big data, i: *CIRCD working papers in social interaction* 3(2), s. 1-38.
- Greene, G.J., M.Y. Lee & S. Hoffpauir (2005): The Languages of Empowerment and Strengths in Clinical Social Work: A Constructive Perspective, i: *Families in Society* 86(2), s. 267-277.
- Greene, M., Y. Cleary, A. Marcus-Quinn (2017): Use of Plain-Language Guidelines to Promote Health Literacy, i: *IEEE Transactions on Professional Communication* 60(4), s. 384-400.
- Gunnarsson, B.L. (1982): *Lagtexters begriplighet. En språkfunktionell studie av medbestammandelagen*. Lund: LiberForlag.
- Halkier, B. (2014): Generalisering på basis af kvalitative data, i: D.N. Hopmann & M. Skovsgaard (red.): *Forskningsmetoder i journalistik og politisk kommunikation*, s. 263-278. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, E. (1971): *Ping- og pampersprog*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Harré, R. (2012): Positioning Theory. Moral Dimensions of Social-Cultural Psychology, i: J. Valsiner (red.): *The Oxford Handbook of Culture and Psychology*. Oxford Handbooks Online.
- Harré, R. & F.M. Moghaddam (2009): Recent Advances in Positioning Theory, i: *Theory & Psychology* 19 (1), s. 5-31.
- Harré, R. & L. van Langenhove (1999): The Dynamics of Social Episodes, i: L. van Langenhove & R. Harré (red.): *Positioning Theory: Moral Contexts of Intentional Action*, s. 1-13. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Hasenfeld, Y. (1987): Power in social work practice, i: *Social Service Review* 61, s. 469-483.
- Hertzum, M. (2016): A usability test is not an interview, i: *Interactions* 23(2), s. 82-84.
- Hoff-Clausen, E. (2007): *Online ethos. Retorisk kritik af karakterfremstilling i politikere, bloggere og brugerfællesskabers retorik*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Höög, C.N., H. Söderlundh & M. Sörlin (2012): Myndigheters tekster och klarspråksarbete, i: C.N. Höög, H. Söderlundh, M. Sörlin (red.): *Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift*, s. 13-38. Stockholm: Språkrådet og Norstedts.
- Huysman, M. & D. Wit. (2002): *Knowledge sharing in practice*. Dordrecht: Kluwer Academic publisher.
- Ingemansson, J.M. & T.J. Jensen 2015. Passiven bør undgås – eller bør den? En receptionsundersøgelse af passivers indflydelse på forståelse af og holdninger til breve fra en offentlig myndighed, i: *NyS* 49, s. 123-165.
- Jansen, C. & M. Steehouder (2001): How research can lead to better government forms, i: D. Janssen & R. Neutelings (red.): *Reading and Writing Public Documents. Problems, solutions and characteristics*, s. 11-36. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Janssen, D. & R. Netuelings (2001): Introduction. I: D. Janssen & R. Neuteulings (red.): *Reading and Writing Public Documents. Problems, solutions and characteristics*, s. 1-9. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Jensen, L.B. (1990): *Kancellistil eller Anders And-sprog? – en undersøgelse af forvaltningssproget og dets institutionelle betingelser, med særligt sigte på sproglig rådgivning*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Jones, N., J. McDavid, K. Derthick, R. Dowel & J. Spyridakis (2012): Plain Language in Environmental Policy Documents: An Assessment of Reader Comprehension and Perceptions, i: *Journal of Technical Writing and Communication* 42(4), s. 331-371.
- Kimble, J. (2012): *Writing for Dollars, Writing to Please. The case for plain language in business, government and law*. North Carolina: Carolina Academic Press.
- Kjærgaard, A. (2015): Forståelige og imødekommende tekster til borgere og kunder – er der forskningsmæssigt belæg for bestræbelsen?, i: D. Duncker, E.S. Jensen & O. Ravnholt (red): *Rette ord. Festskrift til Sabine Kirchmeier-Andersen i anledning af 60-årsdagen*, s. 205-217. Dansk Sprognævnets skrifter 46.
- Kjærgaard, A. (2017): Revising real world management speak – a study of reader response, i: *Fachsprache. International Journal of Specialized Communication* XXXIX (3-4), s. 117-138.
- Kjærgaard, A., G. Gravengaard, S. Hjuler & C. Dindler (2018): Tænke højt-protokoller. En metode til at undersøge modtageres tekstforståelse og -oplevelse, i: *NyS* 54, s. 94-128.
- Kjærgaard, A. & T.J. Jensen (2016): Er 'klart sprog' lettere at forstå? En undersøgelse af forståelsen af to versioner af et brev fra SKAT, i: *NyS* 51, s. 31-73.
- Kjøller, K. (2004). *Tekst for viderekomne. Tekstproduktion og sproglig rådgivning*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Kock, C. (2002): *Forstå verden. Politisk journalistik for fremtiden*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Kuhn, T. (1962): *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kvale, S. (1997): *InterView. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København: Hans Reitzel.
- Land S.F. van der, L.M. Willemsen & B.G.E. Wilton (2016): Professional personal branding: Using a "think-aloud" protocol to investigate how recruiters judge LinkedIn profile pictures, i: F.H. Nah, C.H. Tan (red.): *HCI in Business, Government, and Organizations: eCommerce and Innovation. HCIBGO. Lecture Notes in Computer Science* 9751. Cham.: Springer.
- Langenhove, L. van & R. Harré (1999): Introducing Positioning Theory, i: L. van Langenhove & R. Harré (red.): *Positioning Theory: Moral Contexts of Intentional Action*, s. 14-31. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Lee, N., E. Lessem & F.M. Moghaddam (2008): Standing out and blending in: Differentiation and conflict, i: F.M. Moghaddam, R. Harré, & N. Lee (red.): *Global conflict resolution through positioning analysis*, s. 113-131. New York: Springer.

- Lund, A.K. (2003): Jeg er vred, så hør på mig! Om et uudnyttet potentiale i kundekontakten, i: *Børsens Ledeshåndbog i strategi og ledelse*. Børsen Ledelse.
- Manen, M. van (1990): *Researching lived experience. Human science for an action sensitive pedagogy*. Albany, N.Y.: State University of New York Press.
- Miller, C.R. (1984): Genre as social action, i: *Quarterly Journal of Speech* 70, s. 151-167.
- Mindlin, M. (2005): Is plain language better? A comparative readability study of court forms, i: *Scribes Journal of Legal Writing* 10, s. 56-65.
- Moghaddam, F.M. & S. Ginsburg (2003): Culture clash and patents: Positioning and intellectual property rights, i: R. Harré & F.M. Moghaddam (red.): *The self and others: Positioning individuals and groups in personal, political, and cultural contexts*, s. 235-249. Westport, CT: Praeger.
- Moghaddam, F.M., E. Hanley, & R. Harré (2003): Sustaining intergroup harmony: An analysis of the Kissing papers through positioning theory, i: R. Harré & F.M. Moghaddam (red.): *The self and others: Positioning individuals and groups in personal, political, and cultural contexts*, s. 137-155. Westport, CT: Praeger.
- Moghaddam, F.M., R. Harré, & N. Lee, N. (red.) (2008): *Global conflict resolution through positioning analysis*. New York: Springer.
- Nielsen, J. (1993): *Usability engineering*. Cambridge, MA: Academic Press.
- Pedersen, K. (2004): When authorities communicate – Democracy and Local and Regional Authorities, i: K. Nikula, K. Alanen & H. Lonroth (red.): *Text, Bild, Samhalle*, s. 213-226. Nordiska Sprak, Institutionen for sprak- och oversattningssvetenskap, Tammerfors universitet.
- Pilnick, A. & R. Dingwall (2011): On the remarkable persistence of asymmetri in doctor/patient interaction: A critical review, i: *Social Science & Medicine* 72, s. 1374-1382.
- PLAIN Plain Language Association International, <https://plainlanguagenetwork.org> (besøgt d. 22/3-2019).
- Porta, M. & John M. Last (2018): *A Dictionary of Public Health*. Oxford University Press.
- Rapporter fra de nordiske klarsprogskonferencer, Klart språk i Norden 1999-2017. <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/ksn/issue/archive> (besøgt d. 22/3-2019).
- Sabat, S.R. (2001): *The experience of Alzheimer's disease: Life through a tangled veil*. Oxford: Blackwell.
- Sabat, S.R. (2008): Positioning and conflict involving a person with dementia: A case study, i: F.M. Moghaddam, R. Harré & N. Lee (red.): *Global conflict resolution through positioning analysis*, s. 65-78. New York: Springer.
- Schrivier, K. (2017): Plain Language in the US Gains Momentum: 1940-2015, i: *IEEE Transactions on Professional Communication* 60(4), s. 343-383.
- Schrivier, K.A. (1991): Plain language through protocol-aided revision, i: E.R. Steinberg (red.): *Plain language: principles and practice*, s. 148-172. Detroit, MI: Wayne State University Press.
- Schultz, P., R. Carlisle, C. Cheatham, M. O'Grady (2017): Evaluating the Use of Plain Language in a Cancer Clinical Trial Website/App, i: *Journal of Cancer Education* 32(4), s.707-713.

- Silverman, D. (2006): *Interpreting qualitative data*. London: Sage.
- Solomon, N. (1996): Plain English: from a perspective of language in society, i: R. Hasan & G. Williams (red.): *Literacy in Society*, s. 279-307. London: Longman.
- Sprogprisen.dk, <https://sprogprisen.dk/vinderne-af-sprogprisen-dk-2018> (besøgt d. 22/3-2019).
- Steinberg, E.R. (red.) (1991): *Plain Language. Principles and practice*. Detroit, MI: Wayne State University Press.
- Swaney, J.H., C.J. Janik, S.J. Bond & J.R. Hayes (1991): Editing for Comprehension: Improving the Process through Reading Protocols, i: E.R. Steinberg (red.): *Plain Language. Principles and practice*, s. 173-203. Detroit, MI: Wayne State University Press.
- Traynor, M. (2003): A brief history of empowerment: response to discussion with Julianne Cheek, i: *Primary Health Care Research & Development* 4(2), s. 129-136.
- Trudeau, C.R. (2011-2012): The Public Speaks: An Empirical Study of Legal Communication, i: *The Scribes Journal of Legal Writing*, s. 121-152.
- Turner, S.G. & T.M. Maschi (2015): Feminist and empowerment theory and social work practice, i: *Journal of Social Work Practice* 29(2), s. 151-162.
- Weber, M. (1904/2003): Den socialvidenskabelige og socialpolitiske erkendelses "objektivitet", i: H. Andersen, H.H. Bruun, L.B. Kaspersen (red.) (2003): *Max Weber. Udvalgte tekster*, bd. 1. København: Hans Reitzels Forlag.
- Weick, K.E. (1995): *Sensemaking in organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Bilag 1

Vi indkalder dig til samtale om din sygemelding

jobcenter

Navn og adresse på modtager

Jobcenter XX
ADRESSE
XXXX BY
Danmark
Tlf.: XX XX XX XX
E-mail: jobcenter@XX.dk

Dato: 3. maj 2018
Samtaleansvarlig: Anders Andersen
Cpr.: xxxxx-xxxx
Id: 5.1

Vi indkalder dig til samtale om din sygemelding – en opfølgningssamtale

Samtalen finder sted:

Torsdag den 17. maj 2018 kl. 08:30.

Du skal møde til samtale ved personligt fremmøde på følgende adresse:

Jobcenter XX

ADRESSE

XXXX BY

Danmark

Vi skal samarbejde for at sikre os, at dit fravær bliver så kort som muligt. Sammen skal vi lægge en plan for dit videre forløb. Vi beder dig derfor overveje, hvornår og hvordan du vil kunne vende tilbage til din arbejdsplads/arbejdsmarkedet. Efter samtalen vurderer vi dit behov for støtte til hurtigst muligt at blive raskmeldt/delvist raskmeldt.

Hvis du er sygemeldt fra dit arbejde og sammen med din arbejdsgiver har lagt en plan for at komme tilbage, kan den indgå i vores samarbejde.

Vi skal vurdere, om du er helt eller delvist uarbejdsdygtig på grund af sygdom, og om du stadig opfylder betingelserne for sygedagpenge eller refusion til din arbejdsgiver.

Det ville være en hjælp, hvis du medbringer dit CV til samtalen. Gerne med beskrivelse af dine arbejdsfunktioner i nuværende og tidligere stillinger. Alternativt kan du gå på Jobnet.dk og opdatere dit CV.

På mødet deltager følgende eksterne deltagere:

Navn: FORNAVN EFTERNAVN

Hvis du er forhindret

Hvis du melder dig rask eller er forhindret i at deltage i mødet, skal du straks kontakte jobcenteret.

Vær opmærksom på

Vær opmærksom på, at du har pligt til at medvirke ved jobcentrets opfølgning for fortsat at kunne modtage sygedagpenge eller for, at din arbejdsgiver kan modtage sygedagpengerefusion. Retten til sygedagpenge bortfalder, hvis man uden rimelig grund undlader at medvirke ved jobcenterets opfølgningsindsats. Retten til sygedagpenge bortfalder med virkning fra dagen efter dato for udeblivelse. Der kan dog først træffes afgørelse efter den sygemeldte har haft mulighed for at udtale sig. Udbetalingen af sygedagpenge, der er bortfaldet, kan genoptages dagen efter det tidspunkt, hvor betingelserne for udbetaling af sygedagpenge på ny er opfyldt, hvis dette sker senest 4 uger efter, at den sygemeldte har modtaget afgørelse om bortfaldet. Fortrydelsesretten kan kun benyttes én gang i det aktuelle sygefravær.

Hvis du er forhindret i at deltage i samtalen på det reserverede tidspunkt, skal du kontakte jobcenteret. Ifølge loven skal vi oplyse dette.

Vi kan aftale en anden form for opfølgning/samarbejde, hvis

- din sygdom forhindrer dig i at deltage
- du er vendt delvist tilbage i job
- du deltager i tilbud efter lov om en aktiv beskæftigelsesindsats
- du har en livstruende sygdom og kan være omfattet af standbyordningen.

Har du spørgsmål

Det er vigtigt, at du kontakter os, hvis du ønsker at aftale en anden form for opfølgning/samarbejde. Du er også velkommen til at kontakte os, hvis du har andre spørgsmål.

Lovgrundlag

Bekendtgørelse nr. 1032 af 23/06/2016, lov om sygedagpenge, §§ 13, 13a, § 13b, § 13c, § 13d og § 21.

Du kan finde lovgrundlaget ved at gå ind på www.retsinfo.dk, og indtaste nummer og årstal. Her vil du kunne tilgå den konkrete lov eller bekendtgørelse.

Venlig hilsen

Jobcenter XX

Bilag 2

Samtale om din sygemelding

Navn og adresse

Jobcenter XX
ADRESSE
XXXX BY
Danmark
Tlf.: XX XX XX XX
E-mail: jobcenter@XX.dk

Dato: 3. maj 2018
Samtaleansvarlig: Anders Andersen
Cpr.: xxxxxx-xxxx

Id: 5.1

Samtale om din sygemelding

Kære FORNAVN EFTERNAVN

Vi skriver til dig, fordi vi gerne vil se dig til en samtale om, hvordan du bedst kan komme tilbage til din arbejdsplads eller til arbejdsmarkedet, når dit helbred tillader det.

Samtalen er torsdag den 17. maj 2018 kl. 08:30 på ADRESSE, XXXX BY.

Når du kommer ind ad hoveddøren, skal du tage elevatoren op til anden etage. Der ligger en reception, hvor du skal melde din ankomst.

Hvis du er blevet raskmeldt inden eller er forhindret i at komme, beder vi dig kontakte os på XX XX XX.

Hvordan kan du forberede dig til samtalen?

I samtalen skal vi sammen lægge en plan for, hvordan dit sygefravær kan blive så kort som muligt. Overvej derfor gerne inden mødet, hvornår og hvordan du tror, du kan vende tilbage til din arbejdsplads eller til arbejdsmarkedet.

Medbring meget gerne dette til mødet:

- Fastholdelsesplan (hvis du er i arbejde)
- Mulighedserklæring fra lægen (hvis du er i arbejde)
- Navn og adresse på evt. speciallæge og evt. indkaldelse til behandling.

Er mødet relevant, hvis du er delvist raskmeldt eller har en plan med din arbejdsgiver?

Ja, du skal komme til mødet også i disse situationer, da vi som jobcenter skal følge op på alle sygemeldinger.

Vær opmærksom på

Sygedagpengene bortfalder, hvis man uden rimelig grund ikke kommer til et møde. Man kan igen få ret til sygedagpenge, hvis man herefter igen deltager i møder mv. Du kan læse mere om disse regler på retsinformation.dk.

Lovgrundlag

Lov om sygedagpenge §§ 13, 13a, 13b, 13c, 13d og 21.

Hvis du har spørgsmål

Du er velkommen til at kontakte os på XX XX XX XX, hvis du har spørgsmål.

Venlig hilsen

Anders Andersen

Direkte telefon: XX XX XX XX

Belphegors Gifftermaal

A Neglected Early Modern Danish Translation of Machiavelli's *Belfagor*

By Mauro Camiz & Anna Maria Segala¹

I nærværende artikel præsenteres en tekstkritisk udgave med kommentarer af *Belphegors Gifftermaal*, en anonym, ældre nydansk oversættelse af Niccolò Machiavellis novelle *Belfagor*, formentlig trykt i 1660'erne. Den danske tekst omtaler sig selv som "Udsæt aff Italiensk paa Danske", men er baseret på en mellemliggende fransk oversættelse fra starten af 1660'erne, Tanneguy Le Fèvres *Le mariage de Belfegor*. Den danske *Belphegors Gifftermaal* er derfor et godt eksempel på en tidlig moderne indirekte oversættelse og vidner som sådan om en kulturel tilegnelsesproces, der også kendes fra flere samtidige europæiske sprog og litteraturer. Ud over af den meget populære misogynie tematik betoner teksten et lystigt, populært satirisk element, som forbereder næste århundredes smag. Indledningen opridser de kulturhistoriske linjer og analyserer afslutningsvis tekstens gengivelse af egenavn og brug af låneord i et sproghistorisk perspektiv.

1. Machiavelli's *Belfagor* in an Early Modern Danish translation

It was in the frame of the cross-disciplinary project entitled *Transit and Translation in Early Modern Europe*, in which I participated a few years ago,² that I ran into an Early Modern Danish translation of Niccolò Machiavelli's (1469-1527) *Favola*, more commonly known as *Novella di Belfagor*, written around 1520 (Corsaro 2012: 295) or 1526 (Stoppelli 2007: 19-21), and posthumously published in 1549.³ It is the remarkable work of an anonymous translator, printed by a likewise anonymous

---

1 Anna Maria Segala is the author of §§ 2-7, and of § 1 with the collaboration of Mauro Camiz; Mauro Camiz is the author of §§ 8-9, of the Note on the original spelling and normalization, and of the Appendix; Conclusions and References are by both authors.

2 The project was launched at Sapienza University of Rome and its results have been published on line as an *inTRAlinea Special Issue*, edited by Donatella Montini, Iolanda Plescia, Anna Maria Segala and Francesca Terrenato (2019): <http://www.intralinea.org/specials/article/2351>. I should like to thank my colleagues for their support and kind comments, and not least for the stimulating discussions within this study area.

3 I am very grateful to Anders Toftgaard, The Royal Danish Library, Denmark, who disclosed for me the existence of this text and helped me to obtain a copy.

printer in an unspecified year. This single copy of the booklet is therefore all we have so far. A scholarly edition of this early Danish *Belphegor* is consequently particularly welcome, and that is why I gladly accepted to write an introduction for Mauro Camiz's transcription and critical edition in *Danske Studier*.

The critical text of *Belphegors Gifftermaal* presented in the Appendix is a partially normalized transcription of the only known extant copy of this Danish translation, which was printed with the title *Den Florentinske Secretarii artige oc lystige Belphegors Gifftermaal* ('The Courteous and Hilarious Marriage of Belphegor, by the Florentine Secretary').⁴ The copy is located at the Norwegian Nationalbiblioteket, with the marking Lib. rar. D 48, formerly the property of the University Library in Oslo, as can be seen both from the Library stamps on its pages and its description in Anker 1938. It is a booklet of twelve folios (ff. A1r-B4v; plus two blank extra folios at the beginning and two at the end in its modern binding) of approx. 10 x 16 cm, printed on paper.⁵

On its title page (f. A1r, see Figure 1.), the author's name, Machiavelli, occupies the first line. Further down, immediately after the title, a subtitle reads «Udsæt aff Italiensk paa Danske, oc dedicerit til alle Onde Qvinder» ('Transposed from Italian into Danish and Dedicated to all Bad Women') and, separated by a line, an imprint, which lacks any precise indication of the tale's issuing context (place, publisher, year), declares that the book was printed «udi dette Aar» ('in this year').⁶

On the back of the title page (f. A1v), a 24-line preface, entitled «Braffve oc vitberømte Qvinder» ('Audacious and Famous Women'), precedes the text of the tale, whose drop-head title reads *Belphegors Gifftermaal* ('Belphegor's Marriage').

The actual tale occupies 22 pages (ff. A2r-B4v), each containing 26-29 lines, except for the last page, where the text is much smaller in size and extends over 35 lines. Only black ink is used throughout the booklet, which has faded or is damaged in some places. On many pages, the font size varies, larger in the upper half and smaller towards the end. The text

4 English translations of all excerpts are always the authors' unless differently specified.

5 A digital high-resolution color reproduction of the booklet is freely accessible on the website of Nasjonalbiblioteket (https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2015120228001; last retrieved March 2019).

6 This vague indication was a common practice for books, especially chapbooks, published in Denmark in the second half of the seventeenth century.

body is fully justified throughout the tale; only the last two lines on f. B4v are centered and followed by a small decoration. Both the preface and the tale begin with a large decorated capital initial letter, which does not exceed the margins and extends downwards for the equivalent of three lines, occupying the space of around six characters. In both cases, the following letter is also a capital, of normal size. Catchwords are located in the lower right corner, immediately below the last word of the last text line.

The print might have been part of a miscellany, one of those popular books that began to enter the Danish book market in the second half of the seventeenth century. This seems to have happened around 1660, and certainly after 1661, if we take into account the probable source text of this translation (§ 8). It is impossible to know whether the book had circulated in Copenhagen and Christiania, the two cultural capitals of the Dano-Norwegian Kingdom, before ending on a shelf at the University Library in Oslo, where it was found in 1938 by the Norwegian librarian Øyvind Anker. He reports on his surprising discovery as follows:

I Universitetsbiblioteket, Oslo, støtte jeg i avdeling for dansk (!) skjønnlitteratur for en tid siden på en lite 12 blads trykk (...).⁷ (Anker 1938: 28)

Anker was particularly surprised because Machiavelli's tale was very little known, as it had not been published with the other main works in 1550, and even these were poorly represented in translated Scandinavian literature.

2. Italian at the Danish Renaissance court

In order to outline the history of Machiavelli's reception in the Danish culture, we have to turn to the fortunes of Italian language and literature in Renaissance Denmark. Court culture under Christian IV had been characterized by a strong influence of the Italian Renaissance in many respects: language, culture, music, art and festivals. The court was multilingual, and French and Italian were part of the noblemen's education (Toftgaard 2016). Because of family ties between the Dano-Norwegian Kingdom and the Scottish Stuart court, where Anne of Denmark had become James VI's

---

⁷ 'Some time ago, in Oslo University Library, in the Danish (!) Literature section, I ran into a little 12 folio print'.

wife, cultural exchanges were made easier by the itinerant presence, in both Scotland/England and Denmark, of protestant voluntary exiles who disseminated Italian culture abroad (Toftgaard 2011). Giacomo Castelvetro, himself an Italian protestant exile, a man of letters and publisher, had been, in Elizabethan and Jacobean England, a great mediator of Italian political writings, which young Danish aristocrats with political ambitions took a special interest in, especially after their educational journeys to Italy (Zuliani 2011). As a consequence, in the seventeenth century, Danish private libraries frequently included copies of Machiavelli's works. Nevertheless, the approach of the learned elite and the State counsellors to these works remained somehow dissimulated and ambiguous, because their ideology was caught in the dilemma between ethic principles and political praxis. According to Anders Sørensen Vedel, the Florentine Secretary had a pernicious effect («denne florentinske fordærver»), and Tyge Brahe thought in the same lines. The only exception is Arild Huitfeldt, who had Machiavelli as a secret model. In his *Danmarks Riges Krønike* (History of the Kingdom of Denmark, 1595-1604), he compares Christian II to Cesare Borgia (*Prince*, ch. 7) and, later on, introducing the fourth volume, he takes over examples from *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, even though he doesn't reveal his source (Ilsøe 1969: 13-17).

That clarifies why the *Prince*'s official appearance in Denmark dates from 1876, when Johannes C. Barth published the first translation of the treatise, with an introduction by Thomas Babington Macaulay. A few decades before, the historian Caspar Paludan-Müller had translated the *Prince* from the original (1833-1838) without having it printed and, in 1839, he had published the essay *Undersøgelse om Machiavelli som Skribent, især med Hensyn til Bogen om Fyrsten*.⁸ Prior to that, the deeply realistic analysis of power enacted by Machiavelli had been such a thorn in the side of the Lutheran state organization that for quite a long time the book had been accessible only through translations into Latin or French, therefore not for the common reader (Segala 2014).⁹

---

8 'Research on Machiavelli as a writer, especially as concerns his book on the Prince'.

9 The opportunity to look into this subject was given to me in 2013, on the occasion of the five-hundredth anniversary of the composition of the *Prince*, in the frame of the publication of a three-volume work entitled *Machiavelli. Enciclopedia Machiavelliana*, Istituto della Enciclopedia Treccani, Roma 2014. In this context, the first step for the understanding of the *Prince*'s reception in Scandinavia was to ascertain when, and in which conditions, the famous treatise had been translated into the three national languages: Swedish, Danish and Norwegian.

3. The dissemination of classics from abroad

Nevertheless, whereas a political treatise like the *Prince* was a book for the learned, other kinds of publications, the chapbooks printed in small format on cheap paper, meant for entertainment or for edifying purposes, had a wide circulation in the sixteenth, seventeenth and eighteenth century. Boccaccio's *Griselda* (or, rather, its Latin version by Petrarca, *De patientia Griseldis*), was one of the tales that enjoyed an enormous popularity all around Europe since the Middle Ages and in different versions, each of them starting a separate tradition.¹⁰ Because Denmark was part of the Germanic world, *Griselda* found its way to the Nordic countries through a Low German translation. In general, Germany acted as the transmission belt between Southern European and Danish vernacular literature at least up to the second half of the seventeenth century. Already in the sixteenth century, we can count four Danish editions of Boccaccio's tale, the oldest most complete of which, printed in Lübeck in 1592, is the chapbook that derives from Petrarca's Latin version (Olsen 1992: 13).¹¹

Going back to the print of *Belphegors Gifftermaal*, Anker found out that the booklet had not been included in *Bibliotheca Danica*, nor was it present in other libraries. His research led him to the conclusion that the story of *Belfagor* must have been known to a West European seventeenth-century public through the translations into English and French printed in the course of the same century. In particular, he mentions a free-standing French translation from 1661 kept at *Bibliothèque nationale* in Paris and other free-standing English translations, which he does not identify, kept at *The British Library*. He tends to believe that the language of the source text is French since the place-names in the Danish translation are closer to French: Napoli is rendered with Naples, Firenze with Florence, Aleppo with Alep and the protagonist's name Roderigo becomes Dom Roderic (Anker 1938: 29). And this, notwithstanding the statement in the title page «Udsæt aff Italiensk paa Danske» ('Translated from Italian into Danish').

---

10 The influence of Petrarca's adaptation in Latin was great, if we consider that Chaucer produced a versified version of it in his «Clerk's tale» (*The Canterbury Tales*, 1476) (Paulli 1920: liii–liv).

11 The standard version of *Griseldis* as a chapbook is published, together with two other medieval stories, *Helena* and *En Doctors Datter*, in the eight volume (1920) of *Danske Folkebøger fra 16. og 17. Århundrede*, 14 bd., by Jacob Peter Jacobsen and Richard Jacob Paulli (eds.), København 1915–36.

The origin of this translation seems therefore to be placed on the borderline between the role still played by the Italian culture in seventeenth century Denmark and the beginning of the prestige gained by French, both as a language and as a model for culture, literature and manners, from the last part of the seventeenth through the eighteenth century, at the same time as High German became, under Frederik III, the court's favourite language. «Paa en maade var Gallomanien imidlertid ogsaa en Følge af Fortyskningen» ('In a way, Gallomania was the consequence of a strong German influence'), states Paludan (1887: 393). Germany, in fact, was very receptive towards both French and Italian culture.

Danish linguists attest in fact the introduction of French in Denmark as the international language of diplomacy since the 1670s. Ambassadors and civil servants had to communicate in French, but also civil servants, teachers and actors used this foreign language in their profession. The autobiography of State counsellor Johan Monrad, written in the late seventeenth century, shows a very frequent use of French (Lorenzen 2018).¹² A very interesting literary document from 1673, Leonora Christina Ulfeldt's *Franske selvbiografi* ('French autobiography'), has proved to be written by a person who had an almost perfect command of that language.¹³ She belonged, of course, to a privileged elite for whom speaking and being able to read many foreign languages was a matter of distinction (Lindschouw and Schøsler 2016).¹⁴ And this elite included quite a few women, like Birgitte Thott, the first translator of Seneca's works (1660). In fact, while Renaissance male humanists dedicated themselves to the translation of poetry, especially Latin poetry, towards the end of the seventeenth century in both France and Denmark the translation of prose into the respective vernaculars was mostly carried out by learned women (Paludan 1887: 388 segg.). Therefore, it is mainly through translations from foreign languages, apart from the devotional and historical writings, that the vernacular develops a literary style in prose. Not a small contribution on the part of women! A work hypothesis could be that the translator of the *Novella di Belfagor* was, if not a woman, a learned diplomat, or a member

---

12 I am extremely grateful to Henrik Lorenzen for having made accessible for me his chapter «Romanske sprog», in *Dansk sproghistorie 1-6*, vol. 2, s. 413-427.

13 Ulfeldt, Leonora Christina: *Den franske selvbiografi* (no title) 1673, København, Det Kongelige Bibliotek, Ny Kongelig Samling 4261, 4o /NKS 4261 kvart, 70 s. (18 læg; 20x15,7 cm).

14 I thank Lene Schøsler for enabling me to obtain information on this subject through her own and Jan Lindschouw's article.

of the upper class who spent years in educational journeys to Germany, Italy, France and the Netherlands because of the cultural prestige of these countries. In the mid-1660s aristocratic families greatly invested in their children's prospects of prominent state careers. Once abroad, they were expected to study law and political science, learn to speak suitably about other countries' history, government and social conditions and become fluent in at least German, French and Latin (Jespersen 1994).

4. *Belfagor* in translation

Whoever he/she was, the Danish translator must have been a curious, well-informed person who developed an interest in a typical Italian *novella* and must have come across a French translation made by a distinguished classicist like Tanneguy Le Fèvre. Tanneguy Le Fèvre (1615-1672), a professor at the protestant Academy of Saumur, was one of the most famous French Hellenists of the seventeenth century and a promoter of the activity of translation to the purpose of enriching the vernacular language. In his focus, works and biographies of the Greek poets and the Latin poets Terence, Horace and Lucretius, so one can imagine that Italian must have been familiar to him. One could also presume that he shared the common opinion among intellectuals in France that the *Prince*, already translated in 1553, was a masterpiece of political wisdom (Fournel *et al.* 2014). Whatever the case may be, his translation of the *Belfagor* tale, *Le Mariage de Belfegor. Nouvelle italienne* appeared for the first time in 1661 as an autonomous publication *in octavo*, a very rare edition. Le Fèvre's version reappeared in several editions, often in disguise, until 1680 (see § 8). In the meantime, the *novella* was continuing to be a source of inspiration for later adaptations not only in French but also in other literatures. In England, for example, the political turbulence of the mid-seventeenth century, due to the confrontation of two political systems, monarchy and republic, enhanced the potential of political satire inherent in *Belfagor* (Hoenselaar 1998).¹⁵ In the Dutch Republic, instead, the first translation from 1668, published as the last component of a printed miscellany entitled *The Mirror of Evil Women*, corresponded to the fashionable misogynist literature that despised women as moral

---

15 The title of the first English translation, once again anonymous, is *The Devil a married Man, or the Devil has met his Match*, 1647.

traps for their husbands (Terrenato 2019). As a matter of fact, in the Western tradition, the narrative theme of the devil who takes a wife goes back to the Middle Ages and was originally an *exemplum*. As Pasquale Stoppelli refers, the first version in the French vernacular, *Les Lamentations de Matheolus*, is due to Jehan Le Fèvre and dated 1371-72. In Italy, the story of the devil terrified by a woman and threatened by an exorcist to see her coming back became popular at the beginning of the sixteenth century.

5. *Novella di Belfagor*

Written around 1526 and published in 1549, *Belfagor* is the story of an Archdevil sent from hell to the earth. His mission is to find out how reliable the married men's complaints about their wives' responsibility in their damnation are. In order to investigate, the Council in hell decides that Belfagor has to get married and live on earth for ten years. Disguised as a rich and courteous man, under the name of Roderigo di Castiglia, he settles in Florence. He soon marries a noblewoman called Honesta, but she is so vain and pretentious, that in a short time Belfagor gets heavily indebted and is therefore obliged to run away from Florence. During his escape he meets a peasant, Gianmatteo, who will rescue him on the promise that Roderigo/Belfagor, now obliged to reveal his devilish nature, will make him rich. The devil offers to take possession of some young women, who will then be released by the mock exorcism enacted by Gianmatteo upon a lush reward from their families. After the second exorcism Roderigo thinks he has now payed off his debt to Gianmatteo and decides that from now on their ways must part. But the peasant, now famous, is summoned by the King of France to deliver his daughter from the devil. Roderigo refuses now to help Gianmatteo, whose life is in danger if he fails. But the cunning peasant knows how to scare Roderigo out of the princess: he makes him believe that his wife is coming to fetch him. In fear of having to get back to his married life, Roderigo leaves the earth abruptly and goes back to hell, while Gianmatteo, now a rich man, returns to Florence.

Machiavelli's version would become the most widespread, because the author combines the typically misogynous theme with a realistic picture of a cunning peasant against the background of the rich and greedy con-

temporary Florentine society (Stoppelli 2007).¹⁶ According to the Italian scholar, the original elements introduced by Machiavelli in the *novella* are to be identified in two central features: the dramatization of the opening scene of the Council in hell, which is a conspicuous part of the story, and the representation of hell as an orderly social structure. As a consequence, the vision of the real world is turned upside down: while the damned in hell are wisely governed by Pluto, human beings on earth have a hell of a life. This is the ideological center of the story, since the author never gives up his role as a critical observer of the social behaviour and the political inadequacies of Florence in his time (Stoppelli 2014: 527).¹⁷

6. *Belphegors Gifftermaal* at the mirror

It might well be that the Danish translation was inspired by a similar critical attitude towards Danish society and its political organization. The year 1660 was marked by the disastrous end of the Swedish wars and a revolutionary political change: under King Frederik III the power of the nobility (*adelsvælden*) was redefined and absolutism (*enevælden*) introduced. In the literary domain, the change encouraged court poets to emphasize all public ceremonies, solemn occasions, in a word all representative social life based on status (Olden-Jørgensen 1996: 18-19). Given this background, both the theme and the language of the Danish *Belphegor* go against this main stream. Here we have a devil, who is only temporarily living in Florence (Copenhagen?) as a rich upper-class man, and a peasant, who catches the opportunity to become rich by deceiving both the devil and the King of France: two individuals, not a multitude praising the king. The limits of this article make it impossible to extensively compare Machiavelli's original, Le Fèvre's translation and the Danish version of it. Nevertheless, a few instances will hopefully demonstrate the asymmetrical relation between the original and the two translations. For example, what is Belfagor's behavior after he has settled in Florence? Machiavelli's implication is that good government is not to be found on earth (Sumberg

---

16 In his essay, Stoppelli points out the typical Machiavellian elements in the story that contribute, on the basis of a comparative analysis, to identify his authorship.

17 In Stoppelli 2014 an essential, selected bibliography of the major studies on *Belfagor* is included.

1992: 244). In fact, even Belfagor/Roderigo, once in contact with a corrupt society, behaves like everyone else. How is this expressed?

Machiavelli: «[S]ubito cominciò a pigliar piacere degli onori e delle pompe del mondo e avere caro di essere laudato intra gli huomini, il che gli arrecava spesa non piccola.»¹⁸ (*Favola*, ed. Corsaro and Grazzini 2012: 208)

French translation: «Incontinent donc il commença à prendre plaisir aux honneurs & aux pompes du monde; & tout diable qu'il estoit, il prenoit pourtant gout aux louanges & aux flatteries des hommes, & trouuoit que c'estoit une chose fort agreable; mais ce que luy paroissoit si agreable luy coustoit beaucoup aussi.»¹⁹ (*Le mariage de Belfegor*, ed. Le Fèvre 1661: 10)

Danish version: «Hvorfore hand oc begynte at faa Lyst til Ære oc Verdslig Pract, oc endog hand var en Dieffvel, holt hand dog aff at mand roste oc berømte ham, oc befant at det var en ting, som stoed hannem vel an: Men dette, som hannem tyctis saa angenem, koste ham ocsaa vackre Penge;»²⁰ (*Belphegors Gifftermaal*: A5r)

What is easy to observe is that the Italian original has been considerably expanded in the French adaptation, and that the Danish translator conforms to the French text. This does not seem to happen out of semantic necessity, but rather in compliance with a decorative stylistic choice. The question is whether this change alters the effect of the narration. It actually does, because rhythm in a story requires a condensed meaning in each word and phrase, a pointed sense. Here, instead, we find a persuasive tone, as if the narrator wanted to conquer the reader's consensus. Sometimes, though, what in the French version appears as sheer redundancy, in the

---

18 'He soon began to take pleasure in the world's honours and pomp and to be interested in being highly praised among the people, which caused him no small expenditure.'

19 'Immediately he began to take pleasure in the world's honours and pomp; and, although he was a devil, he got to enjoy the people's praise and adulation, and he found that these were very pleasant things; but what he considered very pleasant was also very expensive.'

20 'That is why he began to take pleasure in the world's honours and pomp and, although he was a devil, he liked being praised and famous, and he found that this was something that suited him well. But what he found so pleasant, cost him also a lot of money.'

Danish text shifts to a sharper metaphor, which almost turns the humble peasant into a hero in medieval terms.²¹ This happens in the first description of Matteo. Here are the three versions:

Machiavelli: «Era Gianmatteo, ancora che contadino, huomo animoso»²² (my emphasis) (*Favola*, ed. Corsaro and Grazzini 2012: 311)

French translation: «I. Matteo, quoy que paysan, estoit homme resolu, & qui ne manquoit pas de bon sens»²³ (*Le mariage de Belphegor*, ed. Le Fèvre 1661: 19)

Danish version: «Matteo som var en Bunde, var dog en Mand færdig til alt, oc som haffde Been udi Næsen»²⁴ (*Belphegors Gifftermaal*: f. A7v)

Matteo is quick to seize the chance to help the devil and then obtain a reward from him. But from this point onward the story displays an escalation from chance to astuteness that Machiavelli cleverly keeps on the level of the popular story with a crescendo of three (the magic number!) picaresque situations, including the staging of hoax exorcisms.

In the first of these episodes, a certain «messer Ambruogio», after trying every manner of possible remedies (Machiavelli: «tutti i remedi») to deliver his daughter from the devil, has lost all hope. In the French translation, the *remedies* fall into two specific categories: «les remedes que la Medecine & que la Religion luy auoient presentez» ('the remedies that medicine and Religion had offered him'). The Danish version, constantly loyal to the source text, tells us that «alle de Midler, som kunde findis, enten udi Lægekunsten eller i Religionen» ('all the remedies that could be found, in Medicine or in Religion'). This explicitation is certainly an overtranslation, which makes the tone become more colloquial, more suit-

---

21 See in *Kalk. Ord.* one of the metaphorical uses of *næse*: «(a) have mod; ere haarde helte og hafne been i næsen. Sn. Sturlesøn v. P. Claussøn. 305».

22 'Although he was a peasant, Gianmatteo was a resourceful man'.

23 'I. Matteo, although he was a peasant, was a resolute man, and he was not short of good sense'.

24 'Matteo, who was a peasant, was nevertheless a man ready for anything, and who had courage'.

able to a sitting-room context. In this case, Machiavelli's sharp edges have been moulded into an entertaining story, though not without a keen attention to the experience of the listener, more than to the imagination of the reader.

The question whether the Danish translator only relied on *Le mariage de Belfegor* or had at least an indirect knowledge of the *Novella di Belfagor* is hard to answer. Presently, there is no evidence of a possible dependency of the Danish text from Machiavelli's text. But the explicit reference in the front page to the authorial role of the historical Machiavelli gives enough reason to believe that the translator knew about Machiavelli and certainly nourished more than a superficial interest in the complex vision articulated by him in the *Prince* and ironically suggested in this seemingly marginal short story. It is not by chance that he/she, or somebody else in the publishing process, highlights in the title page the political role of the «Florentine Secretary».

7. A preface to the Danish *Belphegor*

In fact, what characterizes the Danish *Belphegor* compared to both Machiavelli's text and Le Fèvre's adaptation is the addition of a preface, one of the many forms of paratextuality which, together with the title page, create a physical and temporal separation from the text they present and, at the same time, guide the reader into the book's realm (Smith and Wilson 2011: 2).²⁵ Is the preface to be attributed to the translator? In Renaissance book production and marketing, the printer, or even his binder, would recur to paratexts in order to encourage purchasers. Since the tale has not come to us in form of a book, it might even have been printed and sold individually to be later bound with other texts on similar topics in a single volume. Here the title page (f. A1r, s. Figure 1.) declares at once the author's name, *Machiavelli*; then his profession, *Den Florentinske Secretarii* in the possessive case (The Florentine Secretary's); third, the embellished title of the story, *artige og lystige Belphegors Gifftermaal*²⁶ ('The Cor-

25 In the thought-provoking volume *Renaissance Paratexts* (Cambridge 2011), the editors Helen Smith and Louise Wilson respond to Gérard Genette's theory on the paratext as a transactional part of a book and extend his taxonomy to the early modern book (Smith and Wilson 2011: 1–14).

26 Emphasis added.

teous and Hilarious Marriage of Belphegor'). One could say that it is a very effective form of advertising. The preface, then, is dedicated to «Braf-ve oc vitberømte Qvinder» ('Audacious and Famous Women') (f. A1v), presumably all the bad women interested in the story's moral.

Here, the most known among Genette's metaphors that describe the paratext's preparatory function, the «threshold»,²⁷ helps us understand the function of the first-person narrator's "I": «ja **jeg** kiender dem, som gifver vores Honesta slet intet effter»²⁸ ('of course, I do know women who are not inferior to our Honesta'). The enacted strategy is to ensure the interest in a debated author's tale, proposing the familiar point of view of a misogynous tale and evoking well-known social experiences so as to elicit an empathic response. So much empathic, that the author of the preface establishes a kinship between the women's husbands and the devil's alter ego Dom Rodrigo, who would rather burn in hell than live here on earth. In parenthesis, a couple of local references make the anticipation even more spicy: «om det var end i Roskild eller Kiøge-Kroe» ('Be it in Roskilde or Køge-kro'). Not only an explicit case of domestication,²⁹ but also, and significantly, an allusion to devastating events like the plague of the 1650s and the first of the two mid-seventeenth century wars against Sweden, which finished with a humiliating peace treaty in Roskilde in 1658. As it is often the case with chapbooks, the interpolation's effect is all the more satirical as it is dropped offhand, apparently with a provocative purpose. While apparently speaking in favour of women, the writer of the preface is in fact concerned with conveying other, more important Danish topical subjects, which in the end make the narration more reliable. Besides, and here we see the pragmatic status of the paratextual element at work: women are given directions about how to steer their married life «saa skal mand udi sin tid sætte eder udi de Danske Krønnicker; Ligesom Honesta staar udi de Florentinske» ('so that one day you will be remembered in the Danish chronicles, just like Honesta is committed to memory

---

27 As a metaphorical term indicating the paratext in Genette, 'threshold' is a borrowing from Borges (s. Genette and Mclean 1991; and, for the original book, Genette, G., *Palimpsestes*, Paris 1981).

28 Emphasis added.

29 In Geoffrey Baldwin's words: «Whether translators follow the strategy of domestication or that of foreignizing, whether they understand or misunderstand the text they are turning into another language, the activity of translation necessarily involves both decontextualizing and recontextualizing» (Baldwin 2007: 38).

in the Florentine chronicles’). Again, there’s something ironical in this double authorial identity that reminds the reader that the tale is “made in Florence”, but is retold by a new voice, a Danish voice. No mention of the French intermediary text, although faithfully followed, is ever made, probably because that would have overshadowed the Danish medium’s role.

Belfagor would not see a new translation in Denmark until 1829, when Frederik Christian Hillerup, an art critic and translator, included a version of the tale entitled «Erkedjævelen Belfagor» in his anthology *Italica eller Mindeblomster fra mit Ophold i Italien*.³⁰ This happened only four years before Hans Christian Andersen’s first journey to Italy! In 1954, Jens Kruuse and Ole Storm also included a new translation, under the title «En meget lystig novelle», in the anthology *Halvtreds mesterfortællinger*. Finally, in 2008, Mads Qvortrup published *Belfagor eller Djævelen der blev gift*. Because of this article’s limits, it is not possible to attempt an evaluation of these translations, but the mere titles suggest that, thanks to Machiavelli’s creative mixture of realistic and fantastic features, his tale has continued to be appealing through the centuries. A much vaster study than this preliminary exploration would probably reveal if *Belphegors Gifftermaal* has had any influence at all in the making of the Danish “novelle” tradition.

8. Sources and dating

As previously said (see § 3), *Belphegors Gifftermaal* was not directly translated from Italian. What Anker only hypothesized (1938: 29) by noting the French form that Italian place names take in the text, can now be easily verified through a textual comparison. The Danish translator based his/her version on Tanneguy Le Fèvre’s aforementioned French translation of Machiavelli’s tale. Far from carrying out a simple transposition of Machiavelli’s text into French, Le Fèvre added some material to the tale, so that his French version can more correctly be defined as an adaptation, or a rewriting of the Italian *Belfagor*.

The Norwegian National Library Digital Catalogue dates the Danish *Belphegor* to 1660, likely intended as an indicative year, but in the item’s description, the booklet is more generically defined as an «oversettelse fra 1600-tallet» (‘a seventeenth-century translation’).

---

30 I am grateful to Anders Toftgaard for this piece of interesting information.

Without a preliminary collation of all five editions of Le Fèvre's translation, as well as a comparison with the Danish *Belphegor*, it is impossible to establish beyond doubt which French text was the actual source, which would help in assessing a *terminus post quem* for its composition. Nonetheless, a small clue may emerge from the analysis of the renderings of the eponymous devil's name in all editions, always spelled *Belphegor* in the Danish translation.

The Italian name *Belfagor* was first adapted as *Belphegor*³¹ in Le Fèvre 1661, but on its title page, the name appears as *Belfegor*, with ⟨f⟩. In Le Fèvre 1664, the name keeps its simplified spelling *Belfegor* on the title page, and within the text, the previous form with ⟨ph⟩ is also retained. Le Fèvre 1665 shows *Belfegor* in both the title and the text (the form *Belphegor* occurring only once in the tale, namely the first time that the devil is mentioned), as well as an irregular alternation of *Belfegor* and *Belfegore* in the running heads (and *Belf.* once, on the last page). Finally, Le Fèvre 1680 generalizes the form *Belfegor* everywhere (title, text, and running heads). On the contrary, in Jaulnay 1677 only the form *Belphegor* is present, showing that the text he adopted most probably relied on either Le Fèvre 1661 or 1664. All this most likely allows us to exclude the possibility that *Belphegors Gifftermaal* relies on Le Fèvre 1665 or 1680.

Furthermore, the ensemble of title and drop-head title in Le Fèvre 1661, i.e. *Le mariage de Belphegor + Nouvelle, traduite de l'italien de messer Nicolo M. secrétaire de Florence* is strikingly similar to the sequence of author, title, and subtitle in the Danish translation, i.e. *Machiavelli + Den*

---

31 Compared to It. *Belfagor* (thus recorded in Luigi Pulci's *Morgante* (1478-83), a possible source for the name in Machiavelli according to Stoppelli 2007: 15, f.n.), the French name *Belphegor/Belfegor* (currently *Belphégor*) is closer to the Bibl. Lat. spelling *Beelphegor*, which in turn is the adaptation of *Septuagint* Gr. βελφεγορ *beelphegōr*. In the Old Testament, this was the name of the Near-Eastern god of human fertility, to whom the Israelites also became devoted while still in Moab, so much so, as to engage in food sacrifices and sexually immoral behavior with Moabite women. Their conduct provoked the Lord's wrath, who ordered Moses to have those killed, among both the Israelites and the women, who were involved in such immoralities (*Num.* 25). Likely because of the negative role it is assigned in the Bible, the Chaldean god was later adapted into Christianity as one of Hell's devils. The Bibl. Hebrew form of the name is רועֵף לַעֲבָב *Ba'al P'ôr* (*Num.* 25:3-5; *Deu.* 3:3; *Ps.* 106:28), literally 'Lord of [the Mount] *Pe'or*' (a mountain located in ancient Moabite territory). While the rendering of the Heb. letter פ 'ayin ([ʃ] or [χ]) with Gr. γ does not pose any difficulties (= [χ] in post-classical times, later simply transcribed in Latin with *g*), according to the Masoretic vocalization rules, non-geminated stop consonants were spirantized in Bibl. Hebrew only after vowel (Durand 2001: 81-82). Consequently, the Greek rendering of Heb. letter פ *pe* with φ (and the double ε in the first syllable) must depend on a different, pre-Masoretic tradition of the biblical text.

florentinske Secretarii (...) *Belphegors Gifftermaal* + *Udsæt aff Italiensk* (...), and could well be its direct source. Alternatively, the reduced drop-head title in Le Fèvre 1664, *Nouvelle traduite de l'italien de Machiavel*, could also be a possible source for the subtitle of *Belphegors Gifftermaal*, if we assume that the Danish translator could have relied on other sources to add Machiavelli's title of Secretary of (the Republic of) Florence.

In theory, but with much less probability, even the text in Jaulnay 1677 could have been the source for the Danish *Belphegor*, although the tale, as printed there, is stripped of all information about its origin. In this case, only a good knowledge of the Italian Renaissance politician and his minor literary production would have allowed the Danish translator to associate an anonymous French *Nouvelle infernale* with its original Italian author.

9. Loanwords in *Belphegors Gifftermaal*

As was customary at the time, the Danish *Belphegor* is printed with two different typefaces: Fraktur for standard Danish, and *antiqua* to mark individual words within the text that were considered unfamiliar, mainly because they represent loanwords from other languages (see also Ridderstad 2005: 1248; Galberg Jacobsen 2018b: 73-75). The analysis of some of these loanwords will allow us not only to go into more depth in the process of translation/adaptation of the text, but also to update the information presently available on their arrival in the language.

9.1 Names

Words in *antiqua* include almost all occurrences of personal names in the tale, both of humans (of Italian origin, but often with French adaptation) and devils (of Greek or Hebrew origin, via Latin), as well as most occurrences of place names and their derivatives (such as ethnonyms). Sometimes such loanwords are partially adapted to Danish morphology and can appear in a combination of typefaces: *antiqua* for the non-Danish parts and Fraktur for the Danish parts (endings, suffixes, articles).³² Whenever a genitive is needed, Italian/French names are declined as they were in Lat-

---

32 Combined-typeface names are for example **Hans Matteo**, **Roderic aff Cafilien**, **Louis den VII. florentinſke**, etc. (here given in non-normalized forms; bold renders Fraktur, italic bold renders *antiqua*).

in (*Matteo: Mattei, Ambrosio: Ambrosii, Honesta: Honestæ*); also Latinized (and accordingly declined) are devils' names of Greek origin (*Minos: Minois, Pluto: Plutonis, Rhadamante: Rhadamanti*). All other names are morphologically adapted with the usual Dan. suffix *-s*, the only exception being *Zanobe*, identical to Fr. *Zanobe*,³³ which thus renders the name of the Florentine bishop *Zanobi*,³⁴ whose name represents the local outcome of Lat. *Zenobius* (< Gr. Ζηνόβιος *Zēnóbios*).

The double name of *Matteo* also appears partially adapted into Danish: in Machiavelli's original, the name is always *Gianmatteo* (= It. *Gian[ni]*, a syncopated and truncated form of *Giovanni* very common in Tuscany, particularly in double names, + *Matteo*); Le Fèvre adapted it in various ways, as *Jean* or *lean Matteo, J. or I. Matteo*, whence the Danish variants with initial abbreviated *J.*, or partial adaptations as *Hans Matteo*. However, on most occasions Le Fèvre prefers the simplest form, *Matteo*, followed by the Danish translator.

Among place names, some are particularly striking: for example, the twice-occurring spelling *Spagnien* in Fraktur (A4r), which is not recorded anywhere else and seems to combine Early modern Danish *Span(n)ien*³⁵ with Fr. *Espagne* or It. *Spagna*; and the three *antiqua*-variants of the name of Florence: *Florence* (5x: A2r, etc.) from French, *Florentz* (4x: A8r, etc.) from German, and *Florens* (A4r) as the Danish phonetic adaptation of the former (both the German and the French variants also appear in Fraktur, so that the city of Florence is indicated in a total of five different ways).

However, the most interesting are two local toponyms from Florence, which are treated differently by the Danish translator. The first, *Porte du Prat* (A7r, lit. 'Gate of the Meadow') identifies a (still extant) gate in the north-west section of the city's (no longer existing) outermost walls, through which Dom Roderic rides when he leaves the town. The French name (*porte du Prat* in Le Fèvre's text) is the adaptation of It. (Florentine dialect) *Porta al Prato* (thus in Machiavelli's text, lit. 'Gate at the Meadow'), which the Danish translator refers in its French form. The other, *aff alle Helgen* (A4r, lit. 'of All Saints'), is the Danish literal translation of the name of the place where Dom Roderic lives in Florence. In Machiavelli's

33 Unless differently specified, all quoted forms from Le Fèvre's French *Belfegor* are from the edition in Le Fèvre 1661.

34 All quoted forms from Machiavelli's *Belfagor* are from the edition by Corsaro and Grazzini 2012.

35 See *Holb.Ord.*: *Spanien*; *Moth*: *Spannien*; *Kalk.Ord.*: *Spanien*.

text, it is *Borgo d'Ogni santi* ('All Saints Road'; still in use today), where *borgo* (commonly used in Italian for 'borough, hamlet', or 'suburb') indicates in the city toponymy, today as well as in Machiavelli's time, a road that until the late Middle Ages used to depart from the city walls and lead towards the countryside, but later became surrounded by more recent constructions. Interpreting *borgo* as 'suburb', Le Fèvre adapted the toponym as *Faux-bourg d'Ogni santi* [*italic in the orig.*], which in turn led the Danish translator to proceed word-by-word, as *Forstaden, kaldet aff alle Helgen* ('the suburb called of All Saints').

9.2 Other words

In addition, in the Danish *Belphegor* fourteen other words are printed in *antiqua*, generally of French or Latin origin (via German in some cases), which receive Danish morphological adaptation through suffixation when inflected as nouns (with *-er*, *-en*, or *-erne*), or conjugated as verbs (*-ede*, *-it*): *audience* (B4v), *balcon(en)* (5x: B3v, etc.), *Balleter* (A6r), *Baronerne* (A2r), *Collegierne* (A2r), *dedicerit* (A1r), *disputerede* (A8v), *dominerede* (B3r), *humeur* (A4v), *occasion* (A6r), *order* (A7r), *Religionen* (B1r), *Secretarii* (A1r), *tracterede* (A5v). Even if *Belphegor's Gifftermaal's* dating were to be more recent than currently thought, it would still constitute the first known appearance of seven of these loanwords in the Danish language when compared to the currently available data, even by several decades in some cases. Besides grammatical adaptation, five of those seven new loanwords (Nos. 1.-5.) show a complete lexical dependence on the French *Belfegor* (for Nos. 6. and 7. see below):³⁶

1. *audience* (< Fr. *audience* < MLat. *audientia* 'hearing', cf. Lat. vb. *audiō* 'hear'; DHLF: *audience*): with the meaning 'interview with a person in authority' is first recorded in 1722, and as 'formal hearing' in 1725, although *Audientz*, a direct loanword from Lat. (or perhaps via Germ. *Audien(t)z*, in turn borrowed from French in the fifteenth century? See DWDS: *Audientz*), is already attested in Danish in 1577 (ODS: *audiens*; RSD: *Audientz*).

36 The other seven pairs are: *Balleterne* : *Ballets*; *disputerede* : *disputoit*, *Religionen* : *Religion*; *tracterede* : *traittoit*, which show a complete lexical dependence on the French text; *Collegierne* : *Chambres*; *dominerede* : *pesta*, which show a change in lexical choice; *dedicerit*, which has no correspondence in the French *Belfegor*.

2. *balcon* (<Fr. *balcon* (1565) <It. *balcone* <MLat. *balcō, -ōnis* <Langob. *balko/*palko ‘beam’; *DHLF*: *balcon*; *TLIO*: *balcone*): with the meaning of ‘accessible structure expanding from the façade of a building’ is first recorded in Leonora Christina’s memoirs (*RSD*: *balcon*) but it does not appear in published literature before 1764, with the same meaning. Only much later, in the nineteenth century, is it documented with the meaning of ‘theater balcony’ (*ODS*: *balkon*).
3. *baron* (< Germ./Fr. *baron* <MLat. *barō, -ōnis*, of probable Gmc origin; *TLIO*: *barone*): in Latin-Danish bilingual dictionaries from the Renaissance, Lat. *baro* is always glossed with the Dan. *friherre* or *bannerherre* (*RSD*: Lat. *baro*). As *Barøn* (pl. *-nner*), the Germ./Fr. loanword is first recorded in Moth’s Dictionary. In other sources, *baron* appears for the first time in 1671 (*RSD*: *baron*).
4. *humeur* (< Fr. *humeur* < Class. Lat. *hūmōr, -ōris* ‘humidity; liquid (element); body fluid’; *DHLF*: *humeur*): sixteenth and seventeenth century Lat.-Dan. dictionaries gloss Lat. *humor* with *vedske* ‘fluid, liquid’, and its use in a literary context is first documented in 1646 (*Kalk.Ord.*: *humor*). As a loanword from French, *humeur* is first recorded in Leonora Christina’s memoirs (*RSD*: *humeur*) with the same meaning of ‘character, nature, disposition’ it has in the Danish *Belphegor*. In other sources, its (now obsolete) plural *humeurene* is documented for the first time in 1716 as a medical term, indicating ‘the (four) body fluids whose combination regulates the human physical and mental status’. A few years later, in 1721, the sg. *humeur* is also attested, with the metaphorical meaning of ‘character, etc.’ (*Holb.Ord.*: *humeur*).
5. *occasion* (< Fr. *occasion* < Lat. *occāsīō, -ōnis* ‘a happening, a falling out’, whence ‘favorable time, chance’, cf. Lat. vb. *occīdō* ‘fall down’; *DHLF*: *occasion*): first attested in Leonora Christina’s memoirs. In other sources, the pl. *occasioner* is first documented in 1722 (*Holb.Ord.*: *occasion*) and the sg. in 1723 (*ODS*: *okkasion*). With the spelling *okkasion*, it appears in Moth’s register of the lost parts of his dictionary (*Moth*: *okkasion*).
6. *order* (< Germ. *Order* (middle seventeenth century) < (Middle)Fr. *ordre* < OFr. *ordre/ordene* < Lat. *ōrdō, -īnis* ‘arrangement, disposition’, whence, especially in military context, ‘command, instruction’; *DWDS*: *Order*): recorded for the first time in 1672 with the meaning of ‘command’ (*RSD*: *order*). In this case, Dan. *order* translates Fr. *loy* ‘law’ in Le Fèvre’s translation.

7. *secretarius* (< Lat. *secretarius*, derived with the suffix *-arius*, denoting a job or a profession, upon Lat. *secrētum*, nt. pf. part. of *secernĕre* ‘separate’, i.e. ‘what is separated, concealed, private’ whence the noun ‘secret’): as a Lat. word, it is present in Lat.-Dan. dictionaries from the sixteenth century, where it is translated as *byscriffuere*, *Cantzelere* (Smith 1520: 2, 26; 3, 28), and, later, as *Secreterer* (Tursen 1561: 29, 115; 57, 373; derived from the same Lat. noun, possibly via EmG *sekretär* and/or Fr. *secrétaire*) (RDS: Lat. *secretarius*). Within a literary text, *Secretarius* is recorded for the first time in 1577 as an epithet of the Christ, *denne himmelske Secretarius* [in *antiqua* in the orig.] (RDS: *secretarius*), but in non-metaphorical terms only in 1713 (*ODS: Sekretær*). In *Belphegors Gifftermaal*, it may translate Fr. *secrétaire*, if we assume the text’s dependence on Le Fèvre 1661.

Conclusions

Each translation is a journey from one language to another, from a literary and cultural system to another. The exciting thing about a journey is that nothing, as regards both people and things, is the same afterwards. Translation sets out a dynamic process of renewal and enrichment: it definitely did so in seventeenth-century Danish language and literature. In recent years, the circulation of European Renaissance texts has become an increasingly fruitful field of multidisciplinary studies, and the role played by translators as cultural mediators has proved to be decisive in the construction of cultural identities. Höfele and Von Koppenfels have called them “Renaissance Go-betweens” because, at a time of divides in political and religious systems, translators have been a precious channel of cultural “trade” (Montini *et al.* 2019a).

In Denmark, a strong interest in the Italian culture of the late Middle Ages and the Renaissance had been favoured at court by both Christian IV (1577-1648) and his son Frederik III (1648-1670). This cultural attitude had among its aims the modernization of the country as well as its opening towards Europe. In the frame of such political and cultural strategy, the translation of Italian literary and scientific works began to give its fruits. So much so, that the Danish version (completed in 1666 but never printed) of a classic Italian pastoral poem such as Guarini’s *Pastor Fido* (Venice, 1590), could be welcomed as an enrichment of the Danish language itself (Toftgaard 2019), although this did not involve the massive appearance in the language of loanwords from Italian.

This blaze of interest in the Italian culture and literature began to weaken when French gained a predominant role throughout Europe, mainly because it had become the language of diplomacy since the 1670s. However, while the interest for the former was essentially limited to the products of the written language, the latter came to be written and spoken by an increasing number of Danish diplomats and other members of the upper classes for actual communicative purposes, paving the way for the introduction into their mother tongue of a growing number of new elements from French, either directly or via German, which reached its peak in the following century (Lorenzen 2018: 414-416).

This is the context in which the Danish translator of *Belphegors Gifftermaal* operates, wishing to create a direct contact between Italy and Denmark, when he introduces Machiavelli's *Novella* to the Danish public without explicitly mentioning the intermediation of Le Fèvre's text. However, the French model becomes clearly visible if one considers fundamental linguistic indicators such as loanwords: while in the text there is not a single word or expression of Italian origin dependent on *Belfagor*, there are many that not only show a clear French derivation but also point to Le Fèvre's adaptation to such an extent that the latter can be confirmed as its only source-text.

Summing up, the apparently small incidence of this so far unknown translation is placed at a three-road junction on the way towards the development of a Danish linguistic and cultural identity. As such, it may witness in an interesting way how porous the intellectual and moral boundaries were in Early Modern Europe. In spite of political and confessional conflicts, books could elude boundaries, if not always physically, at least through translation or adaptation. This process allowed new ideas to be transplanted in a new context. The present case of social, if not political, satire might therefore stand as a forerunner of the free thought to come in the eighteenth century.³⁷

---

37 On the subject of the eclectic and commercial attitude of translators in Early Modern Europe, see Burke and Po-chia Hsia 2007: 124-ff.

Linguistic abbreviations

Bibl.	Biblical	Lat.	Latin
Class.	Classical	MDan.	Medieval Danish
Dan.	Danish	MLat.	Medieval Latin
EmD	Early modern Danish	nt.	neutrum
EmG	Early modern German	OFr.	Old French
Fr.	French	part.	participle
Germ.	German	pf.	perfect
Gmc	Germanic	pl.	plural
Gr.	Greek	sg.	Singular
Heb.	Hebrew	Sp.	Spanish
It.	Italian	vb.	verb

References

- Anker 1938. Anker, Øyvind: En dansk Machiavelli-oversættelse fra 1600-tallet, in: *Bok og Bibliotek* 5, p. 28-31. Oslo 1938.
- Baldwin 2007. Baldwin, Geoffrey P.: The translation of political theory in early modern Europe, in: Burke and Po-chia Hsia 2007, p. 101-124.
- Burke 2007. Burke, Peter: The Cultures of Translation in Early Modern Europe, in: Burke and Po-chia Hsia 2007, p. 7-38.
- Burke and Po-chia Hsia 2007. Burke, Peter and R. Po-chia Hsia (eds.): *Cultural Translation in Early Modern Europe*, Cambridge 2007.
- Colding 1626. Colding, Poul Jensen: *Dictionarium Herlovianum* etc. Havnæ [København] 1626.
- Corsaro 2012. Corsaro, Antonio: Nota introduttiva, in: Machiavelli 2012, p. 293-301.
- Corsaro and Grazzini 2012. Corsaro, Antonio and Filippo Grazzini (eds.): Favola, in: Machiavelli 2012, p. 291-317.
- Den Florentinske Secretarii artige oc lystige Belphegors Gifftermaal*, Nasjonalbiblioteket – Norway National Library, Lib. rar. D 48.
- DHLF = Dictionnaire historique de la langue française*. Sous la direction d'Alain Rey. Edition numérique. Paris 2011.
- DSD = Den Store Danske*. Gyldendal. <http://denstoredanske.dk>
- Durand 2001. Durand, Olivier: *La lingua ebraica*. Brescia 2001.
- DWDS = Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*. <https://www.dwds.de/>
- Encicl.Mach. = Machiavelli. Enciclopedia Machiavelliana*. 3 Vol. Istituto dell'Enciclopedia Italiana. Roma 2014.

- Fournel *et al.* 2014. Fournel, Jean-Louis, Xavier Tabet, and Jean-Claude Zancarini: La fortuna di Machiavelli in Francia e in Svizzera, in: *Encicl.Mach.* Vol. 1, p. 583-587.
- Galberg Jacobsen 2018a. Galberg Jacobsen, Henrik: Tegnsætning. Efter 1500, in: Hjort *et al.* 2018, p. 111-130.
- Galberg Jacobsen 2018b. Galberg Jacobsen, Henrik: Ortografi. Yngre nydansk, in: Hjort *et al.* 2018, p. 73-95.
- Genette and Mclean 1991. Genette, Gérard and Marie Mclean: Introduction to the Paratext, in: *New Literary History* 22.2 (Spring 1991), Probing: Art, Criticism, Genre, pp. 261-272. Baltimore 1991.
- Hillerup 1829. Hillerup, Frederik Christian: Erkedjævelen Belfagor, in: *Italica eller Mindeblomster fra mit Ophold i Italien.* Vol. 2, p. 235-248. Kjöbenhavn 1829.
- Hjorth *et al.* 2018. Hjorth, Ebba *et al.* (eds.): *Ord for ord for ord. Dansk Sprogistorie.* Vol. 2. Aarhus 2018.
- Hoenselaars 1998. Hoenselaars, A. J.: The Politics of Prose and Drama: The Case of Machiavelli's *Belfagor*, in: Michele Marrapodi and A. J. Hoenselaars (eds.): *The Italian World of English Renaissance Drama: Cultural Exchange and Intertextuality*, p. 106-122. Newark (DE) 1998.
- Holb.Ord.* = *Holbergordbog. Oplysningstidens sprog 1700-1750.* Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <https://holbergordbog.dk>
- Ilsoe 1969. Ilsoe, Harald: Af Machiavellis historie i Danmark i femhundredåret for hans fødsel, in: *Fund og forskning i det Kongelige Biblioteks samlinger* 16, p. 7-30. København 1969.
- Paulli 1920. Paulli, Richard Jacob (ed.): *Helena, Griseldis, En Doctors Datter.* Danske Folkebøger fra 16. og 17. Århundrede. Vol. 8. København 1920.
- Jaulnay 1677. Jaulnay, Charles: *L'enfer burlesque. Le mariage de Belphegor. Epitaphes de Mr. De Moliere.* Cologne 1677.
- Jespersen 1994. Jespersen, Leon: Otto Skeels Rejseinstruks 1652. Adel, funktion og standsfunktion under adelsvælden, in: *Historie/Jyske Samlinger* 1994.1, p. 249-272. Aarhus. <https://tidsskrift.dk/historiejyskesamling/article/view/37479/39590.i>
- Kalk.Ord.* = *Kalkars Ordbog.* Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <https://kalkarsordbog.dk>
- Kruise and Storm 1954. Kruise, Jens and Ole Storm: En meget lystig novelle, in: Jens Kruise and Ole Storm (eds.): *Halvtreds mesterfortællinger*, p. 16-22. København 1954.
- Le Fèvre 1661. Anon. [but Le Fèvre, Tanneguy]: *Le mariage de Belfegor, Nouvelle italienne.* [s.l.] 1661.
- Le Fèvre 1664. Le Fèvre, Tanneguy: *Les poetes grecs de M^r Le Fèvre.* Saumur 1664.
- Le Fèvre 1665. Le Fèvre, Tanneguy: *Les vies des poetes grecs, en abbrege par M^r Le Fèvre.* Paris 1665.
- Le Fèvre 1680. Le Fèvre, Tanneguy: *Les vies des poètes grecs, en abregé par Mr Le Fèvre.* Paris 1680.

- Lindschouw and Schøsler 2016. Lindschouw, Jan and Lene Schøsler: Leonora Christinas franske ordforråd. En didaktisk og diakron analyse af hendes Franske selybiografi (1673), in: *Danske Studier 2016*, p. 5-24. København.
- Lorentzen 2018. Lorentzen, Henrik: Romanske sprog, in: Hjorth *et al.* 2018, p. 413-428.
- Machiavelli 2012. Machiavelli, Niccolò: *Scritti in poesia e in prosa*. Edizione nazionale delle opere, III/2. Ed. by Antonio Corsaro *et al.*, coordination by Francesco Bausi. Roma 2012.
- Montini *et al.* 2019a. Montini, Donatella, Iolanda Plescia, Anna Maria Segala, and Francesca Terrenato (eds.): *Transit and Translation in Early Modern Europe*. inTRAlinea on line translation journal. Special Issue. 2019. <http://www.intra-linea.org>
- Montini *et al.* 2019b. Montini, Donatella, Iolanda Plescia, Anna Maria Segala, and Francesca Terrenato: Introduction, in: Montini *et al.* 2019a.
- Moth = Moths Ordbog. Historisk Ordbog ca. 1700*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <https://mothsordbog.dk>
- ODS = Ordbog over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <http://ordnet.dk/ods/>
- Olden-Jørgensen 1996. Olden-Jørgensen, Sebastian: *Poesi og politik. Lejlighedsdigtingen ved enevældens indførelse 1660*. København 1996.
- Olsen 1992. Olsen, Michel: Griseldis-temaet gennem tiderne. Omskrivninger og værdiforskydninger, in: *Mindre Skrifter 9* (pre-print), p. 1-18 (published version: p. 9-31). Odense 1992.
- Paludan 1887. Paludan, Julius: *Renaissancebevægelsen i Danmarks litteratur, især i det 17. Aarhundrede*. København 1887.
- Pors 1594. Matthias Porsus [= Pors, Mads]: *De nomenclaturis romanis*, etc. Francoforti [Frankfurt] 1594.
- Qvortrup 2008. Qvortrup, Mads: *Belfagor eller Djævelen der blev gift*, København 2008.
- Ridderstad 2005. Ridderstad, Per S.: Manuscripts and bookprinting from the mid-16th century to 1800, in: Oskar Bandle *et al.* (eds.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Vol. 2 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Vol. 22.2), p. 1244-1252. Berlin 2005.
- RSD = Renæssances Sprog i Danmark*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <http://renaessancesprog.dk/>
- Segala 2014. Segala, Anna Maria: Paesi scandinavi, in: *Encicl.Mach.* Vol. 2, p. 271-273.
- Segala 2019. Segala, Anna Maria: Machiavelli's *Belfagor* in Seventeenth Century Denmark, in: Montini *et al.* 2019a.
- Smith 1563. Henricus Faber Malmogius [= Smith, Henrik]. *Libellus vocum latinorum* etc. [s.l.] 1563.
- Smith and Wilson 2011. Smith, Helen and Louise Wilson (eds.): *Renaissance Paratexts*. Cambridge 2011.
- Stoppelli 2007. Stoppelli, Pasquale: *Machiavelli e la novella di Belfagor*. Roma 2007.

- Stoppelli 2014. Stoppelli, Pasquale: Favola, in: *Encicl.Mach.* Vol. 1, p. 525-528.
- Sumberg 1992. Sumberg, Theodore A.: *Belfagor: Machiavelli's Short Story*, in: *Interpretation. A Journal of Political Philosophy* 19.3, p. 243-250. Flushing (NY) 1992.
- Terrenato 2019. Terrenato, Francesca: Machiavelli's *Belfagor* and the *Dutch Mirror of Evil Women*, in: Montini *et al.* 2019a.
- TLIO = *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini* (TLIO). CNR – Opera del Vocabolario Italiano. <http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/>
- Toftgaard 2011. Toftgaard, Anders: Måske vil vi engang glædes ved at mindes dette. Om Giacomo Castevetros håndskrifter in Det Kgl. Bibliotek, in: *Fund og Forskning I Det Kongelige Biblioteks Samlinger* 50, p. 191-228. København 2011.
- Toftgaard 2016. Toftgaard, Anders: Les langues à la cour de Danemark à la Renaissance et l'italianisme à l'époque de Christian IV (1577-1648), in: Jean Balsamo and Anna-Kathrin Bleuler (eds.): *Les cours comme lieux de rencontre et d'élaboration des langues vernaculaires à la Renaissance*, p. 153-180. Genève 2016.
- Toftgaard 2019. Toftgaard, Anders: From Lutheran Penitence to Pastoral Court Culture. The Use of Danish Translations of Italian Literature in 16th and 17th Century Denmark, in: Montini *et al.* 2019a.
- Tursen 1561. Iona Turson [= Tursen, Jon]: *Vocabularius rerum* etc. Haffniæ [København] 1561.
- Zuliani 2001. Zuliani, Federico: En samling politiske håndskrifter fra slutningen af det 16. århundrede. Giacomo Castevetro og Christian Barnekows bibliotek, in: *Fund og Forskning I Det Kongelige Biblioteks Samlinger* 50, p. 229-257. København 2011.

Note on original spelling and normalization.

In editing the text of *Belphegors Gifftermaal*, I have chosen to keep most of the features of the original. The parts originally printed in Fraktur have been rendered in roman, the parts in *antiqua* have been italicized. Within the text, numbers in square brackets have been added to identify narrative sections corresponding to those introduced in Machiavelli's Italian text by Corsaro and Grazzini 2012. Some minor changes in spelling were necessary to improve the readability:³⁸

---

38 I am extremely thankful to Simon Skovgaard Boeck for an early revision of a partially normalized transcription of *Belphegors Gifftermaal*, and for his helpful notes and suggestions.

- <j/J> (usually for word-initial /j/ in the orig. but also used with vocalic value) have been tacitly normalized as <i/I> when indicating vowels.
- the three allographs of <s>, i.e. **f**³⁹ (the most frequent, never used in final position); **s** (less frequent, almost only in final position), and **ß** (only 15x) have been tacitly normalized as <s>.
- <z> in a few (Middle)Fr./Germ. loanwords has been printed as <z>.
- Single letters printed in *antiqua* within a Fraktur environment have been tacitly normalized (e.g. the <â> in **hâr** (3x), syncopated form of **haffver** (s. also Galberg Jacobsen 2018a: 119), etc.) It is highly likely that they are in *antiqua* as their equivalents in Fraktur were unavailable when the print matrix was composed.

In the original, words are capitalized after <.>, <?> with regularity, less regularly after <,>, <:>. Nouns are mostly capitalized, and two-noun compounds are frequently capitalized in both stems, as in **Raads-Herrernes**, **Silcke-Vare**, etc. However, I have not amended small initials in nouns, compounds, or any other words.

When derivatives and compounds appear hyphenated in the original, I have left the original spelling, even though the phenomenon is not regularly recorded. It is not always possible to judge whether a compound/derivative is hyphenated for morphological reasons when it is split at the end of the line in the original, unless the second stem is also capitalized, as in the place name **Kiøge-|Kroge**.

Many fixed expressions have not undergone a complete grammaticalization and show alternating spellings in the original: e.g. **derof(f)ver** (4x) besides **der offer** (2x), etc.; **J/imidlertid** (2x) besides both **J/imidler tid** (2x) and **J midler tid; til freds** (4x), **til gaffns**, and **til pas** besides respectively **tilfreds** (2x), **tilgaffns**, and **tilpaß/-ds** (2x); etc. Such variations in spelling have been retained everywhere.

I have maintained the punctuation marks as they appear in the original.⁴⁰ Fraktur comma </> has been normalized as <,>, and punctuation marks in *antiqua*, i.e. immediately following words in *antiqua* (s. also Galberg Jacobsen 2018a: 116), have been italicized. Also, I have only restored major

39 This and the following words quoted from the Danish *Belphegor* for spelling purpose are not normalized. Also, Fraktur is rendered in bold and *antiqua* in italic bold.

40 For a quick review on punctuation and its rules in Early modern Danish see Galberg Jacobsen 2018a: 111-23.

punctuation marks (full stop, semicolon), and in no more than a couple of places, where a capitalized word follows.

As for the abbreviations, the use of *titulus* is recorded half a dozen times, in words such as **Himelen, deñem, fornødē**, etc., in which restored letters are printed in italic (*Himmelen, dennem, fornøden*, etc.). Also, < > or < . > appear in abbreviations by suspension or contraction, and have been retained as such: **St:** (3x) for *Sankt*, **Mayest:/Majest:** (7x) for *Mayestæt/Majestæt*, **Ed.** for *Eders*, **H.** (5x) for *Herre*.

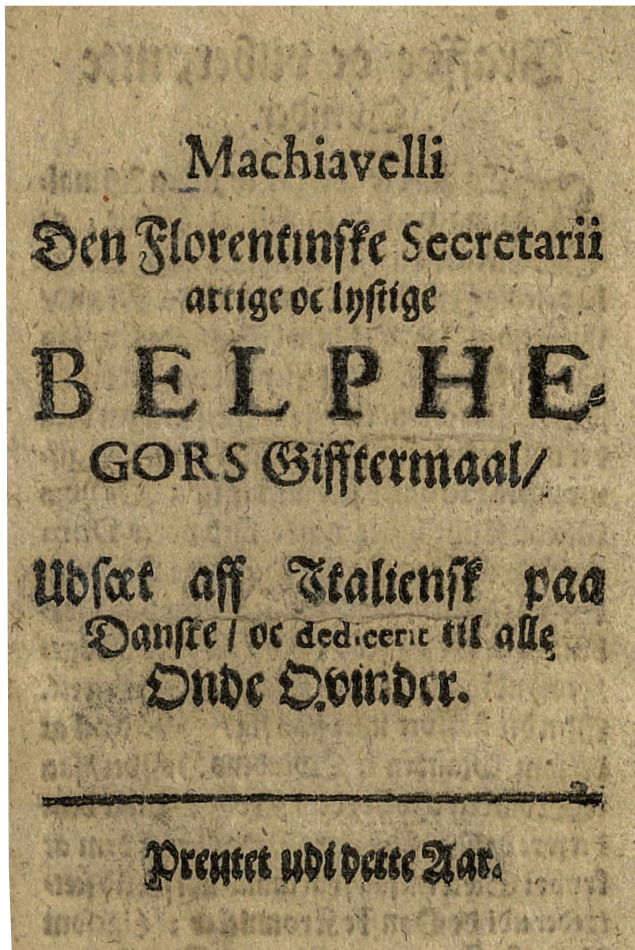

Figure 1. Title page to *Belphegors Gifftermaal*
(Oslo, Nasjonalbiblioteket, Lib. rar. D 48, f. A1r).

APPENDIX

|A1r| *Machiavelli*

Den Florentinske *Secretarii* artige oc lystige
BELPHEGORS Gifftermaal,

Udsæt aff Italiensk paa Danske, oc dedicerit til alle Onde Qvinder.
Prentet udi dette Aar.

|A1v| Braffve oc vitberømte Qvinder.

Jeg giffver eder her en liiden Affmalning paa eders Liff oc Leffnet; oc fremdeelis en duelig Underviisning hvorledis I skal handle med eders Mænd, thi ligesom I venner dem i Begyndelsen, saa hâr I dem altid. Jeg tvifler icke paa, at der ere jo adskillige iblant eder, som Mesterligen veed der udi at skicke sig, ja jeg kiender dem, som gifver vores *Honesta* slet intet effter; Oc hvis Mænd skulle heller ønske med vores *Dom Rodrigo* at brænde udi Helffvede ved ævigvarende^a Steen-Kull, end at boe her paa Jorden, (om det var end i Roskild eller Kiøge-Kroe) udi stedsvarende Klammer oc Trætte. Men det haffver intet paa sig, I veed vel at dersom Manden er Qvindens Hoffvet, saa er Qvinden Hoffvedets Krone: Lader dem derfor dantze effter eders Pibe, lærer dem at krybe i Sæcken, saa skal mand udi sin tid sætte eder udi de Danske Krønnicker; Ligesom *Honesta* staar udi de Florentinske. Leffver oc holder eder vel.

|A2r| Belphegors Gifftermaal.

[1] Udi^b de gamle Krønnicker af *Florence* læser mand^c, at en meget hellig Person, hvis Lif oc Lefnet var al Verden til forundring, blef^d en Dag henrøct udi Aanden, oc hafde en synderlig Aabenbaring, nemblig: hannem tyctis, at hand saae, hvorledis at alle gifte Mænd, hvis Siæle ginge udi stor mengde til Helffvede, klagede sig offver, at deris Qvinder vaare Aarsage til denne deris store U-lycke, til hvilcken de icke vare komne dersom de

---

a ævigvarende] æ *partly damaged, reading uncertain*

b Udi] d *barely visible*

c mand] d *barely visible*

d blef] ef *barely visible*

haffde bleffvet ugifte; [2] hvorudoffver *Minos* oc *Rhadamante* med det gandske ær-verdige Helfvedis Raad siuntes at forundre sig høyeligen, thi de kunde icke i førstningen troe at det skulle saa haffve sig i Sandhed, dog alligevel erfarede de, at de samme Klagsmaal formerede sig Dag fra Dag hvilcket forarsagede dem omsider at bringe det for *Pluto*; oc paa samme deres forebringende (foruden at tale til Dronningen der om, som vaar ilde tilpas den gandske Uge) bleff sluttet, at mand skulle offverhøre den Sag det nøieste mueligt var, oc siden søge de Midler, som siuntis at være alersickerst til at komme udi Sandheds Kundskab om dette.

Strax paa Timen lod mand kalde alle *Collegierne* tilhaabe;^e Printzerne, Greffverne, oc *Baronerne* lode sig der finde, oc aldrig haffve deres Forsamling været saa hæderlig, som paa den tid, tilmed forefalt der aldrig tilforne nogen Sag, som vaar saa victig som denne. Der de nu vare for|A2v|samlede, talte *Pluto* dennem saaledis til: [3] Mine kiære oc høytelskede, endog Jeg besidder mit Rige effter den Dom, som Himmelen haffver fældet offver mig, oc formedelst min haarde Skæbne, som lenge siden haffver mig afslagt min Arffvedeel: oc forbemælte Dom kand aldrig igien-kaldes, oc jeg kand icke meere være undergiffven enten Gudernis eller Menniskens Dom, dog alligevel efftersom deres Forsigtighed, som kand giffve sig under Low oc Ræt, oc høyre acte andres end deris egen Mening, er altid den visseste, haffver jeg sluttet at spørge eder til Raads hvorledis jeg skal skicke mig udi een Sag, som siunes med tiden at kunde bringe vores Rige udi Vanære: Alle giffte Mænds Siæle, som kommer hid under vores Regiering, siger, at deres Qvinder ere Aarsage til denne deres U-lycke: Oc efftersom det siunes en u-muelig Ting for mig, frycter jeg for, at dersom vi dømmet effter det som er os berettet, mand skal da tale om os, ligesom vi vare alt for haarde, oc tvert imod, dersom vi dømmet intet udi denne Sag, mand skulle da sige offver alt, at vi ere icke strenge nock, oc at vi legger os meere effter andre Ting, end at giøre hvis Low oc Ræt |A3r| tilhører. Det er visseligen en løs Sag, at dømme effter hvis disse Siæle allene haffver bragt os fore, men vi giør oc stor Uræt, dersom vi icke udforsker Sagen med tilbørlig Fliid. Derfor efftersom jeg vil forekomme det Onde, som enten formedelst stor Hast eller oc Forsømmelse kunde forarsages, oc jeg finder ingen Middel ræt beqvem til at sætte det udi Verck, da haffver jeg vildet lade eder alle kalde tilsammen i denne Meening, at I skulle hielpe mig med eders Raad, oc mage det saa, at mit Riige maa

---

e tilhaabe;] orig. tilhaabe

herefter være uden Efftertale, ligesom mand hidindtil hafver intet fundet at sige imod den Maade paa hvilcken jeg regiærer.

[4] Der vaar icke een, om jo bekiente, at det vaar en Sag som der laae høveligen Mact paa, oc som vaar værd, at mand den skulle offverveye med en synderlig Fliid. Den gandske Forsamling sluttede vel, at mand skulle bruge alle de Middeler, som mand kunde optencke til at udforske Sandheden: mens de kunde icke finde paa, hvorledes det skulle sættis i Verck. Thi nogle deris Meening^f var, at mand skulle ickun skicke en Person hen udi den anden Verden; Andre tœktes, at mand burde at skicke fleere did; Nogle igien dœmte, at udi eegen Person kunde mand bedre fornemme hvorledis Sagen hengte sammen, end som naar mand brugte mange der til. Men de som stode mæst paa deris Meening, |A3v| holt for, at mand burde icke at bruge saa stor Omsvæb, oc at det var nock at mand tilige paa en Tiid lagde adskillige Siæle paa Pinebencken, oc pinte^g dennem indtil de bekiente Sandhed. De fleeste Stemmer gick dog omsider ud der paa, at mand skulle skicke en sær Person bort udi Verden; oc^h udi denne Meening bleff den gandske Forsamling. Men efftersom der var ingen, som vilde af fri Villie tage sig dette Ærinde paa, bleff sluttet at Løcken skulle dømme udi den Sag.

[5] Straxⁱ bleff der Seddeler giort, oc Loddet treffede *Belphegor*. Udi det Fald maa mand vel sige, at Løcken falt som hun burde; Thi udi all Sandhed, *Belphegor*^j var icke een aff de slettiste Diefle, hvorudoffver^k ocsaa^l *Pluto*^m haffde giort ham til Øffverste for alle sine Soldater; Icke dis mindre haffde hand vel vildet undskylde sig for denne Bestilling; Men som *Pluto* udtrœckeligen befalte hannem det, var hand nød til, at tage til Tacke med sin Lycke; Antog hand derfor de Vilkor, som vaare aff den-

---

f Meening] *orig.* Meenig

g pinte] p and n partly damaged, reading uncertain

h oc] c barely visible

i Strax] *orig.* Strax

j *Belphegor*] second e barely visible

k hvorudoffver] first r damaged, restored from blank space

l ocsaa] first a damaged, restored from blank space

m *Pluto*] P faded away, restored from blank space

nemⁿ samptligen^o sluttede, nemlig, at mand strax paa Timen skulle tælle hundrede tusinde Ducater til den, som skulle gjøre denne Reyse udi Verden; oc effterat hand hafde iført sig et Menniskes Skickelse, skulde hand tage sig en Kone, oc leffve ti Aar med hende, om det var mueligt, oc naar den tid var forløben, skulle hand lade som hand døde, oc komme tilbage igien til Helffvede der at |A4r| bekræffte med sin egen Ærfarenhed, hvis ont oc got mand lider, naar mand er gift, oc gjøre derofver en sandfærdig Beretning for den gandske Forsamling: Der bleff endnu sagt: at hand skulle imidlertid være undergiffven all den Fortræd oc all den Elendighed, som Mændene ere undergiffne, icke en gang undertagende Fængsel, Siugdom oc Armod self: men dog alligevel, dersom hand kunde fri sig derfra ved nogen Treck eller Paafund, det skulle være ham tilstæde^p, oc at ingen skulle forarge sig derofver.

[6] *Belphegor* tog disse Vilkor an, annammede de hundrede tusinde Ducater, oc kom i Verden, oc effterat hand haffde udvald aff sine Soldater saa mange Heste oc saa mange Svenne som hand haffde fornøden paa sin Reyse, kom hand til *Florens* med en kostelig oc udvalt Følge; hand hafde sat sig fore, at lefve udi denne By frem for nogen andensteds, thi den siuntis ham meest beqvem til hans Forhaffvende, som var at anvende sine Penge vel, oc at sætte dennem paa Rente; hand lod sig kalde *Dom Roderic* af *Castilien*, oc leiede sig et herligt Huus, udi Forstaden, kaldet aff alle Helgen; Oc paa det ingen skulle viide hvad hand vaar for een, sagde hand, at den Tid hand var endnu heel ung, haffde hand forlat Spagnien oc var seylet til Syrien, hvor hand haffde holt sig oppe til *Alep*, oc der haffde fortient alt hvis |A4v| hand eyede. Men effterat hand haffde nu været nogen Tid der i Landet, var hand kommen til *Italien*, i den Meening at giffte sig udi it Land, som var meere høfligt, oc kom bedre offvereens med hans *humeur*.

[7] Derforuden var *Dom Roderic* en heel deylig Karl, oc siuntis icke at være tredive Aar gammel, eller der omtrent; Oc som hand hafde ladet see paa en kort tid sin Rigdom oc Formue, oc mand saa derforuden dagligen aff hans Gaffmildhed, at hand viste med god Maneer at bruge sine Midler, da var der adskillige aff den *Florentinske* Adel, som haffde mange Døttre^q

---

n dennem] *second e barely visible*

o samptligen] *a barely visible; p partly damaged*

p tilstæde] *orig. tilstæd*

q Døttre] *most letters damaged, reading uncertain*

oc faae Penge, hvilcke lode sig icke forsømme at tilbiude ham deris Døtre, oc gjorde ald deris Fliid til at de kunde faae ham i deris Svogerskab: *Dom Roderic*, som haffde kaaret, udvalde een for alle andre, (hun var oc et offvermaade deyligt Menniske;) Historien siger, at hun kaldtis *Honesta*, oc at hendis Fader var H. *Americ Donati*, som haffde endnu trende andre Døttre, som vare giffit-færdige, oc trende Sønner som vare imellem tive oc fem oc tive Aar.

Denne H. *Americ* endog hand var aff een aff de ædelste Slecter udi *Florence*, saa var hand dog heel arm, oc det aff Aarsage, at hand haffde for mange Børn, oc hans Adelskab var hannem til Forhindring: Men *Dom Roderic* hialp svart paa sagen, thi hand gjorde sit Brøllup paa sin egen Bekostning, oc Alting gick til med saa stor Pract, saa at der bleff intet forglemt aff alt det som kunde ønskes [A5r] oc begieres udi saadan it Tilfald. Iblant andre Vilkor, som vare forsæt vores H. *Belphegor*, var der oc denne, at saa snart som hand haffde forlat Helffvede, skulle hand være alle Menniskelige Skrøbeligheder undergiffven; Hvorfore hand oc begynte at faa Lyst til Ære oc Verdslig Pract, oc endog hand var en Dieffvel, holt hand dog aff at mand roste oc berømte ham, oc befant at det var^r en ting, som stoed hannem vel an: Men dette, som hannem tyctis^s saa angenem, koste ham ocsaa vackre Penge; [8] Dog det var ey nock, thi hand hafde icke været længe med Frue *Honesta*, førend hand bleff saaledis forælskt^t udi hende, at det var icke at sige aff, oc hand fant, jeg veed icke hvad, udi hendis Omgengelse, som ophitzede hannem saaledis til Kierlighed, at aldrig haffde hand^u været udi saadan et Gilde tilforn; Saa snart som hand saae, at hun var bedrøffvet, eller hende gick det ringeste imod, forbandede hand den Bestilling som hand haffde faaet, oc svor høyt oc dyre, at det var hannem suurt at leffve.

Frue *Honesta* der hun var nu giffit med *Roderic*, oc haffde ført med sig Adels Blod oc Deylighed, forglemte icke sin sedvanlige Hoffmod, men var udi høyeste maader saa stolt, at *Roderic*, som kiendte oc haffde forsøgt meere end eengang Lucifers Stolthed, maatte bekiende, at hans Husfrue derudi offvergick Lucifer: Men denne hendis Stolthed toeg endnu meere til, den tid hun fornemte den brendende Kierlighed, som hendis [A5v] Mand

---

r var] *orig. va*

s tyctis] *ct damaged, reading uncertain*

t forælskt] *kt damaged, reading uncertain*

u hand] *n barely visible*

bar til hende; oc som hun bilte sig ind, at hun skulle vel holde ham i Tøye-
len, oc tucte ham, som sig burde, *tracterede* hun ham, som hand haffde
været hendis træl, oc handlede med ham uden Barmhertighed oc uden
Ærbødighed; Ja dersom hand nectede hende nogen Ting, forsømde hun
icke at lade ham see at hun viste at bande oc skiendis, ligesaa vel som
andre Qvinder aff hendis Art. En hver dømme nu hvad dette var for en
Sorrig for *Dom Roderic* aff *Castilien*: Icke dis mindre haffvendis udi Act
sin Konis Fader, Brødre oc Slect, samt den hellige Ecteskabs Stand, oc
offver alt den inderlige Kierlighed, som hand bar til hende, taalte hand alt
det onde som hun lagde paa ham: [9] Jeg vil intet melde her om de store oc
u-sedvanlige Omkostninger hand gjorde paa hendis^v præctige Klæder, thi
hver Uge haffde hun en sær Mode, hvilket gemeenlig er de Florentinske
Jomfruers Maneer: Der^w var endnu andet som gjorde ham større Fortræd,
Thi hand bleff nød til, om hand vilde være i roe, at hielpe sin Kones Fader
til at giffte sine andre Døttre, hvor paa hand anvente en anseelig Summe
Penge; Hand maatte for at underholde god Venskab, oc paa det at Alting
kunde gaa vel til, sende en aff sine Qvindis^x Brødre Øster paa med en stor
deel Ullen-Vare; En anden til Franckrig oc Spagnien med Silcke-Vare, den
tredie maatte hand forstrecke med saa meget, at hand kunde holde [A6r]
en heel hob Guld-Slagere til Florentz: Alt dette tilsammenlag^y kand nock
giøre en arm Diefvel gal: Icke dismindre staar her endnu andet tilbage.

Der er ingen^z Bye i Italien,^{aa} som giør større Omkostninger i Faste-
laffn^{ab} oc paa St. Hans Dag, end som Florence: Udi denne *occasion* var
det først at Frue *Honesta* vilde kort ud, at hendis *Roderic* skulle offvergaa
alle dem som haffde noget at betyde, oc det udi kostbare Giestebuder,
Balleter oc andre Tidsfordriff som ere sedvanlige paa de tider: [10] Hand
tog icke dismindre taalmodeligen ligesaavel imod dette, som hand haffde
giort imod det forrige, oc jeg troer at hand endda nocksom skulde haffve

---

v paa hendis] *orig.* paahendis

w Der] er *damaged, reading uncertain*

x Qvindis] *orig.* Ovindis

y tilsammenlagt] *second a barely visible*

z ingen] *first n damaged, reading uncertain*

aa Italien,] *comma barely visible*

ab Fastelaffn] *st and l damaged, reading uncertain*

været til freds oc ofverbaaret Alting, som var ellers^{ac} ont nock at fordøye, dersom hand i det ringeste formedelst^{ad} sin taalmodighed maatte haffve forhverffvet^{ae} Roe udi sit Huus, oc udi fred kunde haffve ventit^{af} hans undergangs bestemte tid: Men det gick *Dom Roderic* tvertimod thi foruden den Omkostning, som I seer at hand allerede haffde giort,^{ag} da giorde dog denne stolte Qvinde hannem tusinde Fortræd, ja endoc saaledis, at der var hvercken Knect eller Tienere, som kunde bliffve tre Dage aff rad^{ah} udi hans Tieniste, hvilcket meget fortrød hannem, thi hand saae at det var hannem u-mueligt at beholde et Menniske udi sit Huus, hvilcken hand kunde betroe sit Gods: Oc sandelig hvorledis var det mueligt at Folck kunde blifve udi det Huus, efftersom Dieflene selff, hvilcke hand haffde ført med sig, vilde heller fare de|A6v|ris Vey igien til Helffvede, oc brænde, som de hafde giort tilforn, end de vilde leffve her i Verden under saadan en Qvindes Regiering, med hvilcken mand aldrig kunde komme til rette.

[11] *Roderic* som førde dette Leffnet, som var fult aff saa stor u-roe oc Elendighed, effterat hand haffde udøst alt det som hand haffde lagt sig til bæste, begynte at leffve paa den Forhaabning, som hand haffde om den Gevinst, hand skulle gjøre paa sine Varer, som hand haffde Øster oc Vester paa; Oc som hand haffde endnu it got Røcte iblant Kiøbmændene, da paa det hand kunde altid holde sin Stand ved liige, laante hand Penge aff dem som satte dem ud paa rente: Men som de, hvilcke handler med saadanne Varer, ere gierne aarvogne offver deris Dogent, da merckte de strax at hand haffde icke stor Omsorrig for at erlegge sin Betalning til bestemte tid. Oc som nu alt hvis hand haffde var gaaen svar til acters, oc hans Pung var bleffven gandske tom, fick hand paa en tid to aff de bedrøffveligste Tidinger, som hand nogen tid kunde vente sig: Den første var, at een af *Honestæ* Brødre haffde leegt bort udi Tærninger alt hvis *Roderic* haffde flyed ham under Hænderne: Oc den anden duede icke meget meere end en første; thi hand fick at viide at den aff hans Kones Brødre, som var paa Veyen fra Italien, var bleffven i Søen med all sin Kiøbmandskab: Saa snart

---

ac ellers] r faded away, restored from blank space

ad formedelst] r and d damaged, reading uncertain

ae forhverffvet] most letters damaged, reading uncertain

af ventit] tit damaged, reading uncertain

ag giort,] comma barely visible

ah rad] r damaged, reading uncertain

disse Tidinger kom til *Florence*, forsamlede sig alle de som haffde laant *Dom Roderic* noget, oc en|A7r|dog de bilte sig ind at hand var udi grund forderffvet, saa torde de dog icke tale ham til om Betalning, efftersom Tiden var icke endnu forfalden, hvorføre de sluttede samptligen, at de vilde tage vel vare paa hannem, at hand skulde icke snige sig bort, oc de paa den Maneer skulde bliffve holt for at være taget ved Næsen.

[12] *Dom Roderic* aff *Castillien*, effterat hand saae, at der hialp ingen Raad, oc viste hvor til hand var forbundet ved Helffvedis *order*, fick i sinde at tage en Hest imellem Beenene, oc at gaae sin kaas uden at raadføre sig videre med nogen; hvilcket hand oc icke haffde stor umag for at giøre, efftersom hand boede næst ved Porten *du Prat*; men hand var neppe borte, før Røctet udspridde sig iblant dem som hand var skyldig, hvilcke løb strax hen til Øffrigheden oc forhverffvede at hand bleff efterfult aff Bysvennene oc Tiuff-treckerne, ja de reyste derforuden ud alle udi egen person, baade at de kunde dis snarere faae nogen Kundskab om hannem, saa vel som oc aff Fryct, at det slags Folck, som duer icke meere i Italien end anden steds, skulde for en Sum Penge lade ham gaae sin gang: [13] *Roderic* som var icke taabelig, oc som burde icke heller at være det udi dette Tilfald, tænckte nock imidler tid paa hvis som kunde forefalde, hvorføre effterat hand haffde reden næsten en halff miil i fuld Spring, fick hand i sinde at lade Landveyen fare, hvilcket hand oc gjorde; men udi det fald maatte hand forlade sin Hest, oc efftersom Landet var saa got som igiennem |A7v| skaaren med Graffve, bleff hand nød til at bruge Beenene, hvilcket kom ham oc vel til pas.^{ai} Som hand nu længe haffde løbet omkring igiennem Vinbjergene oc de smaa træer, som det gandske Landskab er fuld aff, kom hand omsider offver *Peretola*, til Hans *Mattei del Bricca*^{aj}, som var *J. del Bene* Husmand, hans Huus: Til hans Lycke møtte hand Hans *Matteo*, som bar foer til sine Stude, oc lofvede hand ham, dersom hand vilde frie ham aff hans Fienders Hænder, som forfulde ham for at lade ham døe i Fengsel, da skulde hand^{ak} mage det saa, at hand skulde bliffve en riig Mand, oc førend hand forloed ham, skulle^{al} hand giffve ham saadan en proffve

---

ai vel tilpas.] e *barely visible*; full stop faded away, restored from blank space

aj Bricca] r *damaged*, reading restored from source

ak hand] a *barely visible*

al skulle] e *barely visible*

paa disse sine Ord^{am}, at det skulle icke være mueligt, at hand kunde tvifle der paa: Oc, sagde hand, dersom jeg icke gjør det som jeg loffver dig, da er jeg til freds, at du selff offverleffverer mig udi deris Hænder som søge effter mig: [14] *Matteo* som var en Bunde, var dog en Mand færdig til alt, oc som haffde Been udi Næsen: Derfor efftersom hand dømte vel, at der var intet at miste hos, dersom hand friede ham, loffvede hand at ville giøre det, oc effterat hand haffde skiulet ham udi en Mødding som var uden for hans Port, deckede hand ham endnu til med en heel hob Blade oc Riis, som hand haffde sancket til at giøre Ild med: Mand haffde icke saa snart skiulet *Roderic*, før de som søgte efter ham, ankom til *Mattei* Huus; mens for alt det de truede oc gjorde ham bange, kunde de |A8r| dog aldrig faae ham til at sige, at hand i det ringeste haffde seet ham; hvorudoffver effterat de hafde reyst nogle Dage bedre oc bedre frem, oc de kunde intet fornemme til *Dom Roderic*, reyste de tilbage igien til *Florentz*, oc det ilde til freds, som en hver kand indbilde sig.

[15] *Matteo* der hand saae at all denne store Allarm var offver, drog ham ud aff den sted hvor hand var skiult, oc formanede ham til at holde hvis hand haffde loffvet ham: *Roderic* lod sig see heel troe udi det fald: oc jeg tør vel sige, at aldrig haffver nogen Dieffvel holt sine Løffter saa vel, eller ladet see saa stor Tacknemmelighed oc Oprictighed som hand gjorde; hand bekiente at hand var ham høveligen forbunden, oc loffvede at bruge all sin flid til at giøre hannem fyllist, oc at holde sine Ord; Oc paa det hand dis bedre kunde forsickre ham paa at hand omgickis med Sandhed, oc at hand sagde intet som hand jo kunde bringe til veye, fortælte hand ham sin gandske Historie, saaledis som I haffver hørt den: Hand underviiste ham dernæst, hvad for Middel hand vilde bruge til at giøre ham riig: Viide maa du, sagde hand, at saa snart mand hører at nogen Jomfru er besæt, da er der ingen ande Dieffvel i hendis Krop, end jeg, oc du maa være forsickret paa, at jeg skal aldrig gaa der ud, førend du kommer selff udi egen Person, at mane mig ud, oc du skal vel vilde siden at lade dig betale, som |A8v| sig bør aff Jomfruens Fader. Hand sagde ham intet meere, thi hand forsvant udi it Øyeblick, oc ligesom spillede aff Tasken^{an} for hannem.

[16] Strax der effter kom it Røcte offver gandske *Florentz* at min Herr *Ambrosii Amedei* eene Daatter, som var gifft med *Bonajuto*^{ao} Thebaldu-

---

am Ord] r *barely visible*

an Tasken] a *partially damaged, reading uncertain*

ao *Bonajuto*] u *damaged, reading restored from source*

cci, var besæt. Hendis Forældre loede sig icke forsømme^{ap} at anvende de Midler som mand pleyer at bruge udi saadan et jammerlig Tilfald^{aq}; thi de loede bære til hende St: *Zanobe* Hoffvet, oc St: *J. Galberts* Kappe: men *Belphegor* hand loe ickun aff alt dette; her var ingen *Dom Roderic* aff *Castillien* meere, men en retskaffens Dieffvel: Oc for at lade hver oc een see at denne Jomfru var retteligen besæt, oc at der var ingen narrisk Indbildning under, icke heller ont aff Moderen, eller andet aff det slags, som kand bedrage Folck, talte hand bedre Latin end mand finder udi Bøgerne, *disputerede* udi Verdslig Viisdom, oc aabenbarede adskillige Folckis Synder, hvilcke forundrede sig nock der offver, thi ingen haffde troet, at Fanden befattede sig med saa mange slags ting: Men der var ibland andre en stackels Munck, hvilcken *Roderic* gjorde it svart puds; thi hand aabenbarede for alle dem som vare tilstede, at denne haffde holt udi sit Kammer, mere end fire Aar, en ung Tøs, som var udklæd som en ung Munck. Aff disse Tegn kand mand læt dømme om hun var retteligen besæt.

[17] Imidler tid var min H. *Ambrosio* udi alle maader bedrøffvet, offver denne sin Daatters |B|r| u-lycke, oc effterat hand haffde forgieffvis forsøgt alle de Midler, som kunde findis, enten udi Lægekonsten eller i *Religionen*, haffde hand slet ingen Forhaabning meere. I midler tid kom *J. Matteo* til ham, oc loffvede at redde hans Daatter, dersom hand vilde giffve ham fem hundrede Gylden, for hvilcke Penge hand vilde kiøbe en Eyedom i *Peretola*. Sanden at sige: *Matteo* var en god ærlig Mand, oc hafde giort dette Mirakel^{ar} for intet, men hand hafde Penge fornøden;^{as} Min H. *Ambrosio* sloeg til med ham: Oc *Matteo* strax efterat hand hafde ladet sige nogle Messer, oc hafde brugt, jeg veed icke hvad for Ceremonier, paa det at Alting skulle gaa til med større Skinhellighed, forføyede sig til denne Jomfru, oc sagde hende udi Øret: *Roderic*, jeg er kommen hid til dig, at du skal holde det som du haffver loffvet mig. Jeg er heel vel til freds der med, svarede *Roderic*, men jeg vil handle med dig, som en retskaffens Mand: Hvorfore du skal viide, at jeg vil giøre dig meere end engang til gode; thi dette Tilfald, for hvilcket du er kommen hid, er icke mæchtig nock til at giøre dig saa riig, at du kand leffve med magelighed; Hvorfore saa snart som jeg gaar her fra, vil jeg fare i Karls, Kongens aff *Naples*, Daatter, oc

ap orsømme] r *barely visible*

aq Tilfold] o *barely visible*

ar Mirakel] r *partly damaged, reading uncertain*

as fornøden;] *orig. fornødē*

du tør intet ved at tæncke, at jeg skal forlade hende, før end du kommer oc |B1v| maner mig. Der skal du først bliffve til en formuendis Mand, oc du skal haffve Skiepper fulde, men effter den tid var dig, at du icke kommer meere oc bryder mit Hoffvet. Saa snart hand haffde sagt disse Ord, foer hand ud aff denne Jomfrues Legome, oc den gandske Stad glædde oc forundrede sig deroffver.

[18] *Belphegor* glemte icke heller hvis hand haffde loffvet *Matteo*, thi svar lidet der effter kom der røtte offver all *Italien*, at *Charls*, Kongens aff *Naples*^{at}, Datter var besæt; oc det var got for *Matteo*, som skulde udi det fald høste en Guld-Høst. Udi Sandhed alle Munckenes Raad duede icke for et Haar, de brugte forgieffvis alt hvad de viste: Fanden vilde intet gifve sig tabt, uden naar *Matteo* talte, som haffde tilforn giort ham saa stor Tieniste. Kongen, som haffde fornummet hvis som var skeed til *Florentz*, loed *Matteo* kalde til sig: hvilcken oc helbredede Princessen, effterat hand haffde anvendt nogle Optøger oc skin-hellige Ceremonier, for dis bedre at bedecke hans Konst. Men *Dom Roderic*, førend hand foer bort, talte ham saaledis til, som det fortællis udi Krønnicken: Du seer vel, *Matteo*, at jeg haffver holt det som jeg haffver loffvet dig, nu er du riig nock, nu kand du leffve effter din magelighed, hvorfore jeg troer vist at jeg er dig intet meere skyldig: Vocte dig derfor, at du her effter icke stiller dig ind for mig, thi dersom |B2r| det skeer, da for det meget gode jeg haffver bevist dig, vil jeg igien bevisse dig meget ont.

[19] *Matteo* effterat hand var kommen mæchtig riig tilbage igien til *Florence* (Thi hand haffde faaet halftrediesindstive tusinde Ducater aff Kongen aff *Naples*) Tænckte ickun paa, hvorledis hand skulle nyde udi fred denne store Riigdom, thi hand troede ingenlunde at *Roderic* skulle nogen tid gjøre ham nogen fortræd: Men hans Anslag bleff forhindret formedelst de ny Tidinger, som kom fra Franckrige, hvilcke førde med sig, at en af Kong *Louis* den *VII*. Døttre var besæt: Dette var nock til at gjøre *Matteo* bange, thi hand viste hvad for en mæchtig Herre hand var, oc derforuden erindrede hand sig vel om den sidste Affskeed, som *Roderic* haffde taget med ham. Kongen, som fandt ingen Middeler for dette fremmede Tilfald, effterat hand haffde fornummet hvad *Matteo* kunde gjøre, skickede it ridendis Bud effter ham, oc loed ham bede at hand vilde komme til *Paris*: Men *Matteo* undskyldede sig, at formedelst hand var icke vel tilpads, var

---

at *Naples*] orig. *Naple*

hand ey mæctig til at tienne Hans Mayest: udi det fald: Hvorfore Kongen bleff nød til at skriffve til Herrerne, hvilcke befalede *Matteo* at reyse.

[20] Effterat hand var nu kommen til *Paris*, heel bedrøffvet, thi hand viste icke paa hvad Maneer hand skulle føre det i Verck, som mand forhaabtes om hannem; Sagde hand til Kongen: at udi Sandhed, det var vist |B2v| nock at hand tilforn haffde helbredet nogle besætte^{au}, men mand burde icke derfor at troe, at hand kunde helbrede alle besætte som forekomme^{av}, formedelst at mand finder nogle iblant Dieflene aff saadan en fremmed oc forhærdet Natur, at de skiøtter slet^{aw} intet om, enten mand truer eller maner dem; Dog alligevel, sagde hand, at det skeede icke aff nogen Vrangvillighed til at tiene Kongen, at hand sagde dette, mens at Hans Mayest: vilde haffve ham undskylt, oc forlade ham det, dersom det icke lycktis. Kongen, der hand haffde hørt dette,^{ax} bleff forbittret derudoffver, oc hans Vrede virckede^{ay} saa sterck udi hannem, at hand truede *Matteo*, at hand skulle lade ham henge, dersom hand icke jagede Dieffvelen udaff Princessens Legome, ligesaavel som hand haffde giort ved de andre, thi det var ligesaa læt at giøre Mirackler til *Paris*, som til *Florence* oc til *Naples*.

[21] Disse Ord gick *Matteo* hart til Hierte, thi hand haffde ingen Lyst til at henges paa den Maneer, oc Kongen meente fast hvis hand sagde: Icke dismindre tog hand Mod til sig, eller oc loed hand som hand gjorde det, oc effterat hand haffde ladet Princessen komme for sig, forføyede hand sig til hendes Øre, sigendis til *Dom Roderic*, at hand var hans ydmygste Tienere, oc derhos forglemte icke at erindre ham paa ny om den Tieniste hand haffde giort ham, den tid |B3r| hand friede ham fra Rettens Kløffver, oc dersom hand forloed ham i saa stor en Fare, som hand nu stack udi, skulle der icke være een, som jo skulde tale ilde om hans u-tacknemmelighed. *Roderic*, som haffde icke Aarsag til at være vel tilfreds med ham, bleff til gaffns vred; hand bandede, *dominere*, stormede, førde it Fandens Leffnet, oc skielte ham Huden fuld: Men mand kunde ey tilgafns høre uden disse sidste Ord: Hvad bilder du dig ind, du u-forskammede Skielm, hâr du endnu den Dristighed at du tør lade dig see aff mig? Indbilder du dig icke, at du en Dag kand rose dig aff, at du er bleffven riig formedelst min

---

au sætte] *first t barely visible*

av forekomme] *first e barely visible*

aw slet] *e barely visible*

ax dette,] *comma barely visible*

ay virckede] *ir barely visible, reading uncertain*

Hielp; men jeg skal lade dig see, dig oc en hver, at jeg giffver oc tager igien, hvad oc naar mig lyster. Vær forsickret, at jeg u-feylbarligen skal lade dig henge, før du kommer fra Paris.

[22] *Matteo* der hand saae, at der var ingen anden raad paa færde, effterat hand haffde ladet den besætte før aff Veyen, sagde til Kongen: Jeg sagde nock Eders Mayest: at der vare Aander til, som vare saa slemme oc saa narriske, at mand kand ingen raad faa med dem, oc denne som er udi Princessen er en aff disse slags Aander: Hvorfore jeg vil forsøge alt hvis jeg veed; dersom det, som jeg vil giøre, kand gaee an, da skeer det i en lykkelig |B3v| tid, oc Eders Mayest: skal erlange det som hand ønsker, oc jeg disligeste; men dersom jeg udretter intet der med, oc Eders Mayest: er icke tilfreds med hvis jeg haffver giort, da skal jeg være i Eders Naade oc U-naade, oc I skal haffve saadan Medlidenhed med mig, som min U-skyldighed fortierer: Imidlertid maae Ed. Mayest: lade bygge paa Platzen uden for vor Frue Kircke, een *balcon* saa stor, at alle Eders Førster, oc den gandske Geistlighed af Byen, kand staa der paa, denne *balcon* maae drages med Gyldenstycke oc Silcke, midt der udi maae sættes it Alter, oc paa Søndag tilkommendes maae I lade Eder finde der, heel tiilig, med Eders Printzer oc Førster, oc Eders ganske Kongelige Pract oc Herlighed, oc effter at I hafver ladit siunge en Høymæsse, maae I lade Princessen komme did. Foruden det som jeg nu haffver sagt Eders Majest: maae der staae paa den eene side aff platzen i det ringeste tive Personer, med Trompetter, Cornetter, Trummer, Sække-piber oc Cimbler, som skal begynde at leege paa alle disse Instrumenter, saa tilig som jeg løfter min Hat i Veyret, oc altid komme nærmere oc nærmere til *balconen* med denne Music: Alt dette, |B4r| oc enda nogle andre Middel som jeg veed, skal som jeg haabes komme den onde Aand til at fare ud aff Princessens Legome.

[23] Kongen befalede at mand skulle udrette Alting saaledis som *Matteo* haffde foreslaget; oc den tid Søndagen var ankommen, oc *balconen* var fuld aff adskillige høje Personer, oc Platzen uden for vor Frue Kircke fuld aff Folck, bleff Princessen did bragt imellem tvende Bisper, oc effterfulde hende adskillige store udaff Hoffet. Den tid *Roderic* saae disse mange Folck, oc denne store Pract som var laffvit til, bleff hand underlig der of-fver, oc raabte, saa at en hver kunde høre det: Jeg maatte gierne vide, hvad denne Skielmske Bunde haffver udi sinde at giøre, jeg haffver vel seet andet tilforn end dette, jeg haffver seet meere end engang ald Himmelens Herlighed, oc jeg haffver seet Helffvedis forskreckelige Mact: Jeg skal handle med den Skielm, som hand hafver fortient, oc gjør jeg det icke, saa Gud straffe mig. *Matteo* forføyede sig til hannem, oc bad ham at hand dog

vilde fare ud; Men *Roderic* raabte: O hvilcken her lig Indbildning du hâr hafft, bilder du dig ind at du paa den Maneer vil undfly min Mact, oc Kongens Vrede? Men tænck intet saadant din Nar, thi jeg har ret vel sluttet at lade dig henge, eller oc mand maa tage mig for en Dieffvel uden Følelse oc Fornufft. [B4v] [24] *Matteo* bad ham endnu med større Iffver; oc *Belphegor* skielde ham endnu meere ud, end hand haffde giort tilforne; *Matteo* bleff icke forbauset offver alt dette; men strax paa Timen løffte sin Hat op i Veyret, oc Trompeterne oc de som leegte paa Cornetterne, Trummerne oc Cymblerne begynte paa en tid deris Music^{az}, oc forføyede sig til *balconen*.

Roderic der hand hørde denne u-sædvanlige Liud, viste icke hvad hand skulle sige der til, oc loed hand see at der ere Diefler som frycter ligesaavel for det onde, som Menniskene, oc efftersom hand kunde icke bilde sig ind, hvad denne store skraalen vilde betyde, spurde hand *Matteo* hvad Aarsag der var til? Denne Bunde, som var icke taabelig, loed som hand var heel forundret derofver oc sagde: Gud bedre det min kiere *Roderic*, det er eders Kieriste *Honesta*, som kommer at søge eder til *Paris*. Det var alt det hand sagde; Men ingen kand bilde sig ind, hvor forstørret *Dom Roderic* bleff offver disse tre eller fire Ord; Hand tabte deroffver baade Fornufft oc Forstand, oc uden at tæncke sig videre om, oc begrunde, om det var en ting som var muelig eller icke, foer hand ud aff Princessens Legome, oc sagde icke it Ord^{ba} der imod; thi hand vilde heller fare tilbage igien til Helffvede, at giøre Regenskab for hvis hand haffde udrettet, end at hand vilde begifve sig paa ny igien udi Ecteskabs Trældom, hvor hand haffde hafft saa stoer Fortræd, oc været saa mange Farer undergiffven: [25] Saa snart hand var ankommen, begierede hand *audience*, oc udi *Plutonis*^{bb}, samt *AEaci*, *Minois* oc *Rhadamanti* Raads-Herrernes, Nærværelse, bekræfftede hand det som de giffte Mænds Siæle saa tit oc offte haffde sagt; Oc *Matteo*, som var treskere end Dieffvelen, reyste glad tilbage igien til *Florentz*.

Mand læser icke udi Krønnicken, at Kongen gjorde ham noget til gode, men som hand haffde nock vundet de to forrige gange, holt hand sig lycksalig nock at hand slap fra at hand icke bleff hengt til *Paris*.

---

az Music] u *barely visible*

ba Ord] r *damaged, reading uncertain*

bb *Plutonis*] l and o *damaged, reading uncertain*

“Bort med den uværdige Higen efter Nøjagtighed”

En læsning af Sophus Claussens “Udløbet i Uendeligheden”

Af Mads Sohl Jessen

While Sophus Claussen’s poem “Udløbet i Uendeligheden” is regarded as one of his most important poems, it has not been the subject of much in-depth analysis. Claussen made a substantial draft of the poem already in 1896, but he did not publish the final revised version of the poem until 1930 when it appeared in his last collection of poetry *Hvededynger*. In this study I suggest that a close reading of the first version, which differs from the final one, is crucial in order to understand the argument Claussen is making in the poem. More specifically I argue that the poem’s argument should be regarded as a refutation of the poetics of Claussen’s canonical poem “Ekbátana” from 1895. In “Ekbátana” Claussen posits his sojourn in Paris in the early 1890s as the place and period of time for his poetical incarnation as a major symbolist poet, but in “Udløbet i Uendeligheden” Claussen relates his symbolist breakthrough to his childhood years in Falster and the experience at nighttime of the natural surroundings at Guldborgsund.

Et rids af receptionshistorien

Sophus Claussens sidste digtsamling *Hvededynger* udkom på digterens 65-års fødselsdag den 12. september 1930. I de to mest interessante anmeldelser i dagspressen bliver digtet “Udløbet i Uendeligheden” fremhævet som bemærkelsesværdigt.¹ Den 10. september skriver Otto Gelsted i *Lolland-Falsters Folketidende*:

Men i alt det gyngende, glitrende og forbirindende er der altid et “landfast Punkt”, saadan som S. C. med Autoritet fastslaar det i det skønne Prosadigt “Udløbet i Uendeligheden” med dets heroiske Vilje til af det henflydende Liv, af Bølgeplasket under Broen, Skonnertens duvende Takkelage og Maaneskinnets Flimren paa Bølgerne, at uddrage afsluttende Tanker, som er gennemstrømmede af det Uendeliges Bevægelse.

---

¹ I sit efterskrift til *Hvededynger* berører Jørgen Hunosøe også de to anmeldelser (se bd. 7, s. 209-212). Jeg vil gerne takke Henrik Blicher for skarpsindig kritik af artiklen i alle dens tilblyelsesfaser og Lasse Stein Holst for hjælp til at udarbejde appendiks A.

I *Politiken* fra den 12. september lyder Christian Rimestads bedømmelse af digtet således:

De fleste af Bogens Digte er urimede. Mange af dem tillige skrevet i helt frie Vers. Selv om de ofte snarere har Prosarytme end Versrytme, ejer de dog ogsaa musikalsk en sikker og fornem Skønhed (...) Skulde vi fremhæve et enkelt Digt blandt de “frie” maatte det blive *Udløbet i Uendeligheden*. Skønt Prosa har det en forunderlig Musik, der præcist gør Indholdet levende for vor Aand.

Efter denne tidlige fremhævelse af digtets kvaliteter falder der dog ro over kritikernes begejstring. Det har ikke været muligt for denne artikels forfatter at finde analyser af digtet i sekundærlitteraturen fra 1930'erne til 1960'erne. Mest bemærkelsesværdigt er det, at Ernst Frandsen ikke diskuterer digtet i sin omfattende monografi *Sophus Claussen* fra 1950, hvor man kun finder det nævnt i listen over digtenes kronologi. Her er det dateret med følgende ordlyd “Sept. ell. Okt. 1896” (bd. 2, s. 268), hvilket der skal vendes tilbage til nedenfor.

De eneste mere udfoldede læsninger af digtet er foretaget af henholdsvis Bo Hakon Jørgensen og Peer E. Sørensen. I *Maskinen, det heroiske og det gotiske: Om Johs. V. Jensen, Sophus Claussen og århundredskiftet* (1977) trækker Jørgensen i sin læsning af digtets sidste strofe en parallel til Johannes V. Jensens “Interferens”:

Men hvor Jensen kontakter uendeligheden som en abstrakt forestilling, “Rummets Monologer”, dér ønsker Claussen at trænge ind i naturens rytmer i det strømmende vand, at hengive sig til den ubevidsthed, der er nedlagt i naturens rytmer. Men han er også træt af at ligge på kanten mellem de to bevidsthedszoner, træt af at være bevidst medium for ubevidste indskydelser (s. 91-92).

Jørgensen griber her fat i et vigtigt fortolkningsmæssigt aspekt ved digtet. Hvorfor udtrykker Claussen denne træthed ved at være en passivt sansende registrant i sidste strofe af digtet? I en artikel fra 1993 kvalificerer Jørgensen yderligere sin fortolkning og forbinder her selve digtets tilblivelsestidspunkt i det tidlige efterår 1896 med en form for selvkritik: “Sådan var det også efter færdiggørelsen af *Antonius i Paris* og *Valfart*. Dengang skrev han indirekte sin selvkritik i digtet “Udløbet i Uendeligheden” (s. 83). *Antonius i Paris* udkom den 1. februar 1896, mens *Valfart*,

der jo rummer “Ekbátana”, blev færdigskrevet i juli 1896 og var at finde på bogmarkedet den 30. oktober 1896. I forlængelse af Jørgensen bliver det et hovedanliggende i denne artikel at uddybe og fortolke, hvori denne selvkritik består. I *Udløb i uendeligheden. Læsninger i Sophus Claussens lyrik* fra 1997 skriver Peer E. Sørensen, at digtet har “optaget bølgebevægelserne i sig” (s. 135) samt at “immanensplanets horisont er digtets absolutte horisont” (s. 136). Det er også vigtige udgangspunkter for læsningen af digtet i denne artikel, hvor der skal argumenteres for, at digtets frit strømmende rytmer og Claussens fremhævelse af det naturligt givne som eneste interessefelt hænger sammen med dets karakter af poetologisk selvopgør.

Datering af digtet

I andet bind af Ernst Frandsens tobindsværk finder læseren afsnittet “Digtenes Kronologi”, der er grundlaget for al senere datering af Sophus Claussens lyrik. Harry Andersen har nævnt, at “i mange tilfælde undrer man sig over at en lang række digte slet ikke kommer på tale” (s. 7) i Frandsens monografi. Det gælder som tidligere nævnt blandt andre digtet “Udløbet i Uendeligheden”. Frandsens studie er det første omfattende studie, som er baseret på Claussens manuskripter, hvorfor det jo ikke nødvendigvis er mærkeligt, at han ikke kunne nå hele vejen rundt i det vægtige lyriske forfatterskab. Frandsen diskuterer heller ikke dateringen “Sept. ell. Okt. 1896”. I sin kritiske udgave fra 1982-1984 har Jørgen Hunosøe uden nærmere tilføjelser overtaget Frandsens datering “sept. el. okt. 1896” (bd. 7, s. 235). Dog har Hunosøe i sit “Addenda” i udgavens sidste bind præciseret, at der eksisterer et manuskript, hvor Claussens udkast til digtet er at finde inklusive dateringen (bd. 9.2, s. 447). Ved studie af manuskriptet på Det Kongelige Bibliotek kunne det konstateres, at dateringen er skrevet af Claussen.² Hvorfor har Claussen dateret det sådan? Når Claussen daterer sine digte, plejer han at gøre det med en præcis datoangivelse. Muligvis har Claussen dateret det væsentligt senere og sandsynligvis, da han omdanner digtet til sin endelige version på et tidspunkt i slutningen

---

2 NKS 2172, 2°, II, 1, 51-52.

af 1920'erne, hvor han arbejder på at fuldføre *Hvededynger*.³ Grunden til at han har dateret manuskriptet, kan have været den, at Claussen vil lade eftertiden vide, hvornår det er blevet til. På grund af afstanden i tid kan Claussen have været i tvivl om, om det var i september eller oktober måned i det pågældende år. I Hunosøes “Addenda” findes desuden en transskription af udkastets varians, hvorved det for første gang for offentligheden bliver muligt at studere det forhold, at udkastet i flere henseender er anderledes end den trykte version. Til sidst i nærværende artikel findes i appendiks A en komplet transskription af udkastet. Læseren kan med fordel orientere sig i og sammenligne udkastet med den endelige version af digtet i appendiks B før videre læsning.

Claussen var i sommeren 1895 flyttet til Nykøbing Falster, da han var indtrådt i redaktionen af *Lolland-Falsters Folketidende* som leder af det litterære og kunstneriske avisstof (se Lasson bd. 1, s. 277 f). 12. september 1896 (på sin 31-års fødselsdag) blev han gift med Anna Christensen, hvorefter de boede sammen i byen, hvor Claussen havde gået i skole i sine drengeår, efter at faderen i 1870 havde flyttet familien fra Langeland til “Ibgaarden i Sillestrup, nogle kilometer syd-øst for Nykøbing” (Lasson bd. 1, s. 39). Dog synes digtet ikke at have noget at gøre med hans indgåelse af ægteskab.⁴ Til gengæld skal der argumenteres for, at “Udløbet i Uendeligheden” er relateret til Claussens tilværelse i Nykøbing Falster både som dreng og voksen. Digtet er et symbolistisk erindringsdigt, hvor Claussen mindes at have befundet sig ved nattetid som dreng ved Guldborgsund og Christian IX's Bro, der i årene 1867-1963 forbandt Lolland og Falster. Denne erindring kan være blevet vakt af Claussens gensyn med broen og sundet umiddelbart efter det veloverståede bryllup, der foregik i Nyborg.

Artiklen falder i tre hoveddele. Hovedsigtet er at læse “Udløbet i Uendeligheden” som et krisedigt, hvor Claussen udkaster en ny farbar sti for sin poesi. I første del gøres der derfor særlig meget ud af at fortolke starten af digtet, hvor Claussen eksplicit tager afstand fra sin tidligere lyriske praksis. I anden del foreslås det, at udkastet skal anskues som et erindringsdigt, der bygger på Claussens erfaring af omgivelserne ved Guldborgsund som

---

3 Der findes et usigneret, udateret og maskinskrevet trykmanuskript (se Hunosøe bd. 7, s. 235), hvor digtet s. 50-51 findes i sin endelige version, som det kendes fra *Hvededynger*. Der er ingen manuskripter eller kilder, hvor man nærmere kan studere Claussens revision af udkastet.

4 Keld Zeruneith har i en note i sin biografi fra 1992 *Fra klodens værksted* argumenteret for, at der er en allegorisk relation (s. 515).

dreng. I tredje og sidste del reflekteres der over digtets trykte version og dets placering i *Hvededynger* og den elegiske tone, der er et bærende element i både digtet og digtsamlingen i sin helhed. Derfor er udkastet fra 1896 i fokus i de to første dele, mens den endelige og velkendte version fra 1930 er i centrum i sidste del.

Paris og Baudelaires orientalske ideal

Claussens udkast fra efteråret 1896 tager sin begyndelse som en klar afvisning af en længerevarende periode i hans virke som lyriker:

Bort med den uværdige Higen efter Nøjagtighed,
hvormed jeg længe har gjort mig Livet surt,
men som ikke har noget at gøre hos mig den, der er Digter

Det er et åbent spørgsmål, hvad Claussen refererer til i disse vers. Claussens tidlige stræben efter poetisk nøjagtighed kommer tydeligt til udtryk i en ofte citeret udtalelse fra 1894, hvor Claussen blev interviewet under sit ophold i Italien. Interviewet blev først bragt i *Nyborg Avis* og er dateret "Rom, den 14. April". I juni samme år blev interviewet genoptrykt i Johannes Jørgensens symbolistiske tidskrift *Taarnet*:

Digteren gætter bagved de Ting, han ser, en usynlig Verdensorden, en Slags sublim Matematik, hvis høje og indviklede Beregninger er ham den Drømmeblomst, den Lotus, der bringer Glemsel for denne Verdens Sorger (bd. 2, s. 127).

Denne udlægning af poesiens funktion fik Johannes Jørgensens godkendelsesstempel, da han i det efterfølgende nummer skriver:

Verdensordenen er transcendent, og Digteren er dens Aabenbarer. Dette har Sophus Claussen meget vel indset (se hans Udtalelser i et her gengivet Interview) – han har blot ikke magtet at overskride Svælget mellem Theori og Kunst (bd. 2, s. 132).

Claussen taler i den citerede passage ind i en bestemt symbolistisk meningssammenhæng, hvor Charles Baudelaire og Stéphane Mallarmé var to afgørende referencer. I august-nummeret af *Tilskueren* 1893 introducerede

Jørgensen Mallarmé og citerede digteren for denne formulering fra en artikel, der senere ville blive en del af hans berømte prosapoetik “Crise de Vers”, der udkom i *Divigations* (1897):

Mallarmé har i en Afhandling “Om Verset” udtalt sig saa tydeligt som følger: “Symbolister, Dekadenter, Mystikere, alle disse Skoler har som fælles Udgangspunkt en Idealisme, der (ligesom Fugaen eller Sonaten) vægrer sig ved at benytte det naturlige Materiale, ordnet af en direkte og brutal Tanke, og ikke vil beholde andet end Suggestionen. Man vil skabe en matematisk nøjagtig forbindelse mellem Billederne, saaledes at der af disse løsner sig en Anskuelse, som staar Gætte-Evnen klar” (...) Med andre Udtryk: Mallarmé vil en suggestiv og musikalsk Poesi (s. 604).

Vi ved, at Claussen har læst Jørgensens Mallarmé-artikel, da han anerkendende refererer til den i sin kritiske anmeldelse af Jørgensens roman *Livets Træ* (1893) fra oktober-nummeret af *Taarnet* 1893 (bd. 1, s. 33). Derfor kan man formode, at Claussens positive omtale af “en sublim Matematik” i interviewet er direkte affødt af Mallarmés begreb om en samtidig poetisk idealisme, der (i Jørgensens oversættelse) hylder “en matematisk nøjagtig forbindelse mellem Billederne”.

Som Peer E. Sørensen med rette har fremført i sit efterskrift til sin antologi af Jørgensens essays, var Claussens ven og symbolistiske konkurrent en fremragende kritiker. Det kommer ikke mindst til udtryk i Jørgensens portræt af Baudelaire i *Tilskueren* fra september 1891, hvorom Sørensen i efterskriftet skriver, at fascinationen af det franske forbillede “lyser ud af hver en linje” (s. 176). Jørgensens omtale af Baudelaires kunstsyn minder om Claussens i interviewet. Her citeres fra originalartiklen i *Tilskueren*:

Som det nødvendige Komplement til Baudelaires *ennui* opstaar da *le rêve*, Drømmen. Disse to Ord findes kausalt sammenkædede næsten paa hver Side af *Les Fleurs du Mal* og *Petits poèmes en prose*. Fantasien, som er Sjælens Beruselse, og Kærligheden, som beruser Sanserne, bliver de Opiater, hvormed Baudelaire dulmer den evige urolige Smærte i sit Indre. Derfor elsker han Kunsten, i hvis Farvers Flod af Glemsel han kan drukne Tilværelsens graa Hverdag” (s. 707-708).

I Jørgensens Baudelaire-essay finder man til en indledning hans kendte anekdote om sit besøg hos Claussen i efteråret 1888, hvor Jørgensen fin-

der ham “dybt nedsænket i en Bog med gult fransk Omslag” (s. 702). Jørgensen hører dernæst Claussen recitere Baudelaires “Brumes et pluies” fra *Les Fleurs du Mal*, hvor både Jørgensen og Claussen har kunnet finde en bekræftelse på deres symbolistiske interesse for glemslen. Claussen oversætter det til “Taage og Regndage”, og sammen med fem andre Baudelaire-digte bringes det i *Tilskueren* i januar 1892.

Når Claussen langt senere i “Forelæsning over moderne Lyrik” i *Løvetandsfnug* (1918), retorisk kraftfuldt, omtaler Baudelaire som “Opløser og Tilintetgører” (s. 146), er han påvirket af den modernistiske tænkning i 1910’ernes Europa, men i sin første symbolistiske fase fra 1888-1895 anskuer Claussen ikke Baudelaire som en digter, der bryder afgørende med den romantiske arv. Det er primært Baudelaires fremhævelse af ensomme og drømmende tilstande, hvor digteren gør sig poetiske sansninger af særlig høj og positiv værdi, som har Claussens opmærksomhed. Det er disse tilstande, som Baudelaire forbinder med begrebet “idéal” (jf. titlen på den indledende hoveddel i *Les Fleurs du Mal*, “Spleen et Idéal”), der var det altafgørende motiv for Claussen i denne tid.

Det høres ikke mindst tydeligt i digtet “Ekbátana”, der blev til i 1895 (se Hunosøe bd. 9.2, s. 294), men først udkom i rejseromanen *Valfart* i november 1896. Digtet, her citeret fra Hunosøes udgave af de to rejseromaner, begynder som bekendt på denne måde:

Jeg husker den Vaar, da mit Hjærte i Kim
Undfangede Drømmen og søgte et Rim,
Hvis Glans skulde synke, jeg ved ej hvorfra,
Som naar Solen gik ned i Ekbátana (s. 169).

Her skal der argumenteres for, at Claussen i denne strofe ønsker at indvie sine læsere i, hvad hans læsning af Baudelaire førte til. Jørgensens anekdote i essayet om Baudelaire havde gjort det til en del af den danske litterære offentligheds viden, at Claussen var en passioneret læser af Baudelaire. I første strofe får Claussen sagt sine læsere, at der ikke blot var tale om passiv læsning dengang i slutningen af 1880’erne, men at læsningen tværtimod afstedkom de største poetiske ambitioner. Claussen bruger således ikke ordet drøm i dets almindelige betydning. Der er snarere tale om Claussens identifikation med sin franske forgængers understregning af drømmens ideale verden som et afgørende vigtigt begyndelsespunkt for poetisk skabelse. Baudelaires berømte åbningsdigt “Paysage” fra den nye sektion “Tableaux Parisiens” i 1861-udgaven af *Les Fleurs du Mal* hører

til blandt de digte, som Claussen oversætter til *Tilskueren*. Afslutningen af digtet lyder i Claussens version:

Da vil jeg drømme blaalige, skære Himmelrande,
Haver og Malmfontæner med hulkende Vande,
Kærtegn og Fuglekvidder den udslagne Dag
og alskens Æventyr af den barnligste Smag.

Om Oprøret trommer sit Uvejr mod min Rude,
min grublende Pande vil tyst mod Pulten lude.
For i den dybe Vellyst er mit Væsen helt gydt ud —
at mane Vaaren frem paa min Viljes frie Bud,
trække Sole af mit Hjærte og skabe uden Skranker
en Dunstkreds' lune Luft af mine brændende Tanker (s. 81-82).

Jørgensen skrev i essayet om Baudelaire: “Hans Sjæl finder Fred i de døde Aarhundreders Stæder” (s. 708). Det er præcis denne imaginære dvælen ved livet i forsvundne og oldgamle byer, som Claussen baserer sit digts Ekbátana på: “Byen med tusind henslængte Terasser / Løngange, svimlende Mure”.⁵ Claussen har vidst, at Baudelaire også tematiserede (ende)-rimets store betydning for sin poesi. Fx i digtet “Soleil”, der også er fra “Tableaux parisiens”, hvor Baudelaire omtaler sin solitære søgen efter rim i de parisiske forstæder: “Je vais m’exercer seul à ma fantasque escrime, / flairant dans tous les coins les hasards de la rime”.⁶ Claussens digt bliver netop også til et parisisk tableau i strofe tre, hvor han mytologiserer sit symbolistiske gennembrud som digter under sit ophold i Paris i begyndelsen af 1890’erne:

Men Drømmen har rejst sig en Vaar i Paris,
da Verden blev dyb og assyrisk og vis,
som blødte den yppigste Oldtid endda ...
jeg har levet en Dag i Ekbátana (s. 169).

---

5 Harry Andersen gjorde i 1967 opmærksom på, at Paul Verlaine bruger bynavnet “Ecbatane” som rimord i første strofe af digtet “Crimen Amoris” fra *Jadis et Naguère* (1885) (s. 93). Et af højdepunkterne i *Antonius i Paris* er Claussens beskrivelse af sit møde i 1893 med Verlaine i Paris. Claussen kalder kapitlet “En Nat med Paul Verlaine” (s. 77-87).

6 I Peter Poulsens rimede oversættelse lyder versene “Går jeg omkring alene og øver mig i / Den sære kunst at rime og skabe poesi” (s. 141).

Det første digt, læseren møder i *Antonius i Paris*, hedder “Indbydelse til Reise”. Titlen er direkte taget fra Baudelaire, der både har skrevet et digt (*Les Fleurs du Mal*) og et prosastykke (*Petits poèmes en prose*) med denne titel. I digtet “L’Invitation au Voyage” omtaler Baudelaire sin vision af det ideale sted i omkvædet: “Là, tout n’est qu’ordre et beauté, / Luxe, calme et volupté”.⁷ Det er dette orientalske drømmeideal, som Claussen overtager i “Ekbátana”. Verset “da Verden blev dyb og assyriske og vis” rummer en allusion til Jørgensens nietzscheanske sluterklæring i programskriftet “Symbolisme” i *Taarnet* 1894: “Verden er dyb. Og kun de flade Aander fatter det ikke” (bd. 1, s. 56).⁸ I versets sammenstilling af det dybe, assyriske og vise søger Claussen at fusionere Nietzsche med Baudelairens lyriske orientalisme.

Det er et formelt særtræk ved “Ekbátana”, at flere af stroferne, blandt andet de to citerede, rummer fire vers med nøjagtigt samme antal stavelser, nemlig elleve. I Claussens samtid blev dyrkelsen af de faste former især forbundet med den franske digterkreds Parnasset, der begyndte at tage form i 1860’ernes Paris. Jørgensen kalder fx Mallarmé for en “Discipel af ‘Parnasset’” (s. 603) i første sætning af sin introduktion. Theophile Gautier, som Baudelaire dedikerede sit lyriske hovedværk til, blev anset for at være en vigtig inspirator for bevægelsen. I Gautiers mest kendte lyriske værk *Émaux et camées* (1852), der samtidig er et hovedværk i den orientalske strømning i fransk 1800-tals-litteratur, findes der en lang række digte, der er stramt holdt i ottestavelser. Det gælder fx også digtet “L’Obélisque de Paris” fra samlingen, som Claussen refererer til i *Antonius i Paris* (s. 30). I sit essay om Gautier fra 1859 roste Baudelaire ikke blot denne digtsamlings rim for at være “et mere end eksakt rims regulære og symmetriske purpur” (s. 507), også Gautiers faste stavelsesantal forbinder Baudelaire med “perfektion” (ibid.). “Ekbátana” rummer således en tydelig forbindelse til denne tradition i samtidig fransk lyrik.

---

7 I Poulsens version: “Kun orden og skønhed på denne kyst, / Yppighed, sjælsro og elskovslyst” (s. 92-93).

8 Zarathustras aforisme lyder på tysk: “Die Welt ist tief / und tiefer als der Tag gedacht”.

Guldborgsund og Baudelaires synæstetiske ideal

Efter Claussens selvopgør med sin tidligere higen efter nøjagtighed, fortsætter udkastet – og bemærk den samme optakt “Jeg husker” som i “Ek-bátana” – med følgende vers:

Jeg husker da kun
en Bro og et Sund
og Maaneskin midt over Bølgerne
jeg husker da kun Pladsket imod Bropillerne
og den store ensomme Nat over vore Hoveder

Claussens gentagne brug af “kun” markerer, at erindringen ligger langt tilbage i tid. Et bestemt sted i Claussens prosa giver os også et grundlag for at diskutere “Udløbet i Uendeligheden” som et digt, der tager udgangspunkt i en særlig erfaring fra Claussens drengear. I erindringsstykket “Provinsbyen” i *Løvetandsfnug* beretter Claussen om sit liv som niårig i Nykøbing Falster. Til sidst i stykket omtaler han Christian IX’s Bro:

Det er omtrent en af de yndigste Fornemmelser paa Jorden at køre i Vogn over Kristian d. 9.s Bro. At føle Falsters Stenbro eller Lollands Landevej slippe op, mens Hjulene stille fanges af det elastiske Trædække paa Broen, hvor alle ager i Skridt. Det er en af de ypperste Stemninger, saaledes at fornemme Vindens lune Sus og inde underfra, hvor Baade sejler, at høre Bølgeplasket mod Bropillerne. Kun en Ting kan være ligesaa saligt: at ligge i en Jolle dernede og nyde Plasket og den dumpe Vognrullen ovenover, skanderet af Hestenes fredelige Skridtgang. Der er en dobbelt Rytme af Hovslaget foran Vognen og Broværkets mødende Gensvar; der er maaske en firdobbelt ja mangfoldig Rytme, hvis man regner Bølgeplasket og Aaretagene med. Det er hemmelighedsfuldt (s. 53-54).

Broen, der både var et brohoved (Falster-delen), svingbro (så roepramme og skibe kunne passere), en fastbro (midten) og en dæmning (Lolland-delen), blev opført i 1867 og nedtaget i 1963. På det første billede ses en hestevogn på selve svingbroen. På det andet billede ses det, at den rejssende, der kom fra Lolland, havde Nykøbing Falsters bymidte i centrum af sit synsfelt under bropassagen.

© Museum Lolland-Falster

© Museum Lolland-Falster

Som Jan Rosiek har skrevet, skal man være opmærksom på, at genren ‘digte ved havet’ også må inkludere “kulturelle eller civiliserede rum, med havne eller andre bebyggelser ved vand” (s. 115). Det er netop tilfældet med “Udløbet i Uendeligheden”, hvor det lyriske jeg er placeret i nærheden af en bro. Rosiek nævner også i relation til nogle andre af Claussens digte ved havet, at der i det sene forfatterskab er en tendens til, at digtene ikke længere “foregiver at have et empirisk udgangspunkt” (s. 131). Denne tendens til at udviske digtets lokale forankring er også et centralt element i

forskellen på udkastet fra 1896 og den trykte version fra 1930. Fx undlader Claussen jo den indledende reference til sundet i den trykte version.

Alligevel er det vigtigt i læsningen af begge versioner at fastholde, at digterjeget opholder sig ved et sund. Havet i sin uafgrænsede fremtoning er ikke indenfor det lyriske jeg's sanselige felt. Han ved, at det strømmende vand munder ud i uendeligheden, som i digtet bruges som metafor for det åbne hav. Han ved også, at skibe finder vej til uendeligheden, men de er der ikke endnu. I brugen af titelordet ‘udløb’ spiller Claussen på to maritime hovedbetydninger af ordet løb og udløb. For det første fungerer udløb som synonym for sund. Det er den betydning, som ODS omtaler som “rende, kanal, leje, hvori en strøm løber, et vand flyder” (II. Løb, 4.3 og 7.2). For det andet bruges udløb om et “sted, hvor et vandløb strømmer ud (...) især ud i havet, en sø, et andet vandløb; munding” (Udløb 1.3). På den måde spiller det med i digtets poetologiske udsagn, at udløb både har en formmæssig betydning, som noget der afgrænser det strømmende samt en topologisk og temporal betydning, som det sted og øjeblik, hvor det strømmende overgår fra en afgrænset til en uafgrænset form. Digterjeget har udløbet som sund i sit umiddelbare synsfelt, mens udløbet i den anden betydning, hvor det udgør et skæringspunkt mellem det afgrænsede og uafgrænsede vand, tilhører indbildningskraftens sfære.

Mens Claussen i første vers i “Ekbátana” fremmaner begyndelsespunktet for sit symbolistiske digterkald til de unge manddomsår i 1880'erne, projicerer han det her i udkastet til “Udløbet i Uendeligheden” tilbage til midten af 1870'erne, hvor digteren stadig var en ung dreng i Nykøbing Falster. På den måde tilbagekalder han sin parisiske mytologi, idet der findes et mere oprindeligt begyndelsespunkt for Claussens symbolistiske kald, nemlig da han som dreng om natten sanser det naturlige mylder af visuelle og auditive indtryk under broen ved Guldborgsund. Det betyder ikke, at Claussen ønsker at tilbagekalde sit symbolistiske afsæt i Baudelaire. Claussen ønsker snarere en ny begyndelse i relation til sit franske forbillede, hvor Baudelaires fremhævelse af perfekt formel orden bliver forladt.

Beskuelsen af havet fra et havneområde var en stærkt positivt ladet aktivitet for Baudelaire. I 1889 i tidsskriftet *Ny Jord* blev nogle af Baudelaires pro-sastykker oversat af Johannes Marer, deriblandt “Le Port”, på dansk “Havnen”:

En Havn er et herligt Opholdssted for en Sjæl, der er træt af Livets Kampe. Den vidtstrakte Himmel, Skyernes vekslende Arkitektur, Havets skiftende Farvespil og Fyrtaarnenes Blinken danner tilsammen et Prisme, som har den beundringsværdige Evne at fryde Øj-

nene uden nogensinde at trætte dem. De slanke Fartøjer med den indviklede Takkelage, som Bølgen harmonisk vugger, nærer Sjølens Sans for Skønhed og Rytme (s. 225-226).

Christian Rimestad roste i sit studie af fransk 1800-tals lyrik fra 1905 Baudelaire for at være en opdager “paa de mystiske Grænseomraader mellem Syn, Hørelse og Lugt” (s. 61). Det er dette synæstetiske aspekt ved Baudelairens lyrik, som Claussen tydeligt arbejder i forlængelse af i “Udløbet i Uendeligheden”. Claussen formulerer en hemmelighedsfuld følelse af at være indfældet i et tilsyneladende perfekt samspil mellem sin drømmende drengnatur og så vandet og det vuggende skib på sundet:

Jeg husker, at Strømmen randt forbi – bort,
 mens et ankret Skib
 stillestaaende midt derude
 bevægede sin sejløse Mastetop
 regelmæssigt frem og tilbage.
 Og jeg havde en ubestemt Trang
 til at flyde bort paa Bølgerne
 ligesom Maaneskinnet
 lægge mig mørk og ensom
 for at vugges midt i det forbirindende
 som det fortøjede Skib
 et eneste fast og dog gyngende Punkt
 ved Udløbet i Uendeligheden

Maaske drømte jeg et tankeløst Øjeblik
 om at befinde mig derude i det mørke Skib,
 som var forladt af Mennesker,
 at ligge i den kolde Bund og drive
 uden Sejl eller Aare
 baaret af mørke Vande, der flød altid rigelige
 forbi lave, lave Bredder,
 baaret forbi Vige og Indskæringer
 forbi Færgesteder og gammeldags Møller
 altid midtstrøms – til jeg endte: hvem ved?
 maaske i en fjærnere By med andre Kornlofter og Pakhusrotter,
 maaske i Uendeligheden,
 hvor man blot skimter Himmel og Hav

Da Huckleberry Finn i romanen af samme navn fra 1882 stikker af fra sin voldelige og alkoholiserede far, lægger han sig ned i en kano for at gemme sig, mens strømmen tager ham og båden bort på Mississippifloden. At ligge i et sejlene fartøj alene er emblematiske for frihedslængsel. Alligevel er denne passive drømmetilstand ikke længere nok for Claussen. Digtet er præget af en disharmoni i begge versioner: For den voksne digter karakteriserer sine drengeårs drømmende væsen som utilstrækkelig, endda “tankeløs”; han udtrykker ovenikøbet tvivl om, om han vitterligt drømte således med ordene “Måske drømte jeg”. Herved distancerer Claussen sig fra sin tidligere dyrkelse af baudelaireske drømmetilstande. I sidste strofe skifter Claussen perspektiv og taler fra en mere moden digterposition, hvor begrebet “Tanke”, dvs. en vågen og granskende tilstand, er det nye positive udgangspunkt for lyrisk skabelse:

Men jeg var snart ked af at være
blot et gyngende Punkt foran det ubegrænsede.
Og jeg gav mig derfor til at søge,
om der ikke af Bølgeplasket under Broen,
af Takten i Skonnertens duvende Takkelage,
af Maaneskinnets matte Flimren paa Bølgerne
kunde uddrages Tanker, som skønt (endelige) afsluttende
var gennemstrømmede af det Uendeliges Bevægelse

Mens Claussen i “Ekbátana” opererer med en dualisme mellem en ophøjet usynlig by Ekbátana og så empiriske Paris, er det i “Udløbet i Uendeligheden” denne og kun denne verden, som Claussens poetiske univers er indfældet i. Claussen tilbagekalder indirekte i digtet sin elitære skelnen mellem den symbolistiske digters adgang til en “usynlig Verdensorden” og så almindelig dødeliges ikke-adgang. Claussens overordnede indirekte budskab i “Udløbet af Uendeligheden” er, at han som digter nu udelukkende forholder sig til den naturlige verden, der er alles. Claussen vil ikke længere bekende sig til den symbolistiske idealisme, som ifølge Mallarmé vægrede sig ved at benytte “det naturlige Materiale” i direkte forstand.

I sidste strofe af “Ekbátana” finder læseren den stolte og triumferende retrospektive gestus:

Da blev jeg taalmodig og stolt. Jeg har drømt
En dybere Lykke, end nogen har tømt.
Lad Syndflodens Vande mig bære herfra
– jeg har levet en Dag i Ekbátana.

Opholdet i Paris frisatte det idealistiske element i Claussens baudelairske stemme, men Baudelaires dyrkelse af havnen og vandet som særligt rig på synæstetisk potentiale fik Claussen først skrevet om efter sit gensyn med Guldborgsund i efteråret 1896. Peer E. Sørensen nævner i sin monografi, at det er Claussens lyriske bestræbelse at nå frem til “naturen. Han vil *natura naturans*, den skabende natur, for at etablere en helhed af sin egen fremmedgjorte subjektivitet, den verden, der er og bliver fremmed for ham, og naturens skabende kræfter” (s. 160). De ord passer særdeles godt på “Udløbet i Uendeligheden”, men ikke “Ekbátana” som langt snarere skal ses i lyset af Baudelaires lyriske orientalisme og Mallarmés ide om en rendyrket suggestiv poesi.

Baudelaire opgav aldrig enderimet, og det gjorde Claussen heller ikke. I *Fra Stuckenbergs til Seedorf* fra 1922 påpeger Christian Rimestad korrekt, at Claussen “har kun sparsomt dyrket det frie Vers” (s. 79), og at man sjældent træffer “den langt udspundne Rytme” (ibid.) i hans poesi. Det særlige ved “Udløbet i Uendeligheden” er, at Claussen her eksperimenterer med et rendyrket frivers, hvor hver enkelt strofe netop består af en langt udspundet rytme. Især i den endelige version har Claussen perfektioneret digtets brug af gentagelser. Formmæssigt minder “Udløbet i Uendeligheden” således om de italienske friversdigte, han skriver omkring år 1894-1895, hvoraf to af de bedste er “Længsel efter Neapel” og “Pompeji”.⁹ Når man betænker kvaliteten af Claussens friversdigte fra denne periode, kan man godt begræde, at digteren ikke fortsatte sit eksperiment med genren mere kraftfuldt i de følgende årtier.

Hvededynger

Ernst Frandsen søsætter i sin første udgivelse om Sophus Claussens manuskripter, *Sophus Claussen-manuskripter* (1941), et synspunkt, der også styrer hans arbejde fra 1950, og som har plaget store dele af den efterfølgende receptionshistorie: “Man forstaar, at Sophus Claussen just ikke skrev med Udgifter for Øje” (s. 5). Det er misvisende af den vigtige grund, at alle Claussens digtsamlinger er nøje komponeret og sammensat efter

---

9 Udførlige udkast til “Længsel efter Neapel” blev til i 1894 (se Hunosøe bd. 3, s. 201), og digtet blev publiceret i *Djævleriet* (1904), mens udkastet til “Pompeji” blev skrevet i 1894-1895 (se Hunosøe bd. 9.2, s. 304) og trykt i *Valfart* (1896). Se Ringgaard s. 190-198 for en læsning af disse to digte.

den stemning, som titlen slår an. Det betyder blandt andet, at Claussen havde tålmodigheden til at vente i lang tid, før han gav et digt plads i en samling. Det kan derfor formodes, at han først valgte at færdiggøre “Udløbet i Uendeligheden” til udgivelse i *Hvededynger*, fordi dets elegiske tonefald (“Ak kunde vi...”) passer til denne samplings grundtone. Digtet er placeret særdeles effektivt umiddelbart efter “Høvdingedød”, Claussens mesterlige dødsdigt:

Skæft Pile nu til Bue,
Læg Skosaal under Svang.
En Tone fattes i min Sang.
Det er mit Dødsmods Lue,
Der knitrer denne Gang.

Lad Vindene mig favne
Med Sejren i mit Haar,
Forløsning i mit dybe Saar.
Jeg hvisker milde Navne,
helt bleg af Dødens Vaar (bd. 7, s. 149).

Christian Rimestad skrev i *Fra Stuckenberg til Seedorf* om Claussens digte: “De nynner, de mumler, de hvisker paa forførelig Vis deres egentlige og inderste Mening frem i selve deres Musik” (bd. 1, s. 79). Digtets to afsluttende vers er i sig selv en tilbagekaldelse af Claussens ungdommelige nihilisme i digtet “Se, jeg mødte paa en Gade” (1895, først udgivet i *Danske Vers* (1912)), hvor slutversene lyder: “Jeg har bedt om Vaar hos Døden, / derfor skal jeg slettes ud” (bd. 4, s. 60). De “milde navne”, som Claussen nævner, er i den herværende Rimestad-inspirerede fortolkning et billede på selve digtets tonalitet og i en større henseende Claussens elegiske tone i *Hvededynger*. Det er den gamle og vise Claussen, der hvisker beroligende epikuræiske ord til sig selv og sine læsere om ikke at frygte døden, men se skønheden og naturligheden i overgangen til det livløse stof. Som Claussen siger i mindedigtet til Thøger Larsen, der også findes i *Hvededynger*, er overgangen et alment menneskeligt vilkår: “Blev du trætt for andre? Tvivl ej, Thøger. / Der ringes for os alle Sol i Bjerge” (bd. 7, s. 141).

Idet Claussen placerer digtet umiddelbart før “Udløbet i Uendeligheden” i *Hvededynger*, får han skabt en alfa-omega-struktur, hvor han digter om sin poesis og sit digterjægs begyndelses- og slutpunkt. Strukturen

løber som en strøm gennem *Hvededynger*, fx i digtet “Længsel efter en Skæbne”:

Jeg ønskede at samle min Længsel, mit Liv
Til en Vagt uden Hvile, en Skæbne som brænder
med Sol, der paa Enge nær Havet blev til
og ender et Sted, som kun Stjernerne kender (bd. 7, s. 93).

Man genfinder her projektionen af digterkaldet tilbage til drengeårene på Falster, hvor han på gården i Sillestrup havde engene nær havet omkring sig. Udkastet til “Udløbet i Uendeligheden” fra 1896 er begyndelsen på Claussens elegiske stemme, som først viser sig i sin fulde styrke i *Hvededynger*. Det er derfor med poetisk nødvendighed, at “Udløbet i Uendeligheden” først finder sin plads i Claussens sidste digtsamling. I langt det meste af Claussens prosafiktioner samt digte fra 1880’erne til 1920’erne mytologiserer Claussen sine manddomsår, men i *Hvededynger* får drengen og den gamle mand lov til at komme til orde i et elegisk tonefald af smuk karat.

På alle niveauer er Claussens endelige version bedre end udkastet. I receptionshistorien finder man mange eksempler på, at Claussens sene forfatterskab bliver omtalt som en lyrisk nedgangsperiode. Denne forfaldslogik kan føres tilbage til andet bind af Ernst Frandsens monografi, hvor Frandsen er meget optaget af at skrive om Claussens produktionskriser og lyriske kvalitetsdyk m.m. Et eksempel på dette er fx Harry Andersens omtale af Claussen i 1925 som en digter, der er “udbrændt” (s. 9). Det modsatte er tilfældet. Claussen var i 1920’erne på toppen af sit virke som lyriker, og *Hvededynger* hører til blandt hans største digtsamlinger.

Afslutning

Hvorfor vælger Claussen det kollektive “vi” snarere end “jeg” i sidste strofe af “Udløbet i Uendeligheden”? Ville “jeg” ret beset ikke have passeret bedre til digtets karakter? Man finder mange eksempler på, at Claussen ikke ønskede at lade Jørgensen være den eneste, der talte autoritativt på deres fælles symbolistiske generations vegne i 1890’erne. Et velkendt eksempel er “Den skønne Propaganda” fra *Antonius i Paris*, hvor Claussen siger til Georg Brandes: “De satte Forsken op mod Drømmespind, / Vor Nutid sætter nye Drømme ind...” (s. 87). “Udløbet i Uendeligheden” er et

digt af en meget personlig karakter. Alligevel valgte Claussen i efteråret 1896 muligvis at bruge “vi”, fordi han ville konkurrere med Jørgensens transcendent udlægning af den rette symbolistiske kunst. “Udløbet i Uendeligheden” er Claussens måde at fortælle den Zarathustra-begejstrede Jørgensen, hvis konversion til katolicismen blev fuldført i februar 1886, at den symbolistiske poesi må besinde sig på at forblive jorden tro.

Endnu vigtigere er dog digtets karakter af lyrisk selvopgør.¹⁰ Med sin præsymbolistiske debutdigtsamling *Naturbørn* fra 1887 fremstod Claussen som en discipel af Brandes, der digtede i forlængelse af kritikerens fremhævelse af Heinrich Heine og Emil Aarestrups lyriske fortjenester. I årene fra 1888 til 1895 bryder Claussen med Brandes og hans ældre generation af naturalistiske digtere og indgår et symbolistisk partnerskab med Johannes Jørgensen om at definere en ny digtergeneration, hvor Baudelaire og den samtidige franske symbolisme (især Verlaine og Mallarmé) udgjorde det væsentligste europæiske afsæt. “Udløbet i Uendeligheden” er et krisedigt, der i særlig grad markerer Claussens selvopgør med den idealistiske periode i sit virke som symbolistisk digter. I 1896 ville han med digtet sige et ukærligt farvel til en periode i sit forfatterskab, men i 1930 kunne han i samspil med “Høvdingedød” bruge digtet til at gøre regnskabet op og sige verden og sine læsere et elegisk farvel.

Litteratur

- Andersen, Harry 1967. *Studier i Sophus Claussens lyrik*. Særtryk af Københavns Universitets Festskrift i anledning af dets årsfest november 1967.
- Baudelaire, Charles 1997. *Helvedsblomsterne*. Oversat og kommenteret ved Peter Poulsen. København: Nansensgade Antikvariat 1997.
- Baudelaire, Charles 2014. “Théophile Gautier” i *Baudelaire i udvalg*. Gendigtet og oversat af Luna Tirée de la Brume. København: Det Poetiske Bureaus Forlag, s. 481-509.

---

10 I et genrehistorisk perspektiv er “Udløbet i Uendeligheden” også interessant, fordi det rummer elementer af palinodien. Begrebet blev blandt andet i antikken brugt om et (tabt) digt af Stesichoros, hvori digteren udtrykte sit ønske om at tilbagekalde sin tidligere version af myten om Helenes bortførelse af Paris. Ifølge myten var Stesichoros blevet blind, fordi han i stil med Homer havde fremstillet Helene som en kvinde uden ærbarhed. I det øjeblik, Stesichoros tilbagekalder sit tidligere digt, får han synet tilbage. I *Faidros* (242e-243b) diskuterer Platon myten og forbinder palinodien som litterær genre med “et gammelt renselsesritual” (s. 415). “Udløbet i Uendeligheden” kan også læses som et lyrisk renselsesritual, hvormed Claussen kaster sine tidligere orientalske gevandter bort.

- Claussen, Sophus (overs.) januar 1892. "Nogle Vers af Charles Baudelaire" i *Tilskueren*, s. 79-83.
- Claussen, Sophus 1918. *Løvetandsfnug*. København: Gyldendal.
- Claussen, Sophus 1990. *Antonius i Paris. Valfart*. Tekstudgivelse og efterskrift ved Jørgen Hunosøe. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab / Borgen.
- Frandsen, Ernst 1941. *Sophus Claussen-manuskripter. Ekbátana. Ingeborg Stuckenberg. Imperia*. København: Ejnar Munksgaard.
- Frandsen, Ernst 1950. *Sophus Claussen I-II*, København: Gyldendal.
- Hunosøe, Jørgen (udg.) 1982-84. *Sophus Claussens lyrik 1-9:2*. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab / Gyldendal.
- Jørgensen, Bo Hakon 1977. *Maskinen, det heroiske og det gotiske: Om Johs. V. Jensen, Sophus Claussen og århundredskiftet*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Jørgensen, Bo Hakon 1993. "Rotter og pakhuske allevegne. Sophus Claussen og det eksotiske" i *Spring. Tidsskrift for moderne dansk litteratur*, nr. 5, s. 80-86.
- Jørgensen, Johannes 1891. "Baudelaire" i *Tilskueren. Maanedsskrift*. København, s. 702-723.
- Jørgensen, Johannes 1893. "En ny Digtning. III. Stéphane Mallarmé" i *Tilskueren. Maanedsskrift*. København, s. 603-607.
- Jørgensen, Johannes (red.) 1894-95. *Taarnet. Illustreret Maanedsskrift for Kunst og Litteratur I-II*. Fotografisk optryk med efterskrift og registre ved F.J. Bille-skov Jansen. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab / C. A. Reitzel 1981.
- Lasson, Frans 1984. *Sophus Claussen og hans kreds. En digters liv i breve I-II*. København: Gyldendal.
- Marer, Johannes (overs.) 1889. "'Digte i Prosa" af Charles Baudelaire" i *Ny Jord. Nordisk Tidsskrift for Literatur, Videnskab og Kunst*, red. af Carl Behrens, bd. 3, s. 213-256.
- Platon 2010. *Phaidros i Platons samlede værker i ny oversættelse I-VI*, udg. af Jørgen Mejer og Chr. Gorm Tortzen. København: Gyldendal, bd. 2, s. 385-462.
- Rimestad, Christian 1905. *Fransk Poesi i det nittende Aarhundrede*. København: Det Schuboeske Forlag.
- Rimestad, Christian 1922. *Fra Stuckenberg til Seedorf. Den lyriske Renæssance i Danmark I-II*. København: Povl Branner.
- Ringgaard, Dan 2000. *Den poetiske lækage. Sophus Claussens lyrik, rejsebøger og essayistik*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Rosiek, Jan 2015. *Danmark, Gurre, stranden. Steder i dansk litteratur*. København: U Press.
- Sørensen, Peer E. 1997. *Udløb i uendeligheden. Læsninger i Sophus Claussens lyrik*. København: Gyldendal.
- Sørensen, Peer E. 2001. "Efterskrift" i *Johannes Jørgensen: Essays om den tidlige modernisme*. Aarhus: Forlaget Klim, s. 167-220.

APPENDIKS A

Bort med den uværdige Higen efter Nøjagtighed,
hvormed jeg længe har gjort mig Livet surt,
men som ikke har noget at gøre hos mig den¹, der er Digter

Jeg husker da kun
en Bro og et Sund
og Maaneskin midt over Bølgerne.
Jeg husker da kun Pladsket imod Bropillerne
og den store ensomme Nat over vore Hoveder

Jeg husker, at Strømmen randt forbi – bort,
mens et ankret Skib
stillestaaende midt derude
bevægede sin sejlløse Mastetop
regelmæssig frem og tilbage.
Og jeg havde en ubestemt Trang
til at flyde bort paa Bølgerne
ligesom Maaneskinnet
lægge mig mørk og ensom
for at vugges midt i det forbirindende
som det fortøjede Skib
et eneste fast og dog gyngende Punkt
ved Udløbet i Uendeligheden

Maaske drømte jeg et tankeløst Øjeblik
om at befinde mig derude i det mørke Skib,
som var forladt af Mennesker,
at ligge i den kolde Bund og drive
uden Sejl eller Aare
baaret af mørke Vande, der flød altid rigelige

(Side 2)

forbi lave, lave Bredder,

---

¹ den] tilføjet over linjen.

baaret forbi Vige og Indskæringer
forbi Færgesteder og gammeldags Møller
altid midtstrøms – til jeg endte: hvem ved?
maaske i en fjærnere By med andre Kornlofter og Pakhusrotter,
maaske i Uendeligheden,
paa et andet fast Punkt²
hvor man blot skimter Himmel og Hav.
ved Udløbet i Uendeligheden³

Men jeg var snart⁴ ked af at være
blot et gyngende Punkt foran det ubegrænsede.
Og jeg gav mig derfor til at søge,
om der ikke af Bølgeplasket under Broen,
af Takten i Skonnertens duvende Takkelage,
af Maaneskinnets matte Flimren paa Bølgerne
kunde uddrages Tanker, som skønt (endelige)⁵ afsluttende⁶
var gennemstrømmede af det Uendeliges Bevægelse

Da kom en Vogn rullende over Broen

Sept el. Oktober 96

APPENDIKS B

Udløbet i Uendeligheden

Jeg husker Plasket imod Bropillerne,
Maaneskin midt over Bølgerne
og den ensomme Nat over vore Hoveder.

---

2 paa et andet fast Punkt] *tilføjet i venstre margin.*

3 ved Udløbet i Uendeligheden] *tilføjet i venstre margin.*

4 snart] *tilføjet over linjen.*

5 (endelige)] *ændret fra endelige.*

6 afsluttende] *tilføjet over linjen.*

Jeg husker, at Strømmen randt forbi os,
mens et ankret Skib
stillestaaende midt derude
bevægede sin sejløse Mastetop.
Jeg havde i mig en Trang
til at flyde bort paa Bølgerne ligesom Maaneskinnet,
eller lægge mig ensom og mørk
at vugges midt i det forbirindende
som det fortøjede Skib – et eneste
fast, dog gyngende Punkt
ved Udløbet i Uendeligheden.

Maaske drømte jeg i et tankeløst Øjeblik
at befinde mig i det mørke menneskeforladte Skib,
at ligge i den kolde Bund og drive
uden Sejl eller Aare
baaret af mørke Vande, der flød altid rigelige.

Drive forbi de lave Bredder,
forbi Vige og Indskæringer,
forbi Færgesteder og gammeldags Møller
altid midstrøms – til jeg endte, hvem ved?
maaske i en fjærner By med andre Kornlofter og Pakhusrotter,
paa et andet landfast Punkt
ved Udløbet i Uendeligheden.

Jeg maatte blive, hvor jeg var,
men træt af at være
et altid gyngende Punkt foran det ubegrænsede
gav jeg mig derpaa til at søge:
Ak kunde vi af Bølgeplasket under Broen,
af Takten i Skonnertens duvende Takkelage,
af Maaneskinnets matte Flimren paa Bølgerne
uddrage afsluttende Tanker,
som var gennemstrømmede af det Uendeliges Bevægelse.

Second plural *r*-endings in older Danish and Norwegian

By *Seán D. Vrieland*

The unique second plural imperative ending *-er* (*-ær*) in older Danish has been previously explained by Krogh (1995) as enclisis of the plural pronoun **īr* and of common origin to the Old Norwegian second plural ending *-ir*, used in all moods. The present article explains the latter as the result of proportional analogy with the dual pronoun *(þ)ið < (þ)it* whereas the enclisis hypothesis is still the best explanation for the former. Synchronically, the Danish ending functions to differentiate the plural from the singular in the imperative mood.

Old Danish (ODa.) generally shows less morphological complexity than its sister languages Old Icelandic (OIcel.), Old Norwegian (ONorw.), Old Swedish (OSw.), and Old Gutnish (OGu.). Within the verbal paradigm, however, Old Danish shows more complexity in the personal endings for the second person plural, distinguishing indicative and subjunctive *-e* (*-æ*) from imperative *-er* (*-ær*), whereas in the remaining Old Nordic languages the imperative ending is identical with the other moods (OIcel. *-ið*, ONorw. *-ir* or *-ið*, OSw. and OGu. *-in*).

This unique imperative ending is attested as early as the Hvidbjerg runic inscription **b(e)þer fo=r bo** ‘pray for Bo’ (DR 103/MJy 5)¹ and can be found up until the modern period, especially in religious texts.² In the earliest Danish manuscripts such as the fragmentary *Christi Opstandelse* (ed. Johs. Brøndum-Nielsen 1955),³ a three-way distinction is made in the second person plural between indicative *-a* (*lata* ‘let’, line 9), subjunctive *-e* (*lægge* ‘lay’, line 81), and imperative *-ir* (*Sighir* ‘say’, line 95).

In his discussion of the Danish imperative plural, Krogh (1995: 133 ff.) rejects a previous proposal by Brøndum-Nielsen (1950-73: VIII 3), who argues for final *r* to have arisen regularly via rhotacism of weakly-stressed *ð* in the ending *-ið*, the ending found in Old Icelandic and early Old Norwegian. Instead, Krogh finds the only possible explanation for the Danish

---

1 Brøndum-Nielsen (1950–1973: VIII 172) gives a dating of ca. 1250, though *Danmarks Runeindskrifter* simply dates the inscription to the Early Old Danish period (1100–1300). See also <http://runer.ku.dk/VisGenstand.aspx?Titel=Hvidbjerg-sten> (last accessed 01-04-2019).

2 A 2pl.imp. *-er* is maintained in e.g. the 1907 authorized translation of the New Testament, though was removed in the updated translation from 1948 (cf. Hansen 1967: 34).

3 Brøndum-Nielsen (1955: 8) dates this manuscript to ca. 1325 or earlier.

ending to be enclisis of the second plural pronoun **iR* (NWGmc. **jīz*), thus explaining a form such as *fører* ‘carry’ as **fōrið+iR* ‘carry-ye’ (cf. OIcel. *fórið ér*) > **fōriðR* > **fōriR*.

Krog’s explanation was already proposed for the Old Norwegian ending *-ir* by Noreen (1923: 138), though he goes further in asserting the development was common to both languages, suggesting it began in the south (Danish) and spread northwards. Noreen (1904: 478) notes the occasional use of 2pl.imp. *-er* in Old Swedish sources from around 1430 and afterwards, such as in the miscellany manuscript Stockholm, Royal Library, D 4 (1400–1430), though considering the ending appears in younger, often translated literature, this feature must be considered secondary and is likely due to influence from Danish.

In the following I argue the 2pl.imp. *-er* in Danish and the 2pl. *-ir* in Old Norwegian to be of separate origin. Rather than an enclisis of the pronoun **iR*, the Norwegian ending must have arisen via proportional analogy with the dual, and is found in all moods. The Danish ending *-er*, on the other hand, being restricted to the imperative, likely arose via enclisis of the plural pronoun **iR* attached to the bare stem to distinguish an imperative plural from the otherwise endingless imperative singular.

Old Norwegian 2pl. *-ir*

Old Norwegian differs from Old Icelandic in the use of a 2pl. *-ir* ending for all moods, e.g. *hafir* ‘ye have’, where Old Icelandic preserves the original ending *-ið* (PGmc. **-ip*), e.g. *hafid*. Hægstad (1916: 129) finds the earliest dated example to be from a diploma written in Bergen in 1283,⁴ which reads *at þer ser* ‘that ye [may] be’, where the corresponding OIcel. 2pl.pres.subj. would be *séð* (Modern Icel. *séuð*). In the fragmentary Norwegian manuscript of *Konungs skuggsjá* AM 243 b α fol., dated to the third quarter of the thirteenth century, we find this new ending *-ir* (and preterite *-ur*, *-or*) alongside the older ending *-ið* (preterite *-uð*, *-oð*).

As noted above, Noreen (1923: 138) argues the ending *-ir* to have arisen via enclisis of the personal pronoun *ér* ‘ye’, similarly arguing the alternate form *-it* with a stop to have arisen via enclisis of the dual pronoun

4 AM Dipl. Norv. fasc. I, nr. 5. Printed in *Diplomatarium Norvegicum* II nr. 20.

it ‘ye two’ (thus e.g. *bindit* ‘ye two bind’ < *bindið+it*, *bindir* ‘ye bind’ < *bindið+ér*). Enclisis of pronouns is found elsewhere in Old Nordic, such as 1sg. *-k* (*emk* ‘I am’ < *em ek*) and the reflexive suffixes *-sk* (from acc. *sik*) and *-s* (from dat. **sīr*).

However, the ending *-ir* is almost always found when the pronoun *þér* ‘ye’ is made explicit, as in the example *at þer ser* noted above, rendering an enclitic pronoun redundant.

Instead of enclisis, we may consider the ending *-ir* to have developed in the plural via proportional analogy with the dual *-ið* and dual pronoun *(þ)ið* < *(þ)it* following the model:

$$(þ)ið : -ið :: (þ)ér : X$$

where $X = -ir$. This proportional analogy first requires the spirantization of the final stop in the dual pronoun *(þ)it* as the verbal ending *-ið* derives from an original spirant (PGmc. **-iþ*). Evidence for the spirantization of final (unstressed) *t* is already present in the late thirteenth century, including in the fragment of *Konungs skuggsjá*, where we for example find the original ending *-at* alongside spirantized *-að* in the nom.-acc.sg.neut. of participles, e.g. *æinfalldat* alongside *æinfalldað*, both on f. 22v. The use of *-it* in verbs is then a reverse spelling of a spirantized *-ið* rather than enclisis of the dual pronoun *it*.

The same proportional analogy can be identified elsewhere among the Nordic languages, namely within the Dalecarlian dialects of central Sweden. Here, reflexes of both endings **-ið* and **-īr* are found in the verbal system, as well as reflexes of both pronouns **ið* and **-ir*. Significantly, no dialect has reflexes of both; rather, dialects which preserve the old dual **ið* (also 1du. **wið*) show reflexes of the ending **-ið*, whereas dialects which preserve the old plural **-īr* (also 1pl. **wīr*) show reflexes of the ending **-ir*. Levander (1928: 89) finds this to be evidence for the enclisis theory, which cannot be (dis)proven and therefore must be left to speculation. However, whether enclisis or pure analogical replacement, the driving force behind the two endings is clearly the difference between the dual and plural pronouns.

We can imagine a proto-Dalecarlian system with a separate dual and plural verbal system in the second person, which eventually leveled out in the individual dialects. It is however impossible to say which group is innovative here, and which is archaic. The most central dialects (SE Älvdalen, Västmanland, Bonäs) have generalized the dual, while the outer dialects

(Älvdalen, Mora, Sollerön) have generalized the plural.⁵ Within Old Norwegian, on the other hand, both forms are retained.

Proportional analogy in Old Norwegian: Evidence from *Konungs skuggsjá*

Assuming proportional analogy to be the catalyst for the 2pl. ending *-ir* in Old Norwegian inherently assumes the ending is never used with an explicit dual pronoun (*þit*). To test this hypothesis, I searched for all marked 2pl. verbs in the thirteenth century fragment of *Konungs skuggsjá* in AM 243 b α fol.⁶ in the Menota database (ed. Språksamlingane 2015) using the following search string:

```
[fac = "(.*)r" & msa = ("xVB" "nP" "p2")] :: document = "AM-243-b-alfa-fol"
```

The search delivered a total of 38 hits of the second plural ending *r*.⁷ Of these, 28 tokens were preceded by the 2pl. pronoun *þér* (e.g. *at þer synir mer alla þa luti* ‘that ye show me all the things’) while the remaining ten were followed by the plural pronoun (e.g. *er nu hafir þer um rætt* ‘of which ye now have spoken’).⁸ Notably these *r*-endings include both pres. *-ir* and pret. *-ur* (e.g. *gatur* ‘were able’).

Similar searches for plural verbs with the original ending *-ið/-uð* showed both the explicit dual *þit* and plural *þér* are used with this ending. A search of verbs ending in *ð* delivered four hits, three of which are preceded by the plural pronoun *þér* (e.g. *at þer gatuð litlu fyr* ‘that ye could little before’).

5 One may wonder whether a similar proportional analogy gave rise to the use of the dual *þið* (and, by extension, *við*) being generalized to the plural in Modern Icelandic. This cannot be the case for Faroese, however, as the final consonant remained *t* (Far. *tít*, *vit*).

6 Finnur Jónsson (1920: 19) notes in his edition of *Konungs skuggsjá* that “2. pers. pl. ender flere gange på -t (...) men også meget ofte på r, hvad enten *þer* står foran (hyppigst) eller efter” [2pl. frequently ends in *t* (...) but also often in *r*, whether *þer* comes beforehand (most frequent) or after], though makes no mention of the dual pronoun *þit*.

7 A total of 41 hits were returned; however, three of these were the second singular *þú* rather than the second plural, and are thus not included in the count.

8 Note that the 2pl. *þér* is frequently used in *Konungs skuggsjá* as a formal form in the singular. The same applies to the dual *þit*.

The third hit is followed by the oblique plural *yðr* (*hærra minn latið yðr æigi firi þikkia* ‘my Lord let you not think thus’). No hits were found of 2pl. verbs ending in *d* or *þ*. A search of verbs ending in *t* delivered a total of 85 hits;⁹ of these, 46 were preceded by the plural *þér*; while 20 were preceded by the dual *þit*. Twice the verb was followed by the plural pronoun *þér*, though never by the dual *þit*.¹⁰

Old and Early Modern Danish *-er*

Turning to the Danish evidence, we find the ending *-er* (*-æer*) is only used in the imperative, in stark contrast to the use of *-ir* (ONorw. pret. *-ur*) in all moods in Old Norwegian and modern Dalecarlian. Furthermore, ODa. *-er* is the earliest and only attested ending for the second plural imperative, whereas Old Norwegian texts show the original ending *-ið* could be used interchangeably with the new ending *-ir* in plural verbs. Meanwhile, the earliest attested paradigm in Old Danish in the 2pl. is that of *Christi Opstandelse*, which maintains a three-way distinction between indicative *-a*, subjunctive *-e*, and imperative *-er*.

In Norwegian and Dalecarlian, the proportional analogy suggested for the development of the ending *-ir* depends on the model $(b)ið:-ið::(b)ér:X$, which first requires the spirantization of final $*t > *ð$ in the dual pronoun (PGmc. **jut* ‘ye two’). This pronoun, however, is not attested in Danish (it appears, though infrequently, as *it* in early Swedish), nor is there any indication of a spirantization of final *t* in Danish until around 1400 (cf. Brøndum-Nielsen 1950-73: 133), long after the 2pl. imp. *-er* was already in the morphology. Thus there is no model of proportional analogy to explain the Danish ending.

On the other hand, if the ending should be traced back to the enclisis of the pronoun $*iR$ (which seems the likeliest scenario) this must have occurred well before the literary period, as the final $*R$ of the pronouns *I* ‘ye’

9 Plus one hit of a 2sg.

10 Of the other Old Norwegian texts in the Menota database with complete morphosyntactic analysis, the ending *-ir* was only found in *Tómas saga erkibyskups* in Holm. Perg. 17 4to (ed. Rindal 2004), preceded by *þér* (*ok kunnegt huat nauð er þer þoler*). Final *r* is also found in *Barlaams ok Josaphats saga* in Holm. Per. 6 fol. (ed. Gammelnorsk Ordboksverk/EDD 2008), preceded by *þér* (*hui ber þer þein dauðra*); however, the form *ber* is the bare stem. It is possible the scribe has mistakenly deleted a second *er* from an exemplar with **berer*.

and *vi* ‘we’ is lost without a trace in Danish (being yet preserved in OSw., OGu. *īr*, *vīr*; ONorw., OIcel. *ér* or *þér*, *vér*).

Enclisis of **īR*: Bare stem or inflected form?

The question remains, however, onto what form of the verb was enclitic **īR* appended? Considered together with the singular, the imperative paradigm in Old Danish can be described synchronically as follows:

SG	bare stem	<i>gīv</i>
PL	stem + <i>er</i>	<i>gīver</i>

The use of the bare stem for the imperative singular traces back to the Proto-Germanic system and is found in all the older Germanic languages (cf. Goth., OHG *gib*). Within North Germanic, the final devoicing of stops and later nasal assimilation during the Proto-Norse period resulted in a number of irregular imperative singular forms, however, such as OIcel. *gakk* ‘go’ < **gang*, *statt* ‘stand’ < **stand* (cf. Noreen 1923: 161).

In Old and Early Modern Danish we find relics of these irregular imperative singulars, such as *gak* ‘go’ and *stat* ‘stand’. The imperative plurals of these verbs, however, are regular: *ganger* (or shortened *gar*) and *stander*.¹¹ This would indicate the imperative plural is not merely formed by enclisis of the pronoun **īR* onto the imperative singular, which would already have undergone final devoicing and resulted in forms such as ***gakker*, ***statter*. Instead, the enclitic must have been attached onto the synchronic bare stem or perhaps onto an inflected form (either the original imperative plural, e.g. **gangiðir*, as suggested by Krogh (1995), or possibly onto a non-umlauted subjunctive, e.g. **gangeir*).

ODa. *-er*: Imperative only?

Considering the distribution in the Old Danish paradigm in contrast to that of Old Norwegian, Krogh (1995: 133) finds it not unreasonable to assume

¹¹ Cf. pl. *Stander op Gaar fra mik* (Exo 12:31; Molbech 1828: 139) vs. sg. *stat op ok gak* (*Postil*; Ejder 1983: 58). The longer form *ganger* is found in the Scanian postil manuscript Uppsala, University Library, C 56 (*Ganger burt j forbannade men til helffwetis*; Klemming 1893: 146).

pre-literary Old Danish had the *r*-ending in all moods, especially considering the indicative and subjunctive ending *-e* (*-æ*) originally belonged to the third person plural. This consideration is perhaps especially strengthened by the evidence of a separate indicative *-a* and subjunctive *-e* (*-æ*) in e.g. *Christi Opstandelse*, both of which must have been taken from the third person plural.

Here a parallel may be found in Faroese, where the second plural ending *-ið* survived in all moods up until the nineteenth century,¹² whereas today it is only used to mark the imperative of the second plural, with the indicative ending *-a* having spread from the third plural to both the first and second person (Thráinsson et al. 2012: 425). Thus from a synchronic perspective, Far. *-ið* and (O)Da. *-er* do not distinguish the imperative from the indicative and/or subjunctive, but rather distinguish the imperative plural from the imperative singular, the latter being the stem of the verb. Note also Faroese preserves some of the synchronically irregular forms due to final devoicing, such as 2sg. *gakk* ‘go’, while the plural form is regular *gangið*.

Conclusion

We have seen that the second plural endings in Old Norwegian and Old (and early Modern) Danish, though both ultimately deriving from the second plural pronoun **īR*, cannot be of the same origin. In Norwegian, the rise of *-ir* came through a proportional analogy with the dual and plural pronouns, which could be illustrated as *(b)ið:-ið::(b)ér:X*, where X eventually is filled by *-ir*. The same rise of *-ir* via proportional analogy is known from Dalecarlian and may be of common origin to Norwegian.

Meanwhile the Danish ending *-er*, which is only used in the imperative, can at least synchronically be explained as a demarcation of the plural as opposed to the singular, which is the bare stem. This same demarcation is found in Faroese, for which the second plural only has a unique ending (*-ið*) in the imperative, having fallen together with the first and third plurals in all other moods in the nineteenth century. Diachronically speaking, the Danish ending must be a suffixation of the pronoun **īR*, as suggested

---

12 Cf. Hammershaimb (1891: CXII-CXIII), who notes the use of the first and second plural endings among elderly speakers in the Northern dialect area.

by Krogh (1995), though whether on the bare stem or on an inflected form remains unclear.

Bibliography

- Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik*. 2nd edn. Copenhagen: J.H. Schultz 1950–1973.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (ed.): *Et Gammeldansk Digt om Christi Opstandelse*. Copenhagen: Ejnar Munksgaard 1955.
- Ejder, B. (ed.): *Svenska medeltidspostillor: Del 8*. Lund: Bloms 1983.
- Finnur Jónsson (ed.): *Konungs Skuggsjá*. Copenhagen: Gyldendal 1920.
- Gammelnorsk Ordboksverk / EDD (ed.). *Thómass saga erkibyskups (ed. Carl Richard Unger, Christiania 1869): Holm perg 17 4to: A digital edition*. Version 1.0.3 (23 February 2016). Medieval Nordic Text Archive 2008.
- Hammershaimb, V.U.: *Færøsk Anthologi*. Copenhagen: S.L. Møllers 1891.
- Hansen, Aage: *Moderne Dansk III: Sprogbeskrivelse*. Copenhagen: Det Danske Litteraturselskab 1967.
- Hægstad, M.: *Vestnorske Maalføre fyre 1350 II: Sudvestlandsk*. Christiania (Oslo): Jacob Dybwad 1916.
- Klemming, G.E. (ed.): *Svenska medeltids-postillor: Tredje delen*. Stockholm: Norstedt 1893.
- Krogh, S.: Imperativen på *-er* i ældre dansk, i *Arkiv för Nordisk Filologi* 110, pp. 131–139, 1995.
- Levander, L.: *Dalmålet: Beskrivning och Historia I*. Uppsala: Appelbergs 1928.
- Molbech, C. (ed.): *Den ældste danske Bibel-Oversættelse*. Copenhagen: Andreas Seidelin 1828.
- Noreen, Adolf: *Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutnischen*. Halle: Max Niemeyer 1904.
- Noreen, Adolf: *Altisländische und altnorwegische Grammatik unter Berücksichtigung des Urnordischen*. 4th edn. Halle: Max Niemeyer 1923.
- Rindal, Magnus (ed.): *Barlaams ok Josaphats saga: Holm perg 6 fol: A digital edition*. Version 1.0.1 (22 November 2016). Medieval Nordic Text Archive 2004.
- Språksamlingane (ed.): *Konungs skuggsjá (ed. Ludvig Holm-Olsen, Oslo 1945 and 1983): AM 243 ba fol: A digital edition*. Version 9.0 (12 September 2018). Medieval Nordic Text Archive 2015.
- Thráinsson, Höskuldur et al.: *Faroese: An Overview and Reference Grammar*, second edition. Tórshavn: Faroe University Press 2012.

Dragørmålets *lire* ‘brudesvend’/‘brudepige’

Et hapax legomenon?

Af Steffen Krogh & Joost Robbe

This article investigates the etymology of the noun *lire* in the Dragør dialect of around 1840, which was spoken on the Danish island of Amager. The word *lire* designated ushers and bridesmaids at a wedding. The article clarifies the inflection of the word and discusses different pathways to explain its etymology. After having explored possible connections of *lire* to Norwegian *lire* and Dutch *lier*, the article argues that *lire* is connected to the Danish noun *leder*, which equally designated ushers and bridesmaids at a wedding in the dialects of Amager.

I 1917 udgav *Historisk Samfund for Københavns Amt* en beskrivelse af, hvorledes et bryllup på Amager kunne være foregået omkring 1840 (Jansen 1917: 41-45). Forfatteren til denne skildring var gårdejer Dirch Jansen (1855-1936) i Store Magleby, der tilhørte en af de gamle slægter, der kunne føre deres aner tilbage til den hollandske indvandring i begyndelsen af 1500-årene (Mentz 2017: 41).¹ Det er tydeligt, at Jansen ønskede at skildre et historisk amagerbryllup med megen kolorit og mange detaljer, således at mindet om Amagers fortid så godt som muligt kunne bevares i en tid præget af forandring.

Efter at have oplyst om forlovere, lysning i kirken, bedemanden og ‘kokkene’, der skulle sørge for opvartningen, skriver Jansen (1917: 42-44), at brudeparret blev assisteret af fire unge mennesker, der kaldtes for *lire*. Disse fire bryllupshjælpere dannede to par, der hvert for sig var sammensat af en ung mand og en ung pige. På bryllupsdagen gik brudefolkene efterfulgt af disse to *lire*-par fra bryllupsgården inde i byen til kirke. Derudover var det første par behjælpeligt med at åbne kirkestolene for brudefolkene på hver side af midtergangen. Også efter brudevielsen, da der blev ofret til præst og degn, havde *lirene* en ceremoniel rolle. Først ofrede brudgommen og derefter dennes *lire* (dvs. de to *lire*-mænd). Derefter kom

---

1 I slutningen af det 16. århundrede berettede Arild Huitfeldt, at Christian 2. (1481-1559, konge 1513-1523) lod ”forhandle vdi Vatterlandene vdi Holland / At hid skulde indkomme nogle Hollender at bo / huilcke hand tilsagde stor Frihed / Oc paa Foraarit 1516. [sic] kom her nogle ind / hvileke hand indgaff en By paa Amage / at bo paa / kaldis Hollender Byen” (Huitfeldt 1596: 43). I 1500-tallet var Waterland en del af grevskabet Holland og omfattede byerne Monnikendam, Volendam og Edam samt den lille ø Marken. Det historiske grevskab Holland dækker omtrent de moderne provinser Noord- og Zuid-Holland.

de øvrige mænd og karle. Så kom bruden, der også efterfulgtes af sine *lire* (dvs. de to *lire*-piger). Til sidst kom de øvrige koner og piger.

lirene havde en velafgrænset rolle ved bryllupsdansene. Disse blev altid indledt i bryllupsgården og åbnet af brudefolkene, der dansede de tre første. De to *lire*-par dansede de tre næste. Derefter dansede brudeparret sammen med de to *lire*-par atter tre danse. I den første runde af danse skiftedes der ikke partner. Derefter skiftedes der partner mellem brudefolkene og det første *lire*-par og til sidst mellem brudefolkene og det andet *lire*-par.

Af Jansens beskrivelse fremgår det, at *lirene* var brudesvende og brudepiger i disse ords oprindelige betydning: unge mennesker, der ledsager og hjælper brudeparret med bestemte opgaver, og således ikke børn, der uden nærmere bestemt funktion følger brudeparret. Betydningen af ordet *lire* er således bekendt. Ordets fleksionsmorfologiske forhold er ligeledes forholdsvis overskuelige, idet Jansen bruger *lire* både i ubestemt singularis og i ubestemt og bestemt pluralis i sin tekst, således at vi – med udgangspunkt i de forskellige ordformer i teksten – kan opstille følgende paradigme: *lire*, *-n**, *-Ø*, *-ne*.² Pluralisbøjningen af *lire* er usædvanlig, når man tager i betragtning, at ordet er en personbetegnelse. Endelsesløshed i pluralis er på dansk begrænset til bestemte semantiske grupper, hvortil personbetegnelser ikke hører (jf. Diderichsen 1962: 99). Med hensyn til ordets oprindelse står vi som udgangspunkt på næsten bar bund. *lire* i betydningen 'brudesvend'/'brudepige' er ikke almindeligt kendt i Danmark og synes heller aldrig at have været det (jf. de forskellige, ikke relevante betydninger af *lire* i *ODS*, bd. 12: 993-995). *Ømålsordbogen*, bd. 12: 12, s.v. *lire* III registrerer ordet *lire* i denne betydning, men henviser kun til en enkelt kilde, nemlig – ikke overraskende – Dirch Jansens ovennævnte skildring. Desuden meddeler samme ordbogsartikel følgende om ordets etymologi: ”ordets opr uvis”. Der er hermed lagt op til at behandle *lire* i den form, som det er overleveret i hos Jansen, som et hapax legomenon i dansk.

I nærværende artikel vil vi underkaste bemeldte *lire* en nærmere granskning med henblik på, om det kan relateres til mere eller mindre homofone eller homografe ord i andre sprog, der er beslægtede med eller kunne have haft indflydelse på dragørmålet, eller om problemet med hensyn til ordets oprindelse snarere skal søges inden for rammerne af dansk dialektologi.

2 Bestemt form singularis kan problemløst rekonstrueres ud fra den hos Jansen overleverede morfologi.

Det er hurtigt overset, hvad der er skrevet om *lire* i fastlandsskandinaviske ordbøger. Hverken *SAOB* eller *NO* meddeler noget om et sådant ord i betydningen ‘bryllupshjælper’. *NO*: 527, s.v. III *lire* opfører en betydning 2, der måske kan sættes i forbindelse med dragørmålets *lire*: ”keiveleg person som blir lagd lite merke til”. Særligt nærliggende synes en forbindelse mellem de to ord dog ikke at være.

Ved læsning af Dirch Jansens beretning om bryllupsskikke på Amager i 1800-årene bemærker man, at *lire* og dets forskellige bøjningsformer er sat med spærret skrift. Jansen vil tydeligt nok fremhæve ordet i teksten eller måske endog anvende det som en slags terminus technicus. Dette – kombineret med den omstændighed, at *lire* opviser en for danske personbetegnelser ganske usædvanlig pluralisdannelse – leder tanken hen på, at ordet kunne være af fremmed oprindelse. I betragtning af, at dragørmålet også ellers opviser nederlandske låneord grundet hollandske kolonisters bosættelse på Amager i 1500-tallet (jf. Robbe 2018), er det nærliggende at rette blikket mod Nederlandene. Ikke mindst formuleringen ”et Bondebryllup i vor kære Hollænderby” hos Jansen (1917: 41) samt det forhold, at Jansen (1917: 44-45) generelt omtaler Store Magleby borgere som ”Hollænderne”, lader en sådan tyndning fremtræde som relevant. Af *WNT*, bd. 8,2: 2133-2134, s.v. *lier* (m.) fremgår det, at det nærhomografe ord *lier* i visse nordhollandske dialekter brug(t)es i udtrykket *een lange lier of liereboom* ‘en lang lærk eller [et langt] lærketræ’ som betegnelse for en lang og tynd person. I disse tilfælde har vi at gøre med en overført betydning af et substantiv, *lier(eboom)*. Eftersom lærken kan blive meget høj (op til ca. 40 meter), giver forbindelsen *een lange liereboom* god mening. Også højtysk og frisisk kender ordet i dets grundbetydning ‘lærk’ (jf. *DWB*: 513, 515, 1019, s.vv. *Leerbaum*, *Leertanne* og *Lierbaum*; *WFT*: 272-273, s.vv. *liere* II og *lier(e)beam*).

Der synes at være en spinkel mulighed for, at nederlandsk *lier(eboom)* og norsk *lire* viderefører samme fællesgermanske rod. I begge tilfælde kunne der være tale om noget eller nogen, der bevæger sig frem og tilbage som et højt træ. Et semantisk bånd til dragørmålets *lire* ‘bryllupshjælper’ er dog ikke umiddelbart indlysende.

Ovenfor blev det fremmede spor udsat for en nøjere granskning, men måtte i betragtning af de vanskeligheder, som en sådan tolkning frembyder, tilsidesættes. Den antagelse, at *lire* på grund af sin pluralisform må være af fremmed oprindelse, er behæftet med den skævhed, at den implicit sætter rigsdansk som norm. De ekstralingvistiske forhold i forbindelse med overleveringen af ordet taget i betragtning synes det rigtigere at bygge sine

overvejelser på, at hvis *lire* har sin oprindelse i dansk, er udgangspunktet i det foreliggende tilfælde snarere sjællandsk dialekt end rigsdansk.³ Dette forhold skaber nye forudsætninger for at udgrunde oprindelsen af *lire*. På den baggrund fremsætter vi den tese, at *lire* slet og ret er dragørmålets lokale videreførelse af gammeldansk *lèthere* 'leder'. Dersom dette er korrekt, må formen have undergået følgende lydligge ændringer frem til den aktuelle form *lire*:

- Diftongering af gammeldansk [e:] til [i:ə] (jf. Bennike og Kristensen 1898-1912: § 67 med kort nr. 32)
- Bortfald af gammeldansk [ð] (jf. Bennike og Kristensen 1898-1912: § 117 med kort nr. 56).

Med til *lire*'s profil hører, at *lire* viderefører den fulde form af nomen-agentis-suffikset *-ere* (herom *Ømålsordbogen*, bd. 3: 441), og at pluralis som følge heraf kommer til at fremstå endelsesløs. Begge dele er i fuld overensstemmelse med de grundlæggende forhold i de sjællandske dialekter.⁴

Det af Jansen noterede *lire* er følgelig ikke et hapax legomenon, men blot den lokale danske dialekts refleks af substantivet *leder*. Formen hører i stedet hjemme under *Ømålsordbogens* opslagsord *leder*, hvis første betydning karakteristisk nok angives som ”hver af de personer der ledsager et brudepar fra bryllupsgården til kirken og op ad kirkegulvet” (*Ømålsordbogen*, bd. 11: 325). *Ømålsordbogen* opfører i den nævnte artikel kuriøst nok bl.a. Dirch Jansens beretning. Et blik i kildegrundlaget for de to ordbogsartikler vil utvivlsomt kaste lys over sagens rette sammenhæng. Nærværende artikel ser sin berettigelse i, at *Ømålsordbogens* brugere, der ikke har adgang til dette kildegrundlag, uvægerligt forledes til at tro, at der er tale om to forskellige opslagsord. Som det gamle romerord

---

3 Vi betragter det som ganske usandsynligt, at bemeldte *lire* er identisk med rigsmålets *lyre* (strenginstrument). Det semantiske bånd mellem de to ord er alt for svagt. En sådan tese ville endvidere skulle redegøre for afrundingen af stammestavelsevokalen [y:] til [i:].

4 Om udbredelsen af suffiksformen *-ere* se Bennike og Kristensen (1898-1912: § 139 med kort 67). Da oversigter i artikel- og monografi-form over de sjællandske dialekters morfologi, herunder substantivernes pluralisbøjning, endnu mangler, henvises der i nærværende sammenhæng til *Ømålsordbogens* redegørelse for udvalgte *ere*-afledningers pluralisdannelse: bd. 1: 237, s.v. *bag(e)re*; bd. 1: 446, s.v. *binder/bindere*; bd. 2: 229, s.v. *brygger/bryggere*; bd. 3: 128-129, s.v. *drager/dragerer*.

siger: *Quandōque bonus dormitat Homērus* ('Undertiden falder den gode Homer i søvn'). Denne lille brist sætter ingenlunde spørgsmålstejn ved *Ømålsordbogens* kvalitet i øvrigt som fremragende opslagsværk.

Med konstateringen af, at *lire* er dragørmålets refleks af *leder*, er der dog ikke sat punktum for nærværende undersøgelse. Kendere af dansk sprog i almindelighed og dansk dialektologi i særdeleshed vil have bemærket, at dragørmålet i forbindelse med bemeldte ceremoni benytter en afledning af verbet *lede* frem for en afledning af verbet *føre*. Ifølge *Ømålsordbogen*, bd. 11: 325, s.v. *leder* er denne betydning af substantivet *leder* på øerne begrænset til Amager. Dermed står ikke kun dragør-, men amagermålet i sin helhed i modsætning både til rigsdansk og til et overvældende flertal af danske dialekter, der bruger *fører* i denne forbindelse (sml. *ODS*, bd. 2: 1208, 1213-1214, s.vv. *Brudfører*, *Brudgomsfører*; *Ømålsordbogen*, bd. 2: 200, s.v. *brudfører*;⁵ *Jysk Ordbog*: s.vv. *brudfører*, *brudgomsfører*). Forklaringen på amagermålets valg af *leder* til dette formål kunne være, at *leder* måske er et oversættelseslån af nederlandsk *leider* 'leder, fører', der har hævd i sammensætning med *bruid* 'brud' (jf. *WNT*, bd. 3,1: 1635, s.v. *bruidleider* 'brudesvend'/'brudepige').⁶ Såfremt denne antagelse er korrekt, må formidlingen fra nederlandsk til dansk være sket gennem de hollandske kolonister på Amager. Da den sidste amagerhollandsktalende døde så sent som i 1858 (jf. Robbe, i trykken), må man gå ud fra, at symbiosen mellem dansk og hollandsk på Amager har strakt sig over adskillige århundreder.

Således viser antagelsen af hollandsk oprindelse til dragørmålets *lire* sig alligevel at være anvendelig, om end på en anden måde og i et andet omfang end først formodet.

5 Ordet *brudgomsfører* findes ikke eller rettere: er ikke afhjemlet i ømål.

6 *Ømålsordbogen* henviser i denne forbindelse til sin egen artikel om verbet *lede*, betydning III.1.2 (bd. 11: 322): "spec om at føre en *kirkegangskone* (1) ind i kirken (en rituel handling udført af præsten [...])". Denne betydning er tilsyneladende vidt udbredt i ømål. Koblingen mellem *leder* og *lede* i de her relevante betydninger er imidlertid ikke tvingende, eftersom der ved *leder* foreligger en anden kirkelig handling end den, der kendetegner *lede*.

Litteratur

- Bennike, Valdemar og Marius Kristensen: *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København 1898-1912.
- Diderichsen, Paul: *Elementær dansk grammatik*. 3. udg. København 1962. Fotografisk optryk 1971.
- DWB = Grimm, Jacob og Wilhelm Grimm: *Deutsches Wörterbuch*. Bd. 6. Leipzig 1885.
- Huitfeldt, Arrild: *Historiske Beskriffuelse Om Hues sig haffuer tildragit vnder Kong Christiern den Anden*. Kiøbenhaffn 1596.
- Jansen, Dirch: Et Amagerbryllup omkring 1840. *Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt (med Gamle Roskilde Amt)* 1917, s. 41-45.
- Jysk Ordbog*. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet (under udgivelse). www.jyskordbog.dk (tilgået 18.03.2019).
- Mentz, Søren: *Amagermuseet: En levende fortid*. København 2017.
- NO = *Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Udgivet af Oddrun Grønvik, Laurits Killingbergtrø, Lars S. Vikør og Dagfinn Worren. Bd. 7. Oslo 2014.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. Grundlagt af Verner Dahlerup. Bd. 1-28. København 1919-1956.
- Robbe, Joost Roger: *Paskeroskens, maliskens og muske – hvordan to blomster og en fugl forbinder Dragør med Holland*, i: Inger Schoonderbeek Hansen, Kirsten Lyshøj og Viggo Sørensen (red.): *Fraseologi – genveje og omveje. Festskrift til Torben Arboe i anledning af hans 70-årsdag den 8. september 2018*, s. 165-169. Århus 2018.
- Robbe, Joost: Gerdt Corneliusen Bacher (1776-1858): Den sidste 'hollandsktalende' på Amager. *Siden Saxo* (i trykken).
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utgiven av Svenska Akademien. Bd. 16. Lund 1942.
- WFT = *Wurdboek fan de Fryske taal. Woordenboek der Friese taal*. Udg. af Fryske Akademy Ljouwert. Bd. 12. Ljouwert 1995.
- WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Bewerkt door M. de Vries en L.A. te Winkel. Bd. 1-29. 's-Gravenhage en Leiden 1882-1998.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Bd. 1-. København, senere Odense 1992-.

Jubilæumsanmeldelser

Villy Sørensen: *Digtere og dæmoner*

I anledning af 60-året

Af Jørgen Aabenhus

1959 var året da to forfattere omkring de tredive, Villy Sørensen og Klaus Rifbjerg, blev redaktører af Gyldendals litterære tidsskrift *Vindrosen*. I det allerførste nummer under den nye redaktion skrev litteraturkritikeren Torben Brostrøm (1927-) det som i dansk litteraturhistorie står som et banebrydende modernistisk programskrift, essayet “Det umådelige mådehold”. Inden da havde Villy Sørensen (1929-2001) udgivet to små samlinger af *Sære historier*, 1953, og *Ufarlige fortællinger*, 1955. Og Klaus Rifbjerg (1931-2015) havde udgivet digtsamlingerne *Under vejr med mig selv*, 1956, og *Efterkrig*, 1957, samt romanen *Den kroniske uskyld*, 1958. Grundlaget var lagt for det som i den danske litteraturhistoriekonstruktion betegnes *1960’er-modernisme* eller *konfrontationsmodernisme*.

Og det var i 1959 at Villy Sørensen første gang samlede sine filosofiske og litteraturteoretiske tanker i en bog: *Digtere og dæmoner*.

“Engang var *alt* i orden, nu er *intet* som det sig hør og bør” (s. 7).¹ Disse to konstaterende sætninger indleder bogens korte forord som Villy Sørensen kalder “Filosofisk forudsætning”; det er koncentrerede tanker om moderniteten der har måttet opgive forestillingen at der er en mening med alt: “Hvis der ikke gives absolutte værdier, gives der kun menneskelige vurderinger og fortolkninger”, som det slås fast (s. 8). Det lyder eksistentia­listisk; men et af bogens mange paradokser er at Villy Sørensen netop erklærer sig betænkelig ved at eksistentia­lismen, såvel som marxismen og positivismen, i bestræbelsen på at relativere de absolutte værdier selv har en tendens til at insistere på almengyldighed. Når *intet* er som det sig hør og bør, byder den nihilistiske skepsis sig til som en modernistisk synsvinkel – og åbner for de dæmoner i erkendelsen og kunsten som var sat under lås og slå dengang *alt* var i orden.

---

1 Sidetal i parentes henviser herefter til *Digtere og dæmoner*. Gyldendal, 1959.

Der er en klar model i opbygningen af *Digtere og dæmoner*; det er med Villy Sørensens egne ord triaden erindring – spaltning – gentagelse. Alligevel virker bogen – i tilbageblikket – ret så uhomogen i sin substans, ret så abstrakt i sine mentalitets- og litteraturhistoriske kategorier, ret så unuanceret i sit billede af det faktiske samfund og den faktiske samtid, ret så hovmodigt ækvilibristisk i sin sproglige udformning, ret så elitær i sine generaliseringer. Disse forbehold over for denne kloge, men også unge og tunge bog skal jeg uddybe efterhånden.

Jeg gik med korte bukser og tornyster da *Digtere og dæmoner* udkom 1959, og læste den først på universitetet i 1970'erne. Nu har jeg så genlæst den hen over sommeren 2019, og det har ikke kun været glædeligt. Bogen virker sært gammeldags i sin retorik, og det skyldes ikke kun et tidsspand på 60 år; grunden er også, tror jeg, "at Sørensen tænkte over modernismen uden at tænke ... ja: moderne".² Villy Sørensen ekspliciterer ikke at hans ærinde er at introducere den modernistiske digtning og dens idéer; hans formuleringer om æstetik og etik er bredere – og mere generaliserende. Der er fx ingen referencer til den franske eksistentialisme, til samtidens oprørske *beat generation* i USA, til Samuel Becketts romaner og skuespil, til det absurde teater (Eugène Ionesco o.a.), *The Angry Young Men* i England – for nu blot at nævne nogle litterære trends i 1940'erne og 50'erne. Og længere bagud: ikke referencer til James Joyce, ekspressionisterne, surrealistene – og i andre kunstarter: Mahler og Stravinskij, det nonfigurative maleri, tolvtonemusikken, jazzen, kubismen... Jeg remser ikke op her for at sige at Villy Sørensen skulle have skrevet en anden bog end *Digtere og dæmoner*, men for at sige at den sørensenske modernismekonception ikke synes at omfatte de æstetisk eksperimenterende og etisk provokerende kunstudtryk som er en væsentlig del af hans samtid og umiddelbare fortid.

Som det nok allerede står klart, har jeg, ikke mindst for at være lidt på hjemmebane, valgt at fokusere på de litteraturhistoriske aspekter af *Digtere og dæmoner* fremfor de mere filosofiske og polemiserende – et valg som også i høj grad er begrundet af at det er de aspekter som gør dele af *Digtere og dæmoner* værd at læse endnu i dag.

Lad os begynde med dem.

---

2 Niels Frank: "Omstigning til Paradis". Anne Borup m.fl. (red.): *Modernismen til debat*. Syddansk Universitetsforlag, 2005, s. 138. – Artiklen, som først blev trykt i *Kritik* nr. 152, 2001, er et tankevækkende opgør med den danske modernismekonception, og den har på enkelte punkter været inspiration til min (gen)vurdering af *Digtere og dæmoner*.

Folkeviserne – og traumet

En mørk vinteraften i 1958 var der et møde i de danskstuderendes forening i Munkekælderens under Københavns Universitet. En ung hr. Sørensen, som vist ingen af de tilstedeværende havde hørt om, holdt et foredrag om folkeviserne. Man kunne nærmest se øjnene blive spærret mere og mere op på tilhørerne i det dunkle middelalderlige lokale, da det i aftnens løb viste sig, at folkeviser ikke bare var levninger fra en svunden tid, men kunne fås til at handle om mennesker til alle tider. Om hvor faretruende det er at være i bevægelse fra én tilstand til en anden – han kaldte tilstanden for ‘forlovelse’ – og hvor vigtigt det er i sådan en situation at have fortiden med sig i sin forståelse af nutid og fremtid – han kaldte det ‘fortolkning’.³

Villy Sørensens foredrag som Thomas Bredsdorff refererer til her, blev til den artikel der fylder en femtedel af siderne i *Digtere og dæmoner*. Intet andet af bogens kapitler, måske ingen anden af Villy Sørensens essayistiske tekster overhovedet, har haft en langtidsholdbarhed og været så vanedannende som den essayistiske analyse af “Folkeviser og forlovelser”. Dansk lærere af enhver art har her fundet en nøgle til forståelse og formidling af de gamle, vanskeligt tilgængelige tekster, en nøgle til at aktualisere og revitalisere deres psykologiske konflikter, inspireret af de nytilkomne modernismeanalyser fra 1960 og fremefter. De gamle folkevisetekster fik nyt liv i kraft af den modernisering af folkeskolens og gymnasiets danskundervisning som gennemførtes i årene omkring 1960. Fra at være filologisk pligtstof blev folkeviserne, ligesom også folkeeventyrene, tekster der åbnede for alskens nutidige fortolkninger. Den fornyede interesse blev forstærket af at freudianske og jungianske begreber fik liv i de klasseværelser hvor frigørelsens pædagogik kiggede ind gennem nøglehullerne, bl.a. i form af nye aktiverende undervisningsformer med basis i *The New Criticism* – nykritik, nærlæsning.⁴

---

3 Thomas Bredsdorff: “Digteren, dæmonerne og dobbeltblikket”. *Politiken* 17.12.2001.

4 Jf. Jørgen Aabenhus: “Fra nykritik til ideologikritik. Modernismen i gymnasiet”. Anne Borup m.fl. (red.): *Modernismen til debat*. Syddansk Universitetsforlag, 2005.

I sin dagbog skrev Villy Sørensen 18. oktober 1958:

Fællesnævneren for de stykker som skal eller burde indgå i den bog som dog vist ikke bør hedde Digtere og dæmoner er (at de alle behandler) forholdet til *traumet*. (...) Det nye i synet på kunsten er jo også at den forstås som fortolkning af traumet – det private, sociale, ontologiske traume – “faldet” er den ontologiske bestemmelse af traumet.⁵

Villy Sørensens begreb skal, ser det ud til – bag alle de verbale og adverbielle forbehold – forstås i den oprindelige betydning af det græske *trauma*: *sår* – omend metaforisk. Tidligere i bogen har Villy Sørensen karakteriseret syndefaldet som “det evige traume” (s. 31), og dermed kan han lade folkeviserne gøre fælles front med den modernistiske digtning, som han ser den: Det er tekster der søger at sprogliggøre de oplevelser som har gjort tilværelsen til det den er blevet, det “ømme punkt” som har påvirket adfærdsmønstre og (selv)bevidsthed. Eller som der står indledningsvist i “Folkeviser og forlovelser”: “Kunsten synes, især i disse tider, at have lettere ved at lade sig inspirere af det grumme og meningsløse end af det skønne og opløftende” (s. 135). Og et par sider senere siger han at digtrens “opmærksomhed tryllebindes af det som han har svært ved at fatte og acceptere, det som han ikke kan *fortolke* – og hans kunst er forsøget på at fortolke det” (s. 137).

Det mytiske ved den oprindeligste kunst, den funktion at dens virkning er dens mening, dens involvering i det kultiske og det magiske, det at kunsten fører “mennesket frem til dets grænse og konfronterer det med de kræfter som lurer hinsides grænsen” (s. 137), det dæmoniske der lokker og skræmmer – det er, forstår man, kunstens egentlige og væsentlige funktion. Villy Sørensen antyder at den modernistiske kunst har en tilsvarende konfronterende funktion i forhold til nutidens mennesker – selv om det jo sker på en helt anden baggrund hvor fx markedskræfterne på den ene side, litteraturkritikerne på den anden, har skabt et skel mellem

---

5 Villy Sørensen: *Forløb. Dagbog 1953-61*. Gyldendal, 1990, s. 175.

den folkelige, dvs. fælles, litterære tilgang, og det eksklusive, elitære formynderi.⁶

Folkevisedateringer i selvsving

Der er en del at sige til Villy Sørensens samlede karakteristik af de danske folkeviser i en litteraturhistorisk kontekst, som når han fx påstår:

I de ældste danske folkeviser – og dette er det bedste kriterium for deres ælde – er erindringen om det mytiske bevaret. Genrens historie viser en udvikling fra metafysisk livsfølelse til en, mere og mere nuanceret, psykologisk og social menneskeforståelse, refleksionens langsomme destruktion af de gamle dæmoniske symboler og disses omfortolkning til psykiske komplekser. Visernes mening forstås bedst ud fra deres funktion, de kan ikke, som det almindeligt sker, opfattes som (bevidste) udtryk for en livs- og naturopfattelse, men som udtryk for en (delvis ubevidst) livsfølelse (s. 138).

En relevant indvending mod den udviklingslinje som han lægger ned over folkeviserne, er at vi ved så godt som ingenting om hvornår de enkelte folkeviser er blevet til, og vi ved meget lidt om hvordan den oprindelige reception af teksterne har været.⁷ Folkeviserne er et litteraturhistorisk mysterium, og derfor er der fri fortolkningsret. Det er den frihed Villy Sørensen udnytter i “Folkeviser og forlovelser”, og det har han ret til; hans analytiske kommentarer er interessante, men har han ret?

Mit eget og mange andres grundsynspunkt er at folkeviserne, uanset hvad, udtrykker en middelalderlig bevidsthed – en måde at tænke men-

---

6 Jf. fx “den kulørte debat” som udfoldedes i 1950’erne: Underlødigheden af de især amerikanske tegneseriehæfter blev gjort til et moralsk spørgsmål – de unge læsere ville blive forrået i deres tankegang og adfærd. I samme årti var der diskussion af de mange film fra USA som blev vist i danske biografer, forstærket af den moderne rockmusik og teenagekultur i det hele taget som socialt set dels var kommerciel, dels var aggressiv. Villy Sørensen gør det dog ikke til et tema i *Digtere og dæmoner* hvordan “den folkelige kunst” er blevet erobret af kapitalistiske koncerner der spekulerer i netop at udstille den menneskelige naturs vrangsider, både de voldelige og de romantiserede.

7 Det er en lang og indviklet historie; jeg nøjes her med at henvise til Vibeke A. Pedersens kondenserende kapitel “Folkeviser” i Klaus P. Mortensen & May Schack (red.): *Dansk litteraturs historie*, bind 1. Gyldendal, 2006.

nesket og dets skæbne på som har sin rod i tidsrummet før renæssancen med dens spirende fokus på de individuelle potentialer. Og Villy Sørensen giver også selv en vis indrømmelse når han skriver:

Formålet med de følgende analyser er ikke at placere viserne kronologisk, men at udlægge deres indhold, – blot implicerer selve indholdssynspunktet antagelsen af en fremadskridende ændring i livsfortolkning. Den konstituerede rækkefølge mellem viserne er dog snarere “logisk” end kronologisk og kan derfor let beskyldes for at være ren konstruktion (s. 139).

Så vidt, så godt.

Ja, det er godt – og vidt: Det er selvfølgelig gangbart at skrive “krono-” ud af den litteraturhistoriske tilgang og bevare “-logisk”; men det er så en markering af at vi som læsere må være bevidste om at det vi læser, er en konstruktion af fortolkninger og vurderinger. Det man kan beskyldte Villy Sørensen for, er at han – groft sagt – sætter lighedstegn mellem den rækkefølge han analyserer teksterne i, og deres virkelige kronologi. Det viser sig i verbernes tempus og modus i hans sætninger; jeg er således nødt til at eksemplificere:

Den implicitte psykologiske forklaring, som fandtes i *Germand Gladensvend*, er her blevet eksplicit: følelseslivets onde kår i en ulykkelig barndom gør mennesket fremmed for medmennesket og forvandler det til en – dæmonisk – outsider. Og den begrundelse ud fra menneskets skyld, som blev antydnet i *Germand Gladensvend*, hvor moderen selv følte sig skyldig, men blev frikendt af sønnen, er her blevet åbenbar: stemoderen (thi hvor skulle en rigtig moder kunne være så ond) er den direkte årsag til stebarnets ulykke, hun forvandler det til saks, ulv, hind, fugl eller lindetræ (s. 150).

Der er i citatets ordlyd ikke blot tale om en sammenligning, der er også tale om en sammenhæng mellem to forskellige tekster, “Germand Gladensvend” og “Jomfruen i ulveham”. Et fortolkende og vurderende jeg er fraværende i sætningerne, så udviklingen fra implicit til eksplicit ligger altså i de faktiske tekster, skal vi forstå, ikke i fortolkningen af dem; noget “som blev antydnet” i én tekst, er “her blevet åbenbar” i en anden. Og et eksempel mere: “I *Jomfruen i fugleham* har den sjælelige proces, som i Bøsmer-visen for en stor del kun blev postuleret, fået smukt digterisk

udtryk” (s. 151). Altså igen: fra postulat til poesi, det synes at være en udviklingslinje i folkevisehistorien i Villy Sørensens optik. Men det er netop en optik som er en fortolkning: Han lægger sine karakteristikker af det dæmoniske i de enkelte folkevisetekster ind i et antydet (krono)logisk skema – fra en umiddelbarhed i den tekstlige fremstilling til en mere reflekterende, kompleks psykologisering, det som han i sin dagbog har kaldt “et symbolforløb”.⁸

Netop på det grundlag var Villy Sørensens folkevisekaraktistikker dengang så nyskabende og inspirerende at de er indgået i undervisnings-systemets (uautoriserede) litteraturhistoriske kanon: Villy Sørensens essay om “Folkeviser og forlovelser” satte i årtier en praktisk standard for undervisningen i og forståelsen af den fantastiske tekstmasse som de danske folkeviser udgør.

Så vidt, så godt – og skidt.

Tag nu fx “Germand Gladensvend”

De tekster der optegnes og nummereres i *Danmarks gamle Folkeviser* (1853-1976), kaldet *DgF*, er af mange forskellige arter. Villy Sørensen fokuserer i sit essay på de tekster der dramatiserer det han kalder *forlovelsessituationen*, og det er da også de tekster der har det bedste narrative potentiale. Men på hans egen præmis er det også et lidt snævert udvalg, fordi temaet *overgang*, som er hans ramme, er bredere: Der er også folkeviser som tematiserer overgangen fra ikke-eksisterende til eksisterende (fødsel) og fra eksisterende til ikke-eksisterende (død).

I et absolut højdepunkt i det danske folkevisekorpus, “Germand Gladensvend” (*DgF* 33), er alle tre overgange repræsenteret. I analysen i *Digtere og dæmoner* (s. 142-144),⁹ er der naturligvis fokus på det som er det sørensenske fortælle-mæssige omdrejningspunkt: Germands møde med den grumme gam på flyveturen over til den udkårne jomfru Sølvlerlad. “Forlovelsessituationen” falder tidsmæssigt nogenlunde sammen med

8 Villy Sørensen: *Forløb. Dagbog 1953-61*. Gyldendal, 1990, s. 147.

9 Året tidligere skrev Villy Sørensen om “Germand Gladensvend” i artiklen “En folkeviser” i Volmer Dissing (red.): *Digt og læser*. Gyldendal, 1958. – I *De kalded hannem Germand Gladensvend. En folkeviser om den onde lykke*. Dansk lærerforening, 1997, har jeg ud fra brede mentalitetshistoriske analyser af folkeviseruniverset givet en kritisk behandling af Villy Sørensens folkevisefortolkning og -vurdering.

Germands overgang fra levende til død, hvorimod hans overgang fra ufødt til født ligger en kort tilværelse tidligere end forlovelsen.

Fortællingen om Germand Gladensvend er en *skæbnefortælling*. Det har Villy Sørensen sådan set også blik for, men ud fra sit jungianske standpunkt giver han skæbnen en psykologisk begrundelse:

For en psykologisk betragtning er det Germands ulykkelige barndom der stiller sig hindrende i vejen for hans "lykke". Endnu i vore dage er det en hård belastning for et barn altid at være sin kærlige moder til sorg, især når det sker uforskyldt. Hans flugt til fæstemøen er også en flugt fra barndommen; det er som om han længes efter engang at blive set af en kvinde der ikke altid har tårer i øjnene (s. 143).

Den psykoanalytisk baserede fortolkning af skæbnefortællingen og dens mening løber af sporet her: Folkeviseteksten handler ikke om psykologiske årsager til det der sker, men om de eksistentielle konsekvenser af det der sker. Germand accepterer helt modigt den skæbne – eller *lykke*, som det hedder her – som forældrene ellers allerede ved hans fødsel og i hans barndom har forsøgt at beskytte ham imod ved hjælp af kristendom ((nød)-dåb), magi (tilnavnet) og almindelig forældreomsorg. Men skæbnen, personificeret i "den lede Gam" der træder ind i fortællingen tre gange – til vands, til lands og i luften, altså overalt – lader sig ikke narre... Med disse bemærkninger vil jeg blot pege på en forståelse af teksten som efter mine begreber er mere i overensstemmelse med dens mening og funktion, end den psykoanalyserende tilskrivelse af almengyldighed og aktualitet som Villy Sørensens fortolkning har lagt grundstenen til. Ved at inddrage to andre velkendte folkeviser, "Elverskud" og "Harpens Kraft", kan han konkludere:

I forlovelsessituationen ønsker mennesket at give sig hen og ængstes dog – for at miste sig selv. Den oprindelige konfrontation mellem menneske og dæmon forstås som en (midlertidig) konflikt i det enkelte menneske, og således forvandles skæbnetroen til psykologi, myten til poesi (s. 144).

Hvad mener han? Taler han om karakterer i en tekst eller om mennesker i virkeligheden? "Den oprindelige konfrontation", ligger den i den enkelte teksts forløb, eller er det i folkevisegenrens udvikling? Og lige sådan kan

man spørge til de forvandlinger han taler om, ligger de i teksterne eller i fortolkningerne?

“Forlovelsessituationen” er et kysk begreb Villy Sørensen har konstrueret til lejligheden som betegnelse for den fase hvor man – med et noget onkelagtigt udtryk – “træder ind i de voksnes rækker”. Det er en situation Germand Gladensvend bringer sig i af lyst, det er ikke nogen flugt og slet ikke præget af det Villy Sørensen andetsteds (s. 149) kalder “forlovelsesangst”. I folkevisernes fiktion er det en fase der samler sig i én begivenhed: Man bliver kønsmoden og voksen, man forelsker sig, man flytter hjemmefra og skal klare sig selv, man møder en dæmon (i fysisk skikkelse af fx en elverpige, en trolld, en gam), og man bliver en anden. Selv om overgangen fra barn til voksen har været langt mere datomærket og skæbnesvanger engang før i tiden end den er i dag, så er folkevisernes “forlovelsessituation” et litterært greb, et udslag af den digteriske fantasi som Villy Sørensen taler begejstret om i *Digtere og dæmoner* – et greb som findes anvendt endnu mere koncentreret i de tekster der som episk højdepunkt har en fysisk *forvandling*: fra fugl til jomfru eller fra hjort til ridder fx. Overgangstemaet i folkeviseteksterne omfatter altså forlovelse og forvandling, men også forførelse og forløsning. Og det *er* inspirerende læsning når Villy Sørensen udreder og eksemplificerer de forskellige varianter af disse fysiske og psykiske processer i deres mytiske narrativer.

Det problematiske ved hans fortolkningspraksis er som nævnt den nærmest individualpsykologiske udviklingslinje han lægger ned over dette tekstkorpus. Det er som om han på romantisk manér ser det enkelte menneskes udvikling fra nyfødt til voksen, i al sin generalisering, spejlet i det han opfatter som folkevisernes kronologi; det hele er baseret på en kierkegaardsk-sørensenssk fortolkning af følelseslivet – som fx i denne konklusion, cirka halvvejs inde i artiklen:

Om kærligheden, som i de ældste viser, skildres som en etisk, forløsende kraft, eller om den, som i de yngste af de her fremlagte, opfattes som en erotisk, forførende magt, – i begge tilfælde fører den mennesket ud i en krise.

Når mennesket udleverer sig selv til sine følelser og ønsker at give sig hen, vokser det ud over sig selv, sprænger sin uskyldige barndomsfortolkning og ængstes for at miste sig selv. Kærligheden ledsages af angst, der – ifølge Søren Kierkegaard og også ifølge vore viser – er “en sympathetisk Antipathie og en antipathetisk Sympathie” (s. 157).

Man kunne heroverfor stille sig på et lige så skråsikkert udgangspunkt og påstå at sådanne lyriske motivfortolkninger og poetiske kiasmer ikke har meget med folkeviseteksternes virkelighedsbillede at gøre.

Det er besnærende nærliggende at sige som Villy Sørensen om den med rette velkendte og vellidte folkevise “Ebbe Skammelsøn” at den er et “yp-perligt eksempel på en moderne, d.v.s. helstøbt realisme” (s. 167). Men er det rigtigt?

Personligt synes jeg det er problematisk når Villy Sørensen skriver *skæbnen* ud af fortællingen: “Digteren føler sig forpligtet af sin samtids gældende (moraliske) vurderinger, og hans foretrukne emne er ikke mere sammenstødet mellem mennesket og skæbnen, men konflikten mellem mennesker eller mellem følelsen og samfundskonventionen” (s. 159). De tekster han gør noget ud af som dokumentation for denne påstand, er fx *ridderviserne* “Torbens Datter” og “Ebbe Skammelsøn”; de er realistiske på middelalderlige præmisser, netop fordi *skæbnen* optræder med samme episke kraft som i fx “Germand Gladensvend” og “Elverskud”. Skæbnen er, uanset hvilken skikkelse den får i fortællingen, et regelsæt som det enkelte individ ingen magt har til at ændre på, hvad enten det har karakter af en naturmytisk og en socialt defineret aktør. Lidenskabene, som er udtryk for individets egenvilje, kommer til kort over for skæbnen, siger disse tekster i kraft af det handlingsforløb de sætter hovedkarakteren ind i.

Et sådant skæbnebegreb er naturligvis et kors for tanken for et moderne menneske anno 1959 såvel som anno 2019: Modernisten Villy Sørensen forsøger at fjerne det kors ved at fortolke folkeviseteksterne i psykologiens og psykoanalysens skarpe lys. Han gør dæmonerne til symboler og dermed de grumme tekster forståelige ved at harmonisere dem, for ikke at sige *forsoner* dem med en nutidig forståelse af menneskelig adfærd i det velfærdssamfund der, som han skriver senere i *Digtere og dæmoner*, “ved at søge kollektivt at fjerne de sociale traumer for menneskene, giver dem lejlighed til at udvikle deres individuelle personlighed med dens særlige evner” (s. 190).

Men en skæbnefortælling siger det modsatte af velfærdssamfundet – ligesom store dele af den avantgardistiske, disharmoniske modernisme, som Villy Sørensen netop *ikke* taler om i bogen, gør det – på helt andre præmisser, selvfølgelig, og i et helt andet formsprog. En anden, pragmatisk læsning af folkevisernes skæbnefortællinger, mytiske såvel som realistiske, er netop at se dem som helt anderledes eksistentielle historier end dem der fortælles i det moderne, demokratiske, socialliberalistiske vel-

færdssamfund – som alternative fortællinger der tematiserer fundamentalt anderledes livsbetingelser og virkelighedsoplevelser. Og som sådan kan de læses og fortolkes igen og igen og igen...

“Faldet”

I direkte forlængelse af folkevisekapitlet og som indledning til bogens tredje del står et kapitel der handler om det Villy Sørensen betegner som “det afgørende skred i europæisk åndshistorie, forudsætningen for alt socialt fremskridt og for al videnskabelig erkendelse” (s. 176). Dette skred er det processuelle *fald* der sker fra middelalderlig essensfilosofi til moderne eksistensfilosofi: “Hvor evigheden falder bort, gennemskuet af refleksionen som en tom illusion, som en from kulisse, bliver det foreløbige, det uafsluttede menneskets eneste element” (s. 176).

Det er klar tale. Citatet peger berettiget på en realistisk baseret livserfaring som den moderne, og på en af de sidste sider i *Digtere og dæmoner* defineres begrebet “fald” således:

Faldet betyder bruddet på fællesskabet med Gud og medmennesket, bruddet på den hidtidige verdensorden (som stadig gentages ifølge arvesyndens princip), kløften mellem før og nu, fordrivelsen fra “paradiset” og den evige stræben efter at genoprette den tabte harmoni, ved hjælp af den viden som det syndens æble åbner adgang til og som, i kraft af sin egen logik, fjærner sig længere og længere fra den oprindelige harmoni. Psykologisk betyder “faldet” spaltningen mellem følelse og intellekt, den radikale uddifferentiering af sjælekræfterne og mangelen på evne til at blive “hel” og være i harmoni med sig selv (s. 198).

Her kom det så, den eksplicite spejling af det specifikt individuelle og det alment historiske: som det enkelte menneske, så den fælles verden. Og det er en romantisk konstruktion som har meget for sig; men som vi der lever i 2019, ved, er det også en konstruktion med modifikationer. “Faldet” er en velfungerende narrativ struktur, men det er ikke nødvendigvis det der kan forklare at: “Engang var *alt* i orden, nu er *intet* som det sig hør og bør” (s. 7).

“Faldet” er en fortolkningskategori med mange facetter, fordi ordet i bredeste betydning markerer et skel mellem to tilstande og betegner en

irreversibel proces. Kategorien “fald” er værdifuld i tolkningen af europæisk litteratur, hvis idémæssige grundlag ifølge Villy Sørensen er det gamle testaments syndefaldsmyte, og “faldet” spiller også en betydelig rolle i dén modernistiske digtning som modelleres efter freudianske og jungianske begreber, og som har selverkendelse som tema.

Men især i de afsluttende kapitler “Velfærdsstat og personlighed” og “Det faldne Europa” viser “faldet” som mentalitetshistorisk kategori sin tidsbundethed. Det er ikke, som jeg ser det, et begreb der kan definere kompleksiteten i velfærdsstatens og det europæiske projekts genvordigheder siden 1959. Den “værdiopløsning” og “nihilisme” Villy Sørensen med beklagelse taler om som kernen i samfundsudviklingen siden århundredskiftet, lader sig ikke forklare med studentikost oppustede generaliseringer som fx: “I sin udadvendte realisme er europæeren gået så vidt, at han har lagt den uskyldige virkelighed bag sig og lukket sig inde i en verden af praktiske abstraktioner” (s. 198).

Digter og filosof

Men tilbage til litteraturhistorien.

Og tilbage til begyndelsen:

Første del af *Digtere og dæmoner* tager udgangspunkt i en litteraturhistorisk pudsigheid, anno 1838: “Den første bog der blev skrevet om H.C. Andersen og den første bog der blev skrevet af Søren Kierkegaard er én og samme bog” (s. 10).

Villy Sørensen lægger indledningsvis modsætningen mellem de to så væsensforskellige og så væsentlige forfattere ind under begrebet *erindring*. Som fabulerende digter bruger H.C. Andersen tilsyneladende tro skyldigt løs af hvad han husker fra sin barndom, og gør det til *erindring* i og med at han sætter oplevelserne ind i et meningsfyldt forløb. Den reflekterende filosof derimod husker godt nok mangt og meget fra barndomsårene, men han kan ikke fortolke dem ind i en kontinuitet; derfor er Søren Kierkegaard i sin egen opfattelse “Erindringens ulykkelige Elsker” (s. 12). Og nogle sider senere opdaterer Villy Sørensen modsætningen mellem filosofens refleksion og digterens umiddelbarhed forbi, og tilføjer han, at “heri består, til enhver tid, en af de væsentlige forskelle mellem digter og filosof, ganske uanset deres værkers kvalitet” (s. 24).

Bagklogt fristes man til at se dette skisma mellem fabuleren og reflekteren som et skævt spejlbillede: Villy Sørensens fantastiske noveller og kort-

prosastykker er blottet for referencer til private oplevelser, men ikke for referencer til en moderne personlighed der fx afbildes i det genkommende splittelsestema, og som gennemtænkes i de essayistiske og filosofiske skrifter. I sin *udsigelse* lægger forfatteren Villy Sørensen sig i Andersens kølvand, men i sit *udsagn* lægger han sig i kølvandet på Kierkegaard, for nu at konkretisere og forenkle det der i *Villysoffens* egen skrift er abstrakt og komplekst:

Psykologisk er det absurde traumet som forhindrer mennesket i ganske at være sig selv. Når traumet først fjernes kan det – med tilbagevirkende kraft – fortolkes som en tilfældighed. For en filosofisk forståelse, der har taget ved lære af dogmatikken, er det absurde en manifestation i det psykologiske af det evige traume: syndefaldet. – Digteren forholder sig til det tilfældige, thi det absurde tilintetgør hans inspiration. Filosofen fastholder det absurde, thi for ham gives der intet tilbagetog i erindringen. Fra digterens synspunkt er filosofens kategorier kunstige abstraktioner. Fra filosofens standpunkt er digterens inspirerede forhold til det tilfældige blot en flugt fra det væsentlige (f.eks. angst for synden som andet end tilfældig skrøbelighed) (s. 31).

Det er jo nok denne tvetydighed i at være både filosof og digter der giver Villy Sørensen et klart blik for “Skyggen”, H.C. Andersens mesterstykke om det “fald” der sker da lærdommen konfronteres med “Poesien” – i symbolsproget en personlighedsspaltning mellem det artige og det uartige, mellem det reflekterende og det oplevende, mellem den ideale tanke og den “inderste Natur”. Mens Villy Sørensen peger på spaltningstemaet i den tyske romantik, trækker han også et par forsigtige tråde frem mod Kafka, den franske eksistentialisme og 1900-tallets “nihilistiske blik for det usande, hæslige og slette i menneskelivet” (s. 18). I hans læsning af “Skyggen” og en lille håndfuld andre eventyr er der altså en snert af parallelisering der kunne gøre H.C. Andersen til en (præ)moderne forfatter. Men Villy Sørensens ærinde er egentlig ikke litteraturhistorisk, snarere er det en fortolkning af digtningen som udtryk for personligheden – som her i begyndelsen af det lille, stadig livsduelige kapitel med titlen “Æstetisk og etisk kritik”; det er indledningen til den omfangsrige midterdels analyser af Harald Kidde, Thomas Mann og Herman Broch, samt af folkeviserne. For at yde hans dialektiske metode retfærdighed, citerer jeg bredt:

Eftersom et kunstværk er skabt af et menneske i et bestemt samfund til en bestemt tid, kan det synes nærliggende for litteraturhistorikerne at udforske dets forudsætninger: i kunstnerens eget liv, i samfundet og i tiden; blot er kunstværket ikke forklaret gennem en sådan analytisk reduktion, men kun kommenteret. Helt utilstrækkelig bliver denne historiske kommentar hvis den ikke tager behørigt hensyn til alle tre områder, men betragter enten de psykologiske, de sociale eller de litterære forudsætninger som selve grundlaget for kunstværkets tilblivelse, således som tilfældet er i den biografisk-psykopatologiske og den social-realistiske litteraturforståelse og endelig i “påvirkningskritikken”, hvis dyrkere af lutter lærdom og for nemheds skyld fører al litteratur tilbage på tidligere litteratur, som om litteraturens historie var en årsagskæde.

Blottet for historisk grundlag er den rent “formelle” såvel som den rent “moralske” kritik, to vidt forskellige synsmåder der dog har det tilfælles at de måler værket med en fremmed alen og undersøger om det tilfredsstillende visse formelle eller moralske fordringer. Den moralske kritik kan blive rent moraliserende (der er visse ting man ikke taler højt om, slet ikke i bøger!), men kan også være “idealistisk”: kunstværket betragtes som en meningstilkendegivelse, derfor er tendensen det ene afgørende, det formelle mindre væsentligt. Denne moralsk-idealistiske kritik trives særlig godt sammen med en dogmatisk – marxistisk eller katolsk – livsanskuelse (s. 33).

Over for disse “udenforstående” fortolknings- og vurderingspraksisser stiller Villy Sørensen en upartisk, saglig læsemåde: “At anlægge en saglig kritik, vil sige at forholde sig åbent til kunstværket” (s. 36) – en læsemåde der, uden at det ekspliciteres, er inspireret af *New Criticism* når den er bedst. Den amerikanske *New Criticism* var ikke nogen dugfrisk metode i 1959, og i løbet af 1950’erne introduceredes den herhjemme under navnet *nykritik* – en læsemåde der som nævnt gik sin sejrsgang hånd i hånd med den modernistiske lyrik og prosa i 1960’ernes klasseværelser og auditorier.

“At digte er at fortolke virkeligheden”

Som kraftigt antydnet er et centralt tema i *Digtere og dæmoner* forholdet mellem forfatter og værk – og dermed hvordan det psykologiske, det so-

ciologiske og det æstetiske spiller sammen i kunstnerpersonligheden og i det litterære værk.

I den korte indledning til de tre grundige og givende forfatterskabsanalyser, af hhv. Harald Kidde, Thomas Mann og Hermann Broch, reflekterer Villy Sørensen endnu en gang over disse relationer:

At digte er at fortolke virkeligheden: der hvor digteren møder sit største problem engageres hans kunstneriske fantasi. Hvis hans største private problem tillige er det største sociale problem er han “i pagt med tiden”. Men den, hvis kunstneriske fantasi ikke er bundet af private traumer og hvis sociale engagement ikke er forbundet med nogen privat “interesse”, har det største udsyn, han har gennemskuet både sig selv og sin samtid (s. 37).

Hvad er det egentlig for en modsætning der rides op her? Med karakteristikkene af de tre forfattere in mente skal vi nok forstå det sådan at inspirationens kilde er det personlige traume, men at den kunstneriske proces, når den er vellykket, almengør de personlige og sociale erfaringer: “Jo større digterpersonligheden er, jo mere træder privatpersonen i baggrunden”, lyder et andet sørensensk *statement*. Det vellykkede æstetiske værk (“det fuldbårne værk”) er således det der formår at integrere det privatpersonlige i en sådan grad at det ikke er synligt i værket, men måske nok lader sig fortolke frem bagefter:

Materialet i et kunstværk er naturligvis altid kunstnerens personlige følelses- og tankeverden, dets *æmne* er de traumer der hæmmer følelsens frie løb og stiller problemerne for tanken, dets *formål* er fortolkningen af traumerne – og dets fuldbårne *form* er selve den fuldbyrdede fortolkning, som kræver en transformation af materialet (s. 51).

Her har vi en sammenfatning af den sørensenske fortolkningspraksis – med *traumet* som omdrejningspunkt: materiale, emne, formål, form.

Den praksis skøjter fx lysteligt hen over brede, politisk engagerede forfatterskaber som Henrik Pontoppidans og Martin Andersen Nexøs, mens den passer fortrinligt til fx den noget traurige Harald Kidde; i hans “forfatterskab er det påfaldende at “æmnet” er omtrent det samme i bog efter bog, – hvad der røber traumets standhaftige karakter” (s. 52) – eller hvad der måske røber fortolkerens standhaftige karakter...?

Den kritiske analyse af Harald Kiddes romaner står da også skarpt for læseren, uden tvivl fordi Kidde ikke mener noget *uden for* romanerne; her er ikke noget filosofisk metalag – som det der indleder det følgende portræt. Heri skal Thomas Manns tolkning af især Nietzsche bankes på plads i al sin kompleksitet, kombineret med kunstnerromanen *Doktor Faustus*' tilblivelseshistorie, det værk som analyseres i artiklen. Harald Kidde er i *Digtere og dæmoner* repræsentant for den "Erindringens digter" der skriver sin fiktion på basis af en psykisk relation til det som ikke er her-og-nu; derimod kaldes Thomas Mann "Faldets digter" og den tredje af de udvalgte, Hermann Broch, "Gentagelsens digter". Således kommer de romantiske og kierkegaardske kategorier på plads som forfatterskabsanalytiske redskaber; men de tre kapitler er ikke præget af "kassetænkning", de er udogmatisk og empatisk kritiske i forhold til de projekter hver af de tre romanforfattere har for sig.

Thomas Mann-kapitlet indledes med en generaliserende erklæring: "Forudsætningen for at en kunstner kan skabe gyldige værker må være at hans indre sandhed er i overensstemmelse med den ydre virkelighed, så at han ikke kan undgå at give udtryk for sin tids problemer når han udtrykker sine egne" (s. 84). *Doktor Faustus* komplicerer sagen: Romanen har en forfatter som skriver om en forfatter, lektor Zeitblom, som skriver om en komponist, Adrian Leverkühn. Villy Sørensen læser romanen sådan – og jeg gør mig uden tvivl skyldig i forenkling her – at den fiktive karakter Leverkühn er den faktiske Thomas Manns kunstner-*alter ego*, og at Mann har indskudt fortælleren Zeitblom for netop at kunne objektivisere den "indre sandhed" der hos den store forfatter omfatter en antitetisk symbiose mellem borger og kunstner.

Hos Hermann Broch, ikke mindst i trilogien *Søvnægengerne*, finder Villy Sørensen karakterer der er "funktionærer":

Mennesket som frygter at lære sig selv at kende henlever livet i en art upersonlig *søvnægengertilstand*, som er en fortrinlig grobund for massepsykosen: det skrøbelige rationelle værdisystem kan til enhver tid gennembrydes af det irrationelle, som den fungerende bevidsthed tager afstand fra (...) Mennesket er prisgivet massen når det kun fungerer som samfundsindivid og ikke tillige eksisterer som frit menneske (s. 118 f.).

Det frie menneske opstår ifølge Villy Sørensen typisk i puberteten når "det personlige følelsesliv" bryder igennem "den hidtil stort set accepterede

verden”, og individet dermed begynder at fortolke virkeligheden i sit eget billede. Modsætningen til det frie menneske er “massemennesket”: “Den store masse lever i det store ingenmandsland mellem den glemte barnlige og den urealiserede personlige fortolkning, derfor i det infantile og upersonlige” (s. 121).

Der er meget langt op til toppen af elfenbenstårnet, viser en sådan udtalelse – om den så skal stå for Hermann Brochs eller for Villy Sørensens regning; i alt fald er den i teksten uden citationstegn. Og det er generaliserende formuleringer som denne der er med til at gøre at man indimellem kan blive træt af at læse *Digitere og demoner*.

Men trods den overlegent abstrakte og også noget altmodiske sprogtone bringer de sørensenske formuleringer i sine bedste passager sig på højde med det mere udogmatiske og mere eklektiske litteratursyn som præger analyser, fortolkninger og vurderinger anno 2019, på godt og ondt. I det fine lille kapitel “Æstetisk og etisk kritik” argumenterer Villy Sørensen således lærerigt for at man ikke kan skelne mellem indhold og form – eller mellem værkets etiske og æstetiske dimension:

Kunstneriske brist er aldrig kun formelle; kompositionen er ikke et sekundært arrangement af et færdig-konciperet værk, den hører med til selve skabelsesprocessen, og en formel brist dækker over – eller røber netop – en usikkerhed i den tilgrundliggende holdning. Den vidner om at kunstneren ikke har formået at gøre materialet (d.v.s. det personlige følelsesliv og det som det forholder sig til) til kunst, men er blevet hængende i det private – og i et sådant tilfælde kan det være svært at se bort fra kunstnerens private problemer, eftersom hans uforløste værk tydeligt nok røber dem. Er kunstværket fuldbåret, er materialet (det private) et ophævet moment, som ikke kommer kritikken ved. I selve skabelsesprocessen må navlesnoren der forbinder personlighed og værk, hugges over, fordi værket ellers – med Hermann Brochs ord – “invaderes af de uforløste, usublimerede, uigennemskuede personlighedsslagger: privatpersonen må blive noget fuldkommen ligegyldigt.” Et mislykket kunstværk kan naturligvis have afgørende betydning for kunstnerens egen udvikling, men det fuldbårne kunstværk bliver, netop fordi det ikke kun er et symptom på en privat konflikt, tillige udtryk for “tiden” og kan risikere at få en vis betydning for menneskehedens udvikling (s. 34 f.).

Villy Sørensens pointe er altså at et kunstværk er en personligheds udtryk; det vi læser, er en personlighed på skrift. Dermed indsnævres kunstbegrebet, sådan som det generelt sker i den psykoanalytisk inspirerede modernistiske litteraturkritik, til at omfatte værker hvor det private, ved at det gøres personligt i det æstetiske, gøres alment i det etiske. Det æstetiske i et værk findes ikke i sin egen ret; og et mislykket værk er et resultat af at “navlesnoren der forbinder personlighed og værk”, ikke er hugget over. At det simpelthen kunne være dårligt “håndværk”, ligger uden for det snævre sørensenske fokus her. At læse litteratur bliver for ham en intellektuel beskæftigelse – som det jo generelt gør i konfrontationsmodernismens fokusering på kunst som erkendelsesproces. Og det er fint sådan... for den intellektuelle læser.

Bengt Holbek & Iver Kjær: *Ordsprog i Danmark*

I anledning af 50-året

Af Simon Skovgaard Boeck

1960'erne må have været en blomstringstid i ordsprogsforskningen. Allerede 1957 udkom den finske folklorist Matti Kuusis reflekterende og programmatisk *Parömiologische Betrachtungen*. Refleksionerne har form af koncise, kritiske litteraturgennemgange, der blander skræk og advarsel med inspiration. Fra et nordisk perspektiv er måske navnlig omtalen af Rolf Pippings arbejder interessant. Den programmatisk afdeling udstikker retningslinjerne for en ny parømiologisk forskning. I 1962 udkom den amerikanske pioner Archer Taylors grundlæggende værk, *The Proverb* (1931), i optryk hos Rosenkilde og Bagger. Og 1965 så udgivelsen af det internationale tidsskrift *Proverbium. Bulletin d'informations sur les recherches parémiologiques'* første nummer. Drivkraft her var bl.a. Kuusi og Taylor. Fælles for disse internationale tiltag er en stræben mod en egentlig parømiologisk videnskab med egne teorier og metoder; den hidtidige forskning havde dels stået i skyggen af andre videnskaber (filologien, folkloristikken, sociologien), dels meget ofte savnet internationalt udsyn (ordsprog er længe blevet set som udtryk for en national folkesjæl). Som det fremgår af *Ordsprog i Danmark. 4000 ordsprog fra skrift og tale gennem 600 år* (*OiD*, s. 211 f.) har denne nationale tilgang navnlig ramt Sydslesvig, hvor den folkelige ordsprogsoverlevering har været brugt (af C.F. Allen og Johannes Kok) som argument for landsdelens dansk-nordiske tilhørsforhold.

OiD skal ses i lyset af denne nyorientering, og her 50 år senere står bogen stadig som et væsentligt bidrag til dansk ordsprogsforskning. Det skyldes blandt andet at bogen er forfattet og redigeret af to aktive forskere med hver deres videnskabelige baggrund. Blandt Bengt Holbeks (1933-1992) mangesidede folkloristiske interesser er der i denne sammenhæng grund til at nævne hans bidrag til antologien *Alverdens ordsprog* (1964), en ordsprogssamling af helt anden karakter, ikke fordi materialet var internationalt, men fordi målgruppen dér var en helt anden. *Alverdens ordsprog*, der udkom i serien *Politikens Antologier* (den med *Lystige Viser*), har muntre illustrationer og kom i et første oplag på svimlende 10.000 eksemplarer. Overfor dette populært anlagte værk må *OiD* karakteriseres

som en lærebog med meget udførligt eksempelmateriale. Allerede som studerende var Iver Kjær (1938-2002) en aktiv ordsprogsforsker; hans afhandlinger om Lålesamlingen og Baselhåndskriftet A XI 67 (1962-63) og om ordsproget »Mø var bly som brudh hun sprank j seng til suen met bode sko« (PL H 1; 1964) udkom i hans studietid, og i de følgende årtier ydede han en enorm indsats for forskningen i Danmark. Gennem sit virke som underviser, udgiver, organisator og tolker af enkeltordsprog har han bidraget til at andre blev interesserede i ordsprogene og deres forskningsmæssige udfordringer. I denne sammenhæng kan hans efterfølgers efterfølger som redaktør for *Danske Studier* med en vis stolthed konkludere, at også nærværende tidsskrift har indtaget en betydelig position i den danske parømiologi. Her er ikke alene udkommet artikler om ordsprog, men også vægtige anmeldelser af enkeltbind i serien *Danmarks gamle Ordsprog*, ligeledes et produkt af Kjærs interesse og arbejdsomhed. Disse afhandlinger og recensioner præsenteres nedenfor, ligesom de øvrige bidrag til den parømiologiske forskning fra ca. 1969. Udgivelsen af populære samlinger i perioden lades derimod uomtalt.

Ordsprog i Danmark indledes med et kort forord fulgt af en udførlig indledning i syv afsnit: 1) Hvad er ordsprog?, 2) Afgrænsning, 3) Stil og form, 4) Struktur, 5) Oprindelse og udbredelse, 6) Nyere indsamlingsarbejde, 7) Udgavens tilrettelægning. Hertil kommer en kort (ikke-annoteret) bibliografi til indledningen på ni numre. Herefter følger bogens hoveddel, de 4.000 ordsprog fordelt i fire grupper og 17 undergrupper, hvorom lige straks. Til denne del slutter sig det alfabetiske register på 118 tæt trykte dobbeltspaltede sider, hvor samtlige 4.000 ordsprog er opført under deres hovedord. Bogen afsluttes med 14 siders bibliografi og en sides oversigt over "De vigtigste ordsprogssamlinger i manuskript i Dansk Folkemindesamling". Bogens sidste side er en ironisk kommentar, et Don Quixotecitat der indledes med "Ikke flere ordsprog, Sancho!".

Allerede i forordet reflekterer forfatterne over hvordan *OiD* forholder sig til andre ordsprogssamlinger: "*Danske ordsprog* hedder de fleste af dens forgængere" (s. 7). Baggrunden for *OiD*'s navn er altså en erkendelse af at ordsprogene ikke er nationalt arvegods, men indgår i et internationalt sammenvævet net. De kan ikke tages til indtægt for en særlig danskhed, for ofte modsvares danske ordsprog af tilsvarende i andre sprog. Dette forhold vender forfatterne tilbage til i indledningens afsnit "Oprindelse og udbredelse" (s. 41 ff.), hvor en ældre, men stadig kurant, opfattelse, der betoner det folkelige ophav, stilles over for en nyere fokusering på den latinske middelalders indflydelse gennem kirke og skole. Vekselvirk-

ning mellem de folkelige og lærde traditioner er grundlaget for ordsprogenes overlevering. At denne vekselvirkning ikke kun er et middelalderligt fænomen, fremgår af omtalen af N.F.S. Grundtvigs praksis. Forfatterne viser, hvordan i hvert fald ét oprindeligt konstrueret mundheld optages af Grundtvig, og gennem hans formidling vandrer over i egentlig brug (s. 44). I øvrigt kommer det internationale udsyn til udtryk i samlingens første del, Almindelige ordsprog (s. 51 ff.) hvor der henvises til et internationalt katalog, Düringsfelds *Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen* fra 1872-1875, der benævnes “det eneste internationale ordsprogskatalog” (s. 51). Siden er nyere arbejder kommet til, navnlig det bindstærke *Thesaurus proverbiorum medii aevi*, der ordner europæiske middelalderordsprog efter tyske lemmaer.

Det der gør *OiD* enestående blandt de øvrige moderne ordsprogssamlinger, er at bogen kompendiemæssigt samler primærmaterialet, det vil sige ordsprogssamlinger fra folkemindeoptegnelser og de ældste håndskrevne og trykte samlinger. Det er da disse – ikke ordsprogene – der er det strukturerende og indholdsmæssigt vejledende princip. Bogens 4.000 ordsprog er grupperet i fire dele: Almindelige ordsprog (nr. 1-547), Ældre samlinger (548-2209), Nyere samlinger (2210-3818) og Wellerismer (3819-4000). Som det ses, er anden og tredje gruppe de vægtigste. De er underinddelt, den ældre i kronologiske afsnit fra Låle til N.F.S. Grundtvig, den yngre i topografiske afsnit fra Nordjylland til Bornholm. Hver samling indledes med en kort præsentation. Bogen har naturligt nok medtaget udvalg fra de store, centrale samlinger, Låle, *Problemata et proverbia moralia*, Anders Sørensen Vedel, Peder Syv, men der er også fundet plads til at illustrere andre som fx Søren Andersen Vedels lille samling, nogle år ældre end faderens. Blandt de ældre samlinger er også optaget et udvalg af *Møenske Mundheld* (1735), der “ved sin udpræget litterære og salonfæhige karakter repræsenterer et tidstypisk yderpunkt i vor ordsproglitteratur” (s. 155). Eksempel: “Den riges pengeklang døver tit den fattiges klagemål” (nr. 2050). Interessant er udgiverens påpegning af at Grundtvig i sin omgang med Mønske Mundheld “ikke har gennemskuet” samlingens “gennemgående ufolkelige form” (s. 159).

Gennemgangen af de nyere samlinger trækker på omfattende samlinger i Dansk Folkemindesamling, og der henvises tæt til dette materiale i indledningerne til de topografiske grupper. Mellem disse kildeoplysninger bliver der også plads til vigtige observationer som “På Fyn, som i det hele på øerne, har ordsprogsindsamlingen været mindre intensiv end i Jylland; desuden er ordsprogsrepertoiret her nærmere rigsmålet, fattigere på lokal tone” (s. 220).

Andre samlinger har typisk ordnet ordsprogene i tematiske grupper, så man i teorien let har mulighed for at vælge et egnet når man skal forbedre en tale eller smykke sin stil. Den tematiske ordning (efter kerneord) kendetegner således E. Maus *Dansk Ordsprog-Skat I-II* (1879), hvis rige excerpering af tidligere samlinger stadig gør den til et standardværk. Men paradoksalt nok kan netop den tematiske opdeling gøre værket vanskeligt tilgængeligt; hvis man ikke kan huske et ordsprogs kerneord, eller man husker en anden variant, kan det – på trods af de mange krydshenvisninger – være vanskeligt at finde et ordsprog hos Mau. Allerede Syv har opdelt sine samlinger efter kerneord, og nyere populære samlinger anvender sig af en lignende opdeling. Opdelingen af ordsprog i temaer er grundlæggende en tolkningsopgave, og det er fordi, der kan opstå tvivl om fortolkningen af et givet ordsprog, at de tematiske ordninger kan give udfordringer for den bruger, der leder efter et konkret ordsprog. Der findes da også alfabetiske samlinger, som helt overlader fortolkningen til brugeren.

Ordsprogene i *OiD* følger de enkelte samlingers rækkefølge, det vil sige at de følger det tematiske princip hos Syv (uden at bringe dennes titler) og det alfabetiske hos Grundtvig. Samtlige ordsprog er endelig opregnet alfabetisk efter hovedord i det afsluttende register. Tolkningsmæssigt er der altså ikke megen hjælp at få i *OiD*. Men ordsprogene gengives i moderne sprogdragt og med forklaringer af enkeltord i den løbende tekst:

Man må (*kan*) lede oxen til vandet, man kan ej nøde (*tvinge*) ham at drikke (nr. 590)

gengiver det Låleordsprog der i Ghemens tryk 1506 har formen

Man maa ledhe oxen til wanneth man kan ey nøde hanum at dricke (nr. 110)

Enkelte ordsprog får lidt udførligere kommentar:

Hvem der ikke tager tuden vare, driver efter (*når byhyrden tudede i hornet om morgenen, drev man kvæget ud på gaden til ham; den der kom for sent måtte selv drive det i marken*) (nr. 2876)

Børn, det er en Guds gave, men en Fandens plage (*rimer i dialekten: gaw - plaw*) (nr. 2896).

Det fremgår at ortografien, ikke ordvalget, er moderniseret. I *Alverdens Ordsprog* anvendes en lidt anden tilgang til materialet, idet norske og færøske ordsprog gengives i oprindelig form med en tilføjet oversættelse. Begge formidlingsmæssige fremgangsmåder kan forsvares, men nye samlingers brug af moderne sprogdragt kan måske antyde, at de opførte ordsprog tilhører dagligsproget. Det gør de jo langt fra alle i dag. Men det er værd at understrege, at ordsprogene fra dialekt- og folkemindeoptegnelserne i langt de fleste tilfælde afspejler en faktisk brug, hvad enten det konkrete ordsprog så har oprindeligt folkeligt eller lærd udspring. Formentlig understreger *OiD*'s brug af de ældre samlinger som strukturerende middel bedre end moderne, populære kompilationer ordsprogenes historicitet og forankring i et svundet landbrugssamfund.

I indledningens afsnit "Afgrænsning" gives en kort og velskrevet rundtur i fraseologisk terminologi, idet termerne maksime, aforisme, citat, bevinget ord og regel defineres og holdes ude af gruppen af egentlige ordsprog. Disse forsøges derefter underinddelt i metaforiske ordsprog, sentenser, ordsproglige talemåder og sammenligninger samt wellerismer. Afsnittet konkluderer at ordsprog kan defineres bredt som "anonyme faste vendinger", snævert som "sådanne anonyme faste vendinger, som angår mennesket, har fuld sætningsform og bruges billedligt" (s. 19) og som et sted mellem disse yderpunkter. En ikke-rigid definition har to indlysende fordele: ikke kun passer den bedre til den hverdags sproglige brug af begrebet ordsprog, den afspejler også bedre, at de behandlede samlinger indtager en generøs holdning til, hvilket materiale der medtages. Regler om vejr, høst osv. "er en gruppe, som har betydelig udbredelse i den mundtlige tradition, og som også påtræffes i de trykte danske ordsprogssamlinger fra alle tider" (s. 15); det er vendinger som "når solen går ned i en sæk, står den op i en bæk", "når himlen ligner et klippet får, får vi regnvejr, hvordan det end går", der altså er udbredte, men ikke ordsprog i snævrere forstand. Afsnittet er gennemført opmærksom på besværet med at definere begrebet ordsprog, der blandt andet grunder i overleveringen; fordi de ældre samlinger ikke meddeler noget om ordsprogenes brug, kan man selvsagt ikke på baggrund af optegnelserne afgøre om der på den konkrete vending "i Folke-Munde er sat Stempel, saa den gaaer for rede Penge" (Grundtvig 1817, s. 70). Desuden overskrides grænserne mellem de enkelte begreber fx af ordsproglige talemåder, der bliver metaforiske ordsprog og bevingede ord, hvis ophav glemmes (s. 20). – I *Gode ord er bedre end guld* (1993, s. 11 f.) har Kjær forsøgt sig med en kongenial definition: »Ved et ordsprog forstås en udbredt anonym sætning, som har fast og prægnant,

ofte billedlig, form, og som med tilsyneladende almen gyldighed udtrykker en bestemt forklaring eller vurdering af en given situation«. Denne definition føres videre af Niels Werner Frederiksen i hans lille artikel “Ordsprog” i *Dansk Forfatterleksikon. Værker* (2001).

Også afsnittet “Stil og form” er velskrevet og informativt. Her tages – måske overraskende – udgangspunkt i ordsprogenes funktion af at “bringe en aktuell oplevelse i forhold til erfaringen” (s. 20), fordi det fordrer en kollektiv erfaring, der trives bedst i traditionsbundne samfund, og på sin side fordrer at ordsprogene har en enkel form, der er let at huske og videreføre i mundtlig form. Interessen for teksternes (visernes, eventyrernes osv.) funktion i samfundet har netop præget megen folkloristisk forskning i perioden. Med udgangspunkt i funktionen som erfaringsformidlere karakteriseres da først ordsprogenes form og stil i punkter om ordforrådet (gammelt og enkelt), begrebsdannelse og billedsprog (unuanceret), syntaksen (enkel og pointeret), modifikationer (få, snarest forstærkende), verbaler (hovedsageligt præsens), substantiver (artikellose, ubestemte og bestemte), negation (almengørende) og metafor (almengørende). Dernæst redegøres for de træk, der afspejler ordsprogenes oprindelige mundtlighed. Igen behandles metaforikken. Ordsprogenes almindelige rytmeformer præsenteres ligesom rimforhold (bogstav- og enderim). Parallellitet og modsætning behandles under ét, og stilafsnittet afsluttes med bemærkninger om “produktive formtyper”, dvs. ordsprogsstrukturer, der genfindes på tværs af en lang række ordsprog – gerne på flere sprog. Det drejer sig om metriske forhold, syntaktiske eller semantiske strukturer. Fire betonedede stavelser og rim er et eksempel på en produktiv form: “Tie og tænke kan ingen krænke”, det samme er den syntaktiske struktur i “Hver er konge i sit hus” og indholdet i “Man skal smede mens jernet er varmt”, der kan udtrykkes med en lang række ordsprog (s. 36 f.). Afsnittet leder fint over i det følgende kapitel om struktur. Dette gengiver Matti Kuusis forslag til en klassifikation af ordsprog ud fra tre aspekter (i *Proverbium* 5, 1966): 1) betydning, 2) struktur og 3) motiv. Ordsprog kan da vise mindre eller større lighed ved at dele et eller flere aspekter. Kuusi videreførte arbejdet og udsendte 1985 et typesystem over ordsprog baseret på en samling af finske, russiske, baltiske, tyske og skandinaviske ordsprog. Hans arbejde er siden ført videre af datteren Outi Lauhakangas. Typesystemet er i dag tilgængeligt på nettet.

I indledningens afsnit om stil og form hedder det et sted at “Det har været diskuteret, om artikelløshed skal opfattes som et arkaisk træk eller som bevidst stilistisk form, men spørgsmålet er uafklaret” (s. 27). Formu-

leringen er typisk: Forfatterne behandler emnet alment, men ikke fladt. Der gøres opmærksom på enkeltpunkter, der har været diskuteret, men ingen konkrete litteraturhenvisninger bringes. Den læser der vil gå videre med enkeltpørgsmål, overlades altså i nogen grad til den afsluttende literaturliste.

Hvad *OiD* mangler som lærebog er nok mest en oversigt over forskningen. Indledningens sidste side henvises til 9 værker, der har været benyttet. Dette punkt er i tredjeudgaven suppleret med henvisninger til nyere international ordsprogsforskning (bibliografier, tidsskrifter, oversigt). Den omfattende bibliografi bagest er nyttig, men er ikke annoteret; i de følgende oplag er den suppleret. En forskningshistorik ville være brugbar ligesom en uddybning af hvilke forskningsopgaver, der knytter sig til ordsprogene. I denne henseende er Kjærs artikel, "Ordsprog i litteraturen", i Diderichsens *Dansk Prosaehistorie* (1968) forbilledlig. Her understreges det indledningsvis at parømiologien er for ung en videnskab til endnu at have udviklet en selvstændig metodisk tilgang, men at ordsprogene behandles fra forskellige faglige udgangspunkter, navnlig filologien og folkloristikken. Kort henvises til tidligere og aktuelle forskningsarbejder, og i øvrigt gennemgår Kjær en række eksempler på ordsprog fra den levende, eller i hvert fald litterære, verden. Dette aspekt, ordsprog i brug, er siden fulgt op bl.a. af Niels Houkjær om Martin A. Hansens brug af ordsprog i *Jonatans Rejse* (1979), der fokuserer på proveniensbestemmelse af de registrerede ordsprog og på en diskussion af deres funktion i romanen. Også Ken Farøs korpusbaserede undersøgelse af gængse ordsprog i moderne dansk (2003) fokuserer på deres funktioner. Farø slutter sin artikel af med at efterlyse mere sprogvidenskabelig forskning i ordsprogene og en metodisk velfunderet ordbog over dem i moderne dansk – ikke revlog- og krat-samlinger som de eksisterende, populære optryk uden nogen form for forklaring. Den sympatiske tanke om øget forskning i de nutidige ordsprog kan man naturligvis kun tilslutte sig; et grundlag kunne være en ny indsamling af faktisk brugte ordsprog – altså en slags moderne pendant til Tang Kristensens og andres arbejder – men uden disses tro på en særlig genuin folkelighed eller danskhed. Det er oplagt i denne sammenhæng at henvise til Peder Skyum-Nielsens disputats, *Fyndord. Studier i kortformernes retorik* (1992), en del af hvis empiri består af tests af fyndordskendskab, hvor skoleelever skulle udfylde tomme felter i fx "Mange bække små gør en stor ____" (s. 705), og hvor voksne forsøgsdeltagere skulle optegne alle de ordsprog, slogans og andre "fyndstørrelser" de kom i tanke om i løbet af 12 minutter (s. 709). Disse forsøg og lignende kunne

det formentlig være interessant at folde ud i større målestok og gentage i dag.

En anden undersøgelse af moderne ordsprogsbrug, og navnlig af den variation der er, ligger bag Michael Ejstrup og Anders Elsig's populære bog om variation i faste vendinger, *Hvad tiden er fuld af, flyder munden over med. Faste vendinger i forandring* (2015).

Den nyeste behandling af ordsprog findes i Merete K. Jørgensens kapitel i bind 4 af *Dansk Sproghistorie* (2019). Ud over en bredt anlagt indføring i ordsprog og tilgrænsende småtekster, gives her eksempler på en række sproglige forhold der karakteriserer ordsprogene. Materialet hentes i de gamle samlinger. Og for en ordsprogsforsker med historisk interesse er de ældre samlinger både en gave og en nødvendighed, fordi de rummer et meget stort materiale, der oftest ikke kendes andre steder fra. Men heraf fremkommer også de problemer, der er knyttet til udforskningen af de ældste ordsprogssamlinger: Fordi der ikke er et samtidigt sammenligningsmateriale af nævneværdig grad, er det ikke muligt at vurdere det enkelte ordsprogs udbredelse, stilistiske valør eller betydning. Dette er navnlig problematisk for Låles samling, hvor danske ordsprog optræder parvis med latinske. Uden sammenligningsmulighed er det ofte svært at afgøre om der er tale om oversættelse (den ene eller anden vej) uden bund i faktisk brug. Forsøg på at omgå denne problemstilling leder naturligt til efter søgning efter ordsprog i litteraturen. Tidligt er ordsprog således registreret i fx skolekomedierne (Pedersen 1930). Nævnes bør også den amerikanske forsker Bartlett Jere Whitings bøger med registrering af ordsprog i ældre og yngre amerikansk litteratur og i tidlige engelske tekster (1968). Fra den nyeste tid er der grund til at fremhæve et omfattende tysk forskningsprojekt, der undersøger ordsprog i de middelalderlige tyske høviske romaner m.m. (Manfred Eikermann og Tomas Tomasek 2009-2012).

Ordsprogssamlingerne er også det centrale for standardværket *Danmarks gamle Ordsprog (DgO)*, der udgiver de ca. 15 bevarede ordsprogssamlinger fra Låle til og med Peder Syv; drivkræfterne bag var Iver Kjær og John Kousgård Sørensen, men også Niels Werner Frederiksen og Erik Petersen har bidraget substantielt. For nærværende hviler udgivelsen af det manglende bind 3 og registerbindet hos undertegnede.

Inspirationen fra Sv. Grundtvigs folkeviseudgave og udgaven af landskabslovene ses i mere end navn og akronym. Den grundlæggende ide er at udgive hele den rige variation af alle ordsprog i samlingerne, ikke at forsøge at konstruere arketyper. Men mens både folkeviser og landskabslove har en lang editionshistorie før Grundtvig og Brøndum-Nielsen, gælder

det for ordsprogene egentlig kun den ældste og yngste af *DgO*'s samlinger: Låle og Syv. De øvrige mellemliggende var stort set ukendt land, kun bevaret i håndskrifter eller sjældne tryk, og bortset fra Grüner-Nielsens artikler (i *Danske Studier* 1931 og 1932) dårligt nok behandlet. De omfatter A.S. Vedels og Hans Christensen Sthens store samlinger, Daniel Matras' polyglotte lærebog, den omdiskuterede *Problemata et Proverbia moralia* og mange flere. Men mens *DgF* udgiver værker (ikke håndskrifter), er *DgO*'s udgivelser af hele samlinger næsten materialfilologi avant la lettre. Næsten, fordi ikke-proverbialt stof i visse af håndskriftudgaverne forbigås.

DgO er et editorisk supplement til de foreliggende udgaver af Låles og Syvs samlinger (ved Kock & Petersén og Aage Hansen). Ved at bringe faksimileudgaver af disse to værker giver *DgO* også en boghistorisk vinkel på samlingerne, og Erik Petersens oversættelse af Christiern Pedersens vigtige udgave af Låle (1515) er et nyttigt bidrag til Låleforskningen. Men både Kock & Peterséns og Aage Hansens kommenterede udgaver er fortsat væsentlige. Tilsvarende skal den nyeste udgave af Låle – udgivet på *tekstnet.dk* – nævnes; den supplerer ved at bringe ikke-retoucherede faksimiler og ved på opslagsordsniveau at linke den danske tekst til *Gammeldansk Ordbog*. Men *DgO* bæres i høj grad også af de lærde indledninger til hver samling skrevet af Kjær og Kousgård Sørensen; her behandles den enkelte samling, dens ophavsmand, boghistoriske aspekter og evt. kilder langt udførligere end *OiD*'s små introduktioner lægger op til. Der er ofte tale om grundforskning i det lidet kendte materiale. Men som sagt: Det er samlingerne der er omgangspunktet, og *DgO* giver ikke punktcommentarer til de mange ordsprogsnumre.

DgO er som sagt blevet genstand for udførlige anmeldelser i *Danske Studier*: Bind 1 og 2 af Sten-Bertil Vide i 1981, bind 5 af Niels Hastrup i 1983 og bind 4 af samme i 1989. Navnlig Hastrups anmeldelser skiller sig ud som små afhandlinger. Også Allan Karkers skarpsindige anmeldelse af bind 1, 2, 5 og 6 i *Historisk Tidsskrift* (82:2, 1982) bringer mange værdifulde observationer.

Denne editionsfilologiske oversigt bør også nævne Inger Lindells udgave af håndskriftet Uppsala Palmskiöld 405 (2011), der indeholder den tidlige svenske bearbejdning af Lålesamlingen. Udgaven, der helt spektakulært forbigår den nyere danske forskning i emnet, kan ikke fuldt ud erstatte Kock og Peterséns grundarbejde (jf. også Niels Werner Frederiksen's anmeldelse, 2011). Omtales bør det også at Kim Steen Ravn i den igangværende digitale udgave af Grundtvigs værker har udgivet ikke

alene N.F.S. Grundtvigs samling *Danske Ordsprog og Mundheld* fra 1845, men også hans vigtige programartikel "Om Ordsprog" (1817). Det er i den sidste at Grundtvig skyder det evige definitionsspørgsmål til hjørne med de bevingede ord om at "det skal man ei spørge Bøger men Bønder om, thi hvad Bonden kalder Ordsprog, det hedder Ordsprog" (s. 69). Med hensyn til den første, kan man måske beklage at det ikke har været muligt at tage hensyn til bogens andenudgave, besørget af Svend Grundtvig, der bygger på faderens håndeksemplar med ca. 250 håndskrevne tilføjelser (den udgave der ligger til grund for *OiD*'s udvalg).

I de forgangne 50 år er der udkommet to monografier der kredser om ordsprog, Peder Skyum-Nielsens omtalte disputats fra 1992 (kritisk anmeldt af Jørn Lund i *Danske Studier* samme år) og Aage Hansens bog *Om Peder Laales danske ordsprog* (1991). Mens den første er et retorisk-teoretisk grundarbejde, der søger at opstille et system for kortformerne (herunder ordsprogene), er det igen samlingen, altså en makrotekst der er udgangspunktet for den anden. Hansens lille bog skal her fremhæves som et yderst interessant værk med væsentlige observationer og kommentarer af sproglig og stilistisk karakter. Inspirerende er kapitlet om "Ordsprogernes verden", der tegner et billede af det samfund ordsprogene har fungeret i. Bogen tjener ikke kun til fremtidig forskning i Lålesamlingen, men giver også inspiration til lignende filologiske monografier af andre dele af vor (middelalder)litteratur. Man kan følge John Kousgård Sørensen ellers positive anmeldelse (1992) i at en inddragelse af de latinske parallelordsprog ville have været formålstjenligt; "Meer wil meer so wil oc mæth konæ aff grødh" (PL A 435). Monografien, der er udgivet posthumt af Iver Kjær og Merete K. Jørgensen, er slutpunktet i Hansens livslange arbejde med ordsprog, en beskæftigelse der i øvrigt prydes af de værdifulde udgaver af Låle med oversættelse (1929, revideret 1966) og af Syv med kommentarer (1944). En række af bidragene i 1964-festskriftet til Aage Hansen er da også artikler om enkeltordsprog (ved John Kousgård Sørensen, Iver Kjær, Kristian Hald og Allan Karker).

Andre detailstudier af enkeltordsprog bør også nævnes: Michael Lerche Nielsen har i et mindre bidrag i *Danske Studier 2011* udgivet og kommenteret et latinsk ordsprog skrevet med runer i et svensk lovhåndskrift. Ordsproget kendes også fra Lålesamlingen. To år senere præsenterede Lerche Nielsen sammen med Christian Troelsgård to fragmentarisk overleverede ordsprog i et middelalderligt antifonalehåndskrift. Igen er der tale om latinske ordsprog, og igen har de paralleller i Lålesamlingen. Disse fund er vigtige vidnesbyrd om ordsprogens brug uden for samlingerne.

Skal jeg her afslutningsvis løftet blikket ud over det danske sprogs grænser, vil jeg først nævne at tidsskriftet *Proverbium* i 1984 blev genoplivet som organ for international ordsprogsforskning i den gamle rækkes ånd (første årgang var tillige festskrift til Kuusi). Ledende kraft er her Wolfgang Mieder fra universitetet i Vermont. En indgang hertil – og til den parømiologiske forskning i det hele taget – findes i Daniel Anderssons oversigt “Dagens ordspråksforskning – och framtidens. En diskussion med udgangspunkt i *Proverbium* 2007–2011” i *Aspekter på ordspråk* (2014) – og i denne konferencerapport i det hele taget. Om danske forhold er der grund til at omtale Arne Bugge Amundsens og Janken Myrdals bidrag om Erik Pontoppidans berygtede samling af *Onde Ordsprog* (1739) hhv. Låle som kilde til viden om middelalderligt husdyrhold.

Har jubilaren stadig en rolle at spille i dag? Så absolut! Alene i kraft af sin indledning er *OiD* et vægtigt og vigtigt værk i dansk ordsprogsforskning. Som opslagsbog for taleskriveren er bogen mindre egnet; de 4.000 ordsprog er materiale for videre studium – herunder af det hedengangne bondesamfund, de er skabt ud af, og som ikke kommer så direkte til udtryk i udgivelsen af de ældre samlinger i *DgO*. Tilmed kan bogen tjene som inspiration til tværfagligt samarbejde; som forfatterne skriver i forordet kræver en »nogenlunde dækkende behandling« (s. 8) af ordsprogene filologiske og folkløriske fagligheder. Et lignende synspunkt kan man fx gøre gældende for folkevisernes vedkommende.

Litteratur

- Andersson, Daniel 2014: Dagens ordspråksforskning – och framtidens. En diskussion med udgangspunkt i *Proverbium* 2007–2011, i: Lars-Erik Edlund og Bengt af Klintberg (red.): *Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. S. 33-44.
- Amundsen, Arne Bugge 2014: Erik Pontoppidan og hans danske ordspråksamling fra 1739, i: Lars-Erik Edlund og Bengt af Klintberg (red.): *Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. S. 9-31.
- Danmarks gamle Ordsprog* 1-7. København: C.A. Reitzel og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 1977-. (*DgO*).
- Düringsfeld, Ida og Otto von Reinsberg-Düringsfeld 1872-75: *Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen vergleichend zusammengestellt* I-II. Leipzig.
- Eikermann, Manfred og Tomas Tomasek 2009-2012 (red.): *Handbuch der Sentenzen und Sprichwörter im höfischen Roman des 12. und 13. Jahrhunderts*. Berlin: DeGruyter.

- Ejstrup, Michael og Anders Elsig 2015: *Hvad tiden er fuld af, flyder munden over med. Faste vendinger i forandring*. København: Hans Reitzel.
- Farø, Ken 2003: Ordsprog i nutidsdansk: funktioner og problemer, i: *Danske Studier*. S. 38-64.
- Frederiksen, Niels Werner: Ordsprog, i: John Chr. Jørgensen (red.): *Dansk Forfatterleksikon. Værker*. København: Rosinante. S. 219-220.
- Frederiksen, Niels Werner 2011: [anm. af Lindell 2011], i: *Danske Studier*. S. 173-188.
- Grundtvig, N.F.S. 1817: Om Ordsprog, i: *Danne-Virke* 3, udg. af Kim Steen Ravn 2019 på www.grundtvigsværker.dk/tekstvisning/18463/0#.
- Hald, Kristian 1964: Et ordsprog fra dyrerimene, i Erik Dal mfl. (red.): *Danica. Studier i dansk sprog*. Festskrift til Aage Hansen. Aarhus: Universitetsforlaget. S. 33-35.
- Hansen, Aage og Chr. Behrend (udg.) 1929: *Peder Laales danske Ordsprog*. København: C.A. Reitzel.
- Hansen, Aage (udg.) 1944: *Peder Syvs danske ordsprog*. København: Munksgaard og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Aage (udg.) 1966: *Peder Laales Gammeldanske Ordsprog med sideløbende oversættelse til nydansk*. Tjørring: privattryk.
- Hansen, Aage 1991: *Om Peder Laales danske ordsprog*, udg. af Iver Kjær og Merete K. Jørgensen. København: Videnskabernes Selskab.
- Holbek, Bengt og Iørn Piø (red.) 1964: *Alverdens Ordsprog*. København: Politikens Forlag.
- Holbek, Bengt og Iver Kjær (red.) 1969: *Ordsprog i Danmark. 4000 ordsprog fra skift og tale gennem 600 år*. København: Jørgen Paludans Forlag.
- Houkjær, Niels 1979: Ordsprog, der hjælper. En proveniensanalyse af ordsprogstoffet og dets litterære funktion i Martin A. Hansens Jonatans Rejse, i: *Danske Studier*. S. 24-38.
- Hastrup, Niels 1983: [anm. af DgO 5], i: *Danske Studier*. S. 139-144.
- Hastrup, Niels 1989: [anm. af DgO 4], i: *Danske Studier*. S. 157-173.
- Jørgensen, Merete K. 2019: 15.4 Ordsprog og talemåder, i Ebba Hjorth mfl. (red.): *Dansk Sproghistorie 4. Dansk i brug*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Karker, Allan 1964: Tro er vildbrad, i Erik Dal mfl. (red.): *Danica. Studier i dansk sprog*. Festskrift til Aage Hansen. Aarhus: Universitetsforlaget. S. 37-44.
- Karker, Allan 1982: [anm. af DgO 1, 2, 5 og 6], i: *Historisk Tidsskrift* 82,2. S. 356-362.
- Kjær, Iver 1962-63: Peder Låle og Cod. Basil. A. XI. 67. Bidrag til Peder Lålesamlingens kilder og tilblivelsesform, i: *Arv* 18/19. S. 93-112.
- Kjær, Iver 1964: Forsøg til en tolkning af Peder Låle D 21, i: Erik Dal mfl. (red.): *Danica. Studier i dansk sprog*. Festskrift til Aage Hansen. Aarhus: Universitetsforlaget. S. 21-31.
- Kjær, Iver 1968: Ordsprog i litteraturen, i: Paul Diderichsen: *Dansk Prosa-historie* I,1. København: Gyldendal og Københavns Universitet. S. 187-198.
- Kjær, Iver 1993: Gode ord er bedre end guld. Om ordsprogs art og brug, i: Henrik Blicher (red.): *Gode ord er bedre end guld. Ordsprog i perspektiv*. København: Rundetårn. S. 11-17.

- Kock, Axel og Carl av Petersén (udg.) 1889-1894: *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk. Peder Låles ordspråk och en motsvarende svensk samling*. I-II. København : Samfund til Udgivelse af Gammel Nordisk Litteratur.
- Kousgård Sørensen, John 1964: Et ordsprog om rygter, i Erik Dal mfl. (red.): *Danica. Studier i dansk sprog*. Festskrift til Aage Hansen. Aarhus: Universitetsforlaget. S. 15-19.
- Kousgård Sørensen, John 1992: [anm. af Hansen 1991], i: *Danske Studier*. S. 135-137.
- Kuusi, Matti 1957: *Parömiologische Betrachtungen*. (FF Communications 172). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Kuusi, Matti 1966: Ein Vorschlag für die Terminologie der parömiologischen Strukturanalyse, i: *Proverbium*. S. 97-104.
- Lerche Nielsen, Michael 2011: Et Peder Låle-ordsprog skrevet med runer, i: *Danske Studier*. S. 141-150.
- Lerche Nielsen og Christian Troelsgård 2013: Litterære marginalia i Svendborg-antifonalet fra 1413, i: *Danske Studier*. S. 5-24.
- Lindell, Inger 2011 (udg.): *En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphii 114). Uppsala: Kungl Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Lund, Jørn 1992: [anm. af Skyum-Nielsen 1992], i: *Danske Studier*. S. 160-166.
- Mau, E. 1879: *Dansk Ordsprog-Skat* I-II. København: Gads Forlag.
- Myrdal, Janken 2014: Husdjuren i Låles ordspråk, i: Lars-Erik Edlund og Bengt af Klintberg (red.): *Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27-28 april 2011*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. S. 109-119.
- Pedersen, Johannes 1930: Ordsprog i Skolekomedien, i: *Danske Studier*. S. 1-44. *Proverbium. Bulletin d'informations sur les recherches parémiologiques*. Helsinki 1965-1975.
- Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship*. The Ohio State University 1984-1987, University of Vermont 1988-.
- Skyum-Nielsen, Peder 1992: *Fyndord. Studier i kortformernes retorik* I-II. København: Hans Reitzels Forlag.
- Taylor, Archer 1962: *The Proverb and An index to The Proverb*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Thesaurus proverbiorum medii aevi. Lexikon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters* 1-13, grundlagt af Samuel Singer, udg. af Kuratorium Singer der Schweizerische Akademie d. Geistes- und Sozialwissenschaften. Berlin: Walther de Gruyter 1995-2002.
- Vide, Sten-Bertil 1981: [anm. af Danmarks gamle Ordsprog I:1, I:2, II], i: *Danske Studier*. S. 118-121. Whiting, Bartlett Jere 1968: *Proverbs, Sentences, and Proverbial Phrases. From English Writings Mainly Before 1500*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Anmeldelser

Den poetiske Edda – nyoversat og kommenteret af Rolf Stavnem. København: U Press, 2018. 575 sider. ISBN: 978-87-930-6079-1. Vejl. pris: 399,95 kr.

Situationen fremtræder som nærmest ideel for enhver, der i de kommende år vil stifte bekendtskab med islandsk middelalderlitteratur på dansk eller ansporet af tidligere læsning trænge dybere ned i den rigdom, som rummes i sagaerne og eddaerne. I 2013 fik vi en fremragende nyoversættelse, ved Kim Lembek og Rolf Stavnem, af *Snorris Edda*, hvormed den lærde krakilske høvding søger at indføre vordende skjalde i mytologi og strofeteknik. I 2014 udkom, under Annette Lassens ledelse, samtlige 40 islændingesagaer og 49 saganoveller eller 'totter' i fem statelige bind, hvis største highlights siden af Gyldendal klogeligt er stykket ud i enkeltbind egnede til undervisningsbrug. Sidst i 2018 udsendtes Rolf Stavnems fyndige og præcise nye oversættelse af *Den poetiske Edda*, med i alt 14 gudedigte og 20 heltedigte, af hvilke langt størstedelen udgør indholdet af "Kongens Håndskrift", Codex Regius fra ca. 1270. Og nys, ved udgangen af 2019, afsluttedes udgivelsen, i otte illustrerede bind, af den første fuldstændige oversættelse til dansk af *Oldtidssagaerne* ('fornaldarsögur') og de dermed forbundne kortere sagafortællinger. For undervisere og formidlere er der masser af nyt stof at tage fat på, og den læge Islands- og/eller middelalder-entusiast må siges i løbet af ganske få år at have modtaget en kostelig gave.

Opmærksomheden skal her særligt rettes mod den tredje foræring i ovennævnte række, og der skal gøres et forsøg på at beskrive og vurdere Rolf Stavnems formidler- og oversætterindsats. Umulig at undgå bliver her en sammenligning med den nærmeste mindst lige så ambitiøse forgænger, Martin Larsens *Den ældre Edda og Eddica Minora I-II*, 1943-46, siden redigeret ned til og populariseret som *Guder, Helte og Godfolk* (1954, 2. udg. 1991). Desuden skal et sideblik kastes på Suzanne Brøggers gendigtning af "Vølvens spådom" (1994 og tre senere udgaver).

Sammenlignet med de kunstfærdige lyriske frembringelser af navngivne skjalde – inklusive ham selv – som Snorre præsenterede og promoverede i sin *Edda* fra omkring 1220, kendetegnes de 34 tekster i *Den poetiske Edda* ved brugen af tre forholdsvist simple versemål, styret af bogstavrim, trykfordeling og et bestemt antal stavelser. *Fornyrðislag*, dvs. 'vers om det, man sagde i gamle dage', hos Stavnem kaldet 'oldtidsmeter', har i oversættelse typisk fire stavelser pr. linje og ordner via allitterationer sine verslinjer i par. *Málaháttur*, her betegnet 'taleme-

ter', har typisk en stavelse mere pr. linje. *Ljóðahátt*, den tredje form, her kaldet 'sangmeter', føjer til oldtidsmeteret en længere linje med et bogstavrim, som ikke rimer med linjeparrets. Hovedeksempler på de tre nævnte versmåle kan være henholdsvis "Vølvens spådom", "Det grønlandske kvad om Atle" fra sagnkredsen omkring Sigurd Fafnersbane og dermed Brynhild plus ikke mindst Atles hustru og drabskvinde Gudrun, samt "Kvadet om Vaftrudner" – en slags visdomsquiz, hvor Odin kappes med en jætte i disciplinen: almen viden om verden og dens indretning.

Rolf Stavnem har i sin version af *Den poetiske Edda* lagt hovedvægten på så nøjagtigt og pligtro som muligt at formidle, hvad der står i de for fleres vedkommende utvivlsomt ældgamle kvad, og tilbyder derfor ultrakorte ordforklaringer umiddelbart til højre for de enkeltord eller udtryksformer, som kan volde vanskeligheder. Man behøver med andre ord under læsningen ikke sidde dér og nikke for at få både brødtekst og fodnoter med. Ej heller behøver man blade frem og tilbage mellem hovedtekst og kommentar. Ud fra samme (stiltfærdigt pædagogiske) strategi vover oversætteren sig i sin indledning ikke ud i vidtløftige gisninger angående digtenes alder eller lærde strøtanker omkring vægtforholdet mellem på den ene side en mere eller mindre hypotetisk antaget fællesgermansk oral tradition og på den anden side eddateksternes nedskrivning (eller tilblivelse) i 1200-tallets Island. Hvad disse emner angår, kunne der ellers være rigeligt at diskutere.

I indledningen til andet bind af sin eddaoversættelse (1946) fastslår Martin Larsen koldsindigt, at den yderste grænse mod vor tid udgøres af de forskellige håndskrifter, dvs. samme situation, som vi står overfor, når det gælder folkeviseoverleveringen. Samtidig understreger Larsen, at sprogformen, om end den ofte bør kaldes arkaisk, er helt igennem oldislandsk eller norrøn. Intet taler derfor imod, at eddadigtene er islandske. "Island har", skriver Larsen, "haft ikke blot Samlere eller Nedskrivere, men ogsaa skabende Digtere". Ligeledes forekommer det misvisende at forstå digtene som oversættelser i vor tids betydning af dette ord, for det er jo tydeligt, at de(n) islandske digter(e) former stoffet med stor selvstændighed, om end det er evident, at han eller snarere det anonyme skrivende 'de' simpelt hen lever af rov, forstået som det at overtage verslinjer, hele strofer, personer, situationer m.m. fra andre.

Dog, selv i lyset af en sådan klarhjernet erkendelse af alle overleveringsmæssige kendsgerninger kan ingen, der læser eddadigtene, undgå at undre sig over, at disse egentlig i så ringe grad bærer præg af middelalderens gennemkristne kontekst. Enten må gude- og heltekvadene have bevaret deres magt over sindene efter kristendommens indførelse, eller også har de hjemstavnsbundne islandske lærde i en ny æra udvist en helt ekstraordinær troskab over for deres forfædres tros- og forestillingsverden. Faktum forbliver i hvert fald, at eddadigtene ikke i

nær samme grad som de prosaiske hovedtekster om guderne er styret af kristne forestillinger, for nu at citere fra Annette Lassens afhandling *Odin på kristent pergament* (2011), som i sin afsøgning af middelalderens genrelandskab må siges at nå hele horisonten rundt. Her lyder den overordnede tese, at Odin i middelalderens tekster altid bøjes efter disses målsætninger og krav. Dette medfører eksempelvis i *Rolf Krakes saga*, at Odin kan kaldes for djævelens søn, eller at skikkelsen i andre middelaldertekster kan søges reduceret til et menneske, der efter sin død dyrkes som en gud. Overtagelsen af den nye tro gik forståeligt nok hånd i hånd med en revurdering af de gamle guder. Kirken medvirkede til at danne en bevidsthed hos nordboerne om arten af deres forgangne hedenskab, skriver Annette Lassen og viser med talrige eksempler, hvordan fremstillingen af Odin farvedes af kirkens forklaringsmodeller. Kun i eddadigtene gik han og de andre hedenske guder imidlertid fri. Der findes ingen tolkning af Odin som gudebillede eller afgud, dæmon eller djævleyngel. Og derfor står i *Den poetiske Edda* paradokset helt rent, at kun fordi skriftvæsenet kom til Norden med kristendommen, er de hedenske fortællinger bevaret tillige med kvad om guder og helte. Det forunderlige er, at det åbenbart var så vigtigt for middelalderens islændinge at ”bevare den traditionelle førkristne litteratur”.

Nu citeredes Rolf Stavnem, som i sin udvælgelse af materiale til oversættelse har besluttet sig for en traditionel, bevarende strategi forstået på den måde, at han ikke som Martin Larsen medtager korte, selvstændigt overleverede gudesagn og løst tilknyttede heltekvad (for slet ikke at tale om svipseren i Larsens buket, Egil Skallegrimssøns ”Sønnetabet”), men trygt holder sig til indholdet af Codex Regius, suppleret dels med ”Balders drømme”, som kun kendes fra et fragment af eddadigte fra omkring år 1300, dels med to gudedigte, ”Rigs remse” og ”Hyndlas sang”, fra henholdsvis Codex Wormianus fra omkring 1350 og Flatøbogen fra slutningen af 1300-tallet.

Traditionel i henseende til sit ordvalg er Stavnem imidlertid langt fra. Han formår at indflette gloser som ’mikse’, ’fighte’, ’smart’ og ’horribel’, uden at det kommer til at virke anstrengt eller på nogen måde søgt. I ”Vølvens spådom” får Heimdal lov at ”trutte” i sit berømte Gjallerhorn, og i det muntre kvad ”Lokes ordstrid” truer titelfiguren med at ”skride”, hvis ikke han behandles med respekt og får anvist en plads på bænken blandt aser. I ”Kvadet om Sigerdrive”, som skildrer Sigurd Fafnersbanes indvielse til kriger, tales om at fælde ”definitive domme” og om det futile i at ”strides med stupide”. Lige så nutidig og frisk, men, hvad stilniveau angår, nok mere tvivlsom, er verslinjen ”hans sorg var enorm” i ”Det andet Gudrunskvad”, og når det i ”Kvadet om Hamder”, som følger Gudruns sønners hævntogt, hedder: ”Det er galt at / guide kujoner”, foretrækker anmelderen faktisk Martin Larsens version: ”Vis ej vege Mænd / Vej til Maalet!”

Rolf Stavnem ville ikke, blot for rytmens skyld, skrive ”ej”, ligesom han omhyggeligt undgår omvendt ordstilling, i det mindste i middelsvær eller decideret tyngende grad. Benspænd som disse synes dog ikke at hindre ham i som oversætter at bevæge sig fremstillingsmæssigt frit. Flere stikprøvenedslag i heltekvadene har for anmelderen godtgjort, at disses majestætiske format er respekteret, samtidig med at der holdes en mundret fortællende kadence. Dialogerne står markant frem som vidnesbyrd om ikke mindst Gudruns voldsomme, ofte modstridende følelser. Kun lidt ærgerligt måske, at det i ”Atlekvadet” (strofe 43) ikke som i originalen og hos Martin Larsen får lov at fremgå, at hun under det afsluttende drab giver *sengen* sin ægtemands blod at drikke!

En egentlig sammenligning mellem Martin Larsen (1943) og Rolf Stavnem (2018) søgte recensenten at anstille ved ovennævnte skæmte digt ”Lokasenna” eller ”Lokes ordstrid”, som indholdsmæssigt er interessant, fordi det så tydeligt understreger Lokes marginale og vældig tvetydige position i Asgård, samtidig med at det ironisk parodierende gør grin med hele mytologien ved at fremvise meget lidt flatterende sider af de enkelte guder: krigsguden Tyr dur hverken til at kæmpe eller til at forlige folk, eftersom han mangler en arm; digtekunstens gud Brage udstilles som en slap kujon, som hellere vil agere ”bænkpynt” end slås, og hvad kærlighedsgudinden Freja angår, ligger det unægtelig lige for at fremhæve og håne hendes promiskuøse adfærd. Her oversætter Martin Larsen nok lige lovlig stift: ”alle blandt Aser / og blandt Alvers Sønner / har du til Hor haft!” hvorimod Rolf Stavnem vælger det enkle: ”alle aser og / alfer herinde / har du haft som horkarl.” Samme forskel ses to strofer længere fremme, hvor Freja lufter noget så lidt mytologisk som en regulær prut. Martin Larsen: ”dengang de blide Guder / hos din Bror fandt dig, / løsned du, Freja, en Fjært”. Vs. Rolf Stavnem: ”da blide guder fandt dig / sammen med din bror / kom du til at fise, Freja”. Her består forskellen ikke mindst i, at den nye oversættelse styrer uden om inversion, en vigtig teknisk detalje, som ligeledes sætter skel, hvor Loke udskammer Brage, og Martin Larsen oversætter: ”Mig bød du Trods, / var et Mandfolk du, / tapre tøver ikke!” hvorimod Rolf Stavnem endnu en gang søger ad den direkte vej til målet: ”Hvis du er vred, / så grib til våben, / den tapre tøver ikke.” Hovedindtrykket bliver ved sammenligningen en vittig, fyndig, rytmisk smidig oversættelse.

En af de strofer fra *Den poetiske Edda*, som oftest citeres, typisk i ligprædikener og nekrologer, lyder i originalen hos Finnur Jónsson (*De gamle Eddadigte*, 1932): ”Deyr fê, / deyrja frændr, / deyr sjalfr hit sama; / ek veit einn, / at aldri deyr: / dómr of dauðan hvern.” Her skriver Rolf Stavnem nu: ”Fæ dør / frænde dør, / dø skal også en selv. / En ting ved jeg, / som aldrig dør, / dommen over enhver død.” I al respekt vil anmelderen for fremtiden nok omformulere sidste verslinje til ”dommen over hver en død.” Til gengæld kan alle trygt bruge løs alle andre

steder i ”Hávamál” eller ”Den højes tale”, et digt, som ærligt talt må kaldes noget af et miskmask af a) almen livsvisdom, b) staldfiduser til en (mandlig) forfører, c) visionær ekstase, d) brudstykker af Odins memoirer, e) anvisninger på anvendt magi og f) arkaiske trylleformularer, men som jo netop kan siges at have sin tiltrækningskraft i denne collage, som forlener Odin-skikkelsen eller Odin-stemmen med en sær uberegnelighed og uudgrundelighed – en virkning, som Martin Larsen delvis spolerede ved at forsyne digtet med hele ti underoverskrifter og altså så at sige sektoropdele selveste Valfader.

Men Edda-digtningen har unægtelig gennem tiden måttet stå model til adskiltigt. Nærmest fatal var i 1994 (og senere udgaver) Suzanne Brøggers beslutning om hele vejen igennem ”Vølvens spådom” at lade den vise, altseende kvinde sige ”jeg” om sig selv. Herom ytrede ellers den lærde Finnur Jónsson: ”Vølven bruger afvekslende 1. og 3. person om sig selv. Herimod er intet at indvende.” Nej, præcis. Gennem hendes retoriske selvfordobling gøres hun så meget desto mere mærkværdig. Hendes røst skal netop komme fra et mystisk andet sted og hendes fortælling helst være magisk rituel snarere end som hos Brøgger dagligsproglig og lettere uformel.

”Ved I nu alle Ting selv?” spørger vølven hos Martin Larsen. ”Var der mere I ville vide?” lyder det hos Suzanne Brøgger. Men Rolf Stavnem rammer flottest hendes på én gang ædle og frække tone: ”Ved I nok, eller hvad?”

Vil læseren vide mere, henvises hun eller han eller hen til Rolf Stavnems knappe og dog informative indledning samt til det nævnte arbejde af Annette Lassen. Hvad angår oldkyndige spekulationer, kan Martin Larsens solide introduktioner og kommentarer stadig langt fra fejles af som forældet lærdom. Traditionen trives tværtimod, alt imens den i disse på gamle gaver så rige år glædeligt fornys.

Erik Skyum-Nielsen

Sv. Eegholm-Pedersen: Mothstudier. Kildegrundlaget for den første store danske ordbog. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund, 2018. 221 sider. ISBN: 978-87-408-3099-6. Vejl. pris: 250 kr.

Den første store danske modersmålsordbog, Mathias Moths dansk-latinske *Glosebog*, påbegyndt 1686 men først udgivet i 2013 på www.mothsordbog.dk, har som bekendt haft en væsentlig betydning for de senere store danske ordbøger *Videnskabernes Selskabs Ordbog* og *Ordbog over det danske Sprog*. Svend Eegholm-Pedersens *Mothstudier* er ikke desto mindre den første egentlige monografi om

Moths store ordbogsprojekt, og denne bog må alene af den grund regnes for lidt af en begivenhed i den ganske vist lidt snævre kreds af Moth-fagfæller og historisk orienterede leksikografer, som bogen i kraft af sit emne primært synes at være henvendt til. Sv. Eegholm-Pedersen (SEP) har udover sit medaljevindende virke som Holberg-forsker også bidraget til vores viden om Moths ordbog med en lille håndfuld væsentlige artikler fra 1997, 2013 og 2015 om ordbogens art og opbygning, og det er helt overordnet glædeligt, at han med *Mothstudier* har samlet frugten af de senere års stadige arbejde med Moth og hans ordbog. *Mothstudier* består af en række omhyggelige studier af, hvilke kilder Moth har haft, og hvordan han har indarbejdet dem i ordbogen. SEP omtaler i forordet selv undersøgelsen som et langvarigt gravearbejde, og der ligger en imponerende indsats bag nærværende bog, som giver et detaljeret og interessant indblik i Moths arbejde med kilderne til det store pionerværk af en ordbog.

Helt præcist er emnet for bogens studier kildegrundlaget for den dansksprogede del af Moths verbalordbog. Med verbalordbogen sigtes der til, at ordbogen i slutredaktionen (1712-1715) blandt andet er opdelt i en verbalordbog (15 foliobind) og et realleksikon (7 bind) med fagstof (ifølge et nogenlunde dækkende Mothnotat, citeret s. 13-14: "Dyr, Træer, urter, Nafne, Fremmede ord, Sygdom, Mineraler, Ædelstene, Anatomi"). Kilderne til realleksikonet er udeladt i disse studier, og det samme gælder den latinske del af den tosprogede verbalordbog, der ligesom hele projektet i øvrigt var tænkt bilingvalt med indgang fra begge sprog. SEP gør dog to undtagelser mht. det latinske materiale i form af Erasmus af Rotterdam og Peder Laale, der begge undersøges som nogle af de vigtigste kilder til de ord-sprog, der er karakteristiske for Moths ordbog. Tilbage er altså kildegrundlaget for den dansksprogede del af verbalordbogen, men som det forhåbentligt vil fremgå tydeligt, er dette langt fra nogen lille opgave. Dette ses alene derved, at der med verbalordbogens ca. 56.000 lemmaer fra Moths side er tale om et overordentligt ambitiøst forsøg på at registrere hele det danske ordforråd inkl. talesprog, dialektalt, norrønt, norsk og fagterminologisk materiale.

Mothstudier er efter en indledning med en meget nyttig redegørelse for ordbogskomplekset samt kilderne og en plan for fremstillingen opdelt i yderligere to dele: *Almindelige rigssprogskilder* (s. 23-76) og *Specielle kilder* (s. 77-183), og emnerne og underinddelingen i den sidstnævnte del afspejler Moths vidtfavnende plan for ordbogen, idet der her fokuseres på ældre (danske) ord, ord-sprog, dialektord, norske ord, norrønt stof og kilder til fagterminologi. Dele af dette materiale har tidligere været behandlet i forskningen, således har fx allerede Chr. Molbech i sin tidlige artikel (1827) slået fast, at Moths hovedkilde var den danske sprogmand Laurids Kok (1634-1691), og SEP gør også opmærksom på, at han i sit ar-

bejde har kunnet benytte H. Grüner-Nielsens to artikler fra 1939 og 1941 om den landsindsamling, som Moth iværksatte for at indhente materiale til ordbogen. SEP gør dog også opmærksom på, at Grüner-Nielsen i sine to udførlige artikler imidlertid ikke beskæftiger sig med, hvordan de indkomne bidrag kvalitativt har været benyttet af Moth, og det gælder ifølge SEP også for den øvrige Mothforskning, at der kun er “få og uforpligtende bemærkninger om denne side af sagen” (s. 18), og det er altså – også – denne kvalitative side af sagen, som *Mothstudier* handler om: hvordan Moth har indarbejdet det fra kilderne indhentede materiale i sin ordbog, og hvordan dette materialet er bearbejdet gennem de forskellige redaktioner, som ordbogen gennemløber fra førsteredaktion i 1700-1704 til slutredaktionen i 1712-1715. Dertil kommer som noget meget væsentligt, at studierne her langt fra kun behandler landsindsamlingen, men også det ovenfor nævnte øvrige kildemateriale, der i flere tilfælde så vidt jeg kan se, ikke tidligere har været behandlet i forskningen. Her er vi altså på uudforsket grund, og disse dele af studierne rummer følgelig både redegørelser for, hvilke kilder Moth har haft, og hvordan han har anvendt dem – og det er flere steder helt elementært spændende at følge denne kildejagt blandt folkeviser, runeleksika og Moths forskellige lister med mere eller mindre kuriøse excerpter, fx “over de Ord som er brugelige på Sukker-Huuset” (s. 181).

Moths ordbog fik sin endelige redaktion med Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs onlineudgave fra 2013, men foreligger derudover fra Moths hånd i en række forskellige redaktioner, som vidner om forskellige stadier i arbejdet: bogstavet A i seks forskellige, B-F i tre forskellige og resten i to forskellige redaktioner (med undtagelse af dele af O samt hele P-R). I *Mothstudier* påvises det som noget væsentligt, at kildeafhængigheden er tydeligere i de tidlige redaktioner både i form af konkrete kildehenvisninger (fx P.S. for Peder Syv), der for det dansksprogedes vedkommende helt udgår i slutredaktionen (med undtagelsen P.L. for Peder Laale), men også i form af en mere direkte overtagelse af betydninger og definitioner fra de anvendte kilder. Det gælder på lignende vis, at Moth i sit arbejde med stoffet fra første- til slutredaktionen foruden kildehenvisningerne også giver færre brugsmarkører ved fx dialektalt (“på Jydsk”) eller arkaisk-litterært materiale (“g. V.” for gamle Viser ved inddragelse af folkevisestof eller “hosz de gamle danske poëter” om norrønt (saga)materiale). Dette redaktionelle fravalg er set med moderne øjne ikke alene uhensigtsmæssigt, men det besværliggør selv sagt også kildejagten, idet de tidlige redaktioner af ordbogen så bliver væsentlige som udgangspunkt for undersøgelsen af kildeafhængigheden. I en sådan sammenhæng er onlineudgaven, der er baseret på Moths slutredaktion, af begrænset værd, sådan som SEP gør opmærksom på specifikt i forbindelse med dialektmaterialet, men med relevans for størstedelen – hvis ikke alle – af bogens studier:

I den nu foreliggende onlineudgave af ordbogens slutredaktion ligger materialet åbent for udnyttelse, en udnyttelse som dog umiddelbart problematiseres og besværliggøres af den altså så ofte manglende eksplicite dialektmarkering i ordbogens artikler. Et fuldere udbytte af den gamle ordbog får man ved at inddrage også det ikke publicerede materiale i første-redaktionen, Moths kladde, der som nævnt indeholder både lemmaer og især dialektmarkører som ikke videreføres i slutredaktionen (s. 147-148).

Dette fremhæves her ikke som nogen kritik af onlineudgaven, der har sine egne store kvaliteter, og som overordentligt rosværdigt har gjort ordbogen alment tilgængelig, men kun som en yderligere understregning af det store arbejde, der ligger bag *Mothstudier*. Udover de tidligere redaktioner af selve ordbogen omfatter det store håndskriftsmateriale også en række forarbejder. Af særlig interesse er i den forbindelse excerpter fra forskellige kilder, og der er altså samlet set tale om et ganske betragteligt håndskriftsmateriale på i alt 62 folianter, som SEP i nærværende bog fører sin læser meget sikkert og belevent rundt i.

Et af de vigtigste enkeltbind i denne store mothske håndskriftssamling er ifølge SEP et bind, som blandt andre forarbejder og udkast indeholder “et omfattende grundmateriale af ordsprog, talemåder og fraser, hele vejen med latinsk og dansk eller dansk og latinsk tekst.” (s. 103). Bindet er helt igennem egenhændigt og excerperingsarbejdet er ifølge en note påbegyndt i 1708, men har ingen kildeangivelse. SEP dokumenterer imidlertid, at kilden er en stor trykt samling af latinske ordsprog med Erasmus af Rotterdams *Adagia* som fundament. SEP viser med en stikprøveundersøgelse, at Moth fra denne samling “med ret få overspringelser [har] udskrevet alle lemmaerne under de enkelte afsnit og også udnyttet de ledsagende udlægninger og kommentarer i sine egne forklaringer” (s. 104). Disse uddrag er indsat i excerptbindet med den danske gengivelse/oversættelse som indgang og er herfra udnyttet i ordbogen. Som eksempel på dette gennemgås talemåden *Mature fas senex, si diu velis esse senex* (Du skal tidligt blive gammel, hvis du vil være gammel længe). Denne gengives i excerptbindet som “Mand skal tilig blive gammel mand, om mand vil længe være gammel mand. [dvs.] mand skal tilig forlade ungdoms dårlighed, om mand vil længe leve og være sund i sin alderdom” (s. 106), hvori Moth følger den latinske forklaring hos Erasmus ret tæt. Ordsproget har herfra vundet indpas i den mothske ordbog – også i slutredaktionen – under lemmaet *Tilig*, om end i let ændret form og nu med Erasmus (Er.) som kildeangivelse i stedet for Cicero som hos Erasmus, og SEP gør her opmærksom på den væsentlige pointe, at alle de anvendte citater fra *Adagia*-bindet af Moth er anført med Erasmus som kilde og altså ikke med den oprindelige latinske forfatter, der står anført hos Erasmus. Det har jo den store fordel, at det loyalt tydeliggør, hvad

der er Moths direkte kilde til klassikercitaterne, samtidig med at det demonstrerer, at Moths brug af de antikke forfattere sådan set er indirekte. *Classical quotation is the parole of literary men all over the world*, hævder Moths lidt senere engelske kollega, Samuel Johnson, men for den travle leksikograf er der altså mht. ordspogsstoffet meget forståeligt ikke altid tale om direkte citater, selvom SEP også giver eksempler på “selvhentede” citater.

Med et nedslag på det latinske udtryk “Alterum pedem in cymba Charontis habere” (have det ene ben i Charons båd) viser SEP (s. 107), hvordan Moth stiller sig, når der er tale om et ordsprog, der ligger længere fra en direkte dansk ækvivalent, end tilfældet var ovenfor. I excerptbindet gengives dette med “Hand ståer på grafsens bred. Hand ståer med den ene fôd i graven. siges om en ældgammel mand”. Dette er et fint eksempel på en latinsk talemåde, der bærer tydeligt præg af den antikke kultur og mytologi, som Moth så finder en god men anderledes nøgtern hjemlig ækvivalent til. Eksemplet kan man i dag finde under lemmaet *Graf*. Kombinationen af de latinske og danske talemåder er et interessant emne, som SEP beklager, at han ikke har kunnet give en mere udførlig analyse af, men man får trods alt interessante eksempler, og SEP konkluderer, at Moth

som man kunne vente, [har] været god til at finde danske paralleller, herunder mange Peder Syv-ordsprog, til sine latinske forlæg. Men det er heller ikke vanskeligt at finde eksempler på åbenbart latinskpåvirkede, latinfødte ordsprog og fraser i den store hovedmasse af ægte danske, hentet fra det levende sprog (s. 109).

På lignende måde som ovenfor undersøges også ordsproglånene fra Syvs *Almindelige Danske Ordsproge* fra 1682 (som der også er excerpter fra, om end i mindre grad) og Peder Laales tosprogede ordsprogssamling. Navnlig bidragene fra den sidste er tydelige i Moths slutredaktion, hvor de som den eneste dansk-sprogede kilde er forsynet med kildeangivelse. SEP opsummerer om Moths brug af ordsprogsmaterialet, at “det er smukt at konstatere at pionerværket indenfor den danske modersmålsleksikografi så tydeligt afspejler tidens levende interesse for denne side af sproget” (s. 123), og perspektiverer her kort men interessant til den i samtiden udbredte interesse for ordsprog, som bl.a. kan ses i samtidige litterære værker.

Resultaterne fra den allerede omtalte landsindsamling behandles i *Mothstudier* både under rigssprogsilderne og som speciel kilde til dialektstoffet, hvilket hænger sammen med, at Moths informanter blev bedt om foruden almindeligt rigssprog også at lægge mærke til “nogle besynderlige ord, som de andre herreders eller sogners indvaanere icke bruge” (fra Moths rundskrivelse til danske

lærde i forbindelse med landsindsamlingen, citeret s. 124). Det gælder i særligt høj grad for denne kildegruppe, at man får et indtryk af “det sprogvidenskabelige og sproginteresserede miljø, som Moth opererede indenfor, og som han med sit store ordbogsprojekt i høj grad var med til at stimulere” (s. 200). Dette sker i forbindelse med dialektleverancerne bl.a. ved inddragelse af en bevaret brevveksling med Viborg-biskoppen Henrik Gerner, som var skeptisk overfor Moths udelukkelse af “det fremmed bogstaf C”, og modsat en mere samstemmende skrivelse fra Moths centrale dialektkilde, Ribeteologen og -historikeren Peder Terpger, der synes mere på linje med Moth i sit (moderne) forsvar for dialekten som en ligeværdig sprogform. Det er et af de mange goder ved *Mothstudier*, at man får øje for de kollektive aspekter ved ordbogsarbejdet og for Moths rolle både som (kritisk) projektleder og utrætteligt arbejdende leksikograf i egen ret. *Mothstudier* yder på den måde skyldig hæder til disse medarbejdere, der levere professionelt udarbejdede leksikografiske bidrag, og den ovenfor nævnte Terpger omtales fx rosende som “en smuk repræsentant for tidlig dansk dialektudforskning” (s. 134).

Det kollektive aspekt af arbejdet belyses også vha. en liste over bidragsydere til de enkelte bogstaver i ordbogen, bevaret i håndskriftsmaterialet, aftrykt hos Grüner-Nielsen 1939 (s. 118 ff.) – og gennemgående benyttet i *Mothstudier*. På denne liste finder vi bl.a. to af Moths almindelige rigsmålskilder: Laurids Kok og Peder Syv – ved siden af resultaterne fra landsindsamling. På listen har Moth anført sin egen vurdering af bidragsydernes arbejder, og her vurderes kun seks med et “bonum”, mens flertallet får et “mediocriter” og nogle slet og ret et “duer intet”, hvad der synes at give et sigende indtryk af den noget kritiske leksikografs høje ambitionsniveau. Det fremgår af listen, at Laurids Kok, der som nævnt er Moths “all round hovedkilde” (s. 197), har bidraget til alle bogstaver, “hele vejen igennem med den hæderfulde karakteristik “bonum (b.)” (s. 24). Koks bidrag består af et aldrig publiceret ordbogsprojekt, dækkende hele alfabetet, som Moth har haft adgang til, men hvoraf kun A-H er bevaret i dag. Det er som nævnt ikke ny viden, at Kok er Moths hovedkilde, men SEP giver dels en grundig præsentation af Koks ordbogsprojekt og derudover en grundig kollationerende analyse, der med meget stor tydelighed dokumenterer, at Moth har benyttet dennes ordbogsarbejde “som et slags grundmanuskript eller i hvert fald et meget aktivt støttemanuskrift for den første redaktion af sin egen meget større anlagt ordbog.” (s. 45). Det gælder bl.a. “selve lemmaudvalget og de latinske ækvivalenter med tilhørende forfatternavne (ikke citererne), men også de spredt forekommende danske forklaringer” (s. 45). Et slægtskab SEP også belyser mellem Moth og Kok er deres fordomsfri tilgang til “den lavere talesprogsfære”, hvad der viser sig ved, at de medtager ord, som senere har været tabuiseret. SEP understreger imidlertid også (med eftertryk), at

Moths afhængighed af Kok er langt mindre i Moths sidste og afsluttende redaktion, og at Moth i slutredaktionen har udbygget

med et omfattende eksempelmateriale (...) kollokationer, idiomer, ord-sprog som jo alt sammen – ligesom det allerede i førsteredaktionen stort anlagte danske definitionsapparat – ligger udenfor den Kokske ordbogs rammer (s. 46).

Moths indsats forklejnes på den måde ikke, hvad der nu heller ikke er nogen fare for i øvrigt. Undersøgelsen af de almindelige rigssprogskilder dækker foruden Kok også det nærmeste man kommer på egentlige trykte forgængere i form af Poul Jensen Coldings *Dictionarium Herlovianum* (1626) og Peder Syvs lille *Prøve paa en Dansk og Latinsk Ord-Bog* (1692) – foruden det indkomne materiale fra landsindsamlingen.

Moths ordbogsprojekt er også en vigtig tidlig kilde til danske dialekter, og derfor er dialektmaterialet fra landsindsamlingen som nævnt heller ikke udforsket i den tidligere Mothlitteratur. Det er sammen med hele landsindsamlingen behandlet af Grüner-Nielsen (1941), men det har med SEP's ord "ligget udenfor den righoldige afhandlings plan og anlæg at foretage en systematisk konferering med Mothordbogen" (s. 125). På baggrund af "spredte paralleller" vurderede Grüner-Nielsen, at Moths udnyttelse af det indkomne materiale var "ganske tilfældig og utilstrækkelig" (citeret s. 125). Dette er ifølge SEP en "betragtelig undervurdering af den betydning det foreliggende dialektmateriale har haft for lemmabestand og artikeludformning i den Mothske ordbog" (s. 125), og dette væsentlige korrektiv giver han i det efterfølgende studie fyldige belæg for. I sit studie tager SEP efter indledningsvise metodeovervejelser (s. 125-126) udgangspunkt i den emneopstillede præsentation af materialet, som Grüner-Nielsen giver (fx måltider og spisning), der så kollationeres med forekomsten af de pågældende ord i Moths ordbog. SEP gør i sine metoderefleksioner opmærksom på visse usikkerheder, bl.a. at kildeforholdet kun kan fastslås med sikkerhed, når der er "tydelig verbal overensstemmelse mellem forlæg og hovedtekst eller der foreligger et identisk eksempelmateriale" (s. 126), men viser derpå med overbevisende sikkerhed, at Moth indenfor flere af de emneopdelte ordlister genbruger over halvdelen af lemmaerne. Ribeteologen og -historikeren Peder Terpager er med i alt 1240 dialektord hovedbidragyderen til dialektmaterialet, og SEP gør opmærksom på den omhu og professionalisme, Terpagers liste er udarbejdet med:

opstillet i ordbogsform, med lemma, ordklasseangivelse, bøjning (ved substantiver og verber), ordforklaring (på dansk), latinsk ækvivalent (denne rubrik er dog meget hyppigt ikke udfyldt), og desuden i de fleste tilfælde eksempler på ordenes brug i kollokationer eller idiommer (s. 130).

Af Terpagers første liste på i alt 57 ord genfinder SEP “ca. to tredjedele” hos Moth, og *Mothstudier* dokumenterer altså meget overbevisende den tætte brug af det især jyske dialektmateriale.

En sidste interessant kildegruppe, der fortjener omtale, er folkevisematerialet, som SEP behandler på s. 79-89. Folkevisematerialet har overordnet set afsat sig spor i ordbogen i form af lemmaer, enkeltord og også enkelte hele citater. Kilderne til dette materiale er af forskellig art, hvilket SEP dokumenterer ved meget grundigt gravearbejde og en undersøgelse af især Moths førsteredaktion, hvor der dels er brugs- og kildeoplysninger, som i de senere redaktioner glider ud, ligesom selve folkevisematerialet i en del tilfælde skrumper ind i de senere redaktioner. SEP viser i sit studie, at Moths markør “K. V.” for “Kempe Viser/Viser” dækker over materiale fra Peder Syvs *Tohundredviser* (1695), mens “g. V.” for “gamle Viser” markerer brug af en lille gruppe utrykte visesamlinger. Som eksempel på et lån fra *Tohundredviser* viser SEP, at der i Moths førsteredaktion indgår et citat fra visen *Grevens Datter af Vendel* (Syv II, str. 7, DgF 285), “der kom løbende så rask en hind, den bar mig i sin læ”. I slutredaktionen af ordbogen findes fra dette citat kun selve lemmaet *Læ*, hvilket er karakteristisk for den generelt større uafhængighed af kilderne i slutredaktionen. Størstedelen af folkevisestoffet findes ifølge SEP dog under “g. V.”-referencen. Som eksempel herpå gennemgås citatet “Held sidder i fruer og stolte Jomfruer”, der både kan være fra visen *Hagbard og Signe* (DgF 20) og fra *Hr. Bjørn paa Sønderborg* (DgF 473). Ingen af disse er med i Syvs visesamling, som derfor kan udelukkes her, mens det til gengæld åbner døren for to andre mulige kilder: den anonyme folkevisesamling “*Tragica eller Gamle Danske Historiske Elskaffs Vjser (...)*” fra 1657, der inkluderer Hagbard og Signe-visen, og Anna Juels folkeviseshåndskrift, der indeholder Hr. Bjørn-visen. Flere af g.V.-citaterne kan kun findes hjemlet i utrykte kilder, og igen virker SEP’s gravearbejde imponerende, idet han giver fyldig dokumentation for, at Anna Juel-håndskriftet har været hovedkilde for en mængde visemateriale, som ikke findes hos hverken Syv eller i *Tragica*-samlingen. SEP giver foruden denne fine konstatering en lang række eksempler på folkevisemateriale i ordbogen i form af eksempelmateriale, lemmaer, men også nogle særligt interessante forekomster af hele folkevisevers, der i ordbogen ligesom det øvrige eksempelmateriale forsynes med latinske ækvivalenter. Som SEP skriver, er der her tale om en kurios sammenstilling af nordiske folkeviser og latinske klassikere, sådan som det klart

fremgår af det følgende eksempel, der findes bevaret i Moths slutredaktion under lemmaet *Vand*: “Før skal du vrie vand af stål, før jeg skal kvistes til det mål. *Prius lupus ovem ducat usorem quam ego me cogi sinam*. [før skal ulven gifte sig med fåret før jeg skal lade mig tvinge.]” (s. 89). Også her er det latinske eksempel dog hentet hos Erasmus. SEP viser med sine undersøgelser, at Moth i sit arbejde med folkeviserne afspejler en “om ikke meget omfattende, så dog ganske repræsentativ viseexcerpering” (s. 88) og påpeger at dette jo flugter fint med samtidens generelle interesse for viser, sådan som denne kommer til udtryk ikke alene hos Vedel og Syv men også hos de første store danske grammatikere.

Sv. Eegholm-Pedersens *Mothstudier* giver et fascinerende indblik i Moths brug af såvel utrykte kilder bl.a. fra landsindsamlingen såvel som trykte værker fx specialleksika, ordsprogssamlinger og – hvad jeg ikke har været inde på her – spredte eksempler fra både ældre og mere samtidig dansk litteratur (bl.a. Vedels Saxooversættelse, Anders Arrebo, Peder Syv og Thomas Kingo). SEP sammenfatter, at Moth har “udnyttet sine leksikografiske hjælpemidler, trykte og utrykte, energisk og ofte ganske tæt, både hvad angår lemmavalg og lemmaudformning, eksempelstof og definitioner”, og han tilføjer: “Der er således overalt i de i det foregående bragte analyser givet eksempler på genbrug af foreliggende definitioner, mere eller mindre ordret” (s. 198), og *Mothstudier* bidrager på den måde også med en påmindelse om “tidens friere citeringspraksis” (s. 198), der jo også generelt præger litteraturen i den tidligt moderne periode, sådan som det fx kommer til udtryk hos Holberg. Afslutningsvis behandler SEP det slutdigt, som Moth har indsat som det sidste i bogstavet Ø, hvori Moth efter flere ydmyge forbehold og indrømmelse af uundgåelige fejl og mangler ved det store værk også giver indtryk af en stolthed, som SEP betegner som særdeles berettiget, og det samme må man sige gør sig gældende for *Mothstudier*, som forfatteren har al mulig grund til at være tilfreds med, og vi andre glædes over. *Mothstudier* er en meget omhyggelig samling af studier, der som en væsentlig styrke er rig på eksempler. Bogens klare struktur sikrer læseren et overblik over det komplekse af kilder og håndskriftsmateriale, som man ellers godt kan fare vild i. *Mothstudier* er et højt specialiseret stykke arbejde, skrevet i en præcis, men også betydningspakket stil, der kræver sit af sin læser. Bogen er imidlertid heller ikke uden charme og emmer gennemgående af levende forskerånd og begejstring for Moths ordbog, hvad der bl.a. viser sig ved flere udtalte ønsker om det, som *Mothstudier* også slutter med: at andre må tage fat på udforskningen af de områder af ordbogen, som har været udenfor rammerne af de foreliggende studier. Men foreløbig er Mothforskningen altså blevet et hovedværk rigere.

Laurids Kristian Fahl, Peter Zeeberg, Henrik Andersson, Finn Gredal Jensen & Camilla Zacho Larsen (red.): Holberg. Ludvig Holbergs hovedværker, 1-22. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2016-2018. 8235 sider. ISBN: 978-87-7184-892-2. Vejl. pris (samlet): 1.999,00 kr.

Laurids Kristian Fahl, Peter Zeeberg, Henrik Andersson, Finn Gredal Jensen & Camilla Zacho Larsen (red.): Holberg. Et udvalg. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2019. 702 sider. ISBN: 978-87-7184-511-2. Vejl. pris: 99,95 kr.

Dette er en didaktiserende anmeldelse af Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs udgivelse af *Ludvig Holbergs hovedværker*. Det vil kort sagt sige at jeg anlægger et undervisningsblik på værket. Hvad jeg mere præcist mener med didaktiserende, forklares senere. Men lad mig indledningsvist tage lidt af spændingen ved anmeldelsen ved at slå fast at *Holberg* (som værket forkortes) er en milepæl i nyere dansk udgivelseshistorie – og også kan blive en milepæl i dansk uddannelseshistorie. Hvis Holberg skal være til gavn i skolen, ægge til elevers nysgerrige undersøgelser, ja, dannelse, kan man ikke forestille sig en bedre udgivelse.

Umiddelbart kan man måske som elev eller endog lærer tænke at den fine bogudgivelse i 22 bind virker en smule uoverskuelig – eller må føre til undren: Hvad skal vi med så stort et bogværk i en digitaliseret verden domineret af visuelle medier og korttekster? Har vi ikke allerede de Holberg-klassesæt der er brug for, nede i bogmagasinet?

Men udgivelsen egner sig i høj grad til skolebrug og undervisning i en række fag på mange uddannelsesniveauer. Det gør den selvfølgelig først og fremmest på grund af sit stof, som bør tiltale alt lige fra historie-, dansk-, oldtidskundskabs-, religion-, latin-, kulturforståelses-, men også samfundsfags- og naturfagslærere m.fl. når de skal planlægge undervisning i eget fag og (det man i gymnasieverdenen i dag kalder) faglige samspil. Men stof i sig selv er ikke længere nok i en digitaliseret opmærksomhedsøkonomi. En særlig styrke ved denne udgivelse er dens bagvedliggende digitale *netudgave* af Holbergs samlede værker, *Ludvig Holbergs Skrifter* (se holbergsskrifter.dk og tilsvarende til norsk brug), som *Holberg* hænger tæt sammen med og komplementeres af.

Netudgivelsen tager højde for at børn, unge, voksne lever i en digitaliseret verden – også i skolen. Den udnytter nogle af digitaliseringens store muligheder, også når man skal planlægge og gennemføre undervisning. Noget så simpelt som den velfungerende søgefunktion på netudgaven muliggør en lille revolution for undervisningen, måske især elevers mulighed for selv at gå i dybden med Holberg.

Altså mere elevorienteret undersøgende Holberg-undervisning. Derudover er bogens udstyr simpelt hen så lækkert – ja, undskyld udtrykket – og formidlingsformen så indbydende som noget bogværk kan være. Som bogelsker og en fortid som forsker i bøger som æstetiske objekter (et forskningsområde i spændende udvikling uanset om det gælder gamle eller nye værker) kan jeg ikke lade være med at fremhæve *hardback*-bogbindenes helt konkrete fysiske lethed; det sarte varierede farvevalg i lidt visne grønne og blå farver brudt af næsten pink eller anden stærk farve til Holberg-portrættet på forsiden og forsats; ligesom jeg bemærker de *cool* streg-markeringer på bogryggen når rækken af bind inden for en genre, fx *Epistler* I-III, skal markeres. Bogens udstyr kan ikke være mere appetitvækkende for lærere og elever.

Formidlingsmæssigt er det svært at være mindre begejstret. Jeg hæfter mig ved at hvert bind er ledsaget af et imponerende systematisk inventar af information og viden: nyskrevne introduktioner til alle genrer; ordlister; noter; redegørelse for Holbergs sprog og moderniseringen af sproget til denne udgave. På det sproglige retskrivningsniveau er det en fornøjelse ikke at møde nogen form for støj i form af korrekturfejl. Tværtimod glider sproget med perfekt moderne retskrivning, inklusive kommatering uden startkomma, gennemført systematisk på alle introduktioner og i nyoversættelserne. Endelig får ‘det nye kommasystem’, som det i sin tid blev kaldt af Dansk Sprognævn, et storværk til at vise sit værd. Det flyder og er en formidlingsfest!

Hvad angår designet af hjemmesiden, er det en styrke at den *ikke* er for æstetisk, men først og fremmest funktionel. Brugbar, også for elever. Der findes webversioner af litterære klassikere som er mindre appetitvækkende eller funktionelle. Det kan der være gode økonomiske grunde til: Det koster at lave godt design. Og selv hvis webdesignet er godt, kan funktionaliteten være mindre god. For efterhånden en del år siden i forbindelse med H.C. Andersen 2005-fejringen forskede jeg i gymnasieelevers brug af Arkiv for Dansk Litteraturs digitale version af H.C. Andersen-tekster kombineret med søgninger på H.C. Andersen Centrets websamling af kritiske tekster om Andersen.¹ Adl.dk var meget enkel og funktionel, Andersen-centrets hjemmeside måske lidt mindre funktionel. Alligevel fandt jeg at elever, trods forholdsvis enkle søgnings-instrukser hvor de skulle lave et *match* mellem eventyr og kritisk tekst efter egen smag, let fór vild. De skulle *stilladseres* kraftigt, som vi ville sige i didaktikken, i deres søge-, læse-, læreproces. Med netudgaven til *Holberg* vil jeg antage at funktionaliteten er meget lettilgængelig. Vi véd det ikke – men det kunne man jo passende forske i (se også senere).

---

¹ Elf, N. (2018). Teaching and Learning Modes and Media of H.C. Andersen Fairy Tales. *Forum for World Literature Studies*, 10(1; special issue edited by Karin Esmann Knudsen), 65-95.

Sagt på en anden måde er dette en udgivelse i Holbergs ånd. Holberg argumenterede selv stærkt for at videnskab og litteratur skal frembringes for at kunne blive brugt. Gavne og fornøje på samme tid. Det har denne udgave potentialet til at gøre i uddannelsessammenhæng. Brugbarheden i *universitetsregi* er indlysende. I ungdoms- og grundskoleuddannelse er den måske mindre givet på forhånd.

I Selskabets forord, som findes i alle bind plus i det tillægsbind der har fået titlen *Et udvalg*, med *highlights* fra Holbergs samlede produktion (som jeg ikke kan lade være med at tænke som studentergaveudgaven), motiveres udgivelsen med at ville gøre værket tilgængeligt for 'nye generationer' og 'nutidige læsere'. Jeg læser det som en klar ambition om at gøre skoleverdenen og elever endnu mere nysgerrige på Holberg. Jeg gætter på det også har været en væsentlig begrundelse over for fondene som så generøst har støttet projektet. Måske man kan gå så langt som til at hævde at hvis der ikke var et skolesystem der læste og brugte Holberg, også i fremtiden, ville der ikke være grundlag for en 22 bind stor *Ludvig Holbergs hovedværker*-udgave. Uddannelsessystemets brug af *Holberg* er med andre ord afgørende.

Dermed også sagt at der ligger en stor didaktisk udfordring i at få denne udgave til rent faktisk at få gennemslagskraft i uddannelsespraksis. Det er vel ikke helt forkert at hævde at Holberg primært i dag i skolesammenhæng læses og bruges i et snævert udvalg af faglige sammenhænge. Især i danskfaget når det skal handle om oplysningstid. Igen, vi véd det ikke anskuet fra et forskningsperspektiv, men det kunne være interessant at undersøge.

Tidligere Holberg-udgivelser, fx af DanskLærerforeningen, inklusive fine forord og efterskrifter, har understøttet udbredelsen af Holberg i undervisningen. Jeg har selv undervist med sådanne udgaver de få år jeg var dansk lærer på et handelsgymnasium: *Erasmus Montanus* i Thomas Bredsdorffs tekstkritiske udgave var et stort hit. Det var under Muhammed-krisen, hvor vi snakkede meget om tolerance! Ligesom Christian Lollikes dramatisering af samme værk var et hit for et par år siden på Aarhus Teater. Lollike, der udtalte at han egentlig ikke brød sig om Holberg. Men alligevel blev inspireret til at lave et hyperaktuelt drama der trak fulde huse – inklusive gymnasieklasser. Komedieme skal nok klare sig.

Men Holbergs mangfoldighed, inklusive komedierne, kan og bør åbnes op i langt flere faglige og flerfaglige retninger på diverse uddannelsesniveauer hvis dette nye værk for alvor skal give mening. Dét fordrer grundige og kreative overvejelser over hvordan man kan gøre Holberg didaktisk brugbar i konkret undervisning. Man kan og bør tænke projektet mere ambitiøst. Det kræver didaktisk tænkning, eller *didaktisering*, som jeg foretrækker at kalde det. Hermed når jeg frem til præciseringen.

Jeg anlægger en didaktiserende vinkel på denne anmeldelse – på opfordring af redaktionen. Begrebet forsøger at gøre didaktikken mere dynamisk. En udbredt,

men i dag skæv forståelse af didaktik er at det er læren om at opdrage, belære, hvis ikke moralisere. Særligt i angelsaksisk sammenhæng har '*didactic*' stadig de (med)betydninger – og didaktik ville i så fald være ret uinteressant. Et moderne uddannelsessystem hviler på en moralkritisk oplysningstænkning der lige præcis går tilbage til Holberg selv, blandt andre. Heldigvis har didaktik forstået som kundskabs- og forskningsområde udviklet sig meget de seneste groft sagt 150 år.² Man kan iagttage en bevægelse væk fra det simpelt moraliserende og normative til at didaktik – og mere specifikt fagdidaktik – har udviklet sig som en disciplin der interesserer sig teoretisk, empirisk og praktisk for grundlæggende undervisningsspørgsmål om undervisningens indhold, gennemførelse og begrundelse, sammenfattet i de tre hv-spørgsmål: hvad, hvordan, hvorfor undervise? En moderne didaktik må derfor også konstant (selv)kritisk spørge sig selv og andre hvad der rent faktisk foregår i praksis. Interessere sig for undervisningens mange aktører, heriblandt ikke mindst eleverne: Hvem er de, hvad vil de, hvad lærer de, og hvordan kan vi bidrage til deres (almen)dannelsesprocesser? Eller mere konkret, i dette tilfælde: Hvordan kan Holberg tale til nutidens elever? Hvordan kan hans værk fungere som en meningsfuld læringsresurse?

Udviklingen i didaktikken kan anskueliggøres gennem Holberg og andre klassikere. I gamle dage tænkte man at klassikere kunne og skulle sikre dannelsesprojektet. Holberg var selvskreven og en selvfølgelighed i kanonrækken, ja, ikke til diskussion. Det har som bekendt ændret sig, radikalt. I dag er det snarere klassikerne der skal begrunde sig selv som relevante for undervisningen. Det var en hovedbegrundelse for mit førnævnte projekt om Andersen (som tidligere DSL-formand og nu desværre afdøde Finn Hauberg Mortensen i høj grad var initiativtager til og medvejleder af). Politikere kan selvfølgelig tvinge læsning af klassikere igennem med magt gennem kanonkrav. Men både elever og lærere skal kunne se meningen og relevansen. Ellers braser undervisningen sammen med det samme. Bliver kedelig og ligegyldig. Dannet men ikke dannende. Der må nye begrundelser og tilgange til som reflekterer de dannelses- og, ja, undskyld jeg bruger begrebet, men det er nødvendigt, kompetencekrav der formuleres i samtiden og for fremtiden. I en vis forstand var Holberg selv opmærksom på dette. Det er fascinerende at læse hans kritiske betragtninger om undervisning, uddannelse og universitetspædagogik, blandt andet i *Epistlerne* og i *Niels Klim*. Her gør han nar af kedelige forelæsninger og argumenterer for et meritokratisk uddannelsessystem. Han var udmærket klar over at didaktikken ikke står stille, men må afspejle sin tid.

---

² Christensen, T. S., Elf, N., Hobel, P., Qvortrup, A. & Troelsen, S. (Eds.). (2018). *Didaktik i udvikling*. Aarhus: Klim.

Sagt på en anden måde er undervisning og didaktik ikke bare noget der er, men noget man gør – og som konstant må reflekteres og begrundes. Den norske didaktiker Sigmund Ongstad har til det formål foreslået termen *didaktisering* for at understrege didaktikkens dynamiske karakter. Han formulerer det på denne måde: “didaktisering [bliver] en diskursiv, semiotisk eller tekstlig proces som vever et fag eller et kunnskapsområde tettere sammen med metakunnskap om fagkunnskapen i nye kontekster under press fra et samfunn i endring”.³ Oversat til udgivelsen *Holberg* kunne vi sige: Med dette værk bliver det tydeligt at Holberg repræsenterer en imponerende fagkundskab i bredest mulige forstand, inklusive æstetisk. De mange systematiske introduktioner til hans værk i alle bindene vidner om at der findes en rig fagkundskab om Holberg og hans betydning gennem tiden. Men spørgsmålet består: Hvilket Holberg-stof, med hvilke begrundelser, på hvilke måder over for hvilke elever kan og skal bringes ind i danske klasserum? Det er de didaktiserende grundspørgsmål. Som både lærere og forskere af mange slags kan og må byde ind med afhængig af konteksten. Jeg vil selv i det følgende tilbyde nogle få nedslag som forslag, til inspiration og videretænkning af Holberg-undervisningsudvikling og -forskning.

Hvis vi nu starter udefra, tilbyder udgivelsen som antydet et antal servicetekster, fx principperne for modernisering. De principper er i sig selv interessante ud fra en sprog- og kulturdidaktisk synsvinkel. De kunne være materiale til en klassisk diskussion i dansk og andre fag om normer for sprogbrug. Hvorfor skal man gøre det, hvad vindes og tabes? Hvad er de kulturbærende og -skabende perspektiver?

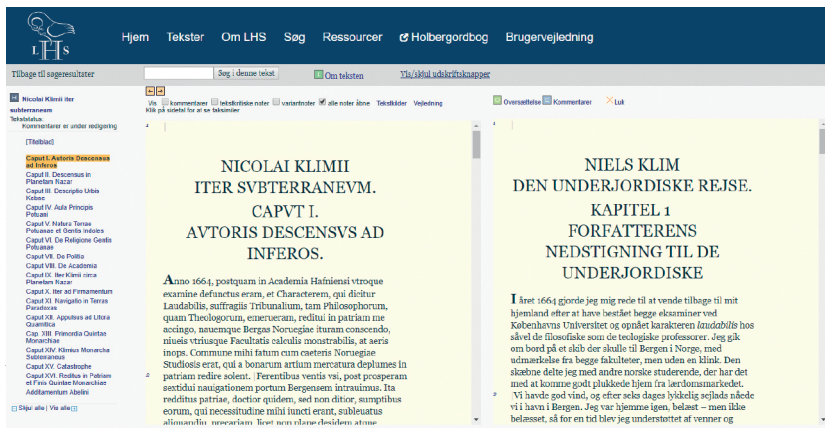
Går vi til værkerne, er *Holberg* jo et didaktisk slaraffenland. Et oplagt førstevalg kunne være det mageløse værk *Niels Klims underjordiske rejse*, som Karen Skovgaard-Petersen og Peter Zeeberg skriver om i deres perspektivrige introduktion “Om Niels Klim”. Fra et skoleperspektiv vil jeg antage at *Niels Klim* nok er det værk ud over komedierne som allerede bruges en del i gymnasieskolen, uden at vi véd det. Igen: behov for forskning! Jeg kan ikke komme i tanke om noget værk der på samme måde samler en række humanistiske kundskaber som vil kunne adresseres fagligt og flerfagligt. Jeg er formand for det der i gymnasieskolen kaldes ‘Teoretisk pædagogikums almene humanistiske faggruppe’, som omfatter dansk, historie, kulturfag, retorik, filosofi, religion, oldtidskundskab. Alle de fag – og flere til – ville kunne tage afsæt i *Niels Klim*. Fagkonsulenterne i disse fag kunne passende reflektere over hvordan de kunne aktivere *Niels Klim* i deres

---

3 Krogh, E. (2011). Undersøgelser af fag i et fagdidaktisk perspektiv. I E. Krogh & F. V. Nielsen, *Sammenlignende fagdidaktik* (Vol. 7). København: Danmarks Pædagogiske Universitets-skole, Aarhus Universitet, s. 39.

fag. Samlet set kunne det fungere som en illustrativ prisme for hvad humanistiske fag interesserer sig for og bidrager med til elevens dannelsesprojekt. Som optakt tænker jeg selv følgende:

I *dansk* kunne det være fokuset på *Niels Klims* litterært underliggende greb, som ikke lader formalismen noget tilbage; dens ligestillingsdiskussion om køn; dens billeddannende *sci-fi*-kraft som har inspireret til diverse illustrationer og en tv-serie jeg endnu husker fra 1980'erne som man passende kunne udfordre kreativt; i *historie* analysen af samfundsforhold og politik; i *kulturforståelse* folkeslags- og tolerancediskussioner og hele den etnografiske ekspedition Niels Klim er ude på, som vender etnocentrismen på hovedet; i *religion* de mange forskellige opfattelser af religiøse systemer, fx 'potuanernes religion'; i *filosofi* moralske tanker og overvejelser over mennesket og den rationelle erkendelsesteori som ligger lige under overfladen både i dette og mange andre værker. Man skal tale om det man kan, og tie om det der ikke kan tales.

Figur 1. Niels Klim på latinsk og dansk på holbergsskrifter.dk

Epistlerne i ikke mindre end fem bind er også dybt fascinerende – og righoldige til undervisning hvis man ellers finder en vej ind i dem. Jeg kendte dem ikke tidligere, men Holberg har jo skrevet enorme mængder af dem. Epistlen er den fingerede jegorienterede brevgenre om stort og småt i tilværelsen. Den minder om vor tids facebookopdateringer eller blogs på sociale medier. De mange bind med korttekster om alskens emner som Holberg vidste noget om og havde lyst til at forholde sig til, virker nærmest monstrøst uoverskuelige, men samtidig attraktive netop på grund af deres pointerede kortformat. Korttekster er godt til undervisning i et presset skema!

Det er umuligt at læse disse bind fra ende til anden. I stedet valgte jeg en anden, tematisk styret læsestrategi, stimuleret af indholdsfortegnelserne der giver et lille indtryk af tematik. I undervisning kunne man måske lægge op til denne tilgang til elever: Prøv at vælge et emne der lyder interessant, studér hvad Holberg skriver om det, og diskuter holdbarheden af synspunktet i dag. Jeg søgte fx på stikordet bier, fordi jeg selv er biavler og laver honning. På den måde finder man hurtigt frem til to opslag i bind 1: '21 Mandevilles fabel om bierne' og '68 Biernes liv'. Derudover var der beslægtede opslag, som jeg også lige måtte omkring for at danne mig et billede af Holbergs syn på natur: '21 Har dyrene en sjæl?' Og '49 Om landbrug' (bien betragtes som bekendt som et landbrugsdyr). Det er forbløffende at se hvor meget Holberg og samtiden faktisk vidste om bier som vi også ville skrive under på i dag; selv om bividenskaben også er blevet klogere. Men samtidig er det interessant at se hvordan han bruger biernes natur til at tænke dristige tanker om samfundsindretning og politik. På dén skæve mere personligt lystdrevne måde kommer 1700-tallet pludselig tæt på, historien får en nærværende og personlig betydning. Måske elever kan finde indgange der på tilsvarende vis giver dan-nende mening for dem.

Epistlerne har nogle af essayets særtræk, en genre der findyrkes i andre værker, og som en række folkeskole- og gymnasiefag i dag står i gæld til. Flere steder i introduktionerne til *Holberg* reflekteres og defineres Holbergs essaygenrebrug. Blandt andet i *Moralske tanker*, hvor Holberg igennem essayet viser sig som en tidlig kritisk selvrefleksiv oplysningstænkter, der vil ytringsfriheden, men forstår at skulle agere under statscensuren. Holberg er jo en magt- og censurkritiker som må fascinere en moderne bevidsthed. Det opleves mere eller mindre direkte i alle værker, fx drilsk æstetisk i *Niels Klim*, i *Natur- og folkeretten*, i *Moralske tanker* og naturligvis i komedierne. I alle disse værker møder vi den radikalt kritiske og oplysningsfilosofiske Holberg, hvis moderne principper om frihed, lighed og retfærdighed er superaktuelle og -relevante. På Syddansk Universitet, hvor jeg har min daglige gang, har vi en rektor der netop har bekendt sig til FN's Verdensmål. Flere af dem, fx ligestilling mellem kønnene, vil kunne finde fodslag i Holbergs skrifter. Hvilket både demonstrerer (noget af) deres idehistoriske ophav, og hvor udfordrende det er at implementere dem. Det er en konstant kampplads.

Så er der Holbergs historiske værker, blandt andet *Danmarks riges historie*. Man kan forstå på introduktionen at det var en *bestseller* i samtiden. Jeg skal ærligt indrømme at jeg synes det kan være lidt kedelig læsning på grund af alle de konger og fyrster. Man forstår hvorfor kongerækken og kronologisk historiefortælling af makrohistorien har fyldt så meget i historieundervisning – og dræbt interessen. I

dag ville det være utænkeligt at tage Holbergs fremstilling for pålydende. Værket bør snarere være genstand for kildekritik. Fra en historiefaglig synsvinkel ville det måske mest interessante spørgsmål være hvordan man skrev historie på Holbergs tid. Et lille tekstnedslag til analyse i en gymnasieklasse vil kunne illustrere hvorfor Holberg ikke er moderne kildekritiker, men måske snarere postmoderne historiefortæller. Han skriver historie på en besynderlig blanding af antikke forbilleder, national enevælde og litterær fortælling.

Endelig er der naturligvis også *Komedierne*, som skal fremhæves som det sidste, uagtet at jeg kunne have fremhævet andre genrer. Den store fortjeneste med denne udgivelse er at vi hermed får adgang til samtlige komedier og samtidig får korte præcise introduktioner til dem alle. *Gefundenes Fressen* for en gymnasielærer. Det åbner op for en mere mangfoldig og varieret brug af Holbergs komedier, hvor man måske kunne lade det være mere op til elever at få indflydelse på hvad der skal læses og analyseres i dybden. Det vil gøre det muligt at komme ud over den typiske Holberg-komediekanon i undervisningspraksis.

Man må således håbe at *Holberg* kommer til at stå på alle skolers bibliotekers reoler. Det er imidlertid på ingen måde sikkert. Fx har en del skoler i de seneste år haft den umanerligt mærkelige strategi at afskaffe biblioteker og smide bøger ud. Det sker ud fra en misforstået forestilling om at digitalisering vil gøre bogen som sådan unyttig. Man overser fuldstændig at bogen kan noget særligt. Som objekt i hånden, som tiltrækningskraft når man passerer den i en samlet 22-binds-opgave, stopper op og begynder nysgerrigt at bladre.

I løbet af det forgangne år hvor jeg har haft værket stående på min arbejdsreol og taget fat i bindene for at læse, har det følt sig lidt som at gå ind i en smukt nyrestaureret museumsbygning. Næsten hellige haller. Når man begynder at læse Holberg, fordufter følelsen af hellighed og utilnærmelighed heldigvis. Fornuftige, sjove og kritiske Holberg inviterer jo – uanset genre – enhver læser til at tænke selv, forholde sig kritisk til alt her i verden. Inklusive hans egne værker.

Afslutningsvist vil jeg sige at læsningen af *Holberg* har næret en forskningsdrøm. Som jeg har været inde på, kan man gøre sig mange forestillinger om hvordan dette værk nok kan og vil blive brugt i praksis. Men det ville være superinteressant at få lov til at forske i hvordan Holberg *rent faktisk* bliver undervist i skolen – altså et eksplorativt studie. Man kunne også anlægge en mere intervenserende tilgang, hvor det undersøges hvordan han kan undervises på nye måder. Det véd vi stort set intet om. Ku' fondene ikke også have lyst til at støtte det projekt?

Annegret Heitmann & Philipp Martin (red.): Balladenechos. Die skandinavische folkeviser im kulturellen Gedächtnis. Reihe Nordica, bd. 24. Freiburg i. Br./Berlin/Wien: Rombach Verlag, 2018. 178 sider. ISBN: 978-3-7930-9907-9. Vejl. pris: 269 kr.

Tyske forskere har misundelsesværdige muligheder for at modtage gavmild økonomisk støtte til deres videnskabelige projekter. Den største af disse støtteorganisationer er Deutsche Forschungsgemeinschaft – i overvejende grad statsligt finansieret – der i årene 2014-2018 har støttet projektet “Balladenwelten. Untersuchungen zur transmedialen Rezeption der mittelalterlichen Balladen in der skandinavischen Moderne” med hjemsted på universitetet i München. Det første resultat var bindet “*Rider ud saa vide*”. *Balladenspuren in der skandinavischen Kultur*, der blev anmeldt i *Danske Studier* i 2017. Her følger nu det næste bind, hvis bidrag blev præsenteret og diskuteret ved en såkaldt ‘workshop’ i München i foråret 2017.

En af bindets redaktører, Annegret Heitmann, præsenterer indledningsvist med flittig brug af den gængse modeprægede fagterminologi først det overordnede teoretiske udgangspunkt for projektet og dernæst en informativ oversigt over den skandinaviske folkeviser – i de forskellige bidrag anvendes hyppigst, men ikke altid termen “Ballade” og i bindets bagsidetekst kombinationen “Volksballade” – egenart og historie, der givetvis må være beregnet på ikke-skandinaviske fagfæller. Det teoretiske udgangspunkt er det kulturvidenskabelige begreb “kulturelles Gedächtnis” (s. 12 ff.). Her har figurer fra folketroen som f.eks. nøkken og et motiv som elverdansen overlevet i forskellige medier frem til vor tid som del af “mémoire collective” (s. 12), hvilket er titlen på en bog af Maurice Halbwachs fra 1950. Som det er sædvane i dagens forskning, skorter det ikke på ‘name dropping’. Endvidere fokuserer Heitmann på disse figurers og motivers kronologiske og geografiske spredning, eller, som hun benævner denne proces, “transhistorischer Transferprozess” (s. 13 ff.).

Inden vi kommer så vidt, forklares valget af den diminutive omslagsillustration, som nærmest kræver et forstørrelsesglas for at kunne ses, der skal demonstrere folkevisens/balladens sammenknytning af tekst og dans. Det drejer sig om et maleri af den danske kunstner Emil Krause fra 1905 med titlen “Dans i en Røgstue paa Færøerne” – hvormed et af de mange modebegreber, “Medialität”, introduceres – som på et senere tidspunkt (her savnes en præcis datering) er blevet reproduceret på et færøsk frimærke (heraf størrelsen). Forklaringen på valget af (den mislykkede) omslagsillustration kunne være flyttet til noteapparatet, men ellers er – som ovenfor antydtes – indledningen en kompetent og generel nyttig førstehåndsorientering ikke mindst for ikke-indviede læsere. Lidt malurt skal der

dog dryppes i bæget: Heitmann indskrænker i sit overblik de såkaldte “Echos der Balladenstimmen” (s. 17) til perioden efter 1800 med kursoriske henvisninger til bl.a. Søren Kierkegaard, Henrik Ibsen og Selma Lagerlöf. Ikke blot savnes i en dansk kontekst f.eks. navne som Adam Oehlenschläger (flere digte), Henrik Hertz (*Svend Dyrings Hus*), Johannes V. Jensen (*Kongens Fald*) og Harald Kidde (*Aage og Else*; se “*Rider ud saa vide*”), men burde et så omfattende forskningsprojekt ikke også have inddraget ældre balladespor, som – i al ubeskedenhed bemærket – denne anmelder har skitseret i artiklen “The Medieval Ballad in Danish Literature. Until 1800” (*Scandinavian Studies*, 49, 1977)? Endvidere kunne Heitmann have henvist til en udmærket artikel “‘Under sorten Muld’. Das ‘Aage og Else-Motiv in der dänischen Literatur und Kunst um 1900’ af Anders Ehlers Dam i projektets tidligere publikation “*Rider ud saa vide*” (se ovenfor).

I den følgende af bindets i alt otte artikler påviser Klaus Bödl i en ovenud lærd opsats, i hvilken udstrækning middelalderballaderne – med fokus på ridderviserne – indeholder “ekkoer” af tidligere traditioner overvejende af katolsk observans. Således ser Bödl indledningsvist i sin analyse af den blodige “Jomfru myrder Fader og Fæstemand” (DgF, dvs. *Danmarks gamle Folkeviser*, 347) linjen: “Daa skall ieg giffue mig i klostret under ød, / saa faar ieg himmerig, naar ieg dør” som en afspejling af den katolske, før-reformatoriske retfærdiggørelseslære, hvilket er rimeligt nok. Men det er vanskeligere at følge ham i den følgende konklusion: “Doch gerade diese überspitzt wirkende Äußerung der Heldin lässt Zweifel an der mittelalterlichen Provenienz der vorliegenden Tradition aufkommen” (s. 19-20), der skal få Ingails “katolske” overbevisning til at synes frivol. Hermed fremdatteres visen til efter reformationen, og den gøres således til et antikatolsk “ekko”. Analysen kan diskuteres, og den anvendes til at slå den tidligere viseforskning i hovedet med. Ifølge Bödl så denne det som sin opgave, “das ‘Mittelalterliche’ aus einem Balladentext her auszupräparieren, um auf diese Weise etwa Früh- oder sogar Urformen einer Tradition zu rekonstruieren oder doch die vorreformatorischen Wurzeln einer Überlieferung aufzuzeigen” (s. 20). Her havde man gerne erfaret, hvilke forskere Bödl kan have haft i tankerne i stedet for at blive spist af med henvisninger til de to *kulturforskere* Jan og Aleida Assmann, der synes at være en vogue også blandt *litteraturforskere*.

Bödl forudskikker denne generelle konklusion – og her kan man kun være enig med ham – at “die verschiedenen Mittelalterbilder, die die Ballade entwirft, vielfach von frühneuzeitlichen Imaginationen, Zuschreibungen und Erzählabsichten geprägt [sind]” (s. 19). Imidlertid er denne konklusion vel i sig selv ikke særlig innovativ i den nyere balladeforskning, der altid har advaret mod at anvende balladerne som historiske kilder. Mere spændende er en række skarpsindige viseanalyser, bl.a. af “Harpens Kraft” (DgF 40) og “Havfruens Spaadom” (DgF 42),

der viser forfatterens fortrolighed med faglitteraturen, men ikke ubetinget falder inden for rammerne af hans artikels titel "Elemente mittelalterlicher Religion in den Ritterballaden", da vi dog her har med trylleviser at gøre. (Bödl henviser som sig hør og bør til Helge L. Skjødts artikel "Katolske elementer i trylleviserne" (*Danske Studier*, 1935, med en fejlagtig stavemåde i fodnote 49)). Oplagt relevante er til gengæld Bödls yderst skarpsindige analyser af f.eks. "Svend Felding og Dronning Jutte" (DgF 32) og en række bruderovsballader og ballader med et klostermiljø, der dog må ses som en "religiøs indifferente Institution" (s. 45), men udøvende en social funktion, som f.eks. "Herr Mortens Klosterrov" (DgF 408), "Hertugen af Skare" (DgF 476) og naturligvis den kendte ballade "Vreta Klosterrov" (SMB, dvs. *Sveriges Medeltida Ballader*, 59). I alle disse tekster er det middelalderlige katolske verdensbillede udsat for nyere tids "Ausdeutungen, Zuschreibungen und Imaginationen" (s. 47), men i hvilken udstrækning dette er tilfældet, må nok være et spørgsmål, der ikke kan besvares helt tilfredsstillende.

I den næste artikel af John Brumo analyseres prosadigtet "Folkevisen" fra 1899 af den norske symbolist Sigbjørn Obstfelder (1866-1900). Inden vi når så vidt, introduceres digteren med en omfattende litteraturhistorisk og biografisk præsentation fulgt af afsnittet "Das Prosagedicht als Genre" på i alt ni sider. Dette er i sig selv ikke uinteressant, men forekommer ikke direkte relevant og udgør mere end en tredjedel af hele artiklen. Brumo sammenfatter kort visens emne som værende "ein psychologisches Porträt einer jungen Frau (...), die von ihrem Verlobten betrogen wird und zum Schluss an einem gebrochenen Herzen stirbt" (s. 49), men for ham fungerer teksten først og fremmest som en demonstration af en middelalderballades "Nachleben" (ibid.) i skandinavisk litteratur. Og mens Brumo både henviser til Obstfelders generelle kendskab til den norske balladetradition – man havde gerne erfaret hans kilde til denne oplysning – peger han direkte på den tragiske riddervise "Bendik og Årolilja", hvis indhold er beslægtet med Hagbard og Signe-sagnet, i en opskrift fra Telemark fra 1847 som den direkte inspiration for Obstfelder. Også her skal der dryppes malurt i bægret: Brumo identificerer visen som TSB (dvs. *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad*) D 432, men burde have henvist til *Norske balladar*, udg. af Ådel Blom og Olav Bø, 1973, hvor opskriften findes som nr. 34.

Det er oplagt, at det i Obstfelders prosadigt ikke kan dreje sig om metriske overensstemmelser med den traditionelle balladeform, men de stilistiske paralleller, som Brumo peger på i form af omkvæd og lyriske gentagelser, virker nu ikke alt for overbevisende, som når han, for blot at nævne ét eksempel, sammenligner Obstfelders 'omkvæd': "Stander op, min rose", der gentages to gange, med den ligeledes to gange gentagne linje i balladen: "stat op onge Aarolilja". Heller ikke den tematiske parallel til ulykkelig kærlighed virker helt overbevisende. Hagbard og Signe-sagnet er nævnt, og Brumo selv peger på ligheder med den

franske ridderroman om Tristan og Isolde fra ca. 1160; utvivlsomt har motivet som sådan ganske enkelt haft en universel gyldighed og dermed vidtrækkende udbredelse.

Katarina Yngborn har til sit bidrag, "Balladeske Moderne", valgt tekster af to nyromantiske svenske digtere, "En gammal nytårsvisa" (1891) af Oscar Levertin og "Vallfärd" (1931) af Erik Axel Karlfeldt, som eksempler på "Balladenechos". I det resumé, der læservenligt foranstilles hver enkelt artikel, tager Yngborn forbehold over for sproglige og formelle paralleller, idet hun ønsker at fokusere på det, hun med et akavet ord kalder for "Fragmentarizität" (s. 77), hvilket naturligvis vækker læserens nysgerrighed (der dog skuffes).

Levertins digt viser overensstemmelser med den kendte legendeballade om Staffan Stalledräng (SMB 39 D), der dog først kendes i Norden i det 18. århundrede, mens en engelsk ballade blev nedskrevet allerede i det 15. århundrede, og den dag i dag synges i forbindelse med Lucia-optogene den 13. december. Efter en udmærket sammenligning med den middelalderlige Staffan-legende og andre kilder påpeger Yngborn en række lakuner i viseteksten, "auffällige Leerstellen" (s. 80), der må være det i resuméet anførte "Fragmentarizität" (s. 77), som Levertin i sin gendigtning udfylder. Til dels ord for ord og linje for linje sammenligner Yngborn herefter denne med balladeforlægget og kan ikke – på trods af resuméets forbehold – lade være med pertentligt at pege på metriske og rimmæssige (u)overensstemmelser mellem de to tekster, hvilket ikke synes at åbne for nye perspektiver. Hun kan konkludere, at Levertin i øvrigt "keineswegs an einer eventuellen Rekonstruktion dieser fragmentarischen Balladenvorlage interessiert [war]" (s. 82). Levertins bidrag består snarere i en allegorisering af balladen, hvor Staffans heste er et symbol på menneskelivet, hvilket Yngborn belægger med en række citater. Take it or leave it.

I den efterfølgende analyse af Karlfeldts digt er digterens inspiration ikke én bestemt tekst men derimod folkevisegenren som helhed. Yngborn henviser også her til sproglige og metriske overensstemmelser mellem digt og ballade og peger endvidere på en parallel narrativ teknik: "Es lässt sich eine Darstellung ohne jeglichen Erzählerkommentar konstatieren, die Ereignisse werden stakkatoartig aneinandergereiht zudem existieren Zeitsprünge" (s. 87), en karakteristik, der vel kan anvendes på så mange andre tekster uden for balladegenren, og hvad angår den manglende fortællerkommentar, er dette en konstatering med modifikation. Det må her være tilstrækkeligt at henvise til balladernes subjektive omkvæd. Igen eksemplificeres yndlingsbegrebet "Fragmentarizität" ganske overbevisende, mens den afsluttende "Analogisierung" (s. 92) af Gudsmoder med den voldtagne jomfru i Karlfeldts digt nok må betragtes som en dristig men ikke ganske uinteressant spekulation.

Sammen med Annegret Heitmann bidrager Yngborn med endnu et "Balladenecho" – en sammenligning af Ingmar Bergmans film *Jungfrukällan* fra 1960 med

dets litterære forlæg, den svenske legendeviser "Herr Töres döttrar" (SMB 47). Bergman selv henviser i filmens indledende titelsekvens ikke blot til "en legend-visa från 1300-tallet" (s. 140), dens handlingsgang ligger også tæt op ad balladen, idet dens tre døtre dog ændres til én; Karin, der voldtages og myrdes, hvortil som kontrast føjes den negative skikkelse, plejedatteren Ingeri. Gerningsmændene afsløres og dræbes af hr. Töre, og ved Karins grav springer en kilde frem – heraf filmens titel. Den spændende intermedieære analyse viser, hvorledes Bergman giver legendevisens episke skildring et metafysisk-religiøst perspektiv, idet brutalitet kan overvindes, skyld kan sones og tilgives, således at vi præsenteres for "eine Parabel, in der Karin als agnus dei auftritt" (s. 147).

Heitmann bidrager med endnu to artikler. Den ene, "Visen lokkede og kaldte", er en præsentation af en række af Agnes Slott-Møllers folkevisemalerier med hyppige henvisninger til hendes bog *Folkevisebilleder* (1923). Heitmann kommer vidt omkring i sin artikel. Byggende bl.a. på en grundlæggende undersøgelse af folkeviserillustrationer af Erik Dal i *Bogvennen*, 12 (1957) giver hun et historisk overblik over emnet fulgt af en noget langtrukken biografisk skitse, der placerer Slott-Møller i en samtidskontekst, der noget uforklarligt medtager Georg Brandes og dennes artikel "Aristokratisk Radikalisme" (1889). Herefter følger selve analysen af billede-tekst-relationerne i en række af Slott-Møllers malerier med fokus på hendes maleri af "Niels Ebbesen" fra 1893 – der meget passende hænger på Randers Kunstmuseum – og naturligvis den tilsvarende historiske vise (DgF 156), der demonstrerer, i hvor høj grad Slott-Møller på nationalromantisk vis ser middelalderballaderne som udtryk for Danmarks glørværdige fortid. Artiklen er således yderst grundig og veldokumenteret og analyserne skarpsindigt gennemført.

Det samme gælder artiklen "Stígum fast á vart gólv", der ifølge undertitlen – med en henvisning til den diminutive omslagsillustration – behandler "Die Funktionalisierung der Tanzballade in William Heinesens Erzählung "Her skal danses" (1980) og Áugúst Guðmundssons *Dansinn* (1998)". Den islandske film bygger således på Heinesens fortælling. Udmærket er den indledende oversigt over den færøske folkeviser- og dansetradition, men om analysen af de to værker nu også bidrager til den i det indledende resumé definerede konklusion, er noget tvivlsomt og forbliver en hypotese:

Indem beide [dvs. Heinesen og Guðmundsson] die Ballade in heute aktuelle Medien (Kurzgeschichte und Film) überführen, stabilisieren sie die Präsenz der Tanzballade nicht nur im kulturellen Gedächtnis der Färöer selbst, sondern tragen durch ihre transnationale Orientierung zur Verbreitung kulturellen Wissens über die färöische Kultur sowie die Gattung der Ballade bei (s. 155).

Endelig undersøger Philip Martin i sin artikel “Die Ballade als Politikum”, hvorledes de to historiske viser “Marsk Stig” (DgF 145) og “Ebbe Skammelsen” (DgF 354) bliver fortolket med særlig henblik på den politisk-ideologiske situation i mellemkrigstidens Danmark med en tydelig afstandtagen både til en nationalistisk fortolkning af balladeteksterne og til enhver form for heltedyrkelse. Det drejer sig om to skuespil af Jens August Schade og Sonja Hauberg, henholdsvis *Marsk Stig* (1934) og *Ebbe Skammelsøn* (1945), en noget uventet, men fint fungerende sammenstilling af to mindre kendte tekster. Martin læser Schades tekst både som en parodi på den genre, han fejlagtigt kalder for “Ritterballade”, og som en freudiansk iscenesættelse af de optrædende figurer. En sådan fortolkning fungerer fint, men er dog kun én af flere muligheder. Mere entydig er Martins flotte og overbevisende analyse af Haubergs drama – i øvrigt opført med bevidst valgte abstrakte dekorationer af hendes ægtemand Richard Mortensen – som et antikrigsskuespil.

Ligesom det var tilfældet med det ovenfor anførte forskningsprojekts første bind, er der også her tale om en artikelsamling af noget svingende kvalitet med bidragene af Annegret Heitmann, Klaus Böldl og Philipp Martin som de videnskabeligt vægtigste. Generelt er værkanalyserne gennemført med metodisk sikkerhed, men det kan ikke undgås, at der ved lekturen melder sig en vis form for monotoni grundet den nærmest automatisk gennemførte sammenligning mellem det pågældende værk og dets balladeforlæg, ligesom en række gentagne definitioner kunne være undgået.

Til småtingsafdelingen hører nok en henvisning til flere slåfejl og en inkonsekvent ortografi, men det må dog være på sin plads at pege på den ukorrekte titel “Moderen under Molde” (s. 42) og det usædvanlige ord “Schillingdruck” (s. 84), der må være en ‘tilbageoversættelse’ af det danske fagudtryk “skillingstryk”.

Sven Hakon Rossel

Adam Oehenschläger: Digte. Tekstudgivelse, noter og efterskrift af Johan de Mylius. Serien Danske Klassikere. København: Gyldendal og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2019. 373 sider. ISBN: 978-87-753-3246-5. Vejl. pris: 200 kr.

Hvad var det nu lige, man lærte i skolen (og mon man stadig gør det)? Jo, at den romantik, som pibledede frem i Tyskland sent i 1700-tallet, kun få år efter nåede til Danmark og “ændrede alt”. Som “en ny Ansgarius” kom naturforskeren Henrich Steffens (født i den norske del af tvillingmonarkiet) hjem fra universitetet i Jena,

hvor han havde skrevet disputats om et mineralogisk emne og gjort sig bekendt med de nye naturfilosofiske tanker, som havde sat sig igennem hos nogle af de unge tyske digtere. I efteråret 1802 holdt han nogle foredrag, som blev trykt med titlen *Indledning til filosofiske Forelæsninger*.¹ Men forinden var han blevet nær ven med Adam Oehlenschläger, en ung havareret skuespiller og modvillig jurastuderende med hang til at digte, ja, som allerede havde en fortælling i korrektur og en digtsamling på bedding. En dag spadserede de i Frederiksberg Have og Søndermarken og spiste en middag sammen – og efter 16 timers samvær og lidt urolig søvn ilede den nyfødte Adam hjem til sit logi og skrev digtet “Guldhornene”, og dermed var så Romantikken og det 19. århundrede sat på skinner og det sene 18. århundredes oplysning og sentimentalitet erstattet af en ny, naturfilosofisk forankret digtekunst, der udgik fra en forestilling om, at alt det skabte er gennemstrømmet af en guddommelig kraft, en favnende harmoni, som det er hvert enkelt menneskes opgave at komme under vejr med og udfolde i sit liv, gerne guidet af geniet, i hvem Ånden ytrer sig særlig markant.²

Fortællingen om dette gennembrud måtte jo fascinere dem, der kom med på vognen, og give dem en oplevelse af at udgøre en generation, der bragte frisk luft ind i beklumrede stuer. Den blev da også nurset af flere kritikere, især Christian Molbech og P.L. Møller. Men rigtig vind i sejlene fik den dog først, da litteraturhistorikeren Vilhelm Andersen et århundrede efter ophøjede den til skinbarlig sandhed. Han tilhørte det slægtled, der reagerede mod Georg Brandes og Det Moderne Gennembrud, og han så i Romantikens udfoldede tankesæt et muligt fundament for et konstruktivt opgør med Naturalismen og Realismen og Moderniteten. Bestræbelsen var forberedt af den lidt ældre kollega Valdemar Vedel, der i 1890 havde udgivet sine *Studier over Guldalderen i dansk Digtning*, og som i øvrigt ved siden af digteren Johannes Jørgensen var trådt frem som talsmand for, hvad de kaldte Symbolismen. Jørgensen skrev i 1893 en programartikel, der netop proklamerede en tilbagevenden til de gamle, nu fornyede tanker om digteren som profet og digtningen som guddommelig indsigt. Omtrent samtidig skrev Vilhelm Andersen disputatsen *Guldhornene. Et Bidrag til den danske Romantiks Historie* og lod den i 1900-1901 få følgeskab af et trebindsværk om Oehlenschläger, hvis

1 Henrich Steffens, *Indledning til filosofiske Forelæsninger*, udgivet af Johnny Kondrup, 1996, 325 s. (Med et tillæg af Flemming Lundgreen-Nielsen om Goethe-forelæsningerne 1803, s. 227-243.)

2 Om genitanken hos Steffens og Oehlenschläger, se f.eks. Jan Rosieks essaysamling *Romantiske veksler. Løfter og efterliv*, 2008, spec. s. 48-52. Steffens definerer geniet som “den umiddelbareste Aabenbarelse af det Evige selv i det Endelige og derfor, endskjønt det individuelle, dog tillige det universelleste” (*Indledning*, s. 146). Jf. i “Guldhornene” signalementet af “de sieldne Faae”.

undertitel, *Et Livs Poesi*, jo betoner sammenhængen mellem livet, altså biografien, og poesien, altså det af geniet frembragte, det, som uanset formen hæver sig op over det prosaiske, hverdagslige og åndløse og bliver til åbenbaring og fører til dyrebare indsigter, om man da ellers ikke forhærdet sig og forstener.³

Guldhornene var magtfulde tegn. Fundet i 1639 og 1734 i sønderjysk muld var de kommet på Kunstammeret, og derfra var de netop forsvundet – stjålet, som det skulle vise sig, af en mand, der havde omsmeltet dem og således jo åbenbart en god sans for deres materialitet, men til gengæld vist sig aldeles ligeglad med, hvad de “betød”.

Det kunne han så læse i Oehlenschlägers digt, der netop kan ses som en reaktion på tyveriet – om han da ellers gav sig af med at læse digte og kerede sig om, hvad en ung fløs måtte mene om tyvekosterne. Han hed i øvrigt Niels Heydenreich, og hele affæren er for nylig blevet kulegravet i en spændende bog af historikeren Ulrik Langen, *Tyven. Den utrolige historie om manden, der stjal guldhornene* (2015). Heydenreich havde under en niårig afsoning lært sig guldsmedearbejde og assisteret på Kunstammeret – og kopieret dets nøgler. Efter afsløringen blev han uden dom, ved kongelig resolution, indsat i Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, hvorfra man løslod ham i 1840. Der skal hvidvaskes voldsomme summer eller læses en del milliarder ud af Skat, for at man i dag kan opnå en lignende afregning.

---

3 Den i vore dage gængse betegnelse ‘Guldalderen’ om den litteraturhistoriske periode 1800-1850 udspringer fra Valdemar Vedels bogtitel. Når Grundtvig i *Nordens Mythologi*, 1808, s. xi, nævner “den Periode, man stundom ei rødmede ved at kalde den danske Poesies Guldalder”, refererer han til det sene 1700-tal. Selve forestillingen kan føres tilbage til Hesiod, der så den gyldne alder som uigenkaldelig fortid, hvilket Vergil modificerede derhen, at den engang måske vil komme igen. I nordisk mytologi herskede engang Frode-freden. Hos Steffens og Oehlenschläger faldt den mytologiske verden i ruiner, da “Gudernes brogede Vrimmel forlode den ryggesløse Jord”, dog med bevarelse af et håb om deres tilbagevenden. Charlotte Christensen pointerer i *Guldalderens billedverden*, 2019, s. 9 ff., at betegnelsen i kunsthistorien først blev gængs i forbindelse med udstillingen *Dansk guldalder* i Stockholm 1963, men jo i forlængelse af, at især kritikerne Karl Madsen og Emil Hannover målrettet havde fortiet og fortrængt den kunst, som publikum i sin tid faktisk så og yndede, just den, som bogen lokaliserer og karakteriserer, selvom omslagsillustrationerne (Martinus Rørbyes maleri af kirurgen Christian Fenger med hustru og datter og P.C. Skovgaards af egetræerne nær Jægerspris) lægger op til en fremstilling på traditionens grund. – Hvad angår romantikbegrebet, så definerer Vedel det løst som en ny kultur kendetegnet ved en længsel “mod det Uendelige” og konkluderer: “I det Hele er Følelsen af Tilværelsens Mangfoldighed og udtømmelige Rigdom bærende for Romantiken. Den søger det Sjældne, Ejendommelige og Brogede” (*Studier over Guldalderen i dansk Digting*, 2. udgave, 1948, s. 140-151); jf. P.M. Mitchell, “Scandinavia: Romantisk – Romantik – Romantiker”, i Hans Eichner (red.), *Romantic and Its Cognates. The European History of a Word*, Toronto/Manchester, 1972, s. 372-417, og Asbjørn Aarseth, *Romantikken som konstruksjon. Tradisjonskritiske studier i nordisk litteraturhistorie*, Oslo, 1985, s. 95-115.

“Guldhornene” kom til offentlig kundskab i *Digte*, en imponerende stor og som det skulle vise sig skelsættende samling, 304 sider, som nåede at udkomme til julen 1802. I medfør af sit nye litteratursyn havde digteren kasseret en nordisk fortælling, der allerede var i trykken, og af hans erindringer fremgår det, at Stefens havde kasseret den digtsamling, som han også havde i ovnen.

Den konkrete anledning til det foregående er, at Det Danske Sprog- og Litteraturselskab netop har indlemmet Oehlenschlägers digtsamling i sin fornemme klassikeriserie. Selskabet skal til gengæld for statslige støttekroner sørge for, at vore litterære hovedværker gøres tilgængelige i pålidelige (kritiske, kommenterede) udgaver og lagerføres i 15 år.

Udgavens bagmand er Johan de Mylius, nu pensioneret, men gennem årtier leder af H.C. Andersen Centret ved Syddansk Universitet og forfatter til en række bøger og redaktør af flere konferencepublikationer om eventyrdigteren, for nu slet ikke at tale om ganske mange tekstudgivelser. Hovedværket, hvori han giver sit “endelige” bud på forholdet mellem Andersens liv og værk, hele værket, ikke blot eventyrene, er *Livet og skriften* (2016). Hans noter i *Digte* fylder meget – mange ord og sagforhold skal forklares, for at den moderne læser kan komme på omgangshøjde med den samtidige.

Mylius har, som det vil fremgå, og sin vane tro, set det som et formål med udgivelsen at “examinere antagne Meeninger”, altså at problematisere gængse opfattelser i dansk litteraturhistorisk skrivning. I *Anskuelsesformer. Træk af dansk litteraturhistorie* (1991) argumenterede han f.eks. for en flytning af Oplysningstidens gennembrud fra 1720 frem til omkring 1750, og for at Holberg på flere måder viderefører Renæssancens og Barokkens anskuelsesformer.⁴ I *Litteraturbilleder. Æstetiske udflugter i litteraturen fra Søren Kierkegaard til Karen Blixen* (1988, optrykt 2018) gjorde han gældende, at Symbolismen havde rødder i Realismen. Og i en tidligere DSL-udgivelse, Vilhelm Topsøes roman *Jason med det gyldne Skind* (2010), var det en pointe, at forfatteren og ikke J.P. Jacobsen var først på pletten med en moderne roman.

Oehlenschläger har stjernemarkert otte digte, som angiveligt er overført fra den kasserede samling. Mylius oplyser os om, at der burde have været yderligere tre stjerner.⁵ Men under alle omstændigheder er det utroligt, at en så stor bog kunne skrives og trykkes på kun fire måneder. Langt mere påtrængende er dog spørgsmålet, om de øvrige 28 digte og det afsluttende *Sanct Hansaften-Spil* nu

4 Tanken var, at *Anskuelsesformer* skulle omfatte tre bind, med bindafgrænsninger 1800 og 1880.

5 Af de “yderligere tre” digte (s. 256) udgår den ene, “Cantata”, af den præciserende sammenhæng s. 300-303, da det “formentlige” førstetryk ikke har kunnet opspores.

også er gennemtrængt af den tyske, universalromantiske ånd, overtaget direkte eller via Steffens, af Grundtvig senere (nemlig i mindediget fra 1845) omtalt som “Lynildsmand”⁶ – eller om det er et forvrænget billede, en myte altså, som har dannet sig senere i litteraturhistorieskrivningen.

Efterskriften udgår fra det kendte, allerede skitserede billede, hvis kildegrundlag er de to mænds på dette punkt stort set “ens” erindringer. Og essensen dér er jo, at Oehlenschläger af Steffens blev bekræftet i troen på, at han var *digter*, og vel at mærke af en anden slags end den sene oplysningstids nytteorienterede litterater. Det skønne rangerede nu højere end det nyttige, eller med Oehlenschlägers egne ord: “Det Sande og Gode bestaar i at erkiende og udøve det Skønne i alle Naturens og Menneskelivets Forhold.”

Men dette er ret beset en tillempet og afdæmpet version af den oprørske universalromantik, som Steffens havde haft med sig fra Jena. Oehlenschläger gør sig i erindringerne umage med at forklare, at han skam forstod det alt sammen, men i modsætning til tyskerne holdt sig på måtten frem for at gå til yderligheder. Hvad han elskede hos Steffens, var hans poetiske, “for enhver skøn Gienstand aabne Sind”. Fra den svimlende højde vendte han i øvrigt snart tilbage til sin “første Anskuelse”. Det var altså tydeligvis Steffens’ udstråling og muntert-bevægelige sind, der fascinerede ham og nærrede hans oppositionstrang, snarere end de filosofiske anskuelser. At tilegne sig dem orkede han knap nok!

Steffens fortæller historien også i klar erkendelse af, at man har overvurderet hans indflydelse på Oehlenschläger: “Jeg gav ham ham selv, han erkendte sin egen indre rigdom, og det chokerede mig næsten, da den ungdommelige, friske kilde med fuld kraft strømmede mig i møde.” Tillige pointeres, at Oehlenschlägers utrolige magt over sproget fyldte ham med begejstring.

Mylius er ikke imponeret over, hvad der er blevet “stående” af Oehlenschlägers omfattende lyrikproduktion. Tre digte udgør, mener han, den stadig levende arv: “Guldhornene”, “Der er et yndigt Land” og “Lær mig, o Skov, at visne glad”. Hertil bør dog vist lægges *Digtes* tredje del, det broget-muntre *Sanct Hansaften-Spil*, der foregår i Jægersborg Dyrehave og på Bakken. Rammen om spillet er en københavnsk borgerfamilies udflugt, hvor en ung pige i dens varetægt hemmeligt mødes og forenes med sin elskede, og hvor de folkelige fjællebodsløjer og den følsomt-inderlige hengivelse i skovensomheden udgør polerne.

Det store, “indiskutabelt romantiske” gennembrud kommer først to år senere med *Poetiske Skrifter*, hvis hovedstykke er det østerlandske læsedrama *Aladdin*. Men “Guldhornene” er en art optakt til dette gennembrud. Mylius analyserer dig-

---

6 N.F.S. Grundtvig, “Henrich Steffens”, jf. *Udvalgte Skrifter*, ved Holger Begtrup, bind 9, 1909, s. 45.

tet ganske smukt, med pointering af at dets “grænseoverskridende romantik” ikke behøver at udledes af “den tyske universalromantik med alle dens filosofiske implikationer”. Fem andre digte i samlingen “bekender sig til en tankegang hjemmehørende i den tidlige romantik”. Seks altså, i alt!

Men hvordan kan det så være, at samlingen har fået ikonisk status som selve det værk, der som ved et trylleslag ændrede dansk litteraturs historie? Hvornår og hvorfor kom den til at fylde så meget i den nationale bevidsthed og den gymnasiale dannelse? Svaret synes at være, at førnævnte Vilhelm Andersen fik afgørende indflydelse på undervisningen i det gymnasium, man fik sat på skinner efter Systemskiftet i 1901. Hans retningsgivende og rammesættende 1912-bog *Dansk Litteratur. Forskning og Undervisning* skitserer en plan for universitetsuddannelsen af lærerne og stikker dem i tilgift en plan i hånden for deres påfølgende virke i klasselokalerne.

Men i virkeligheden var det ikke den unge Jena-romantik, som Vilhelm Andersen lagde til grund, snarere “den goetheske hellenisme og den derpå beroende tyske romantik”. Ikke den ungdommelige vildskab i Steffens’ forkyndelse, altså, men den modnere, mere afdæmpede og afklarede variant, som over Goethe lod sig føre tilbage til de oldgræske klassikere, specielt Homer. Derfor indledte Andersen sit pædagogiske felttog med en analyse af *Sanct Hansaften-Spil*, men da han kom til gymnasiet, var det *Thors Reise til Jotunheim*, han anbefalede, der netop ved at forene græsk og nordisk ånd forekom ham velegnet til at belyse “den nordiske romantik”. Den tyske universalromantik gik han så at sige i en bue uden om, men til gengæld blev det nordisk-nationale, også i folkelig udgave, tillagt stor betydning.

Først gymnasiereformen af 1973 slettede sporene. Hans Scherfig havde undervejs, med *Det forsømte Foraar*, lagt satirisk sprængstof under dem.

Efterskriften følger i øvrigt Sprog- og Litteraturselskabets opskrift. Først gøres der rede for digtsamlingens tilblivelse, hvor som nævnt kildematerialet stort set begrænser sig til, hvad Oehlenschläger og Steffens som satte herrer med begivenhederne på årtiers afstand erindrede (formuleret, må man medgive, så man dog fornemmer autenticiteten slå igennem). Begges fremstillinger tillader den konklusion, at der ganske vist blev frisat poetisk kraft, men “at det nok er så som så med den ideologiske påvirkning fra den tyske universalromantik”.

Efterfølgende studeres de enkelte tekster netop med henblik på, hvordan de indplacere sig i denne kontekst. “Guldhornene” med den evidente avantgarde-karakter er ikke sluppet for at få nogle moraliserende strofer påhægtet, af hvilke den om de hedenske drikkehornes mulige anvendelse som kristne nadverremedier formentlig provokerede kleresiet. Ellers er det i de nordiske romancer og i folkevisegenfortællingerne, at Oehlenschläger bedst lykkes med at formidle, hvad man

kunne kalde en romantisk tone. Den magtfulde, recitationsegne “Hakon Jarls Död eller Christendommens Indførsel i Norge” kommer “Guldhornene” nær, og “Ellehöien” ses som “et ægte udtryk for romantikken”, skønt det ikke kolporterer romantisk tankegods.

Ikke omtalt i efterskriften er det, at Oehlenschläger i sin prisopgave fra 1800 først og fremmest argumenterede for den nordiske mytologis poetiske brugelighed, men at folkevisestoffet kom med i samme åndedrag. Folkeviserinteressen kan ses som et udslag af den middelalderisme, som uden oplagt forbindelse med trangen til at få kontakt med den klassiske fortid spirede frem i 1700-tallet. Gotikken fik en renæssance. Horace Walpoles Otranto-slot fik aflæggere i virkeligheden, og med *Nibelungenkvadet* konstruerede tyskerne det nationalepos, de tydeligvis savnede. I 1800-tallet er tendensen tydelig. Walter Scott og Ingemann skrev middelalderhistoriske romaner, og folkeviserinteressen førte til både videnskabelige udgivelser og kunstnerisk udnyttelse af det således tilgængeliggjorte stof. Et sent, men bemærkelsesværdigt belæg er Agnes Slott-Møllers talrige malerier baseret på folkevisemotiver, fantasier om et idealt liv til trøst og opmuntring i industrialismens moderne forfaldsverden.⁷

Til gengæld påviser Mylius, at andre traditioner, og vel at mærke præromantiske, driver deres spil. F.eks. møder man i *Digte* efterklange af tysk og engelsk skrækromantik og kirkegårdspoesi – og af Ossian, der som nævnt i prisopgaven forener “elskelig Blidhed” og “Mandigheds Aand”.

En særstilling indtager *Sanct Hansaften-Spil* ved dets frie forhold til forbil lederne. Mylius fremhæver friskheden i sproget, “en ungdommelig frækhed i satiren” osv. og konstaterer, at netop her (og i enkelte af samlingens digte) vinder “den stemningsbårne naturlyrik” indpas i dansk litteratur. Ikke som sublim naturskildring, dertil lagde den foreliggende virkelighed knap nok op. Også dansk kærlighedslyrik får herfra impulser, der fornemmes senere i århundredet. “Naturen og erotikken får stemme i 1802 og de nærmest følgende år”, men indfanges i biedermeierburet og frisættes først senere – formentlig menes: i den symbolistiske digtning. Mylius kan da sammenfatte indtrykket af *Digte* således: Der er meget “skrammel” og megen “ægte følt romantik”, forstået som dyrkelse af fortiden, naturen, følelsen og hjertet.⁸

---

7 Jf. Lis Møller, “Agnes Slott-Møller og middelalderismen”, i udstillingspublikationen *Agnes Slott-Møller. Helte og Heltinder / Heroes and Heroines*, 2018, s. 54-61.

8 Et kuriosum: Mylius har i Oehlenschlägers 1828-essay “Om Kritiken i Kiøbenhavn's flyvende Post over Væringerne i Miklagaard” fundet følgende karakteristik af *Sanct Hansaften-Spil*: “Et flygtigt, barnligt Ungdomsarbeide, uden egentlig dramatisk Form, og uden Fordring derpaa.” På det tidspunkt var digteren trængt netop på formspørgsmålet!

Samtidsreceptionen var overvejende forbeholdent positiv. Bag samlingen så de fire kritikere et geni, der dog trængte til at blive vejledt og poleret af ældre folk af god smag. Klaus Seidelin noterede, at Oehlenschläger ikke så sig for god til at spotte just den slags folk. Jens Kragh Høst glædede sig ved det digtersnilde, som midsommerspillet vidnede om. Niels Chr. Øst brokkede sig over poetens vilde fantasi og udelikate smag. Og Claus Pavels foranstaltede en langstrakt, nidkær petitessejagt gennem samlingen, hvorunder han anholdt en hoben fejl, men også, som den eneste, stoppede op ved "Guldhornene", som er "blandt Samlingens ypperste Prydelser". Ellers gælder, at anmeldelserne ikke bragte *Digte* i forhold til de kilder, hvoraf foryngelsen flød. Formentlig har Steffens været dem en tysk fudentast og Jena en by i Rusland.

Skikken i Sprog- og Litteraturselskabets klassikerserie er, at efterskriften også bør oplyse om efterlivet. Mylius begrænser sig for 1800-tallets vedkommende til nogle punktnedslag. Chr. Molbech udgav i 1832 en række forelæsninger, der i særdeleshed eksaminerede Ewalds, Baggesens og Oehlenschlägers værker. Med sikker sans fremhævede han i *Digte* "Phantasiens overstrømmende Fylde", teksternes "plastiske og objective Charakter" og "den romantiske Frihed i Phantasiens Virkekraft", det nye, altså, dog uden at insistere på, at der skulle ligge en universalromantisk filosofi til grund. Karakteristikken gentog han med større vægtning af det fædrelandske, men uden nævnelse af "Guldhornene", i en bog fra Oehlenschlägers dødsår 1850.⁹ Større gennemslag fik imidlertid et "Erindringsblad" fra 1861 af den betydelige kritiker P.L. Møller, en postil nærmest om underet i 1802, der havde "noget Mystisk, noget Hemmelighedsfuldt, noget Helligt" ved sig. "Guldhornene" indgår i lovprisningen, med pointering af, at linjen bagud ikke gik til de tyske romantikere, men til Goethe, hvis "sunde Djærvhed havde gjort et mægtigt Indtryk paa vor Digter". (Alligevel var selv beundringslystne samtidslæsere tilbageholdende; hvem ville måske "betragtes som urolige Hoveder" eller "kompromittere deres borgerlige Stilling"?)

Vilhelm Andersens disputats fra 1896 præsterede som bekendt det litteraturhistoriske kunststykke at rekonstruere den natlige samtale mellem apostlen og adepten, så det uden egentlig bevisførelse blev klart for menigheden, at digtsamlingen var "et omfattende og direkte aftryk af den tyske universalromantik med alle dens dybder og filosofiske aspekter". En opfattelse, et "altafgørende vendepunkt", som

---

9 I denne forbindelse nævner Mylius s. 279 et par antologier til skolebrug, hvori digte af Oehlenschläger er medtaget, H.P. Holsts fra 1839 (16 digte, inkl. "Guldhornene") og Otto Borchsenius og Frederik Winkel Horns fra 1883 (syv digte, ekskl. "Guldhornene"). Han har i et privat brev ærgret sig over, at A.E. Boyes *Danske Parnas* fra 1841 (12 digte, ekskl. "Guldhornene") er forblevet unævnt.

ophavsmanden selv, som det vil fremgå, lagde mindre og mindre vægt på. Som vedgæet i skriftet fra 1912 afsatte han aldrig mere end én time til gennemgang af “Guldhornene”.

Mylius efterviser nu nøje og nidkært, hvordan Vilhelm Andersens udredning fæstnede sig som åbenbaret sandhed og blev repeteret og varieret ned gennem 1900-tallet, frem mod skrivende stund. Ejnar Thomsen problematiserer som den første sagen i 1950 – og trak følehornene til sig i et gæsteforedrag året efter. F.J. Billeskov Jansens *Danmarks Digtekunst* skilter med sit genreorienterede synspunkt, men er dog, som Mylius bemærker, “på de indre linjer en traditionel idé-historie”. Om Aage Henriksen-kredsens *Ideologihistorie* hedder det, at den “førte celebreringen af en universalromantisk enhedstanke og dens tidlige gennembrud i Danmark til nye højder”, med brug ganske vist af et begreb, “organismetanken”, der har rødder i Rudolf Steiners antroposofi. Trods en vis forankring i denne tradition noterer Mylius, hvordan Marie-Louise Svane i sit Oehlenschläger-bidrag til *Dansk litteraturs historie* forskyder vægtningen mod en kombination af Molbechs gamle vurdering og “moderne kropslighedsfascination”. Ingen af eftersnakkerne har – som Mylius – bemærket, at Peter Stein Larsen i *Modernistiske outsiders. Underbelyste hjørner af dansk lyriktradition fra 1800 til i dag* (1998) har fremgravet og rehabiliteret Ejnar Thomsens, som han skriver, “mærkeligt oversete” *Quijotade*-afhandling og for eget vedkommende udskiftet “den helstøbte og lykkelige digter med den universalpoetiske åbenbaring” med en noget mere kompliceret modernisme-indvarslen stemme.¹⁰

Efterskriften løber ud i nogle formelle konstateringer. Billeskov Jansen gør et nummer ud af, at titlen og satsen – såvel som den treleddede komposition – skulle være overtaget fra A.W. Schlegels *Gedichte* (1800), hvilket afvises som “en aldeles utroværdig bevisførelse for Oehlenschlägers nærhed til det ‘universalromantiske’ forbillede”. Valget af antikva-satsen havde digteren truffet med henblik allerede på den kasserede digtsamling, altså inden Steffens’ indtog. Derimod medgiver Mylius naturligtvis, at den rige variation af strofeformer og rytmefigurer er inspireret af den nye tysk-romantiske poesi.

Vil man, som Mylius vil det, lade (nogle tekster i) *Digte* være optakt til en romantisk kulmination i *Poetiske Skrifter*, må man ikke undlade også at forholde sig til, hvilken art romantik talen så er om. Fortalen lader pilen pege andetsteds hen end mod Steffens’ opstemte overvejelser i de filosofiske forelæsninger. Et berømt kernested pointerer, at der skal være orden i galskaben, en vis økonomi,

---

¹⁰ Et par af de her nævnte og karakteriserede forskere og forskningspositioner vil senere i artiklen i en anden kontekst blive omtalt fyldigere.

“saa at ikke alting styrter ud i ungdommelig Uorden af Phantasiers Overflødheds-Horn, men at Blomsterne blive ordnede med Kunstnerbesindighed, og med Gratie bundne til hensigtsmæssige Krands”. I afhandlingen “Passion og Skæbne” (1978) gør F.J. Billeskov Jansen sig til talsmand for, at forbindelsen bagud går over Jean Paul til Herder og Goethe. Som det bemærkes, Jean Paul var “ingen Ven af de tyske Romantikers metafysiske Sværmerier” – så lidt som Billeskov Jansen var det, tør man vist tillægge.¹¹ Vel for at undgå at blive kaldt panteist gaderede Oehlenschläger sig ved at kalde *Jesu Christi gientagne Liv i den aarlige Natur* “en aarlig gientaget Mythus af den guddommelige Forløser”, ikke omvendt. Lidet overbevisende, i øvrigt: digtet identificerer tydeligvis natur og guddom.¹² Billeskov Jansen konkluderer, at det blev en lykke for Oehlenschläger, “at han saa tidligt valgte sig de største som Forbilleder og Kilder: Shakespeare, Goethe, Schiller, Novalis”. Sidstnævnte, medlem af *Die neuere Schule* og opfinder af den blå blomst, ja, måske egentlig dens midnatsdunkle profet, omtales i Oehlenschlägers 1812-forelæsning “Over den romantiske Poesie” forbeholdent som “genialsk”.

Dansk Litteratur, Vilhelm Andersens nævnte programskrift fra 1912, lancerer en anden periodisering end den fra hans litteraturhistorie kendte: den trods alt ret mekaniske tiårsopdeling suppleret med en inddeling i ætter. Andersen taler her om *klassicisme* til omkring 1720 og derefter om *modernisme*. Men sidstnævnte kommer til “Fortsættelse og Fuldendelse” efter 1770. 1800-tallet begynder så

11 F.J. Billeskov Jansen, “Passion og Skæbne. Studier i Oehlenschlägers Æstetik og dens Kilder”, i Hans Bekker-Nielsen, m.fl. (red.), *Nordisk litteraturhistorie – en bog til Brøndsted*. 12. november 1978, 1978, s. 118-137; citat fra s. 129. Jean Paul-passagen (s. 129-131) gentages i Billeskov Jansens indledning til *Æstetiske Skrifter 1800-1812*, 1980, xcii, 453 s. (der s. xliii).

12 Jf. Jan Rosiek, “Adam Oehlenschlägers Jesus”, i *Romantiske veksler*, 2008, s. 75-128, en fintmærkende læsning af *Jesu Christi gientagne Liv i den aarlige Natur* (*Poetiske Skrifter*, 1805) og den udvidede, mere entydigt kristent funderede version *Aarets Evangelium i Naturen og Mennesket* (*Samlede Digte*, 1823). N.E. Balle, Sjællands biskop, affærdigede digtet: kun Skriften kan være den religiøse sandheds kilde, ikke Naturen. Knud Lyne Rahbek svarede på digterens vegne, at denne højagtede kristendommen og åbenbaringen. Biskoppernes traderede sandhedspatent var imidlertid kraftigt udfordret af det “moderne” menneskes ønske om et ikke-ortodokst, frit gudvalg. Hvad angår Oehlenschlägers digt, indkredser Rosiek tre kritiske receptionslinjer: 1) “en solidarisk omfavnelser” (hvor H. Topsøe-Jensen tilskriver Oehlenschläger en vis religionsforvirring, mens Aage Kabell klart opfatter digtet som kristent og endda tillægger, at digteren her, som i øvrigt i det væsentlige, modstod Steffens’ foreførelseskunster); 2) “en kristen anklage for kættersk gudsbespottelse” (Balles bold gribes efter 1810 af Grundtvig og langt senere af f.eks. Hal Koch); 3) “en celebrering af et naturfilosofisk evangelium” (Vilhelm Andersen qua “passioneret fortæller for den nymytologiske romantik”, og i hans følge F.J. Billeskov Jansen, Oluf Friis og Johannes V. Jensen, der ligefrem lod sig forlyde med, at “en Aarstidsmyte ligger til Grund for Jomfru Maria-Dyrkelsen” (*Æstetik og Udvikling*, 1923, s. 52 f.)).

som *romantik*, i teksten specificeret til “en ny, først kunstnerisk, derefter folkelig renæssance, den nationale romantik, hvis kilder er de sidste store opvæld i oplysningstidens kultur: Rousseaus naturalisme, Herders humanisme og Goethes hellenisme”. Således skulle det ikke være den tyske Jena-romantik, der løber ind i den danske romantik, selvom bestemmelsen “først kunstnerisk, derefter folkelig” antyder en forskydning inden for perioden. Men hvor?

I det følgende foregår der en vis skamridning af “det nationale”; f.eks. bemærkes en nordisk-national stemning i Brorsons “Her vil ties”! Men ellers noterer man, at Oehlenschlägers reception af “den goetheske hellenisme og den derpå beroende tyske romantik” skildres med afsæt i *Thors Reise til Jotunheim*. Netop ved at forene græsk og nordisk ånd forekommer denne tekst som før nævnt velegnet til belysning af “den nordiske romantik”. Hvad der ellers betragtes som et afgørende skel, universalromantikens ankomst altså, lades her uomtalt. *Thors Reise*, ikke “Guldhornene”, indleder 1800-tallet!

I øvrigt forekommer der selvfølgelig urent trav mellem de i den skematiske opstilling så klart afgrænsede perioder. *Den poetiske realisme* fortsætter i 1840’erne som en “Understrøm”, der så mellem de slesvigske krige bliver til en “Hovedstrømning”, mens *den kritiske idealisme* fra 1840’erne fortsætter som “Modstrøm” og forsmag på *den kritiske realisme*, dvs. litteraturen i perioden 1870-1900.

Så vidt Vilhelm Andersens i øvrigt ganske detaljerede strategi for universitetsundervisningen i faget dansk. Den efterfølges som nævnt af en løser plan for gymnasieundervisningen, som den gerne kunne forme sig efter 1906-anordningen. Her dukker Oehlenschläger op nærmest i forbifarten to gange, først i forbindelse med spørgsmålet om, *hvordan* man skal læse. “Jeg har skrevet en doktordisputats om “Guldhornene”, men jeg har aldrig brugt mere end en time til at gennemgå det på skolen” – en advarsel altså mod langhalmstærskning. *Hvad* skal man læse? Andersen tør godt læse “Havfruen besøger Kong Helge”, også i en blandet klasse! I den statariske hovedværklæsning kunne *Aladdin* (eller *Vaulundurs Saga* eller *Hagbarth og Signe*) indgå, og i den forbindelse kunne man til kursorisk læsning f.eks. vælge en kreds af digte om synet på digtere og poesi inkluderende “Morgenvandring”. Pointen er, at “Guldhornene” *ikke* figurerer, og ej heller den universalromantiske vending. *Hvornår*-spørgsmålet endelig besvares (sindrigt og med hensyntagen til det sproglige kursus, der også indgår i danskfaget) med, at man jo i l.g. kan begynde litteraturundervisningen med et hovedværk af Oehlenschläger!

I Finn Hauberg Mortensens bevidsthedshistoriske undersøgelse *Danskfagets didaktik* (1979) er tesen, at Vilhelm Andersen lægger et *fortolket* billede af bevidsthedssituationen omkring 1800 til grund for sit oplæg til embedsborgerskabets gymnasiale dannelse omkring 1900, at han altså overfører dannelsesforestillinger

og kulturel tyngde uden smålig skelen til den samfundsmæssige udvikling mellem Slaget på Reden og Systemskiftet. Dannelse defineres hos Andersen som “en personlig Ting, et Menneskes Vækst omkring en indre Kærne og en folkelig Sag, et Folks Sammenslutning om sit Midtpunkt”.¹³ At en udvikling ses som en organisk udfoldelse af latente muligheder (anlæg i et frø) frem mod en harmonisk tilstand (i en plantes lignelse), er ikke nyt og overraskende. Og det er vel at mærke dansk litteratur, der bliver dannelsesbærende og dermed menneskeformende, bevidsthedskonstituerende, modenhedsbefordrende. Via den udfoldede menneskelighed formes i tur og orden det idealt-harmoniske, kulturelle fællesskab. Andersens egen produktion omfatter, svarende hertil, værker om individuelle dannelsesprocesser såvel som om nationsudvikling.

Men det er værd at bemærke, at dannelsesforestillingen hos Vilhelm Andersen er forankret i det verdensbillede, som Goethe udfolder i *Faust*, med tråde bagud mod græsk klassik, ikke i det billede, som universalromantikken promoverede. Hauberg Mortensen påviser videre, at det ideale udgangspunkt for 1800-tallet er en enfoldig guldaldertilstand, som Oehlenschläger og Thorvaldsen personificerer, og som over Goethe (og Winckelmann) lader sig spore bagud til den klassisk-græske (homeriske) tid.¹⁴ Med andre ord ikke om ad Jena-romantikerne. De to dioskurer er fælles med Goethe om, at “livet skal begaas for at forstaas” (jf. at

---

13 Citeret af Finn Hauberg Mortensen, *Danskfagets didaktik. Litteraturformidling i de gymnasiale uddannelser, en bevidsthedshistorisk undersøgelse*, bind 1, 1979, s. 173, efter et foredrag fra 1897, som er medtaget i *Litteraturbilleder*, 1946 (der s. 26). – For en begrebsafklaring se Carl Henrik Koch, “Om dannelse – et begrebsmæssigt potpourri”, i Joakim Garff (red.), *At komme til sig selv. 15 portrætter af danske dannelsesstærkere*, 2008, s. 8-26, der beskæftiger sig med forskellen og/eller samspillet mellem “dannelse” (“Bildung”) og “opdragelse” (“Erziehung”), men ikke med den altid procesorienterede pædagogiske teori knyttet til “undervisning” (“Unterricht”). I romantikken forskyder dannelsesbegrebet sig fra socialisering til selvrealisering. Man skulle komme til sig selv, forløse det potentiale, som en guddommelig instans havde nedlagt i én. Ofte blev vejen mod selvet dog set som en vej også ind i samfundsmæssigheden. Hos Herder forbindes dannelse med humanitet, nærmest som en pligt til at “være menneske”. Schleiermacher lod personlighedsdannelsen forædle og blive til ånds dannelse; dannelse er hos ham netop “en virkeliggørelse af mennesket som åndsvæsen”.

14 Jf. Vilhelm Andersen, *Tider og Typer af dansk Aands Historie*, bind 1, 1907, s. 133: “Kun i Danmark kan der med fuld Ret tales om en homerisk Periode, en kunstnerisk Uskyldighedsstand og Guldalder. Enfold og Storhed var for Winckelmann et Begreb – i Danmark blev det Kød og Blod i Thorvaldsen og Oehlenschläger, de to enfoldigt store Mennesker.” I øvrigt har Steffens’ manuduktion af Oehlenschläger utvivlsomt rakt videre end til naturfilosofien. I foråret 1803 forelæste han over Goethe, men allerede i *Indledning til filosofiske Forelæsnings* omtalte han Winckelmanns “poetiske Sands for den gamle Tid” og den poetiske spire, der var “vakt ved Goethes Genie” (“Ottende Forelæsning”, slutningen). På malerkunstens og arkitekturens område repræsenteres klassicismen på tilsvarende vis af C.W. Eckersberg og C.F. Hansen.

Oehlenschläger jo efter eget udsagn ikke ret vel tålte at fordybe sig i Steffens' filosofi). Heri ligger der befrielse.

Men hvordan nu redde denne hellenske humanisme over i et dannelsesprogram for en skole, hvor ved reformen i 1871 naturalismen havde vundet indpas, og hvor modernismen var kommet til i 1903? Vilhelm Andersens svar lød, at det måske i fællesfaget dansk kunne give mening at insistere på den *hellenske* ånd ved læsning af Holberg og Oehlenschläger frem for Homer og Horats. Akkurat derfor fik *Thors Reise til Jotunheim* en så betydelig rolle og i Andersens litteraturhistorie en status som "det mest homeriske digt paa de nyere Sprog".

I Andersens disputats er tanken som pointeret, at Oehlenschläger tilslutter sig Jena-romantikken i Steffens' aftapning i 1802 og distancerer sig fra *Die neuere Schule* i 1807. Han lagde kort sagt en forvildelse bag sig og fandt over i det rette goethesk-græske spor.

Da Ejnar Thomsen i *Omkring Oehlenschlägers tyske Quijotiade* (1950) forsigtigt problematiserede sin lærers fremstilling, blev konklusionen, at Oehlenschläger aldrig for alvor kom med på den (universal)romantiske vogn.¹⁵ Hauberg Mortensen nævner flere forskere, der på samme vis har distanceret sig fra Andersens fremstilling: Hakon Stangerup, Kr. Langdal Møller og Oluf Friis – og konkluderer for sit eget vedkommende: "Der synes (...) at være nogenlunde enighed om at tillægge tysk romantisk filosofi en ringere betydning for den danske digters verdensopfattelse, end man får indtryk af i Vilhelm Andersens disputats."

Oehlenschlägers omgang med Jena-romantikken bliver da også senere af Vilhelm Andersen selv anskuet som en tvivlsom affære. I guldhornsdigtet ser han "det naturligt menneskelige", altså Goethe-arven, den, "som under Steffens' Herredømme havde protesteret mod Steffens". Steffens er således den fremmede, den dæmoniske, der udtrykker "Vemodet, ja, Vanviddet i Længslen efter det, som ikke er". Ikke det universelt romantiske, men det grundmenneskelige og keredanske er denne Adams kendemærke. Når Andersen gør "slægten" til bærer af og garant for fællesbevidsthed eller samfundsharmoni, der er overordnet og ophæver de eventuelle modsætninger, stiller han sig på embedsmandskulturens side, og altså med et ønske om at føre dens dannelse ind i det 20. århundrede, som antidot mod moderne splittelsestegn og -erfaringer.

---

15 Ejnar Thomsen, *Omkring Oehlenschlägers tyske Quijotiade*, 1950, spec. randbemærkningerne til "Guldhornene" s. 143 ff., der nedtoner digtets "afhængighed af die neuere Schule". Jf. forf.'s "Omkring Oehlenschlägers gennembrud 1802", i *Digteren og Kaldet. Efterladte Studier*, 1957, s. 86-103.

For bedre at forstå gymnasiesituationen omkring 1900 må man gribe bagud, f.eks. med Torben Frisches statistiktunge *Dansk litteratur i gymnasiet 1910-71* (1977) som guide. Det sene 1700-tals verserende franske (encyklopædiske og filantropiske) tanker tabte i Danmark til de tyske (nyhumanistiske), linjen fra Winckelmann til Wolf og Humboldt, hvor det ideelt set gjaldt om at danne sig, ikke ved efterligning, men ved inspiration. Selvom fædrelandshistorie og modersmål blev føjet til fagrækken i 1775, og de moderne sprog og et par naturvidenskabelige fag kom med på listen i 1809, mistede latinskolen i 1800-tallet i stigende grad evnen til at "levere varen". Den tiltagende krise, understreget af samfundets råb om mindre *latinskole* og mere *realskole*, blev i flere omgange forsøgt løst, i 1850 således ved den Madvig'ske reform, der gjorde gymnasiet *almendannende* (også ved at spørge mere til modenhed end til kundskaber) og f.eks. sløjfede hebraisk af fagrækken og indførte naturlære, og i 1871 ved etableringen af den matematisk-naturvidenskabelige linje ved siden af den klassisksproglige.¹⁶ Banen blev kridtet klart op, da S.L. Tuxen i 1884 insisterede på det hellenistiske koncepts umistelige dannelsesværdi, mens Kr. Kroman i 1886 agiterede for en styrkelse af de naturvidenskabelige fag. Problemet blev nødløst, men Frisches grundtanke er nu, at Tuxen trods alt lykkedes med at bringe hellenismen som en trojansk hest ind i den gymnasiale danskundervisning. I øvrigt blev reformens arkitekt den klassiske filolog M.Cl. Gertz, som formentlig har følt, at de klassiske sprog kunne droppes som dannelsesbasis, uden at den klassiske ånd behøvede at forsvinde ud i det blå. Han mildnede bl.a. dansk lærernes angst for, at tekstlæsningen, der blev opprioriteret, skulle udmanøvrere den på kundskabsformidling funderede litteraturhistorie. Det blev som omtalt Vilhelm Andersen, der med sit Columbusæg leverede de konkrete forslag til udfyldning af de nye rammer.

Finn Hauberg Mortensen gør i sin betydelige afhandling *Litteraturfunktion og symbolnorm 1800-1870. Kunstsynet fra romantik til naturalisme belyst ud fra opfattelsen af symbol- og billedsprog i samtidens danske litteraturkritik* (1973)¹⁷ gældende, at der allerede i Oehlenschlägers prisopgave, som Steffens jo ikke kan have påvirket, er træk, især vedrørende billedsprog og digteropfattelse, der peger

16 Jf. Jesper Eckhardt Larsen, "Dannelsens praktiskhed", i Joakim Garff (red.), *At komme til sig selv. 15 portrætter af danske dannelsesstærkere*, 2008, s. 27-42, en bestemmelse af J.N. Madvigs dannelsesteori som beroende på "det reent Menneskelige". Madvig insisterede på "det humanistiske udgangspunkt imod det polytekniske dannelsesideal", men også på en kulturpolitisk udad- og fremadvendthed vis-a-vis nationalromantikens sværmeri for den grundtvigsk-oldnordiske identitetsforankring. Jf. også forf.s *J.N. Madvigs dannelses tanker. En kritisk humanist i den danske romantik*, 2002.

17 Optrykt 2009 med titlen *Litteratur & symbol. Opfattelsen af symbol- og billedsprog i dansk litterær kritik fra Rahbek til Brandes*; 495 s.

mod Jena.¹⁸ Steffens advokerede et helhedssyn, hvis dybde og betydningsfylde poeten aner; han ville åbne “et betydningsfuldere Blik” på tilværelsen end det gængse. En protest altså mod endelighed og indskrænkethed, en glimtvis erkendelse af den alt omfattende harmoni. Gennem symboliseringen føler og aner man en livsmening, som ikke er “omskrivelig” eller “oversættelig”.

H.C. Ørstedes kan have haft en indflydelse på Oehlenschläger i samme retning. Hans 1796-prisopgave lancerede sanseligheden som den egenskab, der udmærkede poesien frem for prosaen. Klarhed, ikke tydelighed, en Baumgarten’sk skellen, er poesiens vandmærke. Hauberg Mortensen fornemmer her en påvirkning fra tysk filosofi, som løsnes i hvert fald i fortalet til *Nordiske Digte*, til fordel for, hvad værket fordrede, snarere end for, hvad den romantiske skole fordrede. Således fik Oehlenschläger for alvor del i “den homeriske frihed”.¹⁹

Mylius har sin gode grund til at udpege Vilhelm Andersens disputats som et afgørende vendepunkt. Men som antydnet må den gode mand være kommet i tvivl sidenhen, i forbindelse vel med overvejelserne om den praktiske formidling. Det vil derfor næppe være urimeligt at efterse, hvad der kom til at stå i den litteraturhistorie, som han jo også – et par årtier senere – lagde navn til.²⁰

Om det skel i dansk litteraturs historie, som Oehlenschläger satte ved at kasere den påtænkte digtsamling, siges, at det ikke betegnede overgangen fra en “rationalistisk” til en “romantisk” fase, men en “ved Steffens’ Indgriben fremkaldt Omstemning af det attende Aarhundredes sentimentale (engelske) “Romantik” til det nittende Aarhundredes filosofiske (tyske) Romantik, fra en Digtning paa Følelsesgrundlag til en Poesi paa Grundlag af Ideer”. Detailgennemgangen i det følgende af *Digte*, “den danske Poesis hellige Bog”, er nær ved at demtere

---

18 Jf. Mads Sohl Jessen, “Det naive og sentimentale geni. Om Schillers og Goethes betydning for Oehlenschlägers og Baggenses satiriske konflikt 1802-1807”, *Danske Studier*, 2014, s. 144-167. Artiklen pointerer, at “anekdoten” fra 1830-erindringerne allerede i Christian Molbechs forelæsninger to år senere “bliver ophøjet til at udgøre et afgørende øjeblik for hans udvikling som digter i dansk litteraturhistorieskrivning” (hvilket jo ikke forudsætter nogen afgørende indvirkning fra den af Steffens kolporterede universalromantiske filosofi), samt at Oehlenschläger allerede før samtalen med Steffens var i gang med at “blive digter af egen kraft” ved at fundere sin æstetik i den tysk-klassiske tradition, Goethes og Schillers Weimarklassik med dens forankring i Winkelmanns begreb om “edle Einfalt und stille Grösse”.

19 Jf. Aage Jørgensen, “Oehlenschläger og den homeriske poesi”, i hans *Bøgens Fædreland – og andre guldalderstudier*, 1999, s. 9-19; optrykt efter *Klassikerforeningens Meddelelser*, nr. 132, 1991, s. 33-37.

20 Vilhelm Andersen, *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, bind 3: *Det nittende Aarhundredes første Halvdel*, 1924, s. 29-35. Værkets første hæfte udkom i 1921. Denne del af værket (om Steffens og Oehlenschläger) er optrykt med titlen *Adam Oehlenschläger* i Gyldendals Uglebøger, 1964; dér s. 45-54.

dette uklare disputatsresumé ved at opskatte følelserne på ideernes bekostning. Ideerne i "Guldhornene" om naturen, historien og geniet kommer jo ikke ud over det antydningssvise. Og den fra Steffens overførte skæbnekæde i "Valravnen" tør opfattes som afskrift snarere end som tilegnelse. End ikke opladningen af naturen med ånd i *Sanct Hansaften-Spil* forankres kvalificeret i Steffens' naturfilosofi.

For god ordens skyld bør også i hvert fald de følgende fem-seks (vidt forskellige) litteraturhistoriske fremstillinger kaldes til vidne, for så vidt angår deres syn på Oehenschlägers *Digte* og spørgsmålet om samlingens forhold til den universalromantiske filosofi.²¹

Først et blik i forbifarten på Peter Hansens *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, hvis anden, forøgede udgave fremkom i hundredåret for udgivelsen af *Digte*. Den ordrige, mestendels parafraserende omtale af samlingen munder ud i en ganske ufilosofisk konklusion vedrørende den danske romantiks egenart. *Digte* efterlader et indtryk af "svulmende Livsmod og Ungdomsfylde", "Kjærnesundhed og Frejdighed" og "ægte digterisk Begejstring", og netop dette varslers allerede, at dansk romantik falder ud til den dagklare og sunde side, mens den tyske forvilder sig i det sygeligt-blege månelys. Hansen finder det også "ejendommeligt fængslende", at hvor de tyske digtere i deres bagudsøgen blev stikkende i middelalderlige tematikker, dér fokuserede Oehenschläger på Oldtidens karske helte og vakte en glemte sammenhæng til live.²²

E.J. Billeskov Jansens *Danmarks Digtekunst* indvikler teksterne i et omfattende edderkoppespind af overtagelser, inspirationer og impulser. Ét sted i samlingen "skriver Steffens' Elev ikke blot paa Grundlag af Universalromantikens Syn for Sammenhænge, Paralleller, men han skaber selv nye Korrespondancer, digter med paa Romantikens Teori". Dette rimer dårligt med pointeringen forinden af, at Danmark "modtager næsten som en Aabenbaring det romantiske Evangelium".

---

21 Når Valdemar Vedels *Studier over Guldalderen i dansk Digtning* (1890) ikke indgår i denne mønstring, skyldes det, at disputatsen reelt *ikke* bidrager til afklaring af Oehenschlägers forhold til tysk romantik. Digteren karakteriseres s. 97-115 med henblik på, hvilke "særlige, personlige Faktorer" han tilfører dansk digtning (sanselighed, billedglæde, sindsbevægelighed, figurkarakterisering, sprogbeherskelse osv.), mens det andetsteds nævnes, at Steffens bragte "ved sin elektriserende Vækken og sit fuldtfærdige System, Sammenhæng og Klarhed og Enhed i alle de aandelige Elementer, der fra den religiøse Opdragelse, den borgerlige Digtning, de gammelnordiske Studier, de store tyske Forfattere og fra Mynster og Ørstederne laa Hulter til Bulter i hans Sjæl". Det nævnes også, at ungdomspoensien har afsæt i "en bevidst Hellenisme, som Steffens havde lært ham".

22 P. Hansen, *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, bind 3, 1886, 2. forøgede udgave, 1902, spec. s. 37-38. Man vil bemærke, at konklusionen ikke forholder sig til den romantiske filosofi, endside til geniopfattelsen.

Men det forekommer generelt, som om den mulige åbenbaring af helhedstænkningen foregår stykkevis og delt.²³

I *Dansk Litteratur Historie* indleder Gustav Albeck kupagtigt elegant sin omtale af det romantiske gennembrud med dansk-norske Christiane Korens tre måneder lange besøg i København. I Vestergade-pensionatet overværede hun de afgørende forhandlinger mellem Oehlschläger og Steffens, desværre kun som natlig støj fra naboværelset. Hun oplevede kollegaen bruge ordet "længselsfuldt" i forbindelse med et naturindtryk, og hun nåede akkurat at få *Digte* i hænde før hjemrejsen. Efter Albecks opfattelse honorerer digtene "universalpoesiens krav", de er genresprængende, motivisk og metrisk mangfoldige osv. Lødigst forekommer ham blandt romancerne "Ellehöien", men også "Hakon Jarls Död" (med genklange af Goethe og Schiller og med ekkoer af Bürger) fremhæves, mens "Guldhornene" fortryller og forvirrer med træk endda af penneprove. Det "romantiske" beror på det nordiske stof og på fortidsforherligelsen og naturbesjælingen. I afsnittet "Blandinger" fremhæves "Natur-Temperamenter", "disse betagende nye, romantiske digte", med "Den frembrydende Vaar" som "et klassisk modstykke", der betaler af på en gæld til Johannes Ewald. Kærlighedsintrigen i *Sanct Hansaften-Spil* får tyngde ved at være "taget ud af digterens eget liv", og sammenhængen mellem elskov og død noteres *en passant*, men ellers relateres spillet med flid til forbillederne, også til J.H. Voss, til gengæld *ikke* til romantisk naturfilosofi. Steffens forbliver hos Albeck "geniets forløser".²⁴

I *Dansk litteraturhistorie* noterer Johan Fjord Jensen, at den tilsyneladende tilforladelige satire i Dyrehavespillet over bedsteborgerskabet beror på, at standskonflikten opløses i lokalitetens fællesskab, idet der sker en "afskrælning af den sociale virkelighed". Men i den virkelige verden har følelsesrevolutionen ingen gang. I selvmordet går de elskende op i alnaturen, omtrent vel som Elvira Madi-

---

23 F.J. Billeskov Jansen, *Danmarks Digtekunst*, bind 3, *Romantik og Romantisme*, 2. udgave, 1964/1969, s. 15-27. – Befriet for genrebetragtningens spændetroje formulerer Billeskov Jansen sig andetsteds klarere om Steffens-påvirkningen, jf. især "Passion og Skæbne" (jf. note 10), spec. s. 123 f., hvor det betones, at hvad Oehlschläger tog til sig var troen på digtergeniet ("den umiddelbareste Aabenbarelse af det Evige i det Endelige") og poesien ("den progressive Universalpoesi") – samt troen på den alt omfattende enhed af de tilsyneladende modsætninger. Helt ufilosofisk, altså, men man kan selvfølgelig som forsker *vælge* at kalde det universalpoesi og knytte det til Steffens' naturfilosofi. Steffens nøjedes som nævnt med det relativt beskedne: "Jeg gav ham ham selv."

24 P.H. Traustedt (red.), *Dansk Litteratur Historie*, bind 1, 1964; udvidet udgave, bind 2, 1976, s. 402-422.

gan og Sixten Sparre gjorde det. Således også i de fleste af samlingens romancer: de skildrer “døden i kærligheden eller kærligheden som noget, der fører til død”.²⁵

Om Steffens bemærker Knud Michelsen i introduktionsafsnittet til *Dansk litteraturs historie*, at han “i sjældnen grad viste sig at være den rette mand på det rette tidspunkt”, og at romantikkens gennemslag skyldtes “ham og kun ham”. Redegørelsen for gennemslaget er lagt i hænderne på Marie-Louise Svane (denne artikels første kvinde), der til en begyndelse citerer de ord om digtekunsten, som Oehenschläger erindrer at have sagt ved H.C. Ørsteds disputatsfejring: “Ja, det er sandt, den er siunken, men den skal F.g.m. reise sig igjen!” Det gjorde den jo. Men hvilken rolle tillægges nu Steffens og Jena-romantikken i den forbindelse? Svane skriver, at samtalen “efter alt at dømme” var “en slags naturfilosofisk manuduktion”, der satte ild i Oehenschlägers fantasi, hvilket jo (ligesom Michelsen-citatet) peger imod den Vilhelm Andersen’ske 1896-udlægning. *Digte* omtales som “dansk litteraturs arvesølv” og som den “direkte” portal ind til “universalromantikken på dansk grund”. Trods den egne tone er “båndene til den tyske romantik umiskendelige”. Samlingen “udkrystalliserer alle de impulser, han havde modtaget fra tysk litteratur og ikke mindst gennem mødet med Henrich Steffens”. Men forskel er der rigtignok, og den beror på sproget og sansningen. Det er den sproglige fantasi, de suveræne billeddannelser og opgøret med de traditionelle stilkonventioner, der udgør Oehenschlägers danske romantik, den er ikke “båret af samme metafysiske spekulation” som den tyske. I detailgennemgangen er det selvfølgelig digtene over oldnordiske og middelalderlige emner, som fremhæves. Arvesølvet lokaliseres specifikt, lidt metalkonfust, til “Guldhornene”, med nævnelse kun i en billedtekst af, at den status fik digtet først henne i århundredet. Og hvad angår *Sanct Hansaften-Spil*, peges på ånden i naturen som den alt gennemstrømmende kraft, der efterhånden harmoniserer det flimrende markedsgøgl og den erotiske natstemning, dog vel med udgrænsning af den bedsteborgerlige middelmådighed repræsenteret især ved Poppe. Men som man vil forstå efterlader de velskrevne afsnit trods alt en uafklarethed, hvad angår netop det “metafysiske”.²⁶

En litteraturhistorisk fremstilling, Aage Henriksen-kredsens *Ideologihistorie*, lægger, som det fremgår af første binds titel, *Organismetænkningen i dansk litteratur 1770-1870*, det periodiske snit anderledes, idet Steffens’ modernitet, hans “fantasifulde kombinationer og formodninger”, funderes i Goethes geni- og dan-

25 Johan Fjord Jensen, m.fl. (red.), *Dansk litteraturhistorie*, bind 4: *Patriotismens tid, 1746-1807*, 1983, s. 619-627 (skrevet af Fjord Jensen). – Jf. Jan Rosiek, *Romantiske vekslers: Løfter og efterliv*, 2008, s. 66 f.; den Fjord’ske konklusions “underliggende bebrejdelse” for manglende social handlingsanvisning karakteriseres her som “smålig, fattig og utaknemmelig”.

26 Klaus P. Mortensen og May Schack (red.), *Dansk litteraturs historie*, bind 2: *1800-1870*, 2008, s. 19-36 (Knud Michelsen) og s. 100-116 (Marie-Louise Svane).

nellesforestillinger og det dermed forbundne individuationsprojekt. Henriksen konstaterer indledningsvis, at der omkring 1800 opstod “en ny åndsretning” i Tyskland, der havde organismebegrebet i centrum og endda implicerede en udviskning af skellet mellem videnskab og religion. Han identificerer den ikke som Jena-romantik, men tilskriver den en ganske vidtrækkende betydning på dansk grund, takket være Henrich Steffens’ lynildsformidling, og netop i kraft af det frigørende helhedssyn. Før han går nøjere ind på indledningsforelæsningsernes tanker om naturen og historien, griber han bagud til Goethe og eksemplificerer hans tankegang ud fra *Die Metamorphose der Pflanzen*, hvor netop iagttagelsen af væksten fører frem til en supplerende af den diskursive tænkemåde med “en evne, som koncentreret opmærksomhed om ydre objekter kan frigøre i det iagttagende og tænkende subjekt”. Hvad angår naturen, den synlige verden, så udgør den “en uhyre stor organisme, gennemtrængt af en altomfattende bevidsthed, der kan indtræde i det enkelte menneskes forestillinger, sådan at verden dér vågner op til bevidsthed om sig selv”; og hvad angår historiens bestandige pendulering mellem konflikt og harmoni, forstandighed og ånd osv., pointerer Henriksen, “at et eneste overordnet syn formåede at gennemtrænge vrirmlen af enkelthed, så hele jordkloden til sidst kan anes som en uhyre åndende og higende organisme, der (...) er på vej fra en strålende fortid ind i en mørk, faretruende fremtid, hvor dog lyset til allersidst vil gå op igen”. Men måske endnu mere betød den frigørelse, der lå i, at den åndelige myndighed blev flyttet fra statens institutioner til de enkelte individer. Steffens krediteres således for at have introduceret og begejstret sine landsmænd for en tysk åndsretning, men altså knap nok en *ny* retning, al den stund ikke mindst Goethe med baggrund i en ældre mystisk tradition så at sige havde foregrebet og “erfaret” den.²⁷

Litteraturen specielt om *Sanct Hansaften-Spil* er ikke ubetydelig, men i Johan de Mylius’ efterskrift sparsomt refereret. Det gælder f.eks. Knud Bjarne Gjesings bidrag til fembindsværket *Læsninger i dansk litteratur*.²⁸ Gjesing konstaterer indledningsvis, som også andre har gjort det, at *Digte* i titel og typografi har mindelser om A.W. Schlegels *Gedichte* – hvilket som før nævnt Mylius betvivler. Det var i det hele taget en kunstnerisk inspiration, ikke en filosofisk, der afstedkom underet – hvilket naturligvis ikke forhindrer, at *Digte* “satte skel i åndshistorien”.

---

27 Aage Henriksen, m.fl., *Ideologihistorie*, bind 1: *Organismetænkningen i dansk litteratur 1770-1870*, 1975, s. 11-29 (“Organismetankens grundtræk”).

28 Knud Bjarne Gjesing, “På det frie marked. Adam Oehlenschläger: *Sanct Hansaften-Spil*”, i Povl Schmidt, m.fl. (red.), *Læsninger i dansk litteratur*, bind 1: *1200-1820*, 1998 og 2001, s. 294-310 og 348-349.

Gjesing betoner forskellen mellem oplysningsfilosofiens verdensopfattelse, mekanisk, sammenlignelig med et ur, og romantikkens, organisk, sammenlignelig med en plante, og lægger i øvrigt ud med en henvisning til A.O. Lovejoys berømte karakteristik af romantikbegrebet som meningsløst.²⁹ Efterfølgende skitserer han menneskets forhold til det guddommelige og forholdet mellem det nyttige og det "Høieste" – og erkendelsesglidningen inden for det skabte mod stedse højere former, som underlag for forestillingen om "Universalpoesie". Spillet *er* universalpoesi, for så vidt som det udfolder en bred vifte af motiver og genrer, forholder sig genreeksperimenterende, ja, vel egentlig er en genrehybrid udspændt mellem høj poesi og folkeligt markedsgøgl, stilistisk varieret og metrisk afvekslende. Gjesing eksemplificerer også forekomsten af intertekstualitet (Goethe, Tieck, Macpherson), romantisk ironi, satiriske udfald mod samtidig nyttepoesi og sentimental dramatik, bedsteborgerlig sathed, moralisme, idyl- og læredigtning, Rahbek, oplysningsidealene, middelmådigheden osv. Modstykket til alt dette er kærligheds-eventyret, erotikken, fortidshyldesten og den mystiske forening af "Yngling og Møe" i den deltagende natur ved den hellige kilde. Nok måske for parret, men ikke for den jægersmand, der lukker og slukker: "Gid jeg som de hvinende Vinde / Kunde styrte høit fra Skyerne ned / Og favne *alt*, det var Kierlighed!" Gennemgangen af stykket, ikke mindst af "den kompositoriske dialektik", er altså ganske fintmærkende. Kuriøs derimod er den afsluttende betragtning over det frie markeds kræfter, hvor der trækkes en stilistisk linje frem til Herman Bangs impressionisme og en sociologisk frem til Chr. Hviid Bredahls markedsplads i *Dramatiske Scener*. Men således kan en analyse, der lejlighedsvis ser, hvad Mikhail Bakhtin kalder "the bodily lower stratum", som spejl for det højere, ende med, at også "forædthed, opkastninger og diarré" inkluderes i harmonien.

Age Kabell karakteriserer i en lidt ældre, underfundig artikel *Sanct Hansaften-Spil* som "en symfoni, der i sin art står alene i dansk litteratur".³⁰ Han registrerer de godmodige stikpiller til den horatsisk fikserede samtidskritik og noterer, at geniet beror på, at han "har kunnet indtage det ubevidste i sin digtning uden selv at fatte mistanke til sit værk" (!). Goethe-mottoet signalerer tilslutning til den "brede humanisme", i homerisk, ikke i romantisk retning, men dog også til opgøret med objektivitetstænkningen og opfattelsen af middelalderen som "et underfuldt dalstrøg" i historien. Kabells egentlige pointe er dog den for samtiden angiveligt ubegribelige symbolik knyttet til den universelle kærlighedslængsel; netop her grundlægger Oehlenschläger "en ny poesi" – her, hvor de elskende forenes og livet fuldkommes i ophøret.

29 Jf. Arthur O. Lovejoys 1924-artikel "On the Discrimination of Romanticisms", optrykt i *Essays in the History of Ideas*, Baltimore 1952, s. 228-253.

30 Age Kabell, "Sanct Hansaften-Spil", *Danske Studier*, 1981, s. 32-44.

Døden danner også resonansbund i Torben Brostrøms 1996-artikel “Kærlighedens forrykte tale i Sanct Hansaften-Spil”.³¹ Ud over selvfølgelig at skitsere det polyfone spils satirisk-parodiske samtidskritiske udfald fokuserer den på den gennemgående tvetydighed knyttet til erotikken og kærlighedslængslen, på “det overnaturliges huseren i det ubevidste” og på, at “den udødelige kærlighed har døden i sig”, at døden er indeholdt i “livets lyst”, at dødens gys lurer i erotikken osv. Hvad enden bliver på Marias indvielse ved det glas vand fra Kirsten Pils kilde, som Ludvig – på det tidspunkt nærmest werthersk stemt – rækker hende, forbliver dog uklart. Brostrøm antyder det ironiske i, at de unges frigørelse tager retning mod idyllen, og at de måske engang vil være at træffe i “borgerlighedens gyldne fuglebur” – “hvis de da ellers overlever deres eksperiment i elskov med døden som indsats”. Driisk bemærker han *en passant*, at Oehlenschläger næppe har forstået, at det muntre elskovsgækkeri i Shakespeares *En Skærsommernatsdrøm* er skalkeskjul for “en dæmonisk besættelse af driftslivet” og for “menneskers animalske gejllhed”. Og alt dette uden overhovedet direkte at komme ind på den romantiske dagsorden, Steffens’ rolle osv.

Bemærkelsesværdig er også en artikel af Martin Zerlang, der anlægger, hvad man vist tør kalde en underholdningshistorisk vinkel på Oehlenschlägers muntre spil³² – på hvilken måde den gængse opfattelse, at romantikken kontrasterer oplysningstiden, undermineres. Snarere er sagen, at romantikkens civilisationskritik ved at forbinde sig med og lade sig inspirere af populærkulturen deltager i “en langsigtet civilisatorisk proces”, en igangværende dannelsesdisciplinering. Den tiltagende forlystelsessyge, af *Politivennen* betragtet som et udtryk for sædernes forfald, ses altså som “en civilisering af sanseligheden”, en art modernitetstræning. F.eks. har gyngernes og karrusellernes fascinationskraft reelt nedtonet driften; man gynger jo forbi hinanden, ligesom man på karrusellen aldrig overvinder afstanden til fysisk forløsning. For så vidt er der styr på sanserne: selvkontrol, selvrefleksion. Bakketuren er, som Zerlang konkluderer, “en dannelsesrejse ind i det 19. århundrede”.

De fornødne detailoplysninger om bakkeforlystelserne fattes selvfølgelig ikke hos Johan de Mylius, men er overvejende pakket ned i udgavens fyldige notedel. Hvad angår det kulturhistoriske, har mange vigtige oplysninger kunnet hentes i et ældre arbejde af Emil Gigas.³³

---

31 Torben Brostrøm, “Kærlighedens forrykte tale i Sanct Hansaften-Spil”, i ‘Uden titel’. *Litterære essays i udvalg*, 2003, s. 112-124. Oprindelig i Bente Scavenius (red.), *Guldalderens verden. 29 historier fra nær og fjern*, 1996, s. 30-39.

32 Martin Zerlang, “Romantik og underholdning i Oehlenschlägers ‘Sanct Hansaften-Spil’”, *Kultur & Klasse*, 64, 1989, s. 100-110.

33 Emil Gigas, “Nogle historiske Antegnelser til Oehlenschlägers St. Hansaften-Spil”, i hans *Litteratur og Historie. Studier og Essays*, bind 1, 1898, s. 57-127 (< 1894).

Den næstsidste udgave af *Digte* (fra 1979) indgår i Oehlenschläger Selskabets tolvbindsudgave. Udgiveeren Povl Ingerslev-Jensen åbner ballet ved at citere Claus Pavels' Oehlenschläger-prædikat: "et af de ypperste Genier, der nogensinde har betraadt vort Parnas". Den relativt korte indledning er i det hele taget gennemtrængt af en temmelig ukritisk begejstring, undtagen hvad angår det aktuelle danske skolevæsen, der har "mørklagt vor litterære fortid" og "tabt forståelsen for denne skønhedsverden". Talen er tydeligvis om et æselspark til 1971-forordningen. "Guldhornene" var "et slag i synet på den dorske almenhed", derfor stadig aktuel, ligesom spotten over middelmådigheden i *Sanct Hansaften-Spil*. Især de to tekster er skrevet "efter Steffens' instigation" (dvs. tilskyndelse). Men at mødet med lynildsmanden gjorde Oehlenschläger til digter er "bevisligt" grebet ud af luften. Derimod fik han fra Steffens "det filosofiske livssyn", som han behøvede, dog uden antydning af, hvorfra budskabet kom, og hvad det gik ud på. Begejstringen baserer sig tilsyneladende mest på det virtuose sprog og den varierede metrik.

Udgaven står svagt i bibliografisk henseende. Bibliografien er snarest en litteraturliste til efterskriften.³⁴ Tolvbindsudgaven fra 1972-1987 figurerer f.eks. ikke i den, men under "Udgave- og tekstforhold", på samme vis som Ida Falbe Hansens og Peter Lauge-sens kommenterede jubeludgaver af *Digte* fra henholdsvis 1903 og 2002 – tillige med den ukommenterede udgave i Gyldendals Spættebøger fra 1966, med fotografisk optryk 1979. Unævnt er i øvrigt *Guldhornene og andre Digte* fra 1917, *Digte* fra 1921, *Udvalgte Digte* fra 1922 og Vilhelm Andersens udgave *Lyriske Digte/Fortællende Digtning/Skuespil* i Gyldendals Bibliotek fra 1929; men talen er her naturligvis om udvalg fra større dele af produktionen. Hvorom alt er – en egentlig udgaveregistrering og en mere nøjeregnende registrering af sekundærlitteraturen kunne have givet et tydeligere indtryk af receptionen af *Digte*, af samlingens betydning hen over årene.

Men materialet blev i øvrigt, som pointeret af Mylius, ikke holdt samlet. Allerede i 1833 placerede Oehlenschläger *Sanct Hansaften-Spil* i dramatikdelen af sine *Skrifter*. Denne genrebaserede opdeling gentager sig i *Oehlenschlägers Digtværker og Prosaiske Skrifter* i 26 bind (1851-1854), i F.L. Liebenbergs udgave *Oehlenschlägers Poetiske Skrifter* i 32 bind (1857-1862), hvoraf han senere gjorde et udvalg i 15 bind (1896-1899), samt i et snævrere udvalg ved H. Topsøe-Jensen i fem bind (1926-1930). Nogle af originaludgavens sjuskefejl er blevet rettet undervejs, et arbejde, som Mylius har tilendebragt.

Vigtigt er det også, og underbelyst, at midsommerspillet ved mange lejligheder har været udgivet separat, først i ukommenterede udgaver, men senere til skole-

³⁴ Til gengæld fortegnes F.L. Liebenberg, *Bidrag til den oehlenschlägerske Litteraturs Historie*, bind 1-2, 1868, og Aage Jørgensen, *Oehlenschläger-litteraturen 1850-2014. En bibliografi*, 2015.

brug i Daneklærerforeningens regi. Sven Gundels velkommenterede udgave fra 1911 kom i 10 oplag, det seneste i 1957, for så at give plads til Mogens Baumann Larsens fra 1964, der kom i tredje oplag i 1969. På denne vis fik spillet status som "hovedværk", på linje med flere andre Oehlenschläger-værker.³⁵ *Aladdin* har været udgivet af Svend Norrild i 1926 (genrebetegnet "Dramatisk Eventyr"), af Kjeld Galster i 1943 (genrebetegnet "Et Lystspil"), af Mogens Brøndsted i 1964 (i Gyldendals Bibliotek) og af Hans Jørgen Schiødt i 1965 (Daneklærerforeningen). *Hakon Jarl hin Rige* har været udgivet af F. Rønning i 1905, og C.M. Rosenbergs udgave fra 1924 er kommet i 13 oplag, det seneste i 1964. *Helge* har været udgivet af Morten Borup i 1932 (Daneklærerforeningen) og af Søren Baggesen i 1996 (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab). Af de her nævnte indgår *Aladdin*, *Axel og Valborg*, *Hakon Jarl hin Rige* og *Helge* tillige i tolvbindsudgaven.

Om man går længere tilbage i tid, foreligger en del udgaver og optryk også af *Axel og Valborg* ved F. Rønning i 1901 og 1910 og ved F.L. Liebenberg (1884; 9. oplag, 1932). Af *Væringerne i Miklagard* findes et par tryk fra 1880'erne, derimod slet ingen af *Hagbart og Signe*. Efter hvilke udgaver gymnasieeleverne har læst disse tekster, fortøner sig således i det uvisse.

På hovedværkslisten i Torben Frisches ovennævnte analyse af *Dansk litteratur i gymnasiet 1910-71* figurerer følgende ti Oehlenschläger-titler (med elevlæsnings-tallene³⁶ anført i parentes): *Sanct Hansaften-Spil* (5.126), *Aladdin* (638), *Vaulundurs Saga* (33), *Hakon Jarl hin Rige* (2.439), *Thors Reise til Jotunheim* (30), *Axel og Valborg* (213), *Correggio* (26), *Helge* (184), *Hagbard og Signe* (13) og *Væringerne i Miklagard* (47). Oehlenschläger er nr. 4 på listen over de mest læste hovedværksforfatterskaber (8.749 elevlæsninger, dvs. 40 %).³⁷ I henhold til anordningen skulle der opgives en Holberg-komedie og et Oehlenschläger-værk. Otte Oehlenschläger-titler forekommer i perioden, især *Sanct Hansaften-Spil* og *Hakon Jarl hin Rige*. Yderligere har Frische undersøgt forekomsten af "antikækvivalenter" (dvs. værker, der kunne "erstatte" ældre tiders dannelsesbærende læsning af klassisk litteratur, såsom Homer og tragikerne), til hvilken kategori alle Oehlenschlägers nordiske digtninge, men ikke *Aladdin*, regnes.³⁸

35 Et par udgaver af *Sanct Hansaften-Spil* er illustrerede: F.L. Liebenbergs 1885-udgave af Hans Nikolai Hansen og Kjeld Elfelts 1943-udgave af Povl Christensen.

36 En elevlæsning er defineret som ét værk opgivet til eksamen ét år af én elev.

37 *Sanct Hansaften-Spil* er (med de 5.126 elevlæsninger) læst af knap hver fjerde elev; hovedvægten ligger på årene før Anden Verdenskrig med et bemærkelsesværdigt fald efter krigen.

38 Jf. Torben Frische, *Dansk litteratur i gymnasiet 1910-71*, 1977, s. 113-115, om dannelseshu-manismens konsolidering efter 1906 især ved læsning af "positivt fremstillende antikækvivalente værker" – og de senere problematiserings- og opløsningstendenser.

På denne frodige baggrund er det beskæmmende, at Gyldendals *Katalog med indholdsfortegnelse over Dansk lærerforenings udgaver* (1984) kun omfatter én Oehlenschläger-titel: “Lær mig, o Skov, at visne glad”, i et salmeudvalg fra 1976. Det forholder sig ikke desto mindre således, at Oehlenschläger figurerer i “den obligatoriske fælleskanon”, som Undervisningsministeriet offentliggjorde i 2004,³⁹ og som fik Dansk lærerforening til at kontrahere med Thorkild Borup Jensen om en bogserie om kanonforfatterskaberne, bl.a. altså Oehlenschlägers.⁴⁰ Også i hans kalejdoskopiske fremstilling ses Steffens som “den rette igang sætter”, der delagtiggjorde digteren i romantikkens idéverden – hvorefter han skrev “Guldhornene” i “en tilstand af ekstase”. Men ellers er *Sanct Hansaften-Spil* og *Aladdin* tilsyneladende, hvad der er blevet tilbage af den før så mangfoldigt fatterede kanonkonge.

Thorkild Borup Jensens introduktion overflødiggor således næppe spørgsmålet, om Johan de Mylius’ nye kritisk-kommenterede udgave mon er kunstig ånde-dræt til en for længst afdød. Ubestrideligt var Oehlenschläger især i sin sprudlende

---

39 *Dansk litteraturs kanon. Rapport fra Kanonudvalget*, 2004, 73 s., spec. s. 36-38. (Uddannelsesstyrelsens temahæfteserie, 11/2004.) I 2015 reviderede man listen, således at Martin A. Hansen og Klaus Rifbjerg blev erstattet af Tove Ditlevsen og – norske – Henrik Ibsen.

40 Thorkild Borup Jensen, *Adam Oehlenschläger. Portræt af forfatteren og forfatterskabet*, 2006, 116 s.; med talrige illustrationer. – Kanonudvalgets rapport inspirerede også til antologiudgivelser: For Gyldendal redigerede Torben Brostrøm, Jens Smærup Sørensen og Suzanne Brøgger trebindsværket med den bemærkelsesværdige titel *Kanon i dansk. Gymnasiale uddannelser*, og for Systime redigerede Susan Mose, Peter Nyord og Ole Ravn firebindsværket *Danske forfatterskaber*, som begge traditionstro medtager “Guldhornene”, bl.a. sammen med afsnittet fra *Ungdomserindringer* om mødet med Steffens. – Udvides synsfeltet til de øvrige gængse gymnasieantologier, overraskes man ikke over, at digtet figurerer i V. Falkenstjerne og E. Borup Jensens *Haandbog i dansk litteratur*, som begyndte at udkomme i 1917, og som i 1990 aktualiserede sig i fire bind under titlen *Falkenstjerne – dansk litteratur. I Poesi og prosa*, Flemming Conrad og Lars P. Rømhilds på æstetisk kvalitet fokuserede firebindsantologi (1964-1974), glimrer digtet derimod ved sit fravær. Men det er med i Chr. N. Brodersen og Sven Møller Kristensens *Litteraturudvalg* i tre bind (1969-1971; senere i seks bind). I Samlens socialhistorisk orienterede antologi i 11 bind over nordisk litteratur tilgodeses *Digte* til en rigelighed, nemlig med seks tekster, langt hen de samme, som Johan de Mylius blåstempler; blandt de yderligere tre tekster er “Fædrelands-Sang” med 1823-trykkets oprindelige 12 strofer. – Vil man efterse, hvordan 1900-tallets ældre læsebøger og litteraturantologier har forholdt sig til Oehlenschlägers digtning, kan man gå til et par undersøgelser af “den litteraturhistoriske selektion”, som Danmarks Biblioteksskole har udgivet under Mette Wings redaktion: *Danske læsebøger 1900-1959* (1974) og *Danske læsebøger og litteraturudvalg til undervisningsbrug 1960-1975* (1979). De registrerer henholdsvis 326 og 229 tekster og tekstuddrag (hvor dog nye oplag er medtalt). Begge steder topper “Guldhornene” med “De tvende Kirketaarne” på andenpladsen: 27/26 i 1974-undersøgelsen og 17/16 i 1979-undersøgelsen.

ungdom en i ordets egentlige forstand fremragende digter. Så derfor: tak for digtene og den fornemme, kritiske indsats.⁴¹

Aage Jørgensen

Frantz Leander Hansen: Portræt af en bedrager: Otto Stein. Med sidelys på Jacob Paludans liv og romankunst. København: Museum Tusulanums Forlag, 2018. 124 sider, ISBN: 978-87-635-4646-1. Vejl. pris: 148 kr.

Når man betænker, hvor grundigt Jacob Paludans indtil da så læste, solgte, roste og prisbelønnede forfatterskab i 1970'erne blev aflivet af modernismen, marxismen og feminismen, er det egentlig bemærkelsesværdigt, at der jævnligt udkommer bøger om det. Efter forfatterens egen død i 1975 kom først Børge Benthien bibliografi *Jacob Paludan* (1980). Dernæst Henrik Oldenburgs dobbeltmonografi *Jacob Paludan. Historien om et venskab* (1984) og *Janus fra Thisted. Jacob Paludan som romankunstner* (1988), hvis clou var historien om, hvordan en forfatter, der ikke selv kunne finde på, fik leveret stof, til dels mod betaling, af vennen og eventyreren Eric Eberlin. Så kom Poul Houes *Fra Amerika til Danmark. På rejse gennem Jacob Paludans ungdomsromaner* (1993) og endelig Niels Kofoeds *Jacob Paludan. Ambivalensens digter* (2015). Dertil må lægges Niels Stengaards udgave af *Breve fra Jacob Paludan til Thorvald Petersen* (1999) og vel også Henrik Oldenburgs udgave af *Fugle omkring Fyret* (1997).

Det er derfor ikke så usædvanligt, at Frantz Leander Hansen nu udgiver en bog om Paludans hovedværk *Jørgen Stein*. Det usædvanlige består i, at bogen ikke handler om hovedpersonen i værket, men om hans storebror. Otto Stein er den lovende og charmerende jurist, der tidligt voksen tager forskud på livets goder, men ser sig nødsaget til at finansiere dem via klienternes konti og ender sit liv i en nordsjællandsk mose efter at have begået underslæb i sværvægtsklassen.

I modsætning til Jørgen Stein, der er en noget udflydende figur, fremstår Otto konturfast og skarpt, ligesom hans historie er fuld af fremdrift og ond konsekvens,

---

41 Omtrent samtidig med den her recenserede DSL-udgave af *Digte* blev samlingen bragt på markedet af forlaget Lindhardt og Ringhof, både som e-bog (2018) og i papirversion (2019, 321 sider). Forlaget har tillige udgivet følgende e-bogstitler: *Nordens Guder. Et episk Digt* (2014), *Sanct Hansaften-Spil* (2015), *Langelands-Reise* (2016), *Aladdin eller Den forunderlige Lampe* (2017), *Vaulundurs Saga* (2018), *Ørvarodds Saga. Et oldnordisk Æventyr* (2018) og *Axel og Valborg. Et Sørgeespil* (2019). *Øen i Sydhavet* er ligesom *Digte* udgivet både som e-bog (2016) og i papirversion (2018, 751 sider; bearbejdet, med moderniseret retskrivning).

hvor lillebror Jørgens over lange stræk er stillestående, indtil den pludselig bevæger sig i uforudsete ryk. Sådan er det som regel med Paludans hovedpersoner, også Johan Brandt i *Fugle omkring Fyret* og Ivar Henningsen i *Markerne modnes*.

Ideen om at koncentrere sig om denne biperson i Jacob Paludans hovedværk er da heller ikke ny. Som Frantz Leander Hansen selv gør opmærksom på, berømmede allerede flere anmeldere ved værkets fremkomst skildringen af Otto Stein som en fremragende roman i romanen (Hans Brix), en overbevisende historie (Paul la Cour) og en afgørende faktor for værkets spænding (Tom Kristensen). Også senere fortolkere har fremhævet Ottos historie som et højdepunkt, men alligevel har alle koncentreret sig om hans mindre destruktive, men også mindre dynamiske lillebror. Det retter Frantz Leander Hansen altså nu op på.

Metoden er den parafraserende genfremstilling af Ottos historie, med skarpt blik for alle de tråde, der fra begyndelsen er lagt ud for at varsle hans død, og for de træk i skildringen af Otto, der er symbolske for et samfund i moralsk opløsning. Parafrasen kombineres med komparative udblik, især bagud til værker og forfattere før *Jørgen Stein* – og her trækkes der ikke nogen skarp grænse mellem genetiske relationer (altså værker, som Paludan er blevet inspireret af) og rent illustrative (værker, som Paludan ikke menes påvirket af, men som kan bidrage til forståelsen af hans roman). Dostojevskij og Thomas Mann afgiver de hyppigste komparationer, men også H.C. Andersen, Herman Bang og F. Scott Fitzgerald trækkes frem. Metoden fungerer godt og virker upedantisk, generøs.

Kun enkelte steder føler man sig ikke i helt sikre hænder. Det gælder især i et afsnit betitlet »Otto og fortælleren«. Her fremsætter Frantz Leander Hansen den tese, at fortælleren i forhold til Otto Stein har et begrænset udsyn, så han ikke kan lodde dybderne i romanpersonen, og at man derfor ikke kan stole på ham, når han fortæller os, at Otto er en tung natur uden sans for sjælelige problemer og uden stor psykologisk indlevelsessevne. »Otto er større end fortælleren. Han har psykologisk sans nok til længe at køre mange rundt i manegen i sit bedragericirkus, og han tager også fortælleren ved næsen!« (s. 25). Dette er et af de steder, hvor inspirationen fra Dostojevskij påkaldes, dog uden at der nævnes konkrete eksempler. Men under alle omstændigheder tør man indvende, at psykologisk indlevelsessevne kan findes på flere niveauer – snedighed er ikke det samme som empati – og Frantz Leander Hansen fremlægger desværre ikke yderligere argumenter for sin tese. Den finder i øvrigt heller ikke dækning andetsteds i Jacob Paludans forfatterskab.

Et andet sted, hvor argumentationen forekommer mangelfuld, er i beskrivelsen af Erik Orth, Ottos onde ånd og kollega i et konkurrerende sagførerfirma. Det er Erik Orth, der med systematisk flid opsporer uindfriede fordringer fra Ottos klienter og ender med at afsløre hans underslæb. I sin iver for at drage paralleller til H.C. Andersens »Skyggen« og Dostojevskijs *Forbrydelse og straf* undlader Frantz Leander

Hansen helt at nævne Orths motiver til denne forfølgelse af Otto. Motiverne lærte vi at kende i Orths relation til lillebroderen Jørgen, der i gymnasietiden var hans nabo i et lejet værelse hos pianohandler Aagesen i Ålborg. Orth var ligesom Jørgen forelsket i Aagesens datter Nanna, men hæmmedes af sin grimhed (stor næse, betændte øjne, filipenser) og havde ikke en chance mod den kønne og belevne amtmandssøn. Det afsatte en bitterhed, der i første omgang fik afløb som sadisme mod dyr, især fluer, men som altså nu forskydes til amtmandens anden søn, der for Orths blik tager sig ud som en kæmpestor spyflue, han må drive op i en krog og slå ihjel.

Ud over hovedkapitlet består Frantz Leander Hansens bog af to mindre kapitler, der opsporer kim til Otto Steins figur, dels i Jacob Paludans romanforfatterskab før 1932, dels i hans eget liv. Kapitlet om romanforfatterskabet påtager sig samtidig den opgave at være en panorererende introduktion, og da visse romaner faktisk rummer få eller ingen kim til Otto Steins figur, kommer det til at virke noget anstrengt (Absolut ingen kim finder man i *En Vinter lang*, 1924, og denne roman slutter i øvrigt også mindre lykkeligt end i Frantz Leander Hansens referat). Forfatterets mest overbevisende forudsætning for Otto Stein er den flamboyante sagfører Herluf Nagel i *Fugle omkring Fyret*, 1925 – ejendomsspekulant og leve-mand, til sidst også gældsrytter, bedrager og selvmorder.

I kapitlet om kimene til Otto Stein i Paludans eget liv overbevises man især af historien om den sagfører og skolekammerat, Kai von Linstow, der fik betroet forfatterens arvede formue, blot for at bruge den på munter selskabelighed, dyre biler og travheste, indtil han i en alder af 33 år begik selvmord ved at hænge sig i Kongeegen i Jægerspris Storskov. Det var i 1929, kun tre år før udgivelsen af *Jørgen Steins* første bind, og Frantz Leander Hansen fremsætter den formodning, at Linstow-affæren har givet stødet til Otto Steins historie, som først derefter har ført resten af romanen med sig (s. 93). Inspirationen skulle altså ligge i Ottos figur, mens Jørgens snarere udspringer af pligt over for udviklingsromanens genre og tradition. Det kan godt være rigtigt, men netop ved at jævnføre den biografiske inspiration med kimene i det tidligere romanforfatterskab bemærker man, at Herluf Nagel i *Søgelys* er portrætteret mindst fire år, før Linstow-affæren ramte hans forfatter! Forholdet mellem fiktion og virkelighed synes at være mere intrikat end som så.

Frantz Leander Hansen henviser og citerer flittigt, men når det gælder skønlitteratur, synes han at benytte de udgaver, der tilfældigvis står i reolen. *Jørgen Stein* citeres uden begrundelse efter 5. udgave (1948), hvilket dog ikke betyder noget særligt, eftersom Jacob Paludan først reviderede romanen fra og med 7. udgave (1959). Men ved andre af Paludans romaner medfører denne praksis små unøjagtigheder, bl.a. ved *De vestlige Veje* (1922), der læses i 4. udgave (1962), og *Søgelys* (1923), der læses i 3. udgave (1960). (En episode i *Søgelys* med en læge,

der får sine fødder kørt af, ender i øvrigt i Frantz Leander Hansens referat med, at lægen »trodsede sin skæbne og levede entusiastisk videre« (s. 70). Det stemmer ikke; lægen beder om at måtte dø, nu da han ikke kan gøre gavn længere. Men denne unøjagtighed skyldes ikke brugen af en senere udgave).

Portræt af en bedrager: Otto Stein er generelt godt skrevet og hurtigt læst. Enkelte sproglige svipsere kunne dog have været bremset af en årvågen forlagsredaktør, fx »springer« i stedet for sprænger (s. 16), »fortsæt« i stedet for forsæt (s. 23) og »ravet til sig« i stedet for raget til sig (s. 34).

Bogens layout fortjener at fremhæves på grund af den brede indermargin, der tillader, at man holder den i hånden, uden at tommelfingeren dækker for teksten. Ganske som arkitekten Steen Eiler Rasmussen anbefalede i et underfundigt essay (»Ogsaa et sovemiddel«, 2. udg., 1975).

Johnny Kondrup

Anders Juhl Rasmussen: Under stadig skælven. Peter Seebergs arkiv og værk. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018. 432 sider. ISBN: 978-87-408-3176-4. Vejl. pris: 350 kr.

Undertitlen på Anders Juhl Rasmussens store disputatslignende monografi, *Under stadig skælven. Peter Seebergs arkiv og værk*, der dog ikke er en disputats, angiver, at dens studier i Peter Seebergs kortprosa, noveller og romaner ikke er biografiske. Der bedrives heller ikke tekst- og editionsfilologi i traditionel forstand eller metodebaseret tekstlæsning og almen litteraturhistorieskrivning. Der er tale om fortolkende og tilblivelseskritiske studier af værkerne på baggrund af kilde-materialet i Peter Seebergs Arkiv. Det er lokaliseret på Hald Hovedgaard, som Peter Seeberg i 1974 sammen med K.E. Hermann indrettede som nyt hjemsted for Forfatterforlaget Arena og som kulturelt center for lokale litterære begivenheder og arkivariske aktiviteter. I dag huser det, ud over Peter Seebergs Arkiv og Arkiv for Ny Litteratur, Det Danske Forfatter- og Oversættercenter (Den Selvejende Institution Hald) etableret 1975/2000.

Anders Juhl Rasmussens tilblivelseskritiske studier trækker veksler på den såkaldte genetiske kritik eller metode, hvilket i dette tilfælde vil sige fortolkninger af enkeltværker i relation til deres tilblivelse på baggrund af de nødvendigvis spredte undersøgelser i arkivet, som består af ufuldstændige samlinger af værkudkast, værkplaner, breve, notater, manuskripter og øvrige arkivalier.

Analyserne er tesestyrede, kommenterende og fordelt på kapitler med forskellige typer af nedslag i udvalgte tekster fra forfatterskabet. Fortolkninger af

motiver, stil, narration, persongalleri, genre og værk er ikke i fokus og fungerer forskelligt, for nogle af værkernes vedkommende konstruktivt, for andre værkers vedkommende overfladisk og sporadisk, afhængig af arkivets materialefylde eller mangel på samme i relation til enkeltværkerne. Andre arkiver og diverse samlinger af Seebergs breve, samt et omfattende nyindsamlet materiale af og om Seeberg (jf. Jeppe Barnwells aktuelle projektpræsentation på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside), inddrages ikke, heller ikke selv om det formentlig kunne have været en hjælp til at overkomme visse af afhandlingens tvivlsspørgsmål, herunder i hvilket omfang novellesamlingen *Eftersøgningen* oprindeligt var tænkt som en større modernistisk roman, sådan som det til en vis grad fremgår af det sparsomme arkivmateriale.

Hovedreferencen er altså Peter Seebergs Arkiv på Hald. Det blev i sin tid oprettet af Seeberg selv, men fremstod fra dets start til hans død kaotisk og delvis privat. I 2005 blev det imidlertid officielt åbnet, efter at være blevet systematiseret og ordnet på det daværende Statsbiblioteket i Aarhus under ledelse af professor Anne-Marie Mai og forskningsbibliotekar Lotte Thyrring Andersen på baggrund af en stor bevilling fra Velux Fonden. I perioden 2013-2018 blev det benyttet som editionsfilologisk grundlag for Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs (DSL) tekstkritiske udgave af Peter Seebergs noveller, kortprosa og romaner i 11 bind, udgivet på Gyldendal 2017-19.

Sammen med DSL's hovedredaktør Jeppe Barnwell indgik Anders Juhl Rasmussen i sin egenskab af postdoc ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet 2013-15 – mens han skrev på de indledende afsnit af sin monografi – i det redaktionelle arbejde med udgavens efterskrifter til de enkelte bind ved Anders Thyrring Andersen, Lotte Thyrring Andersen, Jørn Erslev Andersen, Jeppe Barnwell, Knud Bjarne Gjesing, Jonas Holst, Marianne Juhl, Steen Klitgård Povlsen, Bjarne Sandstrøm og Erik Skyum-Nielsen.

Denne redaktionelle virksomhed nævnes, da den har haft en ikke ringe betydning for Anders Juhl Rasmussens monografiske arbejde, hvad han da også selv indledningsvis nævner. Han benytter direkte og indirekte efterskrifterne som referencer og fortolkningsmæssige idémanualer, som han kan trække på, gerne negativt i form af eftertæklende redaktionelle polemikker mod deres synspunkter, der omhyggeligt, nøjeregnende og noget skolemesteragtigt retter sig mod, hvad Juhl Rasmussen forstår som fejl, forkerte tekstfortolkninger og utilstrækkelige arkivstudier, både hos sine litteraturvidenskabelige forgængere, hos fortolkerne i Seeberg-receptionen i bred forstand og hos forfatterne til efterskrifterne i snæver forstand. Bogens egne analyser er gennemgående styret af argumenter baseret på mulige eller foreløbige antagelser, som igen og igen i form af retoriske glidninger antager karakter af evidensbaserede konklusioner, der formuleres helt uden

konstruktiv forståelse for begrundelser, metoder, objektive historiske begrænsninger i materialeadgang og øvrige anliggender hos såvel samtidige som tidligere Seebergfortolkere.

Dermed lægger han kraftigt afstand til dels redaktørerne på hele værkudgaven, dels enkeltbindenes redaktører og deres efterskrifter på måder, der stort set ikke respekterer gængs dialogisk og nøgtern tekst- og fortolkningskritiks kollegiale kodekser og etik. Der udtrykkes i analyserne meget nødig anerkendelse af og respekt for den viden og de fortolkningsmæssige afsæt, som Juhl Rasmussen tydeligvis har høstet hos sine medarbejdere i det redaktionelle samarbejde. Undtaget herfra er udgaven af *Om fjorten dage*, der stort set ikke behandles, selv om det ellers meget realistiske værk set i forhold til bogens hovedtese om forholdet mellem det evangeliske og nihilismen i Seebergs værk nok kunne have påkaldt sig interesse. Denne stil og holdning former en særlig afart af gammelakademisk etos, hvis mangel på selvdistance giver frit spil for et stilleje, som det stedvist, i fx de mange unødvendigt hårde udfald mod Marianne Juhl, er decideret ubehageligt at læse. Dertil kommer, at denne i detaljer gennemførte olympiske tilgang er analytisk tonedøv over for Seebergs facetterede, nysgerrige og altid elokvente ånd og tone.

I fokus er de fire romaner *Bipersonerne*, *Fugls føde*, *Ved havet* og *Hyrder* samt novellesamlingen *Eftersøgningen*, mens de tre i nyere dansk litteraturhistorie-skrivning ofte fremhævede, bemærkelsesværdige og nybrydende samlinger af kortprosa *Dinosaurusens sene eftermiddag*, *Argumenter for benådning* og *Om fjorten dage* samt de to sene novellesamlinger *Rejsen til Ribe* og *Halvdelen af natten* ikke nævneværdigt indgår i bogens kapitler og analyser, kun enkelte af småfortællingerne. Betegnelsen 'værk' i undertitlen burde derfor retteligen have været 'romaner og tidlige noveller'.

Sværmede Peter Seeberg 1942-56 for nazistiske overmenneskeideologier? Ved nævnte værkudgivelses opstart i 2013 afholdt DSL på Hald et længere seminar om Seeberg med deltagelse af udgiverne og efterskrifternes forfattere med mulighed for studier i Peter Seebergs Arkiv. Da jeg var blevet bedt om at stå for efterskriften til Peter Seebergs roman *Ved havet*, deltog jeg naturligvis. Under arkivstudierne læste Juhl Rasmussen for første gang Peter Seebergs gymnasiestil fra Haderslev Katedralskole, der omhandler Adolf Hitler som en på en gang fascinerende, dæmonisk og skræmmende førerskikkelse. Den er tidligere blevet kommenteret og delvis gengivet i Marianne Juhls *Peter Seeberg. En monografi* fra 1999, der med Seebergs bistand baserede sig på studier i det dengang endnu kaotiske arkiv på Hald.

Juhl Rasmussen inddrog *Bipersonerne* i sin ph.d.-afhandling *Arenamodernisme* (udg. 2012), som jeg indgik i bedømmelsen af, men var dengang ikke bekendt med skolestilens indhold, og den indgik følgelig ikke i analysen af romanen, som han siden hen i DSL's værkudgave har skrevet efterskrift til. Da han på Haldse-

minaret læste stilen i sin helhed, anede han straks og ikke uden ophidselse dens potentiale for en litterær sensation på et arkiv-filologisk grundlag, hvor han kunne få æren af 'endelig' at afsløre baggrunden for Seebergs forkætrede og uafklarede UFA-ophold i 1943.

Selv opfattede jeg på Haldseminaret ikke stilen som sensationel og slet ikke som en rygende pistol. Derimod som et lidt rørende og til dels klodset forsøg på kritisk i en både velskrevet, kitschet, pubertær og patetisk gymnasiestils facon at forstå og lægge afstand til Hitlers dæmoniske og destruktive tiltrækningskraft.

Men Anders Juhl Rasmussen var som nævnt – og vedblev med at være – aldeles overbevist om, at gymnasiestilen var en unik og afgørende nøgle til forståelsen af Seebergs livssyn og tidlige forfatterskab, hvilket da også i lange passager er endt med at være et centralt tema i den første del af *Under stadig skælven*. Set i sammenhæng med, at Juhl Rasmussen til slut i bogen optrykker en renskrift af skolestilen *in extenso*, efterlader dette et klart indtryk af, at den, samt den deraf afledte antagelse om den unge Seebergs livsfilosofiske og sværmeriske omgang med en nazistisk overmenneskeideologi i sine ungdomstekster, er et af bogens vigtigste ærinder. Miseren varer ifølge Juhl Rasmussen ved fra 1942/43 indtil Seeberg i 1956 bliver inspireret af Ludwig Wittgensteins *Philosophische Untersuchungen*, men den varer for Seeberg ved, mener han, livet ud som fortielse og skam.

Gymnasiestilen kan da også rigtig nok relateres til Seebergs arbejdsophold på UFA i Berlin i 1943, hvor nazisterne på filmstudierne producerede propagandafilm, samt til dette, at Seeberg siden hen har været særdeles fämælt i sin omtale af opholdet, på trods af at det definerer fortællerammen for debutværket *Bipersonerne* fra 1956. Enkelte, såsom oversætteren Niels Henningsen, der i bogen takkes for kraftigt at have opmuntret Juhl Rasmussen til at gennemføre sine studier, har længe næret en dramatisk mistanke om nazistisk tankegods hos den unge Seeberg. Mange andre inklusive Seeberg selv har på forskellige måder enten nedtonet, nuanceret, relativet eller helt tilbagevist dette, herunder Marianne Juhl i nævnte pionerarbejde fra 1999.

Men gymnasiestilen indgår altså i afhandlingens detaljerede forsøg på ideologikritisk at afdække Seebergs mulige nazistiske indebyrd og dens angivelige betydning for forståelsen af hans værk i et mere generelt perspektiv. At dette var og er et vigtigt anliggende for Juhl Rasmussen, fremgår med al ønskelighed af et noget sensationshungrende forskræp om emnet i Dagbladet Information den 10. december 2016 (stilen blev tidligere på året bragt i *Danske Studier* 2016, s. 193-198).

Avisen optrykte på Juhl Rasmussens foranledning hele gymnasiestilen, og daværende litteratur- og kultureddaktør Peter Nielsen interviewede Juhl Rasmussen, der i det lange og stort opsatte interview og uden at ryste på hænderne bekendtgjorde, og af Peter Nielsen fik tildelt æren for, 'nyopdagelsen' af stilen som

grundlag for 'endelig' at kunne afsløre begrundelsen for Seebergs arbejdsophold på UFA-studierne i Berlin i 1943, nemlig at det var funderet på en fascination af Hitler og nazistisk overmenneskeideologi.

Anklagen herom blev efterfølgende anfægtet kraftigt i et debatindlæg af Paul Rode Andersen i avisen den 16. december 2016, af Marianne Juhl i et interview ved Peter Nielsen den 17. december og i et nuanceret indlæg om skolestilen af Jonas Holst den 21. januar 2017. Den 31. december 2016 benyttede Erik Skyum-Nielsen Peter Nielsens nazi-interview med Skyum-Nielsens egen tidligere ph.d.-elev på Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet til en idiosynkratisk og negativ omtale af *Bipersonerne*.

Nu får vi så emnet uddybet for fuld udblæsning i *Under stadig skælven*. Desværre iblandet en god portion varm luft. Markant nok kommer der ingen endelig konklusion på sagen. Derimod vrimler det med mere eller mindre løse antagelser af skolestilens og UFA-opholdets betydning for forståelsen af Seebergs nazi-sværmerske og livsfilosofiske menneske- og kultursyn i 12 uudgivne ungdomstekster fra tiden under og lige efter anden verdenskrig samt hans velkendte optagethed af Friedrich Hölderlin og Friedrich Nietzsche.

Baggrunden for UFA-opholdet og skolestilen kan imidlertid efter min opfattelse sagtens forstås som noget helt andet end en regelret og gennemgribende nazi-inspiration, nemlig som værende på linje med tanken bag Tom Kristensens digt "Angst" fra 1932 ("Jeg har længtes mod Skibskatastrofer / og mod Hærværk og pludselig Død"), der uden videre kan relateres til Seebergs velkendte angstbetonede og melankolske gemyt og hans plagsomme indremissionske herkomst. Sådanne relativiserende eller alternative overvejelser tildeler Juhl Rasmussen imidlertid overhovedet ingen betydning i relation til forståelsen af UFA-opholdet, som han i øvrigt må beklage er helt uden efterretninger fra Seebergs side.

Spørgsmålet er, om der så er nazistiske træk ved Seebergs ungdommelige optagethed af Hölderlin og Nietzsche. Det mener jeg ikke, er tilfældet.

Seebergs fascination af Hölderlins digtning (som han skrev en længere litteraturvidenskabelig universitetsopgave om) og breve (som han tidligt oversatte en del af uden at få dem udgivet) forekommer mig ret entydigt at henholde sig til Hölderlins filosofiske idealisme, hans indgåen i den i hans samtid udbredte jakobinisme, hans nyklassicistiske revitalisering af Horats og Pindar, hans inspiration fra Klopstock, Schiller, Fichte og Rousseau. Alt dette i kombination med Hölderlins egensindige ideer om natur, digterhvervets betydning og den franske revolution er efter min klare opfattelse baggrunden for Seebergs Hölderlin-fascination, bestemt ikke den tidlige tyske romantik eller for den sags skyld nazisternes og Heideggers idealiserende omklamring af ham som det tyske folks ultimative stemme/talerør.

Juhl Rasmussen definerer uden mindste tvivlrådighed Hölderlin som romantiker, hvilket han da også ofte beskrives som i dansk sammenhæng i omegnen af Thorkild Bjørnvig, som er Juhl Rasmussens primære tilgang til Hölderlins digtning og poetologi. Men som den tyske, den øvrige danske og den internationale Hölderlin-reception efter 1916 ustandseligt og igen og igen har påpeget, så er han overhovedet ikke romantiker. Det var både Seeberg og senere Per Højholt da også helt på det rene med.

Hvad angår Nietzsche, så blev han i Seebergs litteraturvidenskabelige magisterkonferensspeciale analyseret som en diætetisk livsfilosof, hvad Juhl Rasmussen gør udmærket rede for, men ikke som den type overmennesketænder, som Nietzsches søster og nazisterne manipulativt castede ham som.

Anders Juhl Rasmussen inddrager visse danske filosofiske, teologiske og litterære forståelser af Hölderlin og Nietzsche i midten af det 20. århundrede, men demonstrerer samtidig ufrivilligt, at han bestemt ikke er nogen stor kender hverken af Hölderlins digtning, det 20. århundredes eksplosive Hölderlin-reception siden 1916 eller Nietzsches differentierede betydning i den moderne engelsk-, tysk- og fransksprogede europæiske kulturhistorie uden for Danmarks grænser, som Seeberg allerede tidligt under sine litteraturstudier på Københavns Universitet færdedes hjemmевant i. Han medtænker kun i begrænset omfang eller slet ikke sådanne indsigter, og de får derfor ikke mulighed for at modificere hans uforbeholdne antagelse om, at Seeberg grundlæggende set er en nazi-sværmerisk beundrer af Hölderlin og Nietzsche.

Man kunne med en vis rimelighed have forventet, at fremsættelsen af denne ganske vidtrækkende og politisk for ikke at sige moralsk inkriminerende påstand om Peter Seebergs Hitler-sværmeriske livsfilosofi og habitus var videnskabeligt velfunderet ned i mindste detalje, hvilket imidlertid ikke er tilfældet. Dertil er der alt for mange løse antagelser og unuancerede påstande på færde i dette ellers tilstræbt evidensbaserede kapitel i afhandlingen. Faktisk er det som antydning rimelig enkelt at kunne fremføre antagelser og fortolkninger af såvel udgivne som uudgivne tekster fra 1942-1956, der ville nå frem til helt andre resultater, end dem Juhl Rasmussen fremlægger. Sådan som fx Jonas Holst overbevisende og stilfærdigt antyder det i ovenfor nævnte debatindlæg i *Information*.

Dette peger på, at der i eklatant grad i afhandlingen savnes en grundig metodekritisk overvejelse over kildelæsning og kildebrug. Herunder over den i filologkredse hæderkronede fordring om at udvise forsigtighed i benyttelsen af kilder til egne formål og undgå selektivt at læse dem udelukkende med den hensigt deduktivt at kunne få bekræftet egne på forhånd etablerede synsvinkler (teser), der er affødt, som tilfældet er her, på baggrund af en som nævnt stærkt diskutabel fortolkning af en enkelt kilde, nemlig skolestilen, som alle andre kilder efterfølgende tvangslæses i perspektivet af. Havde dette metodekritiske anliggende været seriøst

medtænkt og praktiseret i ydmyghed over for kildernes flertydighed og egenverdi samt i dialogisk respekt for det af Seeberg åbent fremlagte private ungdomsmateriale, kunne Juhl Rasmussens ideologikritiske, nøjeregnende og eksaminerende overvejelser formentlig have været interessante at følge op på. Som det er nu, kalder de mange påstande i første omgang på en grundig efterprøvning for i tilstrækkelig høj grad at kunne stå til troende i den fremtidige Seebergreception.

Var Seeberg evangelisk og nihilistisk på en triangular facon? Ingen har nogensinde været i tvivl om, at Seebergs værk og tænkning er udspændt mellem en evangelisk og en nihilistisk pol. Anders Juhl Rasmussens hovedtese er, at de to poler imidlertid har præget Seebergreceptionen på en uhensigtsmæssig måde, nemlig ved at et flertal af fortolkerne udelukkende har betonet den evangeliske pol, mens et mindretal udelukkende har betonet den nihilistiske. Afhandlingens tese er da, at denne modsætning bør relativiseres, således at begge poler altid er aktive og at der følgelig kan tales om et både-og frem for et enten-eller.

Denne synsvinkel på Seebergs litterære værk er klar, tydelig og relevant. Men også her er Juhl Rasmussen i gennemførelsen af sin hovedtese mindre optaget af at analysere værkerne og arkivet og mere optaget af tilrettevisende og eksaminerende at kommentere på og lade sig styre af andres fortolkninger og synsvinkler. Han forlader til en vis grad sine selektive arkivstudier og deres antagelser for i stedet at støvsuge receptionshistorien for steder, som han kan benytte til at konstruere en enten fuldstændig evangelisk/bibelsk eller en fuldstændig nihilistisk/materialistisk Seebergforståelse. Og igen – som i den ideologikritiske diskussion af Seebergs påståede knæfald for Hitler – uden i nævneværdig grad at respektere, tage hensyn til eller modificerende medtænke fortolkningernes meget forskellige litteraturhistoriske, konceptuelle og kontekstuelle sammenhænge, anliggender, betingelser og ærinder. Derved overser han, at sådanne rentegnede yderpunkter kun sjældent står alene og at langt de fleste Seeberglæsere medtænker begge, men naturligvis betoner dem vidt forskelligt, hvilket er noget helt andet end blindt at vælge den evangeliske frem for den nihilistiske synsvinkel eller omvendt, da synsvinklerne som regel er afstemt med eller bestemt af enkeltværkernes temaer, anliggender og meget forskellige betoning af yderpolerne.

Et eksempel herpå er afhandlingens sidste kapitel om ”Trianguleringen i *Ved havet*”. Denne idé om triangulering vedrører dette, at der i romanen ifølge Juhl Rasmussen er tre, og ikke kun to, privilegerede og personbundne talerør, der repræsenterer hhv. en evangelisk, en nihilistisk og en blandingsform. Analysen går i rette med, at jeg kun har medtænkt to af dem i min efterskrift til romanen. Det er et godt eksempel på, at han er meget afhængig af andre læsninger af i dette tilfælde *Ved havet*, der kan fungere som bande for hans kommentarer og synsvinkler. Var min analyses primære ærinde at diskutere det evangeliske og nihilismen i

værket, er det naturligvis interessant at få påpeget dette. Mit ærinde er imidlertid et helt andet, og min kommentar om, at der i hovedsagen kun findes evangeliske og ingen 'nihilistiske' læsninger, bekræfter Juhl Rasmussen direkte. Kort sagt påpeger jeg udramatisk, at *denne* roman (ikke Seebergs værk som sådan) efter min opfattelse har et nedtonet eller muligvis helt fraværende evangelisk perspektiv. Desuden gør jeg højt og tydeligt opmærksomt på, at ingen af figurerne i romanen efter min opfattelse kan læses som repræsentanter for eller udsigere af dens grundlæggende synsvinkel, som prismatisk vedrører det menneskelige, det alt for menneskelige som helt og aldeles efemert i forhold til det umådelige eksistensrum, som stranden, havet og himlen uomtvisteligt udgør i romanen. Dette synes ikke at være afgørende for Juhl Rasmussen. Derimod benytter han min efterskrift som middel til at kunne nå frem til sin pointe om romanens 'trianglering', det vil sige som et sted at sparke af fra, hvilket synes at være det primære formål. Som så mange andre steder i bogen er der heller ikke her tale om en invitation til åben diskussion af en fortolkningsmæssig tvist om forholdet mellem det evangeliske og det nihilistiske perspektiv i romanen, som Juhl Rasmussen ikke har et eneste argument for at ligestille. Derimod er han faktisk enig med min analyse i, at romanen, som han skriver, relativiserer enhver form for fikseret livstydning. Men det betyder ikke, fortsætter han, at "den evangeliske livstydning" ikke har samme ret som 'nihilismen' som læseperspektiv. Nej, naturligvis ikke, det er blot netop denne "evangeliske livstolkning", der helt klart er altdominerende i romanens hidtidige reception. Hermed altså endnu et godt eksempel på Juhl Rasmussens glidende anvendelse af hvad man måske med lingvistikken kunne kalde for *shifter*-argumenter.

Netop dette gør det vanskeligt at diskutere og indoptage nye indsigter fra bogens ellers grundige, detaljerede og heuristiske arkivstudier. Især fordi de primært benyttes som middel til at fremføre Juhl Rasmussens personlige synsvinkler på emner vedrørende nazisme, tro og viden med det åbenlyse og sensationshungrende formål at kunne positionere sig som den mest autoritative Seeberg-fortolker af alle. Det er imidlertid og desværre langt fra tilfældet. Det lykkes faktisk slet ikke at opnå denne tydeligvis eftertragtede status, da bogen simpelthen savner et konsekvent gennemført og troværdigt metodisk, kildekritisk, analytisk og fremstillingsmæssigt korrektiv i omgangen med arkiv, værker, receptions- og tilblivelsseshistorie og relationerne derimellem.

Jørn Erslev Andersen

Poul Behrendt: Fra skyggerne af det vi ved. Kunst som virkelighedsproduktion. København: Rosinante, 2019. 480 sider. ISBN: 978-87-638-5847-2. Vejl. pris 349,95 kr.

Poul Behrendts nye store og velkrevne værk *Fra skyggerne af det vi ved. Kunst som virkelighedsproduktion* baserer sig primært på Behrendts årelange opmærksomhed på Karl Ove Knausgårds *Min kamp* og dermed på artikler, der er udgivet i perioden fra 2011 frem til 2018. Behrendt har nøje fulgt forfatterskabet, herunder særligt tilblivelsen, færdiggørelsen og receptionen af *Min kamp*, og han er som en lang række af os andre ”følgere” fanget i og formet af den særlige processuelle værkproces, der kendetegner serieromanen udgivet i perioden 2009-2011, hvor man undervejs er nødt til at revidere og revurdere sin egen læsning, alt efter hvordan ikke bare teksten, men også konteksten omkring bogen ændrer sig løbende.

Fra Skyggerne af det vi ved lægger ikke skjul på dette, ja man kan måske endog næsten sige, at den udnytter det som en art plotskabende faktor, hvor man også som læser af Behrendts bog hele tiden er nysgerrig efter at vide, hvad det så var, der omkalfatrede alt for den specifikke læser Poul Behrendt? Man bliver således dobbeltnysgerrig, både på hvad han vælger at læse, fx hvilke detaljer i eksempelvis *Min kamp*, og hvordan han læser dem. I den forstand skriver Behrendt, som han læser, hele tiden stærkt drevet mod de begivenheder og detaljer – ikke bare i værket, men også i dets tilblivelsesproces – man som læser ofte overser, hvis man ikke læser grundigt nok, dvs. mindst to gange, og med den *suspense*, som afsløringen af dette efterlader læseren med. Bogen er således et dyk ned i læsningens labyrint sammen med Behrendt på godt og ondt. Man skal uden tvivl være en garvet Behrendt-læser for at følge med, og selvom man er det, kan det, indrømmet, stadig være vanskeligt at holde alle detaljerne og fortolkningerne af disse ude af hinanden.

For en læser som jeg, der har læst store dele af Behrendts tekst før, altså løbende i artikelform, føles det som om, at Behrendt intensiverer rækken af pointer, og det i en sådan grad, at man kunne have ønsket sig en større udlugning og hierarkisering i bogen. Kort sagt en hårdere redigering. Omvendt er der meget at hente for den læser, der læser bogen grundigt og flere gange. I den forstand er Behrendts bog både gavmild og prætentios.

Den medfølgende pressemeddelelse nævner, at bogen fokuserer på sandhedshændelser af en sådan karakter, som forbinder forfattere med deres læsere på en særlig måde, hændelser der ikke lader sig omsætte til hverken modernistisk fiktion eller selvbiografisk virkelighed. Man lægger mærke til, at Behrendt allerede her formår at skabe spænding, men måske også til en vis grad mystik. Bogen handler primært om Knausgård, ligesom titlen er et citat fra *Min kamp*. Men i forhold

til ideen om sandhedshændelser kunne man også pege på fortælleren Bergljots både famlende og svimlende incestfortælling i Vigdis Hjorths *Arv og miljø* (2016), imens det for Knausgård primært handler om begivenheder på Biskops-Arnö i 1999, der i værkets bind 2 bliver flyttet rundt og fusioneret med både barnefødsel i 2004 og Knausgårds oplevelse af Ingmar Bergmans opsætning af Ibsens *Gengangere* i Stockholm 2002.

Mere konkret drejer det sig her om en omlægning af værket, ”der satte sig igennem i sidste øjeblik i løbet af 24 søvnfri timer, inden anden bog gik til sats” (187), som Knausgård ifølge Behrendt kommer ind på to gange i bind 6. Behrendt påpeger, at det drejer sig om den planlagte slutning på bind 5, hvor historien om Knausgårds første møde med forfatteren og hans kommende kone Linda Boström skulle fortælles. Egentlig handlede bind 2 kun om begivenheder fra 2002 og frem, men mødet med Linda sker allerede i 1999 og bryder således med værkets oprindelige tidsramme. Omlægningen slår simpelthen bunden ud af værkets kronologi. På baggrund af denne læsning fremstiller Behrendt en model, der skal demonstrere den ”umulige” opbygning af *Min kamps* bind 2. Behrendt forklarer det sådan her:

Læserne af anden bog får derfor heller aldrig oplyst, hvorfor Knausgård i en alder af 33 fra den ene dag til den anden havde valgt at bryde op fra sit norske ægteskab. Motiverne hertil rykker nu i stedet ind som den åbenbare hemmelighed, der først fortælles ved udgangen af femte bog. Så at sige på Biskops-Arnös oprindelig planlagte plads. Med fremrykningen af denne ”ur-begivenhed” overskrides bindets kompositoriske bundlinje derfor med hele tre år. Men som det vil fremgå, fandt forfatteren frem til en formel løsning på sit *crash* af værkets plot, idet han lod begivenhederne på den svenske forfatterskole datere ikke ud fra, hvor og hvornår de havde fundet sted, nemlig på Biskops-Arnös ultimo juni/primus juli 1999. Men ud fra, hvor og hvornår de bliver (fiktivt) fortalt – nemlig på en café, en sen aften sidst i marts 2002 (120).

En sådan nærlæsning af romanen tværs hen over de seks bind er naturligvis imponerende, om end jeg som læser stadig er i tvivl om, hvad Behrendts hovedpointe med dette mere præcist er. Ikke fordi Behrendt ikke har gode pointer med sin læsning, men mere fordi han har mange af dem på samme tid. Det minutiøse bliver således mystisk. Det skyldes primært, at Behrendt til forskel fra tidligere (hans artikel om samme emne, hvor det handler om skammen som plotcrasher) knytter sin tolkning til en række andre hovedbegivenheder, som blander sig i placeringen af indskudsstykket, bl.a. koblingen til Knausgårds oplevelse af Bergmans opsætning af Ibsens *Gengangere* i Stockholm. Men også til en meget tidligere episode

under studenterlivet i Bergen mellem Karl Ove og storebroren Yngve, hvor Yngve ”stjæler” Karl Oves kæreste, og Karl Ove bliver så rasende, at han smadrer et glas i hovedet på sin bror. Episoden på Biskops-Arnö bærer således formentlig betydningsreminiscenser af denne hændelse, ifølge Behrendt, idet Karl Ove jo må opgive sin kurtisering i forhold til Linda, fordi hun er mere interesseret i den ældre forfatterkollega Arve, og det hele ender med, at Karl Ove i desperation og til stor efterfølgende skam skærer sit ansigt til blods. Her forbliver Behrendts tolkning på et antydningniveau, for handler episoden ”i virkeligheden” om Yngve? Eller hvad handler den om? Altså for Behrendt?

Som jeg læser denne, er hovedpointen med læsningen af indskudsstykket egentlig ikke dette, om end sådanne betydningsreminiscenser som den med Yngve er med til at tilskrive hændelsen en særlig energi. I virkeligheden handler det snarere om, at Knausgård med sin handling opdager en ”metode” og en særlig kraft i sin skrivning, nemlig hvordan romanens form kan påvirke virkeligheden – det som Behrendt kalder virkelighedsproduktion – og ikke bare virkeligheden, men også virkelige læsere. En af erfaringerne, som Knausgård ifølge bind 6 gør sig med indskudsstykket, er, at han jo over for sin tidligere norske kone Tonje pludselig afslører detaljer om sit, ja *deres* liv, i sin roman, som hun aldrig har kendt til, men som jo i den grad vedrører hende, om end hun først læser om dem mange år senere; altså idet hun får romanen i hånden. Det drejer sig med andre ord om den kunstneriske hensynsløshed, der ligger i den handling, det er at overskride det sociale med en selvbiografisk fokuseret roman. Eller som Knausgård selv formulerer det i et af kernestederne i bind 6: ”For å skrive det, må man være fri, og for å være fri, må man være hensynsløs. Det er en ligning som ikke går opp.” (*Min kamp* 6, Oslo 2011, 970). Behrendts pointe er formentlig, at Knausgård her opdager konsekvenserne af den kontrakt med virkeligheden, som han har indgået uden om romanen, og at *Min kamp* i virkeligheden er et paradoksalt opgør med romanen i romanform:

Tonje er ingen karakter. Hun er Tonje. Linda er ingen karakter. Hun er Linda. Geir Angell er ingen karakter. Han er Geir Angell. Vanja, Heidi og John, de finnes, de ligger og sover noen mil unna her jeg sitter nå, i dette øyeblikket. De er virkelige. Og vil man beskrive virkeligheten som den er, er det den virkeligheten man må beskrive. Den kan bare beskrives ved å overskride det sosiale. Vil man nå inn til virkeligheten slik den er, for den enkelte – og noen annen virkelighet finnes det ikke – vil man virkelig dit, kan man ikke ta hensyn. Og det gjør vondt. Det gjør vondt å ikke bli tatt hensyn til, og det gjør vondt å ikke ta hensyn. Denne romanen har gjort vondt for alle i min nærhet, den har gjort vondt for meg, og om noen år, når

de er store nok til å lese den, vil den gjøre vondt for mine barn. Hadde jeg gjort den vondere, hadde den blitt sandere (*Min kamp* 6, 970).

Kodeordet er *dit* (bokmål for *der* eller *derhen*). Det handler om at komme ”derhen” for Knausgård, når han skriver. Det kan man så kalde mange ting. Fx ”det åbne” eller ”eksistensens midte”, eller ”det væsentlige”, men under alle omstændigheder et nærvær uden lige, hvor livet eller væren mærkes så kraftigt, at det gør ondt. Det er sådanne erfaringer, tror jeg, at Behrendt så i forlængelse af læsningen af indskudsstykket knytter til Knausgårds oplevelse af Bergman i 2002. Det handler om at komme ”inn i den menneskelige eksistensens kjerne, selv livscentrumet, og da befant man seg på et sted hvor det ikke lenger spilte noen rolle hvad som faktisk hendte. Alt som het estetikk og smak var eliminert.” (*Min kamp* 2, Oslo 2009, 198). Altså et sted der på en måde ophæver og opløser gængse grænser; eksempelvis grænserne mellem det æstetiske og etiske, men også grænsen mellem fiktion og virkelighed. Steder hvor disse så at sige mister deres værdi og bliver ligegyldige. *Tilværelsens grænse* kunne man måske kalde det med et udtryk fra Behrendt selv.

Man kunne som læser godt ønske sig, at Poul Behrendt enten lod mystikken stå endnu klarere og mere simpel, eller at fortabelsen i læsningens labyrint blev gjort total. Jeg har bemærket, at flere anmeldere af Behrendts bog har brugt labyrinten som metafor for deres læseoplevelse af *Fra skyggerne af det vi ved*, og sandt er det også, at man som læser af og til farer godt og grundigt vild. At bogens note- og henvisningssystem så tilmed er gemt lidt væk omme bag i bogen, gør det ikke meget nemmere at følge Behrendts tanker.

Dertil kommer de mange, muligvis lidt forskelligartede ambitioner, som bogen har. Behrendt vil både være en læser, der åbenbarer, og en teoretiker, der forklarer. Undervejs i læsningen af Knausgårds roman kommer vi vidt omkring. Fra autofiktionens fire faser i forbindelse med læsninger i Kristina Stoltz’, Linn Ullmanns, Delphine de Vigan og Vigdis Hjorths romaner til begrebet semipermeabel fiktion. Selv er jeg meget begejstret for bogens begyndelse, som jeg først forstod efter et par gennemlæsninger, hvor der indledes med tætte læsninger af Foucault og Barthes, som bl.a. påviser, hvordan Foucaults afvisning af forfatteren kun skulle bane vejen for Foucault selv og dermed diskussionen af en endnu mere fundamental forfatterskikkelse, forfatteren af forfatterne, nemlig diskursindstiftere som Marx eller Freud – eller ja – Foucault, hvis Foucault ellers skal sige det selv.

Tilbagevisningen af Eivind Tjønnelands overfladiske læsning af Knausgård (koden), hvor Tjønneland tager den 43-årige Knausgård til indtægt for noget, som den 17-årige fiktive udgave af den selvsamme har tænkt i en roman, er også formidabel og demonstrerer med stor overbevisning, hvorfor man altid må være

varsom og nærlæse litteratur, uanset hvad man ellers gør. Kritikken munder ud i Behrendts fine voiceover-model og den såkaldte autonarration, dvs. at Knausgård bevidsthedsmæssigt ofte følger og dermed fiktioniserer sine yngre jeg-udgaver af sig selv, når han fortæller om sit liv. Og ikke mindst at læseren i den grad følger med, fordi man ganske enkelt bliver suget *dit* af denne teknik.

Behrendt anvender også det fikse begreb defokusering, hentet fra Lars von Trier. Det handler om at lede uden at lede. Måske kan det sammenlignes med den kameraføring, Alfonso Cuarón bedriver i filmen *Roma* (2018), hvor scenerne står så bemærkelsesværdig åbne, at de føles, ja, mere virkelige. Alt kan ske, ligesom i virkeligheden, hvor vi bare har vænnet os til, at det gør det nok ikke alligevel. Man betragter en garage og en bil, og man ved ikke helt, hvad det næste bliver. Virkelighedens mangel på kausalitet kommer til syne gennem en defokusering. Igen handler det om nærvær, at komme *dit*. Og igen om hvor besværligt det er at komme dertil. At komme *dit* vil jo ikke bare sige, at man sætter sig ned og skriver, men snarere at man nøje planlægger, hvordan man kommer derhen – at man har en virkelighedsstrategi. Det paradoksale ved at læse Knausgård er, at man som læser netop får plantet en mangel-på-nærvær-fornemmelse i livet. Man ønsker efter læsningen at leve sit liv mere, at være mere tilstede dér, hvor livet sker. Men hvor sker livet egentlig? For Knausgård handler det jo mest om, at det sker, når han sidder alene og skriver i sin hensynsløse frihed uden skam i skuret. Det er det forbandede ved litteratur. Litteraturen giver os lyst til at leve livet mere og måske endda mere rigtigt. Men hvad er det egentlig for et liv, man lever, når man skriver eller læser litteratur? Det er da ikke et liv. Eller er det? Det forbandede banale ved nærværet er, at sproget både forhindrer og synliggør det. Efterlader os med længslen og virkelighedshungeren i stedet. Ønsker man at være Sal Paradise eller Dean Moriarty i Jack Kerouacs *On The Road* (1957)? Det er det spørgsmål, al litteratur handler om, kunne man spidsformulere det.

Det er aldrig kedeligt at være i selskab med Poul Behrendt. Men jeg er ofte uenig i mange af grundbetingelserne for de læsninger, som han laver. Helt fundamentalt kan man stille spørgsmålstejn ved at kigge ind ad nøglehuller på et værk, hvis døre tilsyneladende står vidtåbne. Det giver mening, når man læser Karen Blixen. Men giver det mening her? Jeg kan ikke forestille mig noget mere forskelligt end Blixen og Knausgård, og ideen fra sidstnævntes side er jo, så vidt jeg kan se, ikke at forsøge at skjule noget som helst, imens det fra Behrendts side står helt klart, at alle forfattere skjuler et eller andet, når de skriver, og de ved ofte ikke engang selv hvad.

I mine øjne må nærlæsning altid bero på, hvad værket indbyder og tilskynder til, og ikke på, hvad læseren finder mest opportunt. Behrendt vælger at se bort fra alle de passager, hvor Knausgård faktisk forsøger at forklare sin åbne poetik

i værket. Eller han læser dem i hvert fald ikke for pålydende. Toril Moi har bl.a. argumenteret for, at vi ikke bør læse Knausgård ud fra en sådan mistænksomheds hermeneutik, og en stor del af den glæde, som jeg selv har haft af at læse *Min kamp*, kan jeg slet ikke genkende, når jeg læser Behrendts udlægning af værket. Af og til føles det som om, at vi har læst to vidt forskellige bøger, om end jeg i min fortolkning af Behrendt ovenfor har forsøgt at præcisere dér, hvor vi nok mødes. Var det ikke meningen, at man skulle være *dit* med Knausgård undervejs i *Min kamp*, i stedet for at være mistænksom på vagt?

Ligeledes er jeg også betænkelig ved dele af det materiale, som Behrendt gør til genstand for sine nærlæsninger. Da Behrendt eksempelvis skal lave en læsning af det, som han i forlængelse af den norske kritiker Ingunn Økland kalder ”Min kamp 7”, nemlig bogen *Om våren* (2016), der skiller sig radikalt ud fra de andre årstidsbøger, som Knausgård skriver efter *Min kamp*, ved at være en slags romanfortælling om livet for Linda, Karl Ove og familien efter den store roman, undersøger han eksempelvis et brasiliansk festivalprogram fra 2013, hvor Knausgård skulle have optrådt. Han gør det efter sigende for at få ”ren besked”. Men ”ren besked” om hvad? Det viser sig at være ”ren besked” om, hvordan de virkelige begivenheder mellem Linda og Karl Ove har formet sig bag om bogens fortælling. Dette ene og alene med den hensigt at klæde forfatteren af foran publikum for at vise, hvor svigefuld han har været overfor sin daværende kone og til dels overfor sig selv. Det forekommer mig besynderligt, at man overhovedet har lyst til dette, uanset om det er sandt eller ej. Jeg mener: Man må jo gå ud fra, at *Min kamp* har været én af de største læseoplevelser i Poul Behrendts liv, og det belønner han så forfatteren med ved at klæde ham af foran (et noget uforstående, nemlig mig) publikum.

Det hele ender med et trekantsdrama. Ikke mellem Karl Ove, Linda og en tredje romankarakter, men mellem disse to og Poul Behrendt, og man får et clou om dette allerede i slutningen af den føromtalte pressemeddelelse til *Fra skyggerne af det vi ved*, hvor afslutningen lyder:

Fra skyggerne af det vi ved er en bog, der rører ved tilværelsens grænse, *sandhedshændelsen*, som stærkere end noget andet forbinder forfatterne med deres læsere. Og til slut skiller Karl Ove Knausgård fra den, han elsker. Og fra hans læser (u. pag.).

Hvem denne læser er, er jeg i tvivl om. Det er i hvert fald ikke mig, men muligvis nok Poul Behrendt, som vist har fået nok af Knausgård til sidst. Men læg mærke til, hvordan elsker og læser rimer på hinanden. Behrendts måde at læse på mimer det drama, som han rusker op fra virkeligheden i og omkring værket, og ikke bare mimer, for man får i slutningen af bogen den svævende fornemmelse, at man ikke

helt ved, hvad det overhovedet er, man læser. Som om Behrendt skriver sig ind i dramaet omkring bogen med parafraserende brug af *Om vårens* ord og (gen-)fortæller dem på ny i en form, der til forveksling minder om romanen. Her et citat, men altså fra Behrendts bog, hvor Behrendt eksempelvis selv har stået for at indsætte lyrics fra Queens of The Stone Age, som ikke er med i *Om våren*:

I ugerne efter hendes indlæggelse primo juli 2013 havde det for forfatteren været en daglig befrielse sent om eftermiddagen at komme hjem fra sine besøg på hospitalet i Malmö, efter at have kørt en time frem og en time tilbage på motorvejen med højtalerne skruet op på fuld styrke for Queens of The Stone Age, der måneden forinden netop havde udsendt en ny dvd med behård rock (*not everything that goes around, comes back around you know*).

Forfatteren selv kender ikke nogen bedre betegnelse for disse hjemkomster i de solvarme aftenlandskab, under en dyb, dyb himmel, hvor alt var blå og grønt, bortset fra de gyldne marker, end betegnelsen: *paradisisk* (377).

Det ender derfor som et trekantsdrama mellem Karl Ove, Linda og Poul, hvor sidstnævnte så i virkeligheden er den mest skuffede af de tre, fordi Karl Oves kontinuerlige mistanker overfor Lindas mulige ”selvmordsforsøg” med deres kommende fjerdebarn i maven, som beskrevet i *Om våren*, ifølge Behrendts læsning viser sig at være stærkt overdrevne, ja nærmest løgnagtige. Og *Fra skyggerne af det vi ved* ender således også med at tildele Linda det sidste ord, idet hun så at sige tager pennen i den anden hånd og får en mindre hævn med et essay tilsyneladende skrevet på Karl Oves computer, der blev trykt i flere skandinaviske aviser, bl.a. *Politiken*, hvori hun afslører, at parret skal skilles, og at det alene er hendes beslutning.

Behrendt vælger således at lade sin læsning slutte i og med skilsmissen, om end der burde være stof nok til mere, nu hvor Knausgård har fundet sig en ny kæreste og har fået barn nummer fem. Vi får at se. Knausgårds betydning for skandinavisk samtidslitteratur har været enorm, men tiden vil naturligvis afgøre, hvilken plads hans værk for alvor skal have i litteraturhistorien. Jeg tror ikke, at han som Thor-kild Hansen, som er et af Behrendts tidligere hofeksempler, forsvinder ud af billedet, ligesom det sidste ord om Knausgård næppe er sagt. Bl.a. må man jo regne med en mere international opmærksomhed, bøger på engelsk om forfatterskabet osv., en reception som jo allerede er ved at ske.

Under alle omstændigheder må man tage hatten af for Behrendts præstationer omkring teoriudvikling og metode i forbindelse med, ikke bare Knausgård, men hele den selvbiografiske bølge inden for skønlitteraturen, som man nogle gange tænker, gang på gang må komme bag på Behrendt selv, der jo har beskæftiget sig

med emnet i mere end 25 år. Behrendt er og har været en stor inspirator for mange af os, der er kommet i gang med emnet lidt senere. Således har han været bannerfører for en sjælden dansk teoriudvikling med et internationalt format omkring det selvbiografiske, og han har på godt og ondt lært os meget om, hvordan det litterære værk omkring årtusindeskiftet er i opbrud med sig selv og den litterære institution.

Stefan Kjerkegaard

Bidragydere

Anna Maria Segala, former Full Professor of Nordic Languages and Literature at Department for Document Studies, Linguistics, Philology, and Geography at Sapienza University of Rome.

Anne Kjærgaard, ph.d., sprogkonsulent hos Skattestyrelsen, tidligere forsker hos Dansk Sprognævn.

Erik Skyum-Nielsen, mag.art. i nordisk litteratur, lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Gitte Gravengaard, ph.d., lektor i Kommunikation ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Jeppe Berndsen, cand.mag., adjunkt ved Gefion Gymnasium.

Joost Robbe, ph.d., postdoc ved Institut for Kommunikation og Kultur (Lingvistik) på Aarhus Universitet.

Johnny Kondrup, dr.phil., professor i nordisk litteratur ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Jørgen Aabenhus, cand.mag., ekstern lektor ved Institut for Kulturvidenskaber på Syddansk Universitet.

Jørn Erslev Andersen, lic.phil., lektor ved Afdeling for Kunsthistorie, Æstetik og Kultur og Museologi, Institut for Kultur og Kommunikation på Aarhus Universitet.

Karen Holk Jeppesen, stud.mag. ved Institut for Kommunikation og Humanistisk Videnskab på Roskilde Universitet, tidligere studentermedhjælper hos Dansk Sprognævn.

Kathrine Thisted Petersen, ph.d., adjunkt i dansk sprog ved Institut for Kommunikation og Kultur på Aarhus Universitet.

Mads Sohl Jessen, ph.d., postdoc ved H.C. Andersen Centeret, Institut for Kulturvidenskaber på Syddansk Universitet.

Mauro Camiz, Ph.D. in Linguistic History of Eurasia, former Post-Doc Research Fellow in Germanic Philology at Department for Document Studies, Linguistics, Philology, and Geography at Sapienza University of Rome.

Nikolaj Elf, ph.d., professor i uddannelsesvidenskab ved Institut for Kulturvidenskaber på Syddansk Universitet.

Peter Juul Nielsen, ph.d., lektor i dansk sprog ved Institut for Sprog og Kommunikation på Syddansk Universitet.

Seán D. Vrieland, ph.d., ekstern lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Simon Skovgaard Boeck, ph.d., redaktør, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Uppsala universitet.

Stefan Kjerkegaard, lektor og afdelingsleder ved Nordiske Studier og Oplevelsesøkonomi på Aarhus Universitet.

Steffen Krogh, lic.phil. i germanistisk sprogvidenskab, lektor ved Institut for Kommunikation og Kultur på Aarhus Universitet.

Sven Hakon Rossel, professor emeritus ved Institut for Skandinavisk Sprog og Litteratur på Universität Wien.

Winnie Collin, cand.mag. i dansk og psykologi, ekstern lektor på Roskilde Universitet, tidligere praktikant og studentermedhjælper hos Dansk Sprognævn.

Aage Jørgensen, cand.art., lektor emeritus ved Langkjær Gymnasium i Aarhus.

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for 275 kr. årligt inkl. moms (ekskl. ekspedition). Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 250, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). Medlem kan enhver blive.

To our members abroad: You are kindly requested to pay your membership fee, DKK 275 (inclusive of postage and packing) to the Giro account of the University Press of Southern Denmark, swiftbic: dabadkkk,

IBAN: DK 24 3000 0008 0420 20. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30 that is a total of DKK 305.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2019 består af Seán D. Vrieland og Simon Skovgaard Boeck (red.): *A Copenhagen Miscellany. Studies in East Norse Philology* (nr. 599) og *Danske Studier* 2019 (nr. 600).